

НӘБИБ РӘНМОҒЛУ

СИЛИНМӘЗ АДЛАР,
САҒАЛМАЗ ЈАРАЛАР..

АЗӘРБАЈЧАН ДӨВЛӘТ НӘШРИЈАТИ

Бакы — 1997

ББК (А₁)Ф
Р 55

Редактору *Тарыјел Чапанкир*

ЈАДДАШ ҚИТАБЫ

Ҳабиб Раһимоғлу Ҳасановин сон илләрдә мәтбуатда чап олунмуш ермәни тәчавүзкарларынын ики әсрә јахын дөврдә халгымыза гаршы төрәтдикләри ағыр чинајәтләри тутарлы аргументләрлә, дәгиг фактларла ачыглајан санбаллы мәгаләләрини вә «Силинмәз адлар, сағалмаз јаралар» китабыны охудугча фикир мәни отуз ил бундан габаг—илк кәнчлијимә апарыр, нәдәнсә һәмишә бу гејрәтли азәрбајҗанлы, объектив инсан, көзәл зијалы илә көрүшүмү јерли-јатаглы хатырлајырам. Буна көрә дә һәлә 1986-чы илдә јаздығым «Бурдан мин атлы кечи» гејдләримдән сәтирләри олдуғу кими бу јазыја көчүрмәјә еһтијаж дујурам:

«...1966-чы илин 14 март кечәсијди.

Сәһәр «Совет Ермәнистаны» гәзетинин редактору Ҳабиб Ҳасановун габулунда олмалыјдым.

Инди о кечәни, о һәм ғыса, һәм дә узун јолу хатырлајанда, Јереванда јашадығым 18 илин ајларына, күнләринә, анларына нәзәр саланда инамла бу гәнаәтә кәлирәм ки, әкәр Ермәнистанда 'Азәрбајҗан әдәби муһитинин, театрынын чанландырылмасында азча да олса хидмәтим варса, илк нөвбәдә о кишијә—Ҳабиб Раһимоғлу Ҳасанова миннәтдарам.

...Кәнддә муәллим ишләјәндә «Совет Ермәнистаны» гәзетинә чох јазардым (ше'р, очерк, әдәби портретләр...). Демәк олар, һеч чап еләмәздиләр. Ахыр вахтлар һеч јазмырдым да, дејәсән, әмәлли-башлы инчимишдим. Күнләрин бир күнү редактордан алдығым мәктуб мәни чох тәғиччүбләндирди: сөһбәт үчүн мәни Јеревана дә'вәт едирдиләр, нә сөһбәтин мөвзусу мә'лум иди, нә дә бу дә'вәтин мәгсәди.

Ахшам гатарда, сәһәр тездән редакторун иш отағындајдым. О сөһбәт әввәлдән-ахырачан нөгтәсијлә, веркүлүлә, суалыјла, нидасыјла һәкк олунуб јаддашыма. Бә'зи мәгамлары олдуғу кими көчүрүрәм јазыја:

«— Евлисиниз?

— Хејр.

— Атаныз...

— Атам... чохдан вәфат едиб. Онда мән һәлә... мәктәбә кетмирдим. Анам вар. Тәгаүдчүдүр.

— Евиниздә башга ким вар?

— Аиләмиз бөјүкдүр.

— Намысы сизә бахыр?

— Мән евимизин сонбешијјәм...

— Партијанын үзвүсүнүз?

— Үзвүлүә намизәдәм.

— Јазычылардан кимләри чох охујурсунуз?

— Фүзулини, Шекспири...

— Бәс XX әср әдәбијјатындан?

— Чәлил Мәммәдгулузадәни.

— Хансы мәтбуат органыны өзүнүзә өрнәк сајырсыныз?

— «Молла Нәсрәддин»и.

— Ән чох севдијјиниз журналист кимдир?

— Чәлил Мәммәдгулузадә...»

Сөһбәтин бу јери мүсаһибәјә охшаса да мүсаһибә дјјилди. диалога, ја сөһбәтә дә охшамырды. Бәс нә иди?

— Редаксијаја көндәрдијјиниз јазылары охујуруг. Әлбәттә, һамысыны чап етмәјә имканымыз олмур. Сиздән журналист чыхар. Өз үзәриниздә чидди ишләсәниз...— Сонра редактор партија гәзетинин профилиндән, мүасир журналистиканын бәзи проблемләриндән сөһбәт ачды. Мән ону динләјир, һәрдән дә өз фикрими билдирирдим. Амма бу сөһбәт һара кедирди, бу көрүшүн мәгсәди нәјди, анламырдым. Лакин һисс едирдим ки, тезликлә һи-каранчылыг чох чәкмәди, күманлар пәрән-пәрән дағылды. Редактор сөһбәтинин үмуми аһәнкиндә сорушду, — санки адичә суал иди, — биздә ишләмәк истәрдиниз?

Бирчә буну көзләмирдим.

Бајагдан фикирләширдим ки, нә исә бир материал сифариши вермәјә чагырыб. Анкетимлә әмәлли-башилы марагланандан сонра өз-өзүмә дејирдим ки, бәлкә дә штатданкәнар мүхбир еләмәк фикри вар. Бу фикри дә тез говдум башымдан: бир јазымы вермирләр, мүхбир еләјәчәкләр? Лап штатданкәнар олсун.

«Биздә ишләмәк истәрдин?»

Бу суал башымда чох долашды. Бирчә анлыға, амма нечә дәфә такрар олунду: «Биздә ишләмәк истәрдин?»

— Әлбәттә!

— Аиләниз е'тираз етмәз ки?

— Етмәз!

— Сәнә үч иләчән мәнзил верәрик. Амма һәләлик кирајәдә јашамалысан. Бура кәлән кими паспорт гејдијјатына салачагыг...

Дүзү, мәни о анларда нэ мәнзил марагландырырды, нэ дә паспорт гејдијаты. Газетдэ ишлэмэк чохданкы арзум иди.

Редаксија идеал көрүнүрдү мәнэ, елэ билирдим ки, орада ишлэјәнлэр гејри-ади адамлардыр.

— Һэлэлик эдэби ишчи вэзифэсиндэ ишлэјэчэксэн. Газетдэ јарадымылыг ишинэ адэтэн корректорлугдан башлајырлар. Мәнчэ, эдэби ишчи ишлэјэ-ишлэјэ дә корректорлугу өјрэнэ билэрсэн.

Ахырда редактор деди ки, бизим рајонун рәһбәрлијинэ мәктүб јазачаг вэ мәни рәсми дә'вәт едәчәкләр.

Миннәтдарлыг етмәјэ дә эмәлли-башлы сөз тапмадым».

Һәбиб Рәһимоглу мән газетдэ ишлэдијим вахтларда вэ ондан сонра республиканын мүхтәлиф бөлкәләриндән нечә-нечә исте'дадлы кәнчи Ирәвана дә'вәт едәрәк редаксијада ишэ көтүрдү, коллективи чаванлашдырды. О, бүтүн Загафгазијада эн тәчрүбәли вэ узунөмүрлү газет нашири (15 ил «Совет Ермәнистаны»нын фасиләси редактору олду), ејни заманда Ермәнистан ССР Али Совети Рәјасәт Һеј'әти сәдринин муавинијди. Мәркәзи Комитәнин үзвү иди. Республикада бөјүк нүфуз саһиби иди. Мәним дә мәнәви архам иди.

Һәбиб Һәсәновун «Силинмәз адлар, сағалмаз јаралар» китабында мәни риггәтэ кәтирән һәм дә о олду ки, эсәр мазарлары гүрбәтдә галан сојдашларымызын, мәним әзиз вэ үнүдулмаз достум, исте'дадлы дилчи алим, вахтсыз итирдијимиз Мейди Һәсәновун хатирәсинә һәср олунуб. Мейди һагда «Бурдан мин атлы кечди» ајрыча јазы да вар, она һәср олунмуш ше'р дә. Амма үрәјим јенэ долудур. Анчаг ону дејим ки, јашасајды, инди Азәрбајчанын эн кәркәмли дилчи алимләриндән биријди. Јашаја билмәди. Отуз беш јашында икән мүрәккәб олмајан чәрраһијэ эмәлијатындан (корбағырсағын кәсилмәсиндән) сонра мүәммалы шәкилдә ајрылды биздән. Бу һадисә һаымызы сарсытды. Һәбиб Һәсәнов дөзә билмәјиб хәстәханаја, баш һәкимин отағына кедир вэ тапышыр ки, һәкимләри ора дә'вәт етсинләр.

Һаы жыгышандан сонра онларын чинајәт эмәлләрини үзләринә дејиб көзләринин ичинә түпүрүр. Башсағлыгына кәлән МҚ-нын биринчи катиби А. Кочинјана вэ бүро үзләринә кәскин ирадларыны билдирир. Мейдини кәтириб мүгәддәс Азәрбајчан торпағына тапышыр.

Бу һадисә о вахт Ирәванда бомба кими парглады вэ Һәбиб Һәсәнов јүксәк вэзифәләри атыб Бакија көчдү..

— Атам... чохдан вэфат едиб. Онда мэн һэлә... мак-
тәбә кетмирдим. Анам вар. Тәгаүдчүдүр.

— Евиниздә башга ким вар?

— Аиләмиз бөјүкдүр.

— Һамысы сизә бахыр?

— Мэн евимизин сонбешијјәм...

— Партијанын үзүсүнүз?

— Үзүлүжә намизәдәм.

— Јазычылардан кимләри чох охујурсунуз?

— Фүзулини, Шекспири...

— Бәс XX әср әдәбијјатындан?

— Чәлил Мәммәдгулузадәни.

— Һансы мәтбуат органыны өзүнүзә өрнәк сајырсы-
ныз?

— «Молла Нәсрәддин»и.

— Ән чох севдијјиниз журналист кимдир?

— Чәлил Мәммәдгулузадә...»

Сөһбәтин бу јери мусаһибәјә охшаса да мусаһибә
дәјилди, диалого, ја сөһбәтә дә охшамырды. Бәс нә иди?

— Редаксијаја көндәрдәјиниз јазылары охујуруг. Әл-
бәттә, һамысыны чап етмәјә имканымыз олмур. Сиздән
журналист чыхар. Өз үзәриниздә чидди ишләсәниз...—
Сонра редактор партија гәзетинин профилдән, мусәсир
журналистиканын бәзи проблемләриндән сөһбәт ачды.
Мән ону динләјир, һәрдән дә өз фикрими билдирдим.
Алма бу сөһбәт һара кедирди, бу көрүшүн мәгсәди нәј-
ди, аяламырдым. Јакин һисс едирдим ки, тезликлә ни-
каранчылыг чох чәкмәди, күманлар пәрән-пәрән дағыл-
ды. Редактор сөһбәтинин үмуми аһәнкиндә сорушду,—
санки адичә суал иди.—биздә ишләмәк истәрдиниз?

Бирчә буну көзләмирдим.

Бајагдан фикирләширдим ки, нә исә бир материал
сифариш вермәјә чагырыб. Анкетимлә әмәлли-башлы
марагланандан сонра өз-өзүмә дәјирдим ки, бәлкә дә
штатданкәнар мүхбир еләмәк фикри вар. Бу фикри дә
тез гөвдүм башымдан: бир јазымы вермирләр, мүхбир
еләјәчәкләр? Јап штатданкәнар олсун.

«Биздә ишләмәк истәрдин?»

Бу суал башымда чох долашды. Бирчә анлыға, амма
нечә дәфә тәкран олунду: «Биздә ишләмәк истәрдин?»

— Әлбәттә!

— Аиләниз е'тираз етмәз ки?

— Етмәз!

— Сәнә үч иләчән мәнзил верәрик. Амма һәләлик ки-
рајәдә јашамалысан. Бура кәлән кими паспорт гејдиј-
јатына салачагыг...

Дүзү, мәнн о анларда нэ мәнзил марагландырырды, нэ дә паспорт гејдијаты. Газетдэ ишлэмэк чохданкы арзум иди.

Редаксия идеал көрүнүрдү мәнэ, елэ билирдим ки, орада ишлэјәнлэр гејри-ади адамлардыр.

— Һалэлик эдэби ишчи вэзифэсиндэ ишлэјэчэксэн. Газетдэ јарадычылыг ишинэ адэтэн корректорлугдан башлајырлар. Мәнчэ, эдэби ишчи ишлэјэ-ишлэјэ дә корректорлугу өјрәнэ билэрсэн.

Ахырда редактор деди ки, бизим рајонун рәһбәрлијинэ мәктуб јазачаг вэ мәнн рәсми дә'вэт едэчэклэр.

Миннәтдарлыг етмәјэ дә эмәлли-башлы сөз тапмадым».

Һәбиб Рәһимоглу мән газетдэ ишлэдијим вахтларда вэ ондан сонра республиканын мүхтәлиф бөлкәлариндән нечә-нечә исте'дадлы кәнчи Ирәвана дә'вэт едәрэк редаксијада ишэ көтүрдү, коллективи чаванлашдырды. О, бүтүн Загафзијада эн тәчрүбәли вэ узунөмүрлү газет нашири (15 ил «Совет Ермәнистаны»нын фасиләсиз редактору олду), ејни заманда Ермәнистан ССР Али Совети Рәјасәт Һејәти сәдринин муавинијди. Мәркәзи Комитәнин үзвү иди. Республикада бөјүк нүфуз саһиби иди. Мәнним дә мә'нәви архам иди.

Һәбиб Һәсановун «Силинмәз адлар, сағалмаз јаралар» китабында мәнн риггәтә кәтирән һәм дә о олду ки, эсәр мәзарлары гүрбәтдә галан сојдашларымызын, мәнним эзиз вэ үнүдулмаз достум, исте'дадлы дилчи алим, вахтсыз итирдијимиз Мейди Һәсановун хатирәсинэ һәср олунуб. Мейди һагда «Бурдан мин атлы кечди» ајрыча јазы да вар, она һәср олунмуш ше'р дә. Амма үрәјим јенэ долудур. Анчаг ону дејим ки, јашасајды, инди Азәрбајчанын эн кәркәмли дилчи алимләриндән биријди. Јашаја билмәди. Отуз беш јашында икән мүрәккәб олмајан чәрраһијэ эмәлијјатындан (корбагырсағын кәсилмәсиндән) сонра мүғммалы шәкилдә ајрылды биздән. Бу һадисә һамымызы сарсытды. Һәбиб Һәсанов дөзә билмәјиб хәстәханаја, баш һәкимин отағына кедир вэ тапшырыр ки, һәкимләри ора дә'вэт етсинләр.

Һамы јыгышандан сонра онларын чинајәт эмәлләрини үзләринэ дејиб көзләриник ичинэ түнүрүр. Башсағлыгына кәлән МК-нын биринчи катиби А. Кочинјана вэ буро үзвләриндә кәскин прадрларыны билдирир. Мейдини кәтириб мүғддәс Азәрбајчан торпағына тапшырыр.

Бу һадисә о вахт Ирәванда бомба кими партлады вэ Һәбиб Һәсанов јүксәк вэзифәләри атыб Бакыја көчдү...

Мән Ирэван¹ Азәрбајчан Дөвләт Драм Театрынын директору тәҗин олунанда Һәбиб Рәһимоғлу редаксия коллекијасынын ичласында демишиди: «Бир диварымыз кетди». Һәбиб мұәллим Ирэвандан көчәндә исә мәнә елә кәлди ки, архамдан ики дивар кетди вә ондан сонра гәлыб орда узун мүддәт ишләсәм дә о диварларын јохлуғуну һәр күн һисс еләдим.

* * *

Јаддаш—дүнәнлә бужүнүмүзү, бужүнүмүзлә сабаһымызы, кечмишимизлә кәләчәјимизи бирләшидирән көрпү. Бу көрпүнүн һәмишә е'тибарлы олмасы үчүн әчдадларымыз онун мөһкәмлијинин гајғысына галмыш, јаддаш бүлөвү ичад етмишләр. Бу бүлөв јаддашымызы даим итиләмиш, коршалмасынын гаршысыны алмышдыр.

Бабаларымыз илк нөвбәдә тарихимизи сылдырым гајалар үзәриндә газмыш, чызмыш, сонра әлифба јаратмыш, истәк вә арзуларыны, кимлијини, нәјә гадир олдуғуну әфсанәләр, нағыллар, бајатылар, нәғмәләр, поемалар, романлар, мадди вә мәдәни абидәләр вәситәси илә кәләчәјә әрмәған етмиш, бизләрә дипдири, әбәдијашар, өлүмсүз јаддаш изләри гојуб кетмишләр. Мәһз бунлар јаддаш көрпүсү, јаддаш бүлөвүдүр. Белә олмасајды јаддашлар коршалар, пасланар, кәсәрини итирәр, сырадан чыхар вә кечмишлә кәләчәк арасында јаранан гаранлығ вакуум бүтөв бир милләтин сабаһыны да зүлмәтә гәрә едәрди.

Әчдадларымызын Гобустан гајалары үзәриндә һәкк етдији рәсмләр, чизкиләр јаддаш көрпүсү, јаддаш бүлөвү дејилми? Һәлә ерамызын әввәлләриндә јаранмыш «Қитаби-Дәдә Горғуд» Азәрбајчан халғынын илк јазылы јаддаш абидәси, јаддаш көрпүсү, јаддаш бүлөвү дејилми? Һәлә минилләрдән јол башлајан сөз карванымызын Низамиси, Фүзулиси, Нәсимиси, Дәдә Әләскәри... Әкәр халғымызын белә јаддаш көрпүләри, јаддаш абидәләри, јаддаш бүлөвләри олмасајды инди биз өзүмүзү бошлуғда, өз өлкәмиздә гәрибликдә, кимсәсизликдә, кечмишсизликдә һисс едәрдик.

Һәр бир јени нәсил бу јаддаш көрпүсүнү бир тач артырмаға, онун е'тибарлылығыны, әбәдилијини тә'мин етмәјин гајғысына галмаға, ону зәнкинләшидирмәјә борчлудур.

Јохса... Јохса башгалары бизә мәхсус олан јаддаш абидәләрини оғурлајар, өз адларына чыхар (нечә ки, заман-заман оғурлајыблар вә бу күн дә бу мәнфур оғур-

луг давам етмәкдәдир). Индики Ермәнистанын Сисјан, Мыґры, Басаркечәр, Калинино рајонларынын эразиләриндә, һабелә, дикәр јерләрдәки гајалыгларда һәкк олунмуш рәсмләр, чизкиләр, јазылар, Гобустан, Жәмигаја кими антик мәдәнијјәт абидәләримизлә ејни руһи вә мә'нәви тәфәккүрүн даш китабәләри дејилми?! Павел Сафјан Сисјан рајонундакы Шәки тәсвирләринин шәрһини верән үччилдлик китаб-албом дәрч етдирмишдир. Бу алими биәмәл чәһд едир ки, Загафгазијада гајалыглар үзәриндә һәкк олунмуш бүтүн тәсвирләр өз әсасыны Шәки абидләриндән алыб. Шәки абидә-тәсвирләри исә ермәниләрә мәхсус олдуғуна кәрә дикәрләри дә ермәниләрә аиддир (?). Вә бу сајыгламалар, шүбһәсиз ки, дәррин елми мәнтигин, кәркин тарихи арашдырмаларын мәһсулу дејил. Садәчә, бу нөвбәти ермәни һәјәсызлығына вә мә'нәви оғурлуға ады чәкилән абидәләрин һазырда шәртц оларағ индики Ермәнистан эразисиндә галмасы «елми туталғач» вермишдир.

Һалбуки инди Ермәнистан дејилән јердә, о чүмләдән, Шәки вә она гоншу олан бүтүн кәндләрдә та гәдимдән азәрбајчанлылар өз доғма торпағларында јашамышлар. Лакин ағрылысы одур ки, Шәки тәсвирләринә даир үччилдлик ермәни китабы јаранды, бир чох дилләрә тәрчүмә едилди. Гобустан тәсвирләри исә бир-ики буклетдән, «Гобустан» журналы сәһифәләриндән о јана кечмәди...

Индики Ермәнистанын Ечмиадзин рајонунда гәдимдән азәрбајчанлылар јашајан онларча кәнд, о чүмләдән, Зејвә кәнди вардыр. 1828-чилдә Ирандан вә Түркјәдән көчүрүлән ермәниләрин хејли һиссәси бу кәндләрдә јерләшдирилмишдир. Ермәниләр азәрбајчанлылар јашајан Зејвә кәнди јахынлығында јени кәнд салмыш, она Зејвә ады вермишләр. Бу кәндләри бир-бириндән сечмәк үчүн азәрбајчанлылар јашајан кәндә Түрк Зејвәси, ермәниләр јашајан кәндә исә Ермәни Зејвәси дејилмишдир. Заман кечмиш, әсримизин 60-чы илләриндә Түрк Зејвәси јанындакы тәпәликдән чынғыл чыхарыларкән ајдын олмушдур ки, бурада та гәдим зәманлардан чугун, мис е'малы илә мәшгул олурмушлар. Газынты заманы гәдим собалар, күлчә вә әринти галығлары ашкара чыхарылды. Лакин азәрбајчанлылар јашајан кәндин адыны дәјишиб Тараник гојдулар. Ермәниләр јашајан кәндин ады исә олдуғу кими галды. Беләликлә, тапынтынын ермәниләрә мәхсус олдуғуну «әсасландырдылар».

Ермәниләр Кәлбәчәри зәбт етдикдән сонра, адыны дәјишиб Карвачар (Дашсатан) гојублар вә ғыса мүд-

дәтдә «Карвачарын» (Кәлбәчәрин) тарихи абидәләрини әкс етдирән хәритә дә чап едәрәк ән'әнәви сахтакарлыгыла бурадакы бүтүн Азәрбиҗан абидәләринин ермәниләрә мәхсус олдугуну сүбута јетирмәк үчүн дәридән-габыгдан чыхырлар.

1970-чи илдә Галуст Күлбекјанын фонду тәрәфиндән Лиссабонда «Ермәни баш килсәси» адлы шәкил-албом китабы ермәни, рус, инкилис дилләриндә нәшр олуңмушдур. Албомда Загафгазјада вә Түркиядә олан 62 баш килсә һаггында мүфәссәл мә'лумат вардыр. Бу килсәләрин бир һиссәси христианлыгдан әввәл, бир һиссәси IV—X әсрләрә вә сонракы дөврә аиддир. Лакин ермәниләр бу килсәләрин һамысыны өз адларына чыхырлар. Һалбуки онларын бир һиссәси Гафгаз албанлары, Јунаһыстан миссионерләри тәрәфиндән тикдирилмишдир. Ечмиадзиндәки килсәләрдән үчү—Һрипсиме, Гајане вә Шоғокот јунаһ миссионер гадынлары тәрәфиндән ишиа етдирилмиш вә онларын адыны дашыјыр. Һәмин гадынларын гәбирләри адлары верилән килсәләрин һәјәтиндәдир.

Шиша килсәси Ирандан Даглыг Гарабага көчүрүлән ермәниләр тәрәфиндән 1868—1877-чи илләрдә, Нор-Бәјазет (индики Камо) шәһәриндәки Түркиянин Бәјазит шәһәриндән кәлән көчкүн ермәниләр тәрәфиндән 1848-чи илдә ишиа олуңуб. Бу дөврә гәдәр адлары чәкилән бөлкәләрдә ермәниләр јох, азәрбајҗанлылар јашајыб. Буна бахмајараг, ермәниләр бу әразиләри, һабелә, һарада бир хач варса ораны гәдим ермәни торпаглары адландырыр вә бу јолла Азәрбајҗана гаршы торпаг-әрази иддиалары ирәли сүрүрләр.

Гүдс јәһуди вә мүсәлман динләринин интишар тапдыгы мүгәддәс шәһәрдир. Варлы ермәни диндар тачирләри бурада бир нечә һектар торпаг саһәси алыб килсә тикдирмишләр. Лакин демәк олмаз ки, Гүдс ермәни шәһәридир. Дүнјанын мүхтәлиф өлкәләриндә 74, АБШ-да 23, о чүмләдән, Нју-Јоркда 6 ермәни Григориан баш килсәси фаалијјәт көстәрир. Јәгин бир гәдәр сонра ермәни милләтчиләри бу килсәләр олан әразиләри дә гәдим ермәни торпаглары, ермәни мәскәни адландырачаг, орада јени-јени «Гарабаг» мунагишәләри төрәтмәјә чәһд едәчәкләр.

Јереван шәһәридә гәдим мәсчид вар. Көј мәсчид адланыр. Инди фарслар «ермәни үрәјҗачыгылыгындан» хошһал олараг бу мәсчиди онлардан әрмәған кими гәбул едир, орада фарс мәсчиди адыла тә'мир ишләри апарырлар, һалбуки мәсчид азәрбајҗанлылара мәхсус-

дур, азәрбајҗанлы ме'мар вә усталары тәрәфиндән учалдылыб. Лакин һәлә дә бу мөһтәшәм абидәнин јерли азәрбајҗанлы-түркләрә мәхсус олдуғуну әсасландыран санбаллы әсәр јазылмајыб.

Гәрибә дөврдә јашајырыг. Елә бил бу кен дүнја кеткәдә даралыр. Ким габага дүшүб нә дејирсә һамы она инаныр, керидә гиланын сәсини ешитмәк истәмир. «Ермәни сојғырымы» мәсәләсиндә олдуғу кими.

«Ермәни сојғырымына» даир дәрҗ олунан, шыыг үзү кәрән әсәр вә мәғаләларин јалныз сәрләвһәларини топлансан бир нечә чилддән ибарәт китаб јаранар. Буна бахмајараг бу мөвзуда һәр ил онларча китаб шыыг үзү көрүр, «диссертасијалар» мүдафиә олунур. Јалныз 1992-чи илин сентјабр вә нојабр ајларында Ермәнистан Республикасы Елмләр Академијасынын тарих институтунда бу мөвзуја даир ики «диссертасија иши» мүдафиә олунмушдир: «Ермәни мәсәләси вә Түркијәдә ермәни кеносиди» (Австрија архив материаллары әсасында) вә «XIX әсрин 20-чи илләринин сонунда вә 30-чу илләрин әввәлләриндә Гәрби Ермәнистанда ермәни халгынын јекдиллик процесеси».

1996-чы илин декабрында Лиссабонда 54 дөвләт башчысынын Зирвә топлантысы кечирилди. Ермәнистан президенти Левин Тер-Петросјан чыхышында Азәрбајҗана јенә ифтира атды, ону ермәни «сојғырымында» тәгсирләндирди. Лакин 52 дөвләт башчысындан вә дипломатларындан һеч бири демәди ки, ај бәднам «Гарабағ» комитәсинин тәшкилатчысы вә јарадычысы Левон Тер-Петросјан, ахы, ермәни Азәрбајҗан гаршыдурмасыны сән башладын, инди јаханы нијә ғырага чәкиб башгасына ифтира атырсан? Хочалыда, Гугаркда, Спитакда, Басаркечәрдә азәрбајҗанлылары ким ғырдырды? Сумгајыт ғыргыныны ким төрәтди? Бүтүн бунларың—9 иллик гаршыдурманын вә ғыргынын тәшкилатчысы вә ичрачысы башчылыг етдијин «Гарабағ комитәси» вә индики үмуммилли һәрәкәт партијасы дејилми? Инди фашист адландырдығын, һәмишә сағ әли олмуш Вазкен Манукјан дејилми? Индики Ермәнистан әразисиндә 1830-чу илләрдә јашајан әһалинин 77,9%-ни азәрбајҗанлылар тәшкил едирди. Һазырда бу әразидә азәрбајҗанлы Кировлардан башга бир нәфәр дә азәрбајҗанлы јохдур. Бунлары кимин ајағына јазаг?

Демәдиләр. Она көрә демәдиләр ки, су буланыг оlanda балыг тутмаг асанлашыр, һәрә өз мәнафејини күдүр. Мәһз буну билдијинә көрә иди ки, Левон Тер-Петросјан чәсарәт едиб Азәрбајҗана јенә ифтиралар јагдырды.

*Бир дэ Левон Тер-Петросјан она көрә Азәрбајчана нөв-
бәти дәфә ифтира атмаға чәсарәт етди ки, ермәниләрин
Азәрбајчан халгынын башына ачдыглары чинајәтләрдән
бејнәлхалг иштираијјәтин һәлә лазыми гәдәр мә'луматы
јохдур.*

*Анчаг дәвләт башчымыз, халгымызын әвәзсиз лидери
Һејдәр Әлијев өз чәсарәтли вә дүшүнүлмүш дипломатик
аддымы илә Зирвә топлантысыны тәлатүмә кәтирдди, бү-
түн чыхышларында олдуғу кими, Лиссабонда да ермәни
мәкрини, тәчавүзкар ермәни сијасәтинин ич үзүнү бүтүн
чылпаглыгы илә дүңјаја бәјан еләди. Вә бунун уғурлу нә-
тичәси артыг һамыја бәллидир. Сөзүмүн чаны одур ки,
бу күн халгымызын дүшдүјү тарихи бурулғандан сала-
мат гуртармасы вә мәкрли дүшмәнлә сијаси-идеоложи
чарпышмалардан галиб чыха билмәси үчүн Президенти-
мизә бу чәтин мүчадиләдә һамылыгла јардымчы олма-
лы, зијалылы-фәһләли чәкичи бир нөгтәјә вурмағы өјрән-
мәлијик. Онда силинмәз адлар бәрпа едиләр, дәрин јара-
лар сағалар!*

*Фикримизчә, «Силинмәз адлар, сағалмаз јаралар»
китабы бу мүгәддәс мәгсәд уғрунда мүбаризәјә гијмәтли
төһфәдир. Китабын мүәллифи ону боја-баша чатдыран
әзиз халгына бу сөзләрлә мүрациәт едир: «Өвлад төһ-
фәси бир јашыл јарпаг, нә етсин оланы бу иди анчаг!»*

Һидајәт Оручов

*Мəзарлары гүрбəтдə галан һәмвə-
тəн сојдашларымын вə гардашым
Мейдинин əзиз хатирəсинə.*

АЗƏРБАЈЧАНЛЫЛАР КЕЧМИШ ЕРМƏНИСТАН ССР ƏРАЗИСИНДƏ

Азəрбајчанлылар кечмиш Ермəнистан ССР əразисиндə дедикдə Азəрбајчан халгынын гəдимдэн јашадыгы əрази, доғма ата-баба јурду—1920-чи ил нојабрын 29-дан үзү бəри олан дөврдə Ермəнистан ССР—Совет Ермəнистаны адланан дөвлəтин əразиси нəзəрдə тутулур.

Мəгсəдимиз Совет Ермəнистаны əразисинин əсас һиссəсини тəшкил едэн Ирəван ханлығы, сонралар Ирəван губернијасы əразисиндə, 1920-чи илдэн сонра исə Ермəнистан ССР əразисиндə азəрбајчанлыларын үмуми мигдары вə азəрбајчанлылар јашамыш кəндлэр һаггында охучулара јығчам мəлумат вермək, тарихчилəримизи бу мəсалəлэрлə дəриндэн мəшғул олмаға сөвг етмəkдир. Бу мəлуматлара Ирəван губернијасы тərкибинə дахил олан Нахчыван вə Сүрмəли гəзаларынын əһалиси вə кəндлэри һаггында мəлуматлар дахил едилмəмишдир. Чүнки онлар Ермəнистан ССР тərкибиндə олмамышдыр. 1920-чи илдэн сонра исə Ағбаба, Лори—Пəмбək бөлкəси, Газах гəзасы, Зəнкəзур гəзасы əразилəриндэн Ермəнистан ССР тərкибинə дахил едилмиш əразилəрдə јашајан азəрбајчанлыларын мигдары үмуми мəлуматлара əлавə едилмишдир.

Ады чəкилэн əразидə азəрбајчанлыларын јашадыглары дөврү шəрти олараг 3 дөврə бөлүб сəчијјэлəндирмək мəгсəдəујгундур. Бу дөвлəрин һэр биринин ајры-ајрылыгда сəчијјəви хүсусијјəтлэри, тəлатүмлү иллэри, гəјғылы вə фəчиəли мəгамлары бир-бириндэн фəрглəнир. Нијə, нə үчүн суалларына чаваб ахтараг.

Биринчи дөвр. Ирəван ханлығынын сүгутуна гəдэр—

1828-чи ил февралын 10-дәк олан дөвр. Бу дөвр 1826—1828-чи илләр Русија—Иран мұһарибәсиндә Иранын мәглубијјәти илә, 1828-чи ил февралын 10-да Түркмән-чај мұғавиләсинин бағланмасы илә баша чатды. Ирэван вә Нахчыван ханлыгларынын эразиси бүтүнлүклә Чар Русијасынын һакимијјәти алтына кечди.

Иранла һагг-һесабыны чүрүтдүкдән сонра Чар Русијасы дәрһал Түрkiјә илә мұһарибәјә башлады. 1828—1829-чу илләр мұһарибәси Русијанын гәләбәси илә нәтичәләнди. Ики мүсәлман дөвләти—Иран вә Османлы Түрkiјәси арасындакы зиддијјәт һәр ики дөвләтин мәғлубијјәтинә кәтириб чатдырды.

Тарихи кечмиши сәјаһәт үчүн дејил, она көрә өјрәнирләр ки, онун дәрсләриндән нәтичә чыхартсынлар. Лакин ислам аләми тарихи дәриндән өјрәниб ондан лазыми нәтичә чыхармағы һәләлик бачармыр. Әрәб өлкәләри арасында олан зиддијјәтләрдән Израилин нечә мөһәрәтлә истифадә етдијини, Иран-Ираг мұһарибәсини, көзүмүзүн габағында Иранла—Түрkiјәнин арасыны вурмаг үчүн һәјәта кечирилән тәблиғаты јада салмаг бәс дејилми? М. С. Горбачовун фитвасы илә башлајан бәднам «Гарабағ проблеми» дөврүнүн бүтүн һадисәләрини јада салаг: ССРИ-нин тәркибинә дахил олан мүсәлман республикаларынын һеч бири рус-ермәни гошун бирләшмәләри тәрәфиндән Бақыда төрадилән гырғына гаршы өз етираз, гәзәб сәсләрини учалтмады, чүнки онларын өз эразиләриндә дә «Гарабағ проблеми» кими бәднам проблемләрә рәвач верилмишди. Тојуғун башыны кәсәркән вичдан эзабы чәкән өзбәкләр өз дин гардашларынын ганыны ахытдылар. Тачик-өзбәк, тачик-гырғыз, лап Тачикистанын өзүндә баш верән һадисәләр XIX әсрин әввәлләриндәки сијасәтлә үст-үстә дүшмүрмү?

Икинчи дөвр. 1828-чи ил февралын 10-дан 1917-чи ил нојабр ајына гәдәр олан дөвр.

Үчүнчү дөвр. 1917-чи илин сонундан башлајараг 1989-чу илә гәдәр олан дөвр. Бу дөврүн әввәлиндә, јәни 1918-чи илдән 1920-чи ил нојабрын 29-дәк ермәни дашнак һакимијјәти дөврү, бундан сонра 1989-чу иләдәк коммунистләрин һакимијјәт башында олдуғлары дөвр. Бу дөврләри бир-бириндән она көрә ајырмырыг ки, һәм дашнаклары, һәм дә коммунистләрин милли сијасәтләри һеч нә илә фәргләнмирди. Биринчиләр ачыг сурәтдә, икинчиләр исә кизлиндә Азәрбајчан халгына—түркләрә гаршы сојгырымы сијасәти јеридирдиләр.

Гысача олараг һәр үч дөврүн үмуми характеристикасыны, Азәрбајчан халгынын һәјатында баш вермиш дә-

јишикликлери, тэләтүмлү мәгамлары рәгәмләрин дили илә охучуларын диггәтинә чатдырмаг истәјирик. Үмидварыг ки, савадлы вә сәриштәли охучулар пәрдә архасында галан һадисәләри дә өз гәлб, дәррақә сүзкәчиндән кечирәрәк дүжкүн нәтичә чыхарачаг, мүәллифин фикирләринин әсири олмајачаг, ону тамамлајачаглар.

Биринчи дөврүн сәчијјәви мәгамлары. Мә'лумдур ки, Русијанын һаким даирәләринин харичи сијасәтинин әса-сыны Балтик дәнизинә, Сакит океана, Гара дәниз васитәсилә Аралыг дәнизинә, һабелә шәраит имкан версә Иран көрфәзинә чыхыш јолуну тә'мин етмәк иди. 16-чы әсрдән башлајараг бу үч истигамәтдә апарылан фәалијјәт һәмин мәгсәдләрин реаллашмасына јөнәлмишдир. Хүсусилә Чар Русијасынын Гафгаз сијасәти бурада әсас јер гутурду. Мәгсәд Гафгазы бүтүнлүклә зәбт етмәк, илк нөвбәдә мүсәлман аләми сәрһәдди боју христианлардан ибарәт буфер дөвләтләр јаратмагдан ибарәт иди. Мәһз бу мәгсәдә чатмаг үчүн Романовлар сүлаләсинин һакимијјәти дөврүндә Русија Түркијәјә гаршы 11 дәфә, Ирана гаршы 3 дәфә бөјүк мигјаслы мұһабирә апармыш, һамысында да галиб кәлмиш вә јенијени әразиләри зәбт етмишдир. Гафгаз истигамәтиндә апарылан мұһарибәләрин әсасыны 1 Пјотр гојмушдур. Онун һакимијјәт башында олдуғу 29 илин 28 илини Русија мұһарибәләрдә кечирмишдир. Загафгазијаны зәбт етмәк саһәсиндә апарылан мұһарибәдә ермәни картындан мәһарәтлә истифадә едилир, ермәниләрин һәр бир тәклифи Русијанын һаким даирәләри тәрәфиндән дәстәкләнирди.

Османлы Түркијәсиндә, Иран шаһлығында јашајан ермәниләр арасында милли психоз руһ аловландырылыр, дахили иттишашлар тәшкил едилирди. Бу саһәдә Иранда јашајан һакоп Чуғалы, Исраил Ори хүсуси фәалијјәт көстәрирдиләр. Онларын мәгсәди Загафгазијада милли ермәни дөвләти үчүн база јаратмаг иди. Бу мәгсәдлә онлар Авропа өлкәләринә, Русијајә кедир, онларын јардымына вә көмәкләринә архаланырдылар.

1667-чи ил Чар һөкүмәти илә ермәни тачирләри арасында тичарәт мұғавиләси бағланыр. Бу мұғавиләјә әсасән рус дөвләти әразисиндә ипәк тичарәти ермәни тачирләринин монополијасына кечир.

1699-чу ил, Исрафил Ори тәрәфиндән Анкағакотда (индики Сисјан рајону әразисиндәдир. Рајон мәркәзиндән 10 км шимал шәрғдә. 1831-чи илдә чәми 276 нәфәр. ермәни әһалиси олуб) Сүник мәликләринин кизли мұ-

шавирәси кечирилир. Мүшавирә Ермәнистаны азад етмәк мөгәсдилә I Пјотр мұрачиәт гәбул едир.

1701-чи ил. I Пјотр Исраил Орини гәбул едир, ермәниләрә һәртәрәфли јардым кәстәрмәјә тә’минат верир. I Пјотр ермәни халгыны өз һимајәсинә алмаг һаггында 1724-чү ил 10 нојабр тарихли фәрман имзалајыр.

1768-чи ил. II Јекатерина ермәниләри Русијанын һимајәсинә алмаг һаггында фәрман имзалајыр.

1769-чү ил. Мовсес Сафарјан тәрәфиндән тәртиб олуңмуш Ермәнистанын азадлыг Програмы рус һакимийјәт органларына тәгдим олуңур.

1781-чи ил. Петербургда Григор Халдарјанын мәтбәәси тәшкил олуңур ки, бу да ермәни шовинизминин формалашмасында, мүсәлманлара гаршы нифрәт һиссинин күчләндирилмәсиндә мүһүм рол ојнајыр.

1781—1786-чы илләр. Рус гошунлары васитәсилә Ермәнистаны азад етмәк һаггында ермәни сијаси хадимләри илә Русија арасында јазышмалар вә данышыглар апарылыр.

1783-чү ил, Н. Арғутјан вә Н. Лазарјан тәрәфиндән тәртиб олуңмуш рус-ермәни иттифагынын ики лајиһәси рус һөкүмәтинә тәгдим олуңур. Русија әразисиндә ермәни ичмаларынын јарадылмасы кениш вүс’әт алыр. Мәсәлән, I Пјотрун 1724-чү ил 10 нојабр тарихли фәрманынын мүддәалары әсасында XVIII әсрин орталарындан Шимали Гафгазда вә Каспи әтрафы рајонларында јашајан ермәниләрә хүсуси имтијазлар верилирди. 1735-чи илдә Қизлјарда, 1763-чү илдә Моздокда, Гәштәрханда ири ермәни ичмалары јаранмышды.

Беләликлә, Иран вә Түркијә әразиләринә јахын сәһәләрдә бешинчи колонна тәшкил олуңур, идеоложи, игтисади база јарадылырды. Мүһарибә баш верән заман бунлар Русијанын гәләбәсиндә мүһүм рол ојнамалы иди. Бу кими һазырлыгдан сонра тәбиидир ки, Чар Русијасы һәр һансы бир өлкәјә гаршы апардығы мүһарибәдә гәләбә газана биләрди.

Загафгазијада апарылан мүһарибәләрин хронолокијасыны јада салаг.

1796-чы ил. Рус гошунларынын Загафгазијаја һүчүм әмәлијјатлары башланыр.

1801-чи ил. I Александрын 12 сентјабр тарихли манифестинә әсасән Шәрги Қурчүстан, һабелә, Лори, Газах, Борчалы бөлкәләри дә Русијаја бирләшдирилир.

1804—1813-чү илләр. Русија—Иран мүһарибәси.

1804-чү илин мај ајы. Рус гошунларынын Ирәвана биринчи јүрүшү.

1805-чи ил мајын 14-ү Күрөкчәј мугавиләсинә әсәсән
Гарабағ ханлығы Русијаја бирләшдирилир.

1806—1812-чи илләр. Русија—Түркијә мұһарибәси.

1808-чи ил. Русија гошунларынын Ирәвана икинчи
јүрүшү.

1808-чи ил. Рус гошунлары Нахчываны зәбт едир.

1813-чү ил. Күлүстан мугавиләси бағланыр.

1826—1828-чи илләр. Русија—Иран мұһарибәси.

1826-чы ил сентјабрын 13-ү. Рус гошунлары Көнчә
чәбһәсиндә гәләбә газаныр.

1827-чи ил март—мај ајлары. Тифлисдә ермәни кө-
нүллү бирләшмәләри тәшкил едилир. Онлар Ирана гар-
шы мұһарибәдә иштирак едирләр.

1827-чи ил апрелин 2-и. Рус гошунларынын Ирәван
үзәринә үчүнчү јүрүшү.

1827-чи ил апрелин 13-ү. Рус гошунлары Ечмиадзи-
ни зәбт едир.

1827-чи ил февралын 27-и. Рус гошунлары Ирәваны
мұһасирәјә алырлар.

1827-чи ил 1 октјабр. Рус гошунлары Ирәваны зәбт
едир.

1828-чи ил февралын 10-у. Түркмәнчәј мугавиләси
бағланыр. Ирәван вә Нахчыван ханлығлары, Ордубад
дијары Русијанын һакимијјәти алтына кечир.

1828—1829-чу илләр. Русија—Түркијә мұһарибәси.

1829-чу ил сентјабрын 2-и. Адрианаполис сүлһ муга-
виләси бағланыр. Гарс вилајәтинин бир һиссәси Русија-
нын табелијинә кечир.

Һадисәләрин хронолокијасыны вермәкдә мәгсәдимиз
ондан ибарәтдир ки, гәдим Азәрбајчан торпағы олан За-
гафгазијада, о чүмләдән Ермәнистан ССР адланан әра-
зидә јаннамыш азәрбајчанлыларын тәлејинә көстәрилән
тәсир һаггында там тәсәввүр јарансын. Чар Русијасы-
нын әсас мәгсәдләриндән бири илк нөвбәдә Ирәван хан-
лығыны зәбт етмәк иди. Бу истигамәтдә кедән вүруш-
малар азәрбајчанлылар јашајан кәндләрдән, әразиләр-
дән кечирди. Она көрә дә 1826—1828-чи илләрдә азәрбај-
чанлылар јашајан кәндләрин әксәријјәти дағыдылмыш,
әһалиси дидәркин салынмышды. Бу һагда ашағыда әт-
рафлы данышылачагдыр.

Иранла апардығы мұһарибәдә чар Русијасынын гә-
ләбәси Ирәван вә Нахчыван ханлығларынын әразилә-
риндә Азәрбајчан-түрк милли-дөвләт гурумунун ләғви-
нә кәтириб чыхартды. Чар һакимијјәт органлары хан-
лығларын инзибати әрази бөлкүсүндә дәрһал чидди
дәјишикликләр апардылар. 1828-чи ил 21 март тарихли

декретлә ермәни вилајәти (мәһз Ермәнистан вилајәти јох, ермәни вилајәти, армјанскаја област) тәшкил едилди. Сөһбәт кедән әразидә ермәни вилајәти јаратмагла Чар Русијасы һаким даирәләриниһи мәгсәди мүсәлман Јахыи Шәрғи илә христиан Русијасы арасында буфер зона јаратмағ, ермәниләрни мәгсәди исә «Бөјүк Ермәнистаны»н әсасыны, өзүлүнү гоһмағ иди.

Јухарыда ады чәкилән декретлә ермәни вилајәти тәркибиндә Ирәван әјаләти (провинсијасы), Нахчыван әјаләти вә Ордубад даирәси, онларын тәркибиндә исә маһаллар (наһижәләр) тәшкил олунмушду.

Бу маһалларын тәшкилиндә чәј һөвзәләринин әразиләри әсас ме'јар кими нәзәрдә тутулурду:

1. Гырхбулаг маһалы—мүасир Котаик-Абовјан рајону әразисинә ујғун кәлир.

2. Зәнкибасар маһалы—мүасир Зәнкибасар—Масис рајону әразисинә ујғун кәлир.

3. Кәрнибасар маһалы—мүасир Гәмәрли—Арташад рајону әразисинә ујғун кәлир.

4. Ведибасар маһалы—мүасир Веди-Арарат рајону әразисинә ујғун кәлир.

5. Шәрур маһалы—мүасир Нахчыван МР (Сәдәрәк рајону) әразисинә дүшүр.

6. Сүрмәли маһалы—Араз чајынын сағ саһили. Инди Түркијә әразисидир.

7. Парченис-Дәрәкәнд маһалы— мүасир Әштәрәк вә Арағадз рајонлары әразисинә ујғун кәлир.

8. Саатлы маһалы— мүасир һоктемберјан рајону әразисинин бир һиссәсини эһатә едирди.

9. Талин маһалы—мүасир Талин рајону әразисинә ујғун кәлир.

10. Сејидли вә Ахсалы маһалы—мүасир Әштәрәк, Талин, Абаран рајонларынын һәмсәрһәд әразиси.

11. Сәрдәрабад маһалы мүасир һоктемберјан рајону әразисинә ујғун кәлир.

12. Карпибасар маһалы—мүасир Ечмиадзин рајону әразисинә, һабелә Әштәрәк рајонуну бир һиссәсинә ујғун кәлир.

13. Абран маһалы—мүасир Абран (Апаран) рајону әразисинә ујғун кәлир.

14. Дәрәчичәк маһалы—мүасир Дәрәчичәк—Ахтаһраздан рајону әразисинә ујғун кәлир.

15. Көјчәј—Көјчә маһалы—мүасир Нор Бајазет-Каммо, Басаркечәр-Варденис, Мартуни рајонлары әразисинә ујғун кәлир.

Маһалларын әразисини мүасир инзибати әрази бөл-

күсү үзрә хырдаламагда мөгсәд кечмиш маһалларда э
индики рајонларда азәрбајчанлыларын јерләшмәси вә
миғдары һаггында охучуја әтрафлы мә'лумат вермәкдир.

Нахчыван әјаләти тәркибиндә 5 маһал, о чүмләдән
Дәрәләјез маһалы тәшкил олунду ки, бу да сонралар-
дан Шәрур маһалы илә бирләшдириләрәк Шәрур-Дәрә-
ләјез гәзасы ады илә Ирәван губернијасы тәркибинә да-
хил едилди. Мүасир Микојан- Јеҗегнадзор вә Паиғалы-
Әзизбәјов-Вајк рајонларынын әразиләринә ујғун кәлир.
Гәзанын Шәрур бөлмәси Нахчыван МР әразисинә дүш-
дүјүндән онун һаггында мүфәссәл мә'лумат верилмир.
Бу јазыда сөһбәт јалныз Ермәнистан ССР әразисинә
дахил едилән бөлкәләр һаггында кедәчәкдир.

Чар Русијасынын һаким даирәләри гөләбәдән дәрһал
сонра әлә кечиртдикләри гәнимәтин инвентаризасијасы-
ны—1831-чи илдә әразидә олан әһаллиин сијаһыја алын-
масыны тәшкил етдиләр. 1 сәјлы чәдвәлдә Ирәван хан-
лығы әразисиндә даими јашајан азәрбајчанлы әһалинин
вә ермәниләрин миғдары һаггында 1831-чи ил мә'лумат-
лары верилир. Мөгсәдимиз Ермәнистан ССР әразисинә
дүшән сәһәләрдә азәрбајчанлылар һаггында мә'лумат
вермәкдир. Она көрә дә Нахчыван, Сүрмәли вә Шәрур
маһалларынын әһалиси бураја дахил едилмәмишдир.

1 сәјлы чәдвәлдә көстәрилән рәғәмләрдән ашагыдакы
нәтичәләри чыхармағ олар.

Биринчи. Көстәрилән Ермәнистаны әразисинин әсас һиссә-
сини тәшкил едән Ирәван ханлығынын әразиси бүтүн-
лүклә азәрбајчанлыларын гәдим ата-баба јурду олмуш-
дур

Икинчи. Көстәрилән маһалларда азәрбајчанлы әһа-
линин 50000 нәфәр көстәрилмәси Ирәван ханлығы әра-
зисиндә јашајан сојдашларымызын там миғдары дејил-
дир. Чүнки 18-чи әсрдә вә 19-чу әсрин әввәлләриндә ке-
дән арамыз мұһарибәләр, ислам әгидәсинә гаршы дүш-
мәнчилик мұнасибәти азәрбајчанлы әһалинин хејли һис-
сәсинин тәләф олмасына, исти очағларыны тәрк едиб ди-
дәркин јолу тутмасына сәбәб олмушдур. Ермәни миллә-
тинә мәнсуб олан әһали исә белә ачыначағлы вәзијјәтә
мә'руз галмамышды. Онлар һәмишә гәсбкар ордуларә
бәләдчилик етмиш, мүдафиә олунмушдулар.

Јалныз 1826—1828-чи илләрин Русија—Иран мұһа-
рибәсиндә Ирәван ханлығы әразисиндә азәрбајчанлылар
јашајан 420-дән чох кәнд дағыдылмыш, бир чох кәнд-
ләрин адлары тарих сәһифәсиндән силинмишдир. Бу
дағыдылан, әһалиси бүтүнлүклә мәһв едилән вә дидәр-
кин дүшән кәндләр Ирәван истигамәтиндә һүчума ке-

чән рус гошунларынын јолу үстүндө олмушдур. Ирәван шәһәринин зәбт едилмәси он минләрлә азербайҗанлы әһалининин мәһв едилмәси һесабына баша кәлмишдир.

Тәгриби һесабламалара кәрә, дағыдылмыш кәндләрдә ән азы 30—40 мин нәфәр азербайҗанлы әһали јашамышдыр. Тәбиидир ки, мұһарибәнин театр мејданына чеврилән әразидә галан кәндләрдә дә хејли адам тәләф олмуш, доғум азалмыш, әһалинин хејли һиссәси јурд-јуваларыны тәрк едиб башга өлкәләрә үз тутмушду. Булар да нәзәрә алынса Русија тәрәфиндән илһаг едилмәси әрәфәсиндә Ирәван ханлығы әразисиндә ән азы 130—150 мин нәфәрдән чох азербайҗанлы әһали јашадығы мејдана чыхыр.

Ашағыда 1826—1828-чи илләрдә дағыдылмыш кәндләрин (азербайҗанлылар јашајан) сијаһысы верилир.

Гырхбулаг маһалында 32 кәнд, о чүмләдән Ијнәдүз, Гарагала, Кедәркөл, Кузәчик, Күллүчә, Гарачејран, Течәрабад, Бәзәкли, Арзап, Норинус, Дамчил, Катикут, Гујлу, Гызгала, Тезхараб, Бабачур, Дамакирмәз, Дәлләкли, Кәнкан, Көјкилисә, Јајғы, Гызылгала, Чобанкәрәкмәз, Азаклар, Мурадтәпә, Арзни;

Зәнкибасар маһалында 8 кәнд: һәсәнаға, Синник, Гарачалар, Озанлар, Дерчан, Јеникәнд, Чәфәрабад, Бһбудабад;

Кәрнибасар маһалында 48 кәнд, о чүмләдән Мәсимли, Тајтан, Бајрамәлигышлағы, Гулагсис, Зәһраблы, Күрдкәнди, Шәфиабад, Гырбузованд, Баш Кәрни, Мүрзүк, Ејранис-улја, Бурдук, Кергач, Јиланлар суфла, Молла Әһмәд, Какавус, Шәһријар, Шоганб, Ејранис-суфла, Кәрпичли, Абдаллар, Курба-гала-улја, Курба-гала-суфла, Артуз, Јаппа, Әлимәрдан, Әлигырағы, Елличә, Буралан, Султантәпә, Әзизли, Әли-Сорки, Келокәнд, Гараһачылы, Хыдырлы, Әдатлы, Тарашкөј, Әлигызыл, Булагбашы, Бајрамәликәнд, Пурчә, Имамверди галасы, Тәрәкәмәләр;

Ведибасар маһалында 33 кәнд: Рејһанлы, Ширазлы, Гаралар, Сарај, Чатгран, Гарабағлар-суфла, Гарабағлар-улја, Тала-саван, Шаһбазлы, Зәнчирли, Пүннүт, Шорсу, Дашнов, һәсәнгала, Чәфәрли, Өртүк, Вәличан, Кешәкли, Аббасабад, Әлигызыл, Мурадабад, Әлиабад, Әлигырағы, Күндүк, Бахчачыг, Хемут, Гызылверән, Зимми, Мусачыг, Анд, Газанчы, Хосров, һахс;

Дәрәкәнд—Парченис маһалында 8 кәнд: Гарагојунлар, Кити, Сүрмәли, Ашыг һүсејн, Гарабулаг, Гарагала, Чалдаг, Газыгапаран;

Саатлы маһалында 5 кәнд: Хәлил ғышлағы, Армен көвшәни, Софиләр, Мирзәхан, Башғышлағы;

Талин маһалында 35 кәнд, о чүмләдән, Ағҗанлы, Сичанлы, Надирханлы, Пирмәләк, Сутукулан, Ағакничик, Мазарчик, Пиртикан, Гарагала, Чичәкли, Пусаған, Чалтәпә, Мустухлу, Горуг, Паракәнд, Дашгала, Чортулу, Бабурлу, Садегли, Зәрннчә, Ашағыдәмирчили, Сабунчулар, Киликҗатаг, Калаш Бәҗ-гуласы, Бәһлул кәнди, Бөҗүк Ғызылгала, Көҗәрчин;

Сәрдәрабад маһалында 9 кәнд: Рәнчбәр, Чәфәрхан, Дөвләтабад, Иткоҗ, Абдулабад, Фатабад, Молла Бәдәл, Кечили, Хам;

Карпibasар маһалында 12 кәнд, о чүмләдән, Тимурхан-калани, Ағрәмир, Гарағышлаг, Инәкли, Сапанис, Арпагавасик, Хачабағ, Иланчалан, Анберд;

Абаран маһалында 60 кәнд, о чүмләдән, Готур, Тезхараб, Шабанлы, Хачбулаг, Гәзәнфәр көһнә, Битли, Әмирли, Јарбаш, Мәмишкәнд, Гарабулаг, Намамлы, Гурдалы, Чанчик, Чилкөл, Шаһгулуолан, Порсухлу, Чомушлу, Аҗрыбулаг, Мунчухлу, Пембак, Күнбаз, Сибитаг;

Дәрәчичәк маһалында 33 кәнд, о чүмләдән, Севанк, кичик Өрдәкли, Алапапах, Барат, Гонагкөрмәз, Ешшәкгудуран, Чобанкөлү, Кеғач, Маман, Аҗдын, Шәкәрбашы, Мисхана, Сутукулан, Чичәкли, Пирпалыд, Зеҗнал-аға;

Көҗчаҗ—Көҗчә маһалында 90 кәнд, о чүмләдән, Буғдатәпә, Һачы Мумухан, Аллаһвердибәҗ, Үчтәпә, Кәримкәнд, Јухары Алтунтахт, Ашағы Алтунтахт, Дәмирчи Поғас, Әҗричә, Атдаш, Ахсахтауз, Каравансараҗ, Ғасымбаши, Мәдинә, Баш Көзәлдәрә, Ханчығазоғлу, Ғызыл-килә, Бөҗүкаға, Ағ килисә, Көҗчаҗ, Султанәли, Сатан ағач, Карвансараҗ, Әҗричә, Кәримағакәнд, Камасар, адлары унудулмуш даһа 40 кәнд;

Дәрәләҗәз маһалында (Әзизбәҗов вә ЈеҒегнадзор раҗонларында—46 кәнд, о чүмләдән, Киллиҗатағ, Ауш, Тамашалыг, Боҗадәрә, Мираух ғышлағы, Пана галасы, Вартапул, Мозров, Кәндзак, Ашағы Чани, Јухары Чани, Гарагала, Ванк, Аҗсасы, Галасар, Гошавәнк, Чомали, Чәфәрли, Көмүрлү, Бахчачыг, Ругирт, Горчубағ, Гулубағ, Һортун, Муғанчыг, Реҗта, Чырағоғлукәнд, Гиндивас, Гушчу, Биләк, Пашадуз, Кирәгәзәр.

Јухарыда адлары чәкилән кәндләрин сиҗаһысына 1826—1828-чи илләрдә дағыдылмыш, Түркмәнчаҗ мугавиләсиндән дәрһал сонра ермәниләрлә мәскунлашдырылан 105 кәндиң ады дахил едилмәмишдир. Бу мәлумат-

лар И. Шопенин мә'лум әсәри әсасында һазырланмышдыр.

Јухарыда адлары гејд олунан кәндләрин аз бир һиссәси сонрадан бәрпа олунамышдыр. Әкәр кәндләр һаггында верилән мә'луматларда 1831-чи илдә әһалини сајы һаггында мә'лумат јохдурса, демәли бу кәндләр сонрадан бәрпа олунамышдыр.

Бунлардан башга Ирәван ханлығынын Шәрур маһалында 28 кәнд, Нахчыван ханлығында 48 кәнд вә Сүрмәли маһалында да 28 кәнд дағыдылмышдыр.

1826—1828-чи илләрдә мұһарибә заманы јерлә-јексак едилән кәндләр бүтүнлүклә азербайжанлылар јашајан кәндләр олмушдыр. Тәбиидир ки, ермәниләр јашадыглары кәндә һеч вахт түрк мәншәли ад вермәздиләр. Имканлары олан кими кәндләрин адларыны дәјишдирәр, ермәниләшдирәдиләр. Лакин јеринә дүшәр дејек ки, Чар Русијасынын һаким даирәләри кәндләрин адларыны дәјишдирилмәсинә имкан вермәмишдиләр. Надир һалларда Чар айләси үзвләринин адларыны әбәдиләшдирмәк үчүн дәјишикликләр едилмишдир. Азербайжанлылар јашајан кәндләрин адларынын дәјишдирилмәси компанијасы 1931-чи илдән башламыш, 1991-чи илдә баша чатдырылмышдыр.

Икинчи дөврүн сәчијәви мөгамлары. Азербайжанлыларын јүксәк хүсуси чәкијә малик олмасы Чар Русијасынын Јахын Шәрг сијасәтинә ујғун кәлмирди. Буна көрә дә демографик мұтәнасиблији христианларын—ермәниләрин хејринә дәјишмәк үчүн һәлә I Пјотрун вахтындан нәзәрдә тутулмуш планларын дәрһал һәјата кечирилмәсинә башланды. Ашағыдакы фактлар буну сүбут едир, рус дипломатијасынын пәрдәархасы фәалијјәтинин узагкөрәнлијиндән, чевикијиндән, мәхфилијиндән хәбәр верир. 1828-чи ил февралын 10-да Түркмәнчәј мұгавиләси бағланыр, чәми 16 күн сонра, февралын 26-да исә Түркмәнчәј мұгавиләсинин 15-чи маддәсинә әсасән Иранын ермәниләр јашајан әразиләриндән ермәниләрин күтләви сурәтдә көчүрүлүб Ирәван вә Нахчыван ханлыгларында, Зәнкәзурда вә Гарабағда јерләшдирилмәсинә башланыр. Ермәниләр әсасән мұһарибә заманы дағыдылмыш, азербайжанлы әһалиси говулмуш кәндләрдә јерләшдирилик. 1828-чи иләдәк бүтүнлүклә азербайжанлылар јашајан вә Русија—Иран мұһарибәләри заманы дағыдылан, әһалиси пәрән-пәрән салышан кәндләрдә Күлүстан мұгавиләсиндән сонра, 1828—1830-чу илләрдә Ирандан вә Түркијәдән көчүрүлән ермәниләр јер-әиридирилир. Нәмин илләр Котәјк рајону үзрә Башкәндә 9, Ша-

һаба 134, Арамуса 228, Авана 174, Мөһүбә 50, Зәнкибасар рајону үзрә Бейһудбада 866, Арташат рајону үзрә Тоханшаһлыба 176, Тамамлыба 81, Кичик Дәлләрә 134, Арташата 370, Мейраблыба 118, Таллин рајону үзрә Дәдәлиба 36, Јени Талинә 166, Көзлүбә 64, Јени Көрмәзәлиба 22, Гулдәрвишә 95, Адјамана 70, Көһнә Талинә 166, Сөјүтлүбә 262, Ечминадзин рајону үзрә һајтаға 339, Хәнауза 192, Абаран рајону үзрә һованнаванка 229, Бөјүк Карпибә 649, Кичик Карпибә 15, Сағмосаванка 131, Акинакеғә 376, Калачаба 93, Гумбаза (Күмбәз) 123, Базарчыға 182, Ширә галаба 314, Чамышлыба 397, Тәкәрдибә 118, Булхејирә 397, Гара килисәбә 178, Астватсингала 129, Гушчуба 72, Кичик Әлибә 531, Чамырлыба 264, Молла Гасыма 203, Дамчылыба 252, Сачлыба 146, Әмирлибә 146, Күлабдыба 310, Сары булаға 83, Соума дәрвишә 177, Күллүчәбә 248, Мелкумкәндә 89, һачы Бағыра 96, Гаранлыба 157, Баш Абарана 386, Дамакирмәзә 149, Мирәбә 210, Меликкәндә 309, Гуру боғаза 129, Гондахсыза 323, Чарчаисә (Јарчаис) 544, Чобан көрүкмәзә 278, Ширә галаба 43, Чәнкибә 373, Дәрәчицәк (Ахта) рајону үзрә, Кахсыба 246, Ағпараба 184, Ашағы Ахтаба 339, Јухары Ахтаба 349, Гарныјарыба 418, Рындамала 790, Зинчирлибә 87, Фәрруба 156, Бабакишибә 230, Тајчарыба 336, Севан рајону үзрә Јајчыба 335, Тутмашенә 468, Шәһризә 422, Чырчыра 126, Бөјүк Өрдәклибә 379, Самакабердә 25, Чубухлуба 845, Нор-Бајазет рајону үзрә Нәрәдүзә 605, Гышлаба 179, Көвәрә 1346, Гул Алыба 709, Коса Мәммәдә 489, Пашакәндә 464, Дәлигардаша 700, Күзәчибә 266, Баш кәндә 178, Мартуни рајону үзрә һотом хана 169, Вәлиағалыба 322, Тәзәкәндә 77, Дәликдаша 172, Көлкәндә 273, Ашағы Адыјамана 331, Јухары Адыјамана 94, Әбдүлағалыба 96, Көзәл дәрәбә 560, Ағ граха 180, Ашағы Гаранлыба 289, Јухары Гаранлыба 303, Золағача 289, Колакирәнә 151, Јеғегнадзор рајону үзрә Јелпинә 135, Кешишверәнә 43, Којтула 201, Јенкичәбә 42, Кешишкәндә 332, Ортакәндә 128, Башкәндә 91, Таратуна 56, Кәләклибә 121, Һәсәнкәндә 92, Ердәпинә 172, Әзизбәјов рајону үзрә Азадекә 166, Пашалыба 98 нәфәр ермәни көчүрүлмүшдү. Бу кәндләрин бир нечәсиндә сонракы илләрдә аз мигдарда азәрбајчанлылар да јашамышдыр. Илләр кечдикчә онлар да кери гајытдығлары кәндләри тәрк етмишләр. Әкәр бу кәндләри көчүб кәләп ермәниләр салсајдылар, онлара ермәни мәншәли адлар верәрдиләр. Мәһз кәндләрин адларынын түрк мәншәи олмасы да көстәрир ки, бу јерләрдә та гәдимдән

азербайчанлылар јашамыш вә бураны мұһарибә заманы тәрк етмишләр.

1828—1829-чу илләр Русија—Түркијә мұһарибәси Түркијәнин мәғлубијјәти илә нәтичәләнди. Түркијәнин Гарс, Бајазет, Игдыр, Әрзурум вилајәтләриндән ермәниләрин Загафгазијаја, о чүмләдән Јелизаветпол (Кәнчә) губернијасына көчүрүлүб јерләшдирилмәсинә башланды. Ермәниләр ғыса мүддәт әзриндә Ирәван вә Нахчыван ханлығлары әразиләриндә мәскунлашдырылыр. Ермәни вилајәтинин јухарыда адлары чәкилән маһалларында Ирандан көчүрүлән 23098 нәфәр, Түркијәдән көчүрүлән 20324 нәфәр, чәми 43422 нәфәр ермәни јерләшдирилир. Әввәлләр азербайчанлылар јашајан кәндләрдә јерләшдирилән ермәниләрин сајы даими јашајан ермәниләрин сајындан 3 дәфә чох олур. Беләликлә, Ирәван ханлығы әразисиндә јашајан азербайчанлыларын хүсуси чәкиси 77,9 фаиздән 46,7 фаизә енир. Ермәниләр әсасән мүнбит торпағлары кениш отлаг саһәләри олан вә асан нәглијјат јолуна малик кәндләрдә јерләшдирилир. Ашағыдакы чәдвәл 1831-чи илдә Ирәван ханлығы үзрә әһалинин сијаһыјаалынмасы материаллары әсасында тәртиб олунмушдур. Демографик дәјишикликләр һағгында мүстәғил фикир јеридә биләчәјини нәзәрә аларағ фактлары кениш шәрһ етмир, буну охучуларын өһдәсинә гојуруғ. Јалныз ону гејд етмәк истәјирик ки, демографик мүтәнасибликдә баш верән һәр бир дәјишиклик Азербайчан халғынын башына кәтирилән фақиәни дәринләшдирирди.

Ирәван ханлығы әразисиндә јашамыш азербайчанлыларын сајы һағгында мұһакимә јүрүдәркән нәзәрә алмағ лазымдыр ки, 1826—1828-чи илләр Русија—Иран мұһарибәси заманы бөлкәдә 420-дән артығ Азербайчанлы кәнди дағыдылмыш, хејли әһали төләф олмуш, ја да әразини тәрк етмишдир.

Кәлмә ермәниләрин јерли ермәниләрдән үч дәфә чох олмасы, ермәниләрин үмуми сајынын азербайчанлылары үстәләмәси факты сонракы фақиәләрин башланғычы кими сәчијјәләндирилмәлидир. Фактлар көстәрир ки, ермәни вилајәтиндә Чар Русијасынын һаким даирәләри илә ермәни милләтчиләринин милли сијасәти үст-үстә дүшүр, бир-бирини тамамлајырды. Мә’лумдур ки, Түркијә вә Ирана гаршы апардығы мұһарибәләрдә Русија һәмишә ермәни милләтчиләринә архаланыр, онларла иттифағда чыхыш едирди.

«Ермәни Совет Енсиклопедијасы»нда бу барәдә ачығ данышылыр. Орада дејилир ки, «Ермәни халғы 1826—1828-чи илләрин рус—Иран мұһарибәсиндә әмәли сурәт-

дә иштирак етмишдир. Григор Манучарянын вә Мартирос Вакинянын бөлмәләри хусуси илә кәзә чарпырды. Нерсес Аштаракетсин вә Нарутјун Аламдарянын тәшәббүсү вә рус һакимијјәт органларынын ярдымы илә 1827-чи илин март ајындан ермәни кәнуллү гошун бөлмәләри тәшкил олунмаға башланды. Онлар өз вәтәнләринин бир һиссәсини азад етмәкдә иштирак етдиләр. Бу, ермәни халгынын милли-азадлыг мүбаризәсинин хусуси тәчәссүмү иди. Ермәни рајонларында романтик руһ јүксәклији һөкм сүрүрдү, чохларына русун гәјјүмлүғү алтында дирчәлмиш Ермәнистан көрсәнирди.

Шәрги Ермәнистанын азад едилмәси ишиндә Гафғаза сүркүн едилмиш декабристләр—Ф. Лачынов, М. Пушкин, А. Бестужев-Марлински, И. Бестужев, П. Коновнитсин, И. Буртсов мүнүм рол ојнамышлар» (Бах, енциклопедијанын «Совет Ермәнистаны» чилди, сәһ. 134).

1-чи қадғал

Маһаллар	Азәрбајҗанлылар	Ермәнилар			чәми әһалиси	Азәрбајҗанлыларын хусуси чәкиси фаизи	
		јерли	кәлмә	чәми		1*	2*
Ирэван шәһәри	7331	2369	1763	4132	11463	75,6	63,9
Гырхбулаг	383	1396	1274	2670	3053	21,5	12,5
Зәнҗибасар	5413	603	2360	2963	8376	89,9	64,6
Кәрнибасар	4176	145	5359	5504	9680	96,6	43,1
Ведибасар	3449	15	1069	1084	4533	99,6	76,1
Парченис-1							
Дәрәкәнд	3269	5	—	5	3274	99,8	99,8
Саатлы—	1004	—	—	—	1004	100,0	100,0
Талин	420	416	1144	1560	1980	50,2	21,2
Сејидли							
Ахсахлы	1754	28	—	28	1782	98,4	98,4
Сәрдәрабад	1837	3214	377	3591	5428	36,4	33,3
Кәрлибасар	2592	5200	3073	8273	10865	33,8	23,8
Абаран	—	58	8875	8933	8933	—	—
Дәрәчицәк	1300	552	6798	7350	8650	70,2	16,1
Кәјчә	5607	90	8557	8647	14254	98,4	39,3
Дәрәләјәз	4583	288	2773	3061	7644	94,1	59,9
Елаг	7498	—	—	—	7489	100,0	100,0
Ҷ Ә М И:	50607	14379	43422	57801	108408	77,9	46,7

1 Јерли әһали һесабы илә.

2 Кәлмә ермәниләр даһил олмағла.

Түркмәнчај мүгавиләси бағландыгдан чәми 16 күн совра Ирандан ермәниләрин күтләви сурәтдә көчүрүл-мәсинә башланды. Бу ишин тәшкилиндә рус гошунлары илә бирликдә Ирана гаршы вурушан ермәни забитләри хусуси чанфәшанлыг вә фәаллыг көстәрмишләр. Көчүр-мәнин тәшкили полковник Јеғизар Лазарјана тапшырыл-мышды. Полковник Мовсес Аргутјан Јеркатнабазук, ма-јорлар Иване Меликјан, Исаһак Газарјан, Давит вә Александр Горгонјанлар онун көмәкчиләри иди...

...1828—29-чу илләр әрзиндә 8000-дән чох ермәни ай-ләси, тәғрибән 45000 нәфәр Атрапатакандан көчүрүлүб Ирәван вә Нахчыван ханлыгларында, һабелә Гарабағда јерләшдирилди. («Совет Ермәнистаны» чилди, сәп. 134).

Ермәниләрин Ирандан көчүрүлүб Ирәван ханлығы әразисиндә јерләшдирилмәсинин әсас тәшкилатчысы Ру-сијанын Ирандакы сәфири А. С. Грибоједов олмушду. Түркмәнчај мүгавиләсинин мәтнинин мүәллифи дә А. С. Грибоједов иди. Бу хидмәтләринә көрә дә әһалиси 1918-чи иләдәк бүтүнлүклә азербайчанлылардан ибарәт олан Аралых Коланы (Ечмиадзин рајону) кәнди Грибоједов адландырылмышдыр.

Ермәни милләтчиләри Гарабағын ермәниләрә мәхсус олдуғу вә бу бөлкәнин ермәниләрлә мәскунлашдығыны иддиа едир, өз тәчавүзкарлыг сijasәтләринә бунунла һағг газандырмаға чалышырлар. Лакин чохлу тарихи фактлар бунун әксини тәсдигләјир. Нәмин мәнбәләрдән бириндә, 1826—1828-чи ил Русија—Иран мүһарибәләрин-нин вә ермәниләрин Загафгазијаја көчүрүлмәсинин ша-һиди олан Серкеј Глинконун «Описание переселения армян Азербайджанских в пределы России» китабында јазыр: «Бу вахт Лазарев көстәриш алды ки, Нахчыван вә Јереван ханлыгларына кедән көчкүнләрин јолуну Га-рабағ ханлығына јөнәлтмәјә чалышсын, чүнки орада дејиләнә көрә, чохлу вә етибарлы еһтијатлар вар (сәһ. 87)... «9 март 1828-чи илдә ахырынчы рус гошунлары Тәбризи тәрк етди... Түркмәнчаја јанашы олан мүхтәлиф кәндләрин ермәниләри Гарабаға тәрәф һәрәкәт етдиләр» (сәһ. 48)... 1828-чи илин февралын 26-да мән Сиз Әла-һәзрәтләрдән Азербайчанда мәскунлашан ермәни вә ди-кәр христианлары Ирәван, Нахчыван вә Гарабағ вила-јәтләринә көчүрмәк һағгында көстәриш алдым» (сәһ. 115).

Христианлар

...Ирəванда, Нахчыванда вə Гарабагда, өзүнүз истə-
дijinиз жəрдə, гисмэн бечəрилмиш вə онда бир hissəси
хəзинə үчүн бечəрилэн бол мəнсулдар торпаглардан
аларсыңыз» (сəһ. 108).

«Үмумијјəтлə, христианлары разы салмаг кəрəkдир
ки, онлар Нахчыван вə Јереван вилајəтиндə христиан
əһалисинин имкан дахилиндə артырылмасы үчүн ораја
көчсүнлэр. Бир сөзлə, Үзүмчү вə она јахын олан 3 ермə-
ни кəндинин əһалиси јахынлыгда јашадыгына кəрə Га-
рабага көчмөлəri мəслəһəтдир». (сəһ. 103)

Бу фикирлəri Серкеј Глинка рəсми сənəдлəрдən иг-
тибас едib китабчада шəрһ етмишдир.

Ирандан вə Түркијэдən көчүрүлэн ермəнилэр ашағы-
дакы истигамəтлəрдə апарылыр вə мұһарибə заманы
азербайжанлылар говулмуш кəндлəрдə јерлəшдирилирди:

1. Тəбриздən Мегри—Гафан—Корус—Шуша истига-
мəтиндə Далғыг Гарабага, Тəртəр чайына вə Күлүстана
гəдэр. Икинчи карван Тəбриз—Чулфа—Нахчыван јолу
илə Ирəвана гəдэр.

2. Салмасдан Салмаст, Хој, Чуға шəһэр вə рајонла-
рындан Јенкичə—Дəвəли истигамəтиндə Ирəвана гəдэр,
дикəр карван исə Бөјүк Гаракилсə (Кировакан—Чəмал-
оғлу—Степанаван) бөлкəлəринə.

3. Бајазет вə Диадиндək—Ирəван—Дəрəчичək—Се-
ван—Кəвəр истигамəтиндə Нор Бајазет, Мартуни, Ба-
саркечəр рајонларына.

4. Əлəшкертдən Гағызван—Талин—Мəсдэрə—Дəрə-
чичək истигамəтиндə Нор Бајазетə гəдэр.

5. Хынусдан Игдир истигамəтиндə Ечмиадзинə гəдэр.

6. Мушдан Хынус—Гошавəнк истигамəтиндə Шора-
кəл султанлығына—индики Артик, Ағин, Ахурјан рајон-
ларына, Күмрү шəһəринə.

7. Əрзурумдан Гəсəнгала—Гарс истигамəтиндə Ахал-
кəлєк вə Лори бөлкəлəринə.

8. Күмүшхана вə Аврдвиндən Лоријə гəдэр. (Бах:
«Совет Ермəнистаны» мəчмуəси сəһ. 128).

1828—1829-чу иллəрдə Русија вə Түркијə илə кедən
мұһарибə заманы Гафгаз чанишини Паскевичин əн ја-
хып мəслəһəтчиси вə көмəkчилəриндən бири миллијјəтчə
ермəни олан Мкртыч Ардзуни олмушдур. Мəһз Паске-
вичин сərəнчамына əсасən М. Ардзуни 1829-чу илдə
Түркијəнин Бајазет вилајəтиндən 600 ермəни аилəсини
көчүрүб Көјчə маһалынын индики Нор-Вајазет, Марту-
ни, Басаркечəр рајонларында јерлəшдирилишти.

1829-чу илдә Түркиянин дикәр вилајәтләриндә јаша-
јан ермәниләрин күтләви сурәтдә көчүрүлмәси кениш
вүс'әт алмышды. «Бунун нәтичәсиндә 14 миндән чох ан-
лә(тәгрибән 100 мин нәфәр) көчүрүлүб Загафгазијадә
јерләшдирилмишди. Эрзурум пашалығындан көчүрүлән
ермәниләр Ахалсха вә Ахалкәләкдә, Гарс пашалығын-
дан көчүрүләнләр Ширакда, Талиндә, Абаранда, Баја-
зетдән көчүрүләнләр Кәвәрдә, Дәрәчицәкдә вә Сүрмәли-
дә јерләшдирилдиләр. Гәрби Ермәнистанда ермәни эһа-
линин азалмасы һесабына Шәрги Ермәнистанда ермә-
ниләрин сајы артды». (Бах: «Совет Ермәнистаны» чил-
ди, сәһ. 128, 136).

Бу көчкүнләрин бир һиссәси сонрадан Јелизаветпол
вә Бақы губернијаларында јерләшмәјә башламыш, бу
эразиләрдә дә ермәниләрин сајы артмышды.

Ермәни мәнбәләриндән кәтирилән јухарыдакы факт-
лардан да мәлум олур ки, 1826—1828-чи илләр Русија—
Иран мұһарибәсиндә Ираның мәғлуб олмасы Ирәван вә
Нахчыван ханлыгларынын, һабелә Түркиянин бир сыра
пашалыгларынын Русијаја бирләшдирилмәси, Ирандан
вә Түркиядән ермәниләрин көчүрүлүб Оғуз дијарында
јерләшдирилмәси јерли сојдашларымызын сонракы та-
леләриндә кәскин мәнфи нәтичәләрә кәтириб чатдырды.

Букүнүмүзүн фаһиәсинин 1828-чи илдән башланды-
ғыны десәк, һеч дә сәһв етмәрик. 1828-чи илдә Ирәван
ханлығы эразисиндә јашајан 14 мин ермәни эһалиси бу
күн 3,5 милјон нәфәрә чатмазды.

Иккинчи дөвр һәм дә ермәни вилајәтинин ләғви вә
јени инзибати эрази системинин тәшкили илә башланан
дөврдүр. 1840-чы илдә ермәни вилајәти ләғв олунур,
1849-чу ил 19 ијун тарихли декретлә Ирәван губернија-
сы, Губернија тәркибиндә исә маһаллар әвәзинә гәзалар
тәшкил едилир. Бу тәдбирләрдә мәгсәд идарәчилик үсу-
луну тәкмилләшдирмәклә јанашы, азәрбајчанлыларың
әксәријјәт тәшкил етдији эразиләри ермәниләр јашајан
эразиләрлә бирләшдириб биринчиләрин тә'сир даирәси-
нин азалтмағ, идарә апаратында икинчиләрин нүмәјән-
дәләрини јерләшдирмәк, беләликлә, эразини јаваш-јаваш
ермәниләшдирмәк олмушдур.

Ирәван губернијасы тәркибиндә ашағыда адлары чә-
килән гәзалар тәшкил олунмушду.

1. Александропол гәзасы тәркибинә мүасир Ахурјан-
Артик, Ани, Гукасјан, Гугарк, Спитак рајонларынын
эразиләри;

2. Нахчыван гәзасы тәркибинә мүасир Нахчыван МР
эразиси;

3. Нор-Бајазет гезасы тәркибинә мүасир Котајк рајонунун Гырхбулаг бөлкәсинин азәрбајчанлылар јашајан кәндләри, Граздан, Севан, Нор-Бајазет, Мартуни, Басаркечәр рајонлары, һабелә Красносело рајонунун Көјчә көлү әтрафындакы кәндләри;

4. Сүрмәли гезасы тәркибинә Араз чајынын сағ санили (инди Түркијә әразисидир);

5. Шәрур—Дәрәләјез гезасы—тәркибинә Јеҫегнадзор вә Әзизбөјов рајонларынын әразиләри, һабелә Нахчыван МР Сәдәрәк рајону дахил олан кәндләр;

6. Ирәван гезасы тәркибинә мүасир Гәмәрли—Арташаг, Веди—Арабат рајонларынын. һабелә Зәнкибасар вә Котајк рајонлары әразиләринин бир һиссәси;

7. Ечмиадзин гезасы тәркибинә мүасир Ечмиадзин, Зәнкибасар, Ноктемберјан, Абаран, Әштәрәк, Талин, Арагадз рајонларынын әразиләри дахил иди.

Гезаларын тәркибинин мүасир рајонларла мүгајисәли шәкилдә верилмәсиндә мөгсәд азәрбајчанлы әһалинин бөлкәләрдә ичә вә нә гәдәр јерләшмәси барәдә охучуда кениш тәсәввүр јаратмаг олмушдур.

Бу бөлкәләрдә сөһбәт әсасән Совет Ермәнистанынын әсас һиссәсини тәшкил едән Александропол, Нор—Бајазет, Шәрур—Дәрәләјез, Ирәван, Ечмиадзин гезаларында јашајан азәрбајчанлыларын мигдары һаггында кедәчәкдир. Чүнки Сүрмәли вә Нахчыван гезалары, Шәрур бөлкәри Совет Ермәнистанынын тәркибиндә олмамышдыр.

2-чи чәлвәлдә 1886-чы илдән 1917-чи иләдәк Ирәван губернијасынын 5 гезасында әһалинин јерләшмәси, мигдары, демографик дәјишикликләр һаггында мәлүмат верилди, Шәһәрләрин әһалиси мүвафиг гезаларын әһалиси тәркибиндә көстәрилмишдир.

1877—78-чи илләрин рус—түрк мүһарибәсиндә Русиянын гәләбәси, Түркијәнин бир сыра вилајәтләринин Русияја бирләшдирилмәси Ирәван губернијасында, һабелә Загафгазијанын бир сыра бөлкәсиндә ермәниләрин јерләшдирилмәси күтләви характер алды. Ирәван губернијасында ермәниләрин хүсуси чәкиси хејли артмаға башлады.

Бу мүһарибәдә ермәниләрин фәал иштиракы Русиянын гәләбәсиндә мүһүм рол ојнады. Ермәниләр дә рус гошунларынын гәләбәсинә чох бөјүк үмид бәсләјир, белә һесаб едирдиләр ки, рус гошунларынын гәләбәси нәтичәсиндә Түркијә әразисинин ермәниләр јашајан бәзи әјәләтләри Русиянын элине кечәчәк, бунунла да Шәрги Ермәнистанла Гәрби Ермәнистан бирләшдириләчәк,

2-чи ҷадвал

Ҷазабод,	Азәрбајҷанлы әһалинин сајы, мин нафарла				Азәрбајҷанлыларын хусуси Ҷақиси, %-ла				Ермәниләрин сајы, мин нафарла			
	1886	1897	1905	1916	1886	1897	1905	1916	1886	1897	1905	1916
Александропол	5,6	7,8	7,8	9,2	4,0	4,7	4,3	4,1	124,5	133,2	173,3	199,6
Нор-Бајазет	28,8	37,7	41,8	50,7	27,8	28,3	28,7	26,9	68,7	81,1	91,6	129,6
Шәрур-Дәрәләјәз	43,3	51,5	54,3	58,5	70,5	67,4	69,3	64,8	17,1	20,7	22,7	29,1
Ирәван	60,1	77,2	89,9	86,8	52,9	51,2	61,9	42,2	43,5	58,2	58,0	96,9
Ечмиадзин	30,2	35,9	35,4	41,3	32,6	28,9	27,6	24,7	64,1	77,1	86,0	114,7
Ҷ а м и:	168,2	207,3	229,3	246,6	32,6	32,4	33,2	28,1	318,1	370,3	431,7	570,1
Артым %-лә	гг	123,2	110,6	107,5	—	—	—	—	—	116,4	116,6	132,1

«Бөжүк Ермәнистан» дәүләтинин тәшкили үчүн шәраит жараначагдыр.

Онлар бу мәгсәдә чатмаг үчүн һәр вәһлә рус гошунларына јардым едирдиләр. Белә ки, Тифлиседә, Јелизаветполда, Ирәванда, һәтта Бақыда, ермәниләр јашајан бөлкәләрдә нүмајишләр кечирилир, «түрк бојундуруғу алтында инләјән Гәрби Ермәнистан ермәниләрини азад етмәк үчүн» ермәниләрдән көнүллүләр топлајыб рус гошунларына јардым етмәјә чағырырдылар.

Чәдвәлдәки рәгәмләрдән көрүндүјү кими, азәрбајчанлыларынын хүсуси чәкиси јалныз Александропол гәзасында азлыг тәшкил етмишдир. Бунун әсас сәбәби Русиянын Түркияјә гаршы апардығы мұһарибәләр заманы 98 кәндин азәрбајчанлы әһалиси бөлкәни тәрк етмиш. Гарс, Әрдәһан, Әрзурум бөлкәләриндән ермәниләр кәлиб бу әразидә мәскулашмышлар.

Нәлә 1877—1878-чи илләрин рус—түрк мұһарибәси башламамын Загафгазијанын мұхтәлиф бөлкәләриндә көнүллүләрдән ибарәт сәккиз гошун бирләшмәси тәшкил олуноушду. Онлар мұһарибәнин илк күнләриндән дөјүшләрдә иштирак етмәјә башламышды. Рус һәрби команданылығы да ермәниләрин јардымына бөјүк үмид бәсләјирди.

Александрополда (Кумрудә) јерләшән әсас гүввәнин команданы М. Т. Лорис-Мелков иди. Бу бирләшмәнин тәркибинә илк ајларда 27434 нәфәр әскәр вә забит, 92 топ гурғусу вар иди. Бу гошун бирләшмәләри Гарс, Әрзурум истигамәтиндә һүчүм әмәлијјаты апарырды. Двкәр гошун бирләшмәсинин гәраркаһы Игдирдә иди. Ирәван бөлмәси адланан бу гошун һиссләринин команданы да миллијјәтчә ермәни олан А. А. Тер-Гукасов иди. Бөлмәнин тәркибиндә 11675 нәфәр әскәр вә забит, 32 топ гурғусу вар иди. Бу бирләшмә Бајазет, Дијарбәкир, Әрзурум истигамәтиндә фәалијјәт кәстәјирди. 4 истигамәтлә апарылан һүчүм әмәлијјатындан икисинин команданылығынын ермәниләрә танышырылмасы Чар Русиясы һаким даирәләринин онлара бәл бағламасыны кәстәрән әсас фактлардан биридир. Үмумијјәтлә, Гафгаз чәбһәсиндә Түркияјә гаршы мұһарибәдә 7 кенерал (о чүмләдән, М. Т. Лорис-Меликов, Н. Д. Лазарев, А. А. Тер-Гукасов, Ф. К. Алхазов, Б. М. Шелковников), 500 нәфәрдән чоһ ермәни забити фәал иштирак етмишдир. Мә'лумдур ки, Түркиянин мұһарибә кәдән бөлкәләриндә јашајан ермәниләр ермәни забитләрилә әлагәјә кириб түрк гошунлары архасында тәһрибатлар төрәдир, бөләдчилик едир, рус гошунларынын ирәлиләмәсинә јардым кәстәјирдиләр.

Лухарыдакы чѣдвѣлдѣн ашагыдакы нѣтичѣлѣри чыхар-
маг олар.

1. Ермѣни шовинистлѣринин вѣ Чар Русижасы хаким даирѣлѣринин милли сижасѣтинин ѳст-ѳстѣ дѳшмѣси вѣ бири дикѣрини тамамламасы нѣтичѣсиндѣ Ирѣван ханлыгы ѣразисинѣ ујгун кѣлѣн Ирѣван губернијасынын 5 гѣзасында ермѣнилѣрин сајы 1831-чи илдѣки јерли ермѣнилѣрин 14,3 мин нѣфѣрдѣн артыб 1916-чы илдѣ 570 мин нѣфѣрѣ чатмыш, тѣгрибѣн 40 дѣфѣ артмыш, бѣлкѣдѣ чохлуг тѣшкил етмиш, мѳсѣлман алѣми илѣ Русија арасында христианлардан ибарѣт буфер зона јарадылмышды. Бу мѳддѣт ѣрзиндѣ азербѣјчанлыларын сајы исѣ вуртут 4,6 дѣфѣ артыб 246,6 мин нѣфѣрѣ чатмышды.

2. Ермѣни шовинистлѣри ѳз мѣгсѣдлѣринѣ чатмаг ѳчѳн бир нечѣ аддым да ирѣлилѣмиш, азербѣјчанлыларын ѣзѣли јурдларына саhib олмуш, «Бѳјѳк Ермѣнистан» јаратмаг ѳчѳн база назырлаја билмишлѣр.

3. Азербѣјчанлы ичмалары јекдиллијин олмамасы, јѳксѣк хакимијјѣт органларында тѣмсил едилмѣмѣси ѳзѳидѣн кет-кедѣ ѳз мѣвгелѣрини итирмѣјѣ башламышды. Бу вѣ бу кими дикѣр мѣнрумијјѣт вѣ ѣтинликлѣрѣ, бахмајараг азербѣјчанлы ѣхалинин мѳтлѣг сајы да артмыш, 1916-чы илдѣ 246,6 мин нѣфѣрдѣн чох олмушдур. 1886-чы иллѣ 1897-чи ил арасында, 11 ил ѣрзиндѣ мѳтлѣг артым 123,2 фаиз олмуш, иллик артым орта һесабла 2,1 фаизѣ чатмышды. Бу мѳддѣт ѣрзиндѣ кѣлмѣлѣрин чохаalmasына бахмајараг ермѣнилѣрин артымы 116,4 фаиз тѣшкил етмишди.

4. 1897-чи илдѣн сонра, хѳсусилѣ, XIX ѣсрин ѣввѣллѣриндѣн башлајараг азербѣјчанлыларын хѳсуси ѣѣкиси вѣ тѣбии артым сѳр'ѣти азалмага доғру кетмишди. 1905-чи вѣ 1908-чи иллѣрдѣ һадисѣлѣрин тѣсири буна ѳзѳн кѣскин сурѣтдѣ кѣстѣрмишдир. ѣхалинин бир һиссѣси јашајыш јерлѣрини тѣрк етмиш, доғум азалмыш, ѳлѳм һаллары исѣ чохалмышдыр. Бу кими сѣбѣблѣр ѳзѳндѣн 1905-чи иллѣ 1916-чы ил арасында артым 107,5 фаиз, иллик орта артым исѣ 0,7 фаиз тѣшкил етмишдир. 1886-чы иллѣ 1897-чи ил арасындакы мѳддѣтдѣ азербѣјчанлы ѣхалинин мѳтлѣг артымы тѣгрибѣн 40 мин нѣфѣр тѣшкил етдији һалда, 1905-чи иллѣ 1916-чы ил арасындакы мѳддѣт ѣрзиндѣ мѳтлѣг артым 17 мин нѣфѣр олмушдур. Һалбуки 1905-чи илдѣ азербѣјчанлы ѣхалинин сајы 1886-чы илдѣкиндѣн 61 мин нѣфѣр чох иди. Ермѣнилѣрин мѳтлѣг артымы исѣ 1905-чи иллѣ 1916-чы ил арасында 139 мин нѣфѣрѣ чатмыш, 132,1 фаиз тѣшкил етмишдир.

Үчүнчү дөвр

Шәрти адландырдыгымыз бу дөвр Биринчи Дүнја Мүһарибәсиндә Русија империјасынын мәғлубијјәти вә дағылмасындан сонрақы тәғрибән 70 илдән артыг давам едән мүддәтдир. Бу дөврү эввәлчә Ермәнистан Республикасы, сонра Совет Ермәнистаны—адланан дијарда јашајан азербайчанлылар үчүн фачиәләр дөврү, мүсибәтләр вә гырғынлар дөврү, сөзүн һәгиги мәнасында кеносид дөврү адландырмаг олар.

Биринчи дүнја мүһарибәсиндә Русија империјасынын мәғлубијјәти, Романовлар сүләләсинин сүгуту, Октјабр чеврилиши Русија империјасы эразисндә јени, милли дәвләтләрин јаранмасына шәраит јаратды. Мәлүмдур ки 1918-чи ил апрелин 22-дә Загафгазија Сејми Загафгазијанын мүстәгиллијини елан етди. Һәмин ил мајын 26—28-дә Загафгазија Сејми ләғв олунду. Күрчүстан, Ермәнистан, Азербайчан мүстәгил республикалар елан едилдиләр. Бунуула да кечмиш Ирәван ханлығы јеринда тәшкил олунмуш Ермәнистан Республикасында азербайчанлы әһали үчүн јени, даһа бөјүк фачиәнин, фәләкәтин башланғычы гојулду.

Әкәр Ирәван ханлығынын зәбти вә Чар Русијасына бирләшдирилмәси илә башланан вә 1918-чи иләдәк давам едән 90 иллик дөвр азербайчанлылар үчүн фәләкәт дөврүнүн башланғычындан хәбәр верирдисә, 1918-чи илдән башлајан вә 1988-чи иләдәк давам едән 70 иллик мүддәт Азербайчан халгы үчүн һәгиги, реал фәләкәт, фачиә, кеносид дөврү кими, ермәни һаким даирәләринин дәвләт сәвијјәсиндә һәјата кечирдикләри чинајәт дөврү кими тарихә дахил олмалыдыр.

1828—1918-чи илләр арасында Ирәван губернијасында јашајан азербайчанлылар бүтүн мәһрумијјәтләрә вә чәтнликләрә бахмајараг өз варлығыны, дилини, мәдәнијјәтини горујуб сахлаја билмишди. Бу мүддәт әрзиндә азербайчанлы әһалинин сајы 5 дәфәдән чох артараг 246,6 мин нәфәрә чатмышды.

1918-чи илдән бәри јеридилән сијасәт Ермәнистан Республикасы, сонрадан Ермәнистан ССР адландырылан, өз конститусијасында бүтүн халгларын бәрабәрлијини елан етмиш өлкәнин рәһбәрлији тәрәфиндән планы сурәтдә, ардычыл һәјата кечирилән чинајәткар сијасәт иди, Азербайчан халгына гаршы јөнәлдилмиш кеносид сијасәти иди.

Мәһз буна көрә дә кечән јетмиш ил әрзиндә Ермәнистанда азербайчанлы әһалинин башына кәғирилән

Фәлакәт чинајәткар групплар тәрәфиндән төрәдилән вәлишиллик кими, Азәрбајҗан халгына гаршы һәјата кечирилән чинајәт кими гијмәтләндирилмәли, онун тәшкилатчылары, фитвачылары вә ичрачылары бейнапхалг мәнкәмәјә верилмәлидир.

Ермәнистанда чап олунаи хәритәләрдә индики Иран, Ираг, Сурија, Түркијә, Загафгазија әразиләринин гәдим Ермәнистан әразиси кими көстәрилмәсинин нә демәк олдугуну дәрк етмәк чәтин дејилдир.

1918—1920-чи илләрдә Ермәнистан республикасында азәрбајҗанлылар гаршы кеносид—сојгырымы тәшкил олуңду. 1920-чи ил В. И. Ленинин садиг силаһдашлары, ону пулла тәмин едән, почт вә банк јаран ермәниләрин јардымы вә В. И. Ленинин разылығы илә Зәнкәзур вә Көјчә маһаллары, Газах гәзасынын Диличан дәрәсинин азәрбајҗанлылар јашајан әразиләри Азәрбајҗандан гопарылыб Ермәнистана илһаг едилди. Даһа доғрусуну Ермәнистан республикасы јаратмаг наминә бу торпаглар ермәниләрә бағышланды. Сталин—Микојан—Берија үчлүјүнүн фитвасына әсасән 1947—1952-чи илләрдә, Ермәнистандан 130 мин нәфәрә јахын азәрбајҗанлы әһалинин «көнүллү сурәтдә» һејван дашынын үфунәтли вагонларда көчүрүлмәси һәјата кечирилди.

М. С. Горбачовун јенидәнгурма сијасәти азәрбајҗанлылар үчүн јенидәнгурма сијасәтинә, јени кеносид дөврүнә чеврилди. Вахтилә халглар достлуғундан кен-бол дәм вурап Ермәнистанын коммунист рәһбәрлији, Кремл игтидары әтрафына топлашаи ермәни мафијасы, Ставрополун ермәни инбазлары М. С. Горбачову әлә алдылар, онун васитәси вә разылығы илә «Гарабаг проблемини» ортаја атарак ермәниләр арасында шовинизм психозуну аловландырмаға, азәрбајҗанлылар гаршы нифрәт һиссини кенишләндирирмәјә башладылар.

Бү мәғамларын гыса шәрһини вермәји өзүмүзә борч билдир, мәсәләләрә мүнәсибәтимизи охучуларла бөлүшмәк истәјирик. Арзу едирик ки, һадисәләрә габагчадан дүзкүн гијмәт верилмәси вәрдиши јарансын, садәләвһилүк тәзаһүрләринә сон гојулсун, милләтимиз өзүнү милләт кими горујуб сахламаг вәрдиши өјрәниб кәләчәк нәсилләрә бәхи етсин, јадикар гојсун, достуну танымағы, дүшмәнини сечмәји бачарсын, һәр кәс дәрк едиб баша дүшсүн ки, өзүнүн нөкәри олмаг башгасынын ағасы олмагдан гат-гат јүксәк вә шәрәфлидир.

Һәминә олдугу кими, Биринчи Дүңја Мүһарибәси дөврүндә дә Русијаны һаким даирәләри ермәниләрә бә-

јүк с'тимад көстәрир, һәлледици чәбһәләрдә, хусусилә Түркијәгә гаршы дөјүшләрдә онлардан кениш истифадә едирди. Ермәниләр дә өз нөвбәсиндә Русија гошун һиссәләринә әлләриндән кәлән јардымы көстәрирдиләр. Ермәниләрин Русијанын гәләбә чалмасында әсас марағы Русијанын Түркијәдән әлә кечирдији әразиләри Ирәван губернијасына гатмаг, бунунла да «Бөјүк Ермәнистан» дәвләти јаратмаға наил олмаг иди. Һәлә 1914-чү ил сентјабрын әввәлләриндә Ирәван губернијасында көнүллү ермәни бирләшмәләри тәшкил олунмаға башламышды.

Гыса мүддәтдә 7 көнүллү ермәни полку тәшкил олунмушду ки, онларын да тәркибиндә мүһарибә әрәфәсиндә 6000 нәфәрдән чох әскәр вә забит вар иди. Бу бирләшмәләрә мүхтәлиф вахтларда Андраник Озанјан, Аршак Гафафјан, Вардан Мехрабјан, һамазасп Срвандзјан, Григор Авшарјан, һажк Бжшқјан (Гаж), һавсеп Арғутјан командалыг етмишләр. Үмумијјәтлә, Русија империјасында јашајан ермәниләрдән 250 мин нәфәрдән чох адам сәфәрбәрлијә алынмышды. Түркләрә гаршы вурушмаларда ермәни көнүллүләринин гәддарлыгла вурушмалары һаггында онларча фактлар вардыр.

Ермәни бирләшмәләринә мадди јардым үчүн вәсаит топланмасы тәшкил олунуш, бу иш хусусилә Москвада, Петроградда, Бақыда, Тифлисдә даһа сәмәрәли кечмишди. Јалныз 1915-чи илдә бу мәгсәд үчүн 1 милјон 444 мин рубл вәсаит (бунун 1 милјон 20 мин рубл исә Русија империјасында јашајан ермәниләр јығмышды) топланмышды. (Бах, Ермәни халгынын тарихи, VI чилд. сәһ. 548).

Көрүндүјү кими, ермәни халгынын тәлејинә, бу күнүнә вә кәләчәјинә аид олан бүтүн мәсәләләрдә онлар бирләшир, јекдил чәбһәдә чыхыш едирләр. Сон илләрдәки һадисәләр дә буну тәсдигләјир. 79 ил сонра Бақыда, Сумгајытда, Кәнчәдә, Степанакертдә ермәниләр тәрәфиндән «Гарабаг» комитәсинә, јардым үчүн вәсаит топланмасы көзүмүзүн гаршысында баш верән һадисә иди. Нүмунә көтүрмәјә дәјәр.

Мәлүмдур ки, Биринчи Дунја Мүһарибәсиндә рус империјасы мәғлубијјәтә уғрады, Түркијә чәбһәсиндә мәғлубијјәтә уғрајан һиссәләр дә түрк гошунларынын тәзјигинә таб кәтирмәјиб зәбт етдикләри әразиләри бураһыб кери чәкилмәјә мәчбур олдулар. Онларда бирликдә ермәни көнүллү бирләшмәләри дә керијә чәкилмәјә башладылар. Онлар ики әсас истигамәтдә Ирәвана доғру һәрәкәт едирдиләр. Биринчи истигамәт Гарс-Алексанро-

пол истигамәти иди. Александропола топланан ермәни бирләшмәләри бурада ики һиссәҗә бөлүнүр. Александропол—Гурдугулу—Јухары Гархун—Улуханлы, Александропол, Талин—Әштәрәк—Ечмиадзин јолу илә Ирәвана топлашырдылар. Икинчиси Игдир—Кәримарх—Јухары Гархун—Ечмиадзин—Ирәван истигамәтдә иди. Бу истигамәтләр, әсасән азәрбајҗанлы әһали јашајан әразиләрдән кечирди. Ирәвана топлашан һиссәләр узун мүддәт бурада гала билмәздиләр. Онлар кәнд тәсәррүфаты чәһәтдән инкишаф етмиш бөлкәләрә—Зәнкәзур вә Шәрур—Дәрәләјәз гәзаларына доғру һәрәкәт етмәјә башладылар. Ирәван—Арташт—Сәдәрәк—Ведибасар истигамәти илә Дәрәләјәз бөлкәсинә, диқәрләри исә Ирәван—Котаж—Дәрәчичәк—Севан — Нор—Бајазет—Мартуни—Басаркечәр истигамәти илә Зәнкәзур вә Шәрур—Дәрәләјәз гәзаларына доғру үз тутдулар.

Түрк әскәрләринин зәрбәсинин дадыны јадындан чыхармајан, түркләрә гаршы дүшмәнчилик руһу илә ашыланмыш, үмуми тәминатдан мөһрум олан ач-јалавач ермәни гошун бирләшмәләри ермәни дашнак һөкумәтинин гошун бирләшмәләри илә сых әлагәдә фәалијјәт кәстәрир, јол боју азәрбајҗанлылар јашајан бүтүн кәндләри дармадағын едир, әһалини гылынчдан кечирир, варјохуну талан едирди. 1918—1920-чи илләр ермәниләр тәрәфиндән азәрбајҗанлылар гаршы тәрәдилмиш ганлы кеносид илләри иди. Фактлар вә рәгәмләр тәкзиб-олунмаз сурәтдә кәстәрир ки, Азәрбајҗан халгынын башына кәтирилән фәлакәтин тајы-бәрәбәри олмајыб. Бу, ермәни шовинистләринин, дашнак идеологларынын ганлы сијасәтинин нәтичәси иди. Ашағыда кәстәрилән фактлара, кәндләр һаггында олан јазылар диггәтлә бахылса, саф-чүрүк едилсә һәр бир охучу азәрбајҗанлыларын башына кәтирилән фачиә һаггында там тәсәввүр әлдә едә биләр.

Азәрбајҗанлылар гаршы һәјата кечирилән кеносид сијасәтинин тәшкилатчыларындан вә иштиракчыларындан икиси һаггында мәлумат вермәк истәјирик.

Чар Русијасынын гәләбәси вә үсул-ипарәсинин мөһкәмләnmәси уғрунда түркләрә гаршы апарылан мұһарибәдә гәләбә наминә вурушларда ән фәал ермәни забитләри Андраник Озанјан вә һажк Бжшқјан (Ғаж) иди. Лакин онларын һәјат јолуна нәзәр салдыгда сатгынлығын классик нүмунәси, тәрәзинин ағыр көзүнә јуварланмағ, бир чәһәдән әкс чәһәјә һоппанмағ характери мејдана чыхыр, ермәни шовинистләринин рәзил симасы өзүнү кәстәрир.

Ҳажк Бжшкјан (Ғаж) 1915-чи илдән 6-чы ермәни көнүллү бирләшмәсинин командири вәзифәсини јеринә јетирди. Оун башчылыг етдији һиссәләр Әрзурум вә башга истигамәтләрдә түркләрә гаршы вурушларда фәаллыгла иштирак етмиш, бир сыра шәһәр вә кәндләрин зәбт олунмасында өз хидмәтләрини көстәрмишдир.

Андраник Озаңјан 1914-чү ил нојабрын 16-дан 1200 нәфәрлик әскәр вә забити олан 1-чи көнүллүләр һиссәсинә башчылыг етмиш вә бу һиссә илә Салмаст-Ван истигамәтиндә дөјүшләрдә иштирак етмәјә башламышдыр. Сонралар оун һиссәләри Башгаланын, Асурлунун, Ванын, Ашнакын, Готурун, Молла-Ғәсәнин, Муханчығын (Дилманын) зәбт олунмасында фәаллыг көстәрмишдир. Рус гошунларынын команданы Чернозубов (Андраникин гошун һиссәләри оун табелијиндә олмушдур) ермәни көнүллүләринин, хүсусилә, Андраникин фәалијјәти һагғында јазмышдыр «...һиссә Андраникин, башчылыгы алтында 1915-чи ил апрелин 15—28-дә Муханчығын (Дилманын) мәлүм дөјүшләриндә иштирак етмиш, бунун сәјәсиндә дә Ғафгаз дүшмәнин јүрүшүндән гуртармышдыр. Мән Андраникин шәхсиндә һәмишә аловлу вәтәнпәрвәри, Ермәнистанын азадлығы уғрунда вурушан дөјүшчүнү вә вәтәнини дәрһиплән севән көрдүм». (Бах, Ермәни халгынын тарихи, VI чилд, сәһ. 549).

Рус кенералы ермәни көнүллүләрин түркләрә гаршы нечә вурушдуғларыны белә сәчијјәләндирмишди. Бу көнүллүләр Андраникин, Ғажын вә башгаларынын рәһбәрлији алтында Ирәван губернијасында азәрбајчанлылары да ејни гәддарлыгла ев-ешијиндән говур, мәһв едирдиләр. Јухарыда дејилдији кими ермәни көнүллү бирләшмәләри түрк чәбһәсиндә мәғлубијјәтдән сонра Ирәван губернијасына доғру үз тутмуш, јол боју јерләшән азәрбајчанлылар јашајан бүтүн кәндләри дағытмыш, әһалинин хејли һиссәсини мәһв етмишдир. Јалныз 1917-чи илин декабрындан 1918-чи илин март ајына гәдәр һәмин гошун һиссәләринин фәал иштиракы нәтичәсиндә Ирәван гәзасында 32 кәнд (3015 аиләдә 19005 нәфәр), Ечмиадзин гәзасында 84 кәнд (5493 аиләдә 35784 нәфәр), Нор-Бајазет гәзасында 7 кәнд (668 аиләдә 4649 нәфәр), үмүмијјәтлә, 197 кәнд дағыдылмышдыр. Сонракы ики илдә фачиә даһа бөјүк миғјас алмышдыр. Бу һагга ашағыда кәниш мәлүмат вериләчәк. Һәмин дөврдә индики Ғоктерберјан, Ечмиадзин, Әштәрәк, Масис, Арташат рајонларында јерләшән Кәримарх кәндиндә 1700 нәфәрдән чох., Јухары Ғархун (Ғрарад) кәндиндә 1300 нәфәрдән

чох, Уши вә Учан кәндләринин әһалиси бүтүнлүклә ер-мәни милләтчи—таланчыларынын гурбаны олмушлар.

Бу язынын икинчи һиссәсиндә Ермәнистанда азәрбајчанлылар јашамыш кәндләрин әксәријјәти һаггында гыса мә'лумат верилир. 1831, 1905, 1914 вә 1931-чи илләр үзрә әһалинин мигдары кәстәрилир. Охучу бу илләрдә әһалинин мигдарыны бир-бири илә мүгајисә етмәклә, 1905-чи илдә, 1918—1920-чи вә сонрақы илләрдә азәрбајчанлыларың башына кәтирилән вәһшиликләр һаггында там тәсәввур әлдә едә биләр.

Јалныз индики Талин рајонундақы азәрбајчанлылар јашајан 18 кәнддә 1914-чү илдә 5531 нәфәр азәрбајчанлы әһали олмушдур. 1931-чи илдә сијаһыјалма заманы јалныз Пиртикан кәндиндә бир нәфәр азәрбајчанлы галдығы гејдә алынмышдыр. Демәли, рајон әразисиндә јашајан азәрбајчанлы әһалинин һамысы ермәниләрин төрәдикләри кеносид сијасәтинин гурбаны олмушдур.

1918-чи илин февралында Әрзрумун мүдафиәсинин тәшкили Андраникә тапшырылмышды. Лакин түрк гошунларынын зәрбәсинә таб кәтирә билмәјән Андраникин гошун бирләшмәләри Сарыгамыш—Гарс—Александропол истигамәтиндә кери чәкилмәјә мәчбур олур, хејли ермәни әһалисинин көчүрүлүб Ирәван губернијасында јерләшмәсини тәшkil едир. Сонра Диличана үз тутур, јол боју јерләшән азәрбајчанлылар јашајан кәндләри дармадағын едир. Андраникин Диличанда динчәлән гошун бирләшмәләри 1918-чи ил ијунун 1-дә Диличан—Јеленовка (Севан)—Нор Бајазет—Мартуни—Дәрәләјәз истигамәтиндә һәрәкәт едәрәк ијунун 17-дә Нахчывана чатыр. Бу дәфә јол боју јерләшән Рәһманкәнд, Бағлы һүсејн Сарачлы, һачы Мухан, Ағзыбир, Ајрывәнк, Башкәнд, Алычалы, Карвансарај, Јаных, Мәдинә, Сичанлы, Хартлуг Чамырлы, Ашағы Алычалы, Түскүлү, Саданачач, Бөјүк Мәзрә кәндләри вә бир сыра дикәр јашајыш мәнтегәләри дағыдылыр. Андраникин гошун бирләшмәләри илә Түркијәдән кәтирилән ермәниләр бу кәндләрдә јерләшдирилир.

Мәсәлән, Севан көлүнүн шимал-гәрб саһилиндә, Севан шәһәриндән 9 км чәнуб-гәрбдә, Севан—Нор—Бајазет даш јолу үстүндә јерләшән Рәһман кәнди. 1831-чи илдә бу кәнддә 28 нәфәр, 1906-чы илдә 479 нәфәр, 1914-чү илдә 654 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. 1918-чи илдә дағыдылыб, Гарсдан кәтирилән ермәниләр бурада јерләшдирилиб. 1931-чи илдә һәммин кәнддә 339 нәфәр ермәни, гырғынлардан гуртаран 10 нәфәр азәрбајчанлы јашајыб. Азәрбајчанлылар 1930-чу илдә кәнди тәрк едибләр.

Севан—Нор—Бајазет јолу үстүндө, Севан шәһәриндән 7 км мөсәфәдә јерләшән Бағлы (Бағлы Нүсөјн Сарачлы) кәндиңдә 1831-чи илдә 26 нәфәр, 1873-чү илдә 356 нәфәр, 1897-чи илдә 646 нәфәр, 1906-чы илдә 658 нәфәр, 1914-чү илдә 846 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. 1918-чи илдә исә кәнд бүтүнлүклә дағдылыб.

Андраникин гошун бирләшмөләри Дәрәләјәздә, Нахчыванда да азербайчанлылар јашајан хејли кәндләри дағдыр, Ираннын Хој шәһәри үзәринә һүчума кечир, лакин Түрк гошунларынын зәрбәсинә таб кәтирә билмәјәрәк кери чәкилир, Зәнкәзура үз тутур, бурада да «Зәнкәзур гырғыны» кими тарихә дүшән, гәддарчасына, вәһшичәсинә ичра олнумуш гырғынын икинчи мәрһәләсини һәјата кечирилләр. «Андраник бурада тәгрибән 30 мин нәфәр ермәни гачгынларынын јерләшдирилмәсини тәшкил едир». (Ермәни Совет Енсиклопедијасы I чилд, сәһ. 392).

Азербайчанлылара гаршы кеносид сијасәтинин гәддарчасына һәјата кечирилмәсинин тәшкилатчы вә иштиракчыларындан олан Андраникин вә Гајын «гәһрәмәнлыгы» Ермәнистан Совет һакимијјәти тәрәфиндән жүксәк гијмәтләндирилмиши. Азербайчанлылар јашајан кәндләрин дағдылмасынын тәшкилатчысы вә ичрачылары олан Андраникә Әштәрәк рајонундакы Учан кәндиңдә абидә учалдылмыш, Ечмиадзин рајонундакы Ашағы Хатунарк кәндиңә Гајын ады верилмишидир. Ашағы Хатунарк вә јухары Хатунарк кәндләри 1670—80-чы илләрдә салынмыш, кәнд Ирәван ханы Сәфи Гулуханын арвады Хатун ханымын шәрәфинә бу ада лајиг көрүлмүшдү.

Ечмиадзин гәзасына дахил олан индики Ечмиадзин, Нокемберјан, Әштәрәк, Абаран, Масис рајонлары әразисиндә 1916-чы илдә 41365 нәфәр азербайчанлы әһали јашамыш, 1926-чы илдәки сијаһыјаалма заманы исә бу рәгәм 3247 нәфәрә енмишидир. 32 мин нәфәрдән чох азербайчанлы әһалинин азалмасы 1918—1920-чи илләрдә төрәдилән гырғынын нәтичәси иди. Мүгәссирләр чәзаландырылмаг әвәзинә жүксәк мүкафата, шәһрәтә лајиг көрүлүр. Мәһз буна көрә дә ермәни екстремистләринин чинајәтләри кет-кедә кенишләнир, јени-јени бөлкәләри әһатә едир.

Чар Русијасынын гәсбкарлыг сијасәтинин һәјата кечирилмәси уғрунда фәал мүбаризә апаран, азербайчанлылара гаршы кеносид сијасәтинин ичрачыларындан бири олан Гај Ермәнистанда өз борчуну јеринә јетирдикдән сонра Москваја үз тутур, Романовлар сүләләсинин әтәјини бурахыб Ленин сүләләсинин әтәјиндән јапышыр, инди дә өз әввәлки ағаларына, һимәјәдарлары-

на гаршы мубаризэжә гошулур. Гырмызы Ордунун тәшкилатчыларындан бири олур, Н. Жуковски адына Гәрби-Һава Академијасында мұһарибәләр тарихи вә һәрби-сәнәт кафедрасынын мүдири кими жүксәк вәзифә тутур.

Ермәни рәсми сәнәдләриндә Гајын хидмәтләри белә гијмәтләндирилир Совет Русијасында вәтәндаш мұһарибәсини әфсанәви гәһрәманы, Гырмызы Ордунун көркәмли сәркәрдәси, һәрби академијанын профессору. Симбирск шәһәри ағгвардијачылардан азад едилдикдән сонра Гај В. И. Ленинә көндәрдији телеграмда јазмышды: «Севимли Владимир Илич, Сизин доғма шәһәринизин зәбт едилмәси Сизин јараныза чавабдыр, икинчисинә чаваб Самара олачагдыр» (Бах, Ермәни Совет Енскилоедијасы, II чилд, сәһ. 675).

Нә гәдәр гәрибә көрүнсә дә Гај Бакы нефт мә'дәнләриндә ишләмиш, фәһлә һәрәкатында иштирак етмиш. Манташовун нефт мә'дәнләриндән башга дикәр мә'дәнләрдә тә'тилләрин тәшкилатчысы олмуш. 1904-чү илдә Бакы социал-демократ гәзетләри илә әмәкдашлыг етмиш, 1908-чи илдә Бакыда «Нефт истеһсалы гуллуғчулары иттифагынын» јарадылмасында иштирак етмишди. Белә чыхыр ки, Азәрбајҗан халгы өз дүшмәнини өз гојнунда бөјүдүб әрсәјә чатдырмышды. Тәкчә Гајымы?

Андраник һәлә Нахчыванда оларкән ораны Совет Русијасынын ајрылмас һиссәси е'лан етмишди. Чәфәнҗата бах, Түркијә әразисинин зәбт олунуб Чар Русијасына бирләшдирилмәси уғрунда вурушан Андраник инди дә Азәрбајҗанын ајрылмас һиссәси олан Нахчыванын Совет Русијасына бирләшдирилмәси һаггында тәклиф ирәли сүрүр. Андраник 1918-чи ил ијул ајынын 14-дә Бакыја—С. Шаумјана вурдуғу телеграмда өз гошун бирләшмәләрини Русијанын мәркәзи һөкүмәтинин сәрәнчамына вердијини вә она табе олдуғуну билдирир. С. Шаумјан исә Андраникин шәхсиндә «һәгиги халг гәһрәманыны» тәбрик едир. «Известија» гәзети (1918-чи ил № 155/419) исә Андраникин Совет һакимијјәти тәрәфинә кечмәсини мәмнунијјәтлә гејд едир.

Андраник бу һәрәкәти илә белә бир һәгигәти баша дүшдүјүнү билдирди ки, Чар Русијасы илә Совет Русијасынын кеополитик сијасәти арасында һеч бир фәрг олмајачаг. «Бөјүк Ермәнистан» хулјасынын һәјага кечирилмәсиндә Совет Русијасына да архалана биләр. Белә дә олду. Зәнкәзур вә Көјчә маһаллары, Газах гәзасынын Диличан дәрәси Азәрбајҗандан гопарылды вә Ермәнистан адлы дөвләт јарадылды.

Андраник чох јахшы билир вә дәрк едирди ки, Бакы

коммунасынын башында С. Шаумжанын дурмасы вә коммиссарларын эхсәријјетинин ермәни вә христиан олмасы кәлчәкдә бүтүн Загафгазијаны «Бөјүк Ермәнистан» дәвләтинә чевирмәк үчүн база, имкан вә шәраит јарада-чагдыр. Бакы коммунасы сугут етди. Андраникин бу хүлјасы чин олмады, Андраник өз гошун һиссәләри илә бирликдә Зәнкәзуру тәрк едиб Базарчај—Дәрәләјез—Веди јолу илә кедәрәк 1919-чу илин апрелиндә Ечмиадзинә чатды. Бурада о өз гошун һиссәләрини бурахды, түрк-ләрдән вә азербайчанлылардан талан етдији, јығдығы варидаты католикоса бағышлады. Өзү исә Авропаја, Америкаја јолланды.

Гејд етмәк лазымдыр ки, Андраникин гошун һиссәләри Зәнкәзуру—Базарчај—Веди—Ечмиадзин јолу илә гајыдаркән бу бөлкәдә јерләшән азербайчанлылар јашајан кәндләри јенидән дармадағын етмиш, биринчи гырғын-дан сағ галанларын башына јени, әдаһа бөјүк фачиәләр кәтирмишди.

1914-чү илдә Шәрур—Дәрәләјез гәзасында 58476 нәфәр азербайчанлы әһали јашадығы һалда 1926-чы илдә онларын сајы 5941 нәфәрә енмиш, 52535 нәфәр азалмышдыр. Јалныз Әзизбәјов рајонунда азербайчанлылар јашајан 26 кәндин ады силнмиш, ләғв едилмишдир. Веди-Арарат рајону әразисиндә исә 35 дән чох кәндә ејни тале нәсиб олмушдур.

1918—1920-чи илләр Ирәван губернијасына дахил олан беш гәзада (Бунлар Ермәнистанын тәркибинә дахил едилмишдир) азербайчанлыларын дүчар олдуғлары фачиәнин мигјасыны тәсәввүр етмәк үчүн рәгәмләрә мүрачидәт едиб онлары данышдырмаға мәчбур олуруг (3-чү чәдвәл).

3-чү чәдвәл

1926-чы илдә-ки гәзалар	1916-чы илдәки гәзаларын аразиси 1926-чы илдәки гәзалара ујғуч кәлиф	1916-чы илдә бу гәзаларда јашајан азербайчанлыларын сајы	1926-чы илдә бу гәзаларда јашајан азербайчанлыларын сајы	1916-чы илдә нисбатән 1926-чы илдә азербайчанлыларын азал-масы нәфәрлә
Дәрәләјез Ленинакан	Шәрур-Дәрәләјез Александропол вә Ағбаба бөлкәси	58476	5941	52535
Нор Бајазет	Нор Бајазет	24791	8835	15905
Јереван	Ирәван	50754	14065	36689
Ечмиадзин	Ечмиадзин	86867	24039	62828
		41365	8247	33118
ЧӘМИ:	--	262253	61127	201126

200 мин нәфәрдән чох сојдашымызын башына кәтирилән фачиәнин әсас сәбәби 1918—1920-чи илләрдә милләтчи-дашнак гарақуруһунун јеритдији сојгырымы сијасәтинин ичрасы олмушдур. Ејни фәлакәт Јелизаветпол губернијасы тәркибиндә олан Зәнкәзур гәзасында јашајан азәрбајчанлыларын да башына кәтирилмишдир.

1920-чи илдә Загафгазија Федератив Сосиалист Республикасынын, сонра исә ССРИ-нин тәшкили Ермәнистанда мүвәггәти олараг азәрбајчанлы әһалинин сојгырымы сијасәтинә мә'руз галмасыны формал сурәтдә дајандырса да, она сон гојмады. Фактлар белә бир нәтичәнин чыхарылмасына әсас верир.

Јухарыда адлары чәкилән 5 гәзадан башга Јелизаветпол губернијасына дахил олан Зәнкәзур гәзасы (индики Гафан, Сисјан, Корус, Мегри рајонлары), Гарс вилајәтинә дахил олан Ағбаба бөлкәси (индики Амасија рајону), Тифлис губернијасына дахил олан Лори-Пәмбәк бөлкәси (индики Алаверди, Степанаван, Калинино, Нојомберјан рајонлары), Јелизаветпол губернијасы Газак гәзасынын Диличан дәрәси (индики Шәмшәддин, Ичеван, Диличан рајонларынын әразиси, һабелә Қрасносело рајону Ахстафа (Кедикчај һөвзәсинин азәрбајчанлылар јашајан кәндләри) бирләшдириләрәк Ермәнистан Совет Сосиалист Республикасы тәшкил едилди.

Азәрбајчанлылар јашајан јени бөлкәләрин, әразиләрин Ермәнистан ССР-ә бирләшдирилмәси һәмин әразидә азәрбајчанлыларын сајына тә'сир етмәјә билмәзди. Белә ки, мүасир сәрһәдләр дахилиндә јашајан азәрбајчанлыларын сајынын 1916-чы илдә 333 мин нәфәрдән чох олдуғу мүәјјәнләшмишдир. (4-чү чәдвәлдә бу барәдә кениш мә'лумат верилир). Үмумијјәтлә, индики сәрһәдләр дахилиндә Ермәнистан әһалиси 1831-чи илдә 161,7 мин нәфәр, 1879-чу илдә 797,9 мин нәфәр, 1913-чү илдә 1000,1 мин нәфәр, 1920-чи илдә 720 мин нәфәр, 1922-чи илдә 782 мин нәфәр, 1926-чы илдә 881,3 мин нәфәр олмушдур. 1926-чы ил әһалинин сијаһыјалынмасы кәстәрмишдир ки, һәмин әразидә 84,5 мин нәфәр азәрбајчанлы әһали јашамышдыр. Азәрбајчанлыларын хүсуси чәкиси 9,5 фаизә енмишдир. Бунларын 60 мин нәфәрә јахыны 1920-чи илдән сонра әввәлки јурдларына гајыданлар иди.

Ермәнистанын индики сәрһәдләри дахилиндә азәрбајчанлыларын 1916-чы илдә 333 мин нәфәрдән 1926-чы илдә 84,5 мин нәфәрә енмәси факты кәстәрир ки, ермәниләрин 1918—20-чи илләрдә Ирәван губернијасында төрәтдикләри сојгырымы сијасәти Зәнкәзур гәзасындан вә диқәр бөлкәләрдән дә јан кечмәмишдир. Демәли, ер-

мәниләр тәрәфиндән планлашдырылыб һәҗата кечирилән сийәсәт азәрбајчанлылара сон дәрәчә баһа баша кәлмиш, онларын иткиси 260 мин нәфәрдән чох олмушдур. Она көрә дә белә нәтичәҗә кәлирик ки, 1916—26-чы илләр арасында азәрбајчанлы әһалинин артымы ән азы 10—12 мин нәфәр ола биләрди. Бу рәгәм 1926-чы илдәки мөвчуд сәјдан чыхарылыб тәләф оланларын вә гачгыларын мигдарына әләвә олунмалыдыр. Көстәрилән рәгәм вә фактлардан ајдын олур ки, һәгигәтән дә мүасир сәрһәдләр дахилиндә о заман Ермәнистанда әһалинин сәјы 280 мин нәфәр азалмышдыр. Бунун һеч ким, һәтта ермәниләр дә инкар етмир. Лакин ону гејд етдирик ки, ермәни рәсми мәлүматларында бу азалманы башга јерә јозур, саггызы хәстә баша јох, сағлам баша јапышдырырлар, Ермәнистан рәсми мәлүматларында гејд едилир ки, әһалинин бу гәдәр азалмасы «1918—1920-чи илләрдә түрк гошунларынын вә башыпозуг группарын тәшкил етдикләри јени гырғынын нәтичәсиндә баш вермишдир». (Бах, Ермәни Совет Энциклопедијасынын Совет Ермәнистаны чилди, сәһ. 23).

Бу, тамамилә јаландыр, ермәниләр тәрәфиндән азәрбајчанлыларын башына кәтирилән вәһшилијин үстүнү өрт-басдыр етмәкдир. Јухарыда гејд олунан вә бир аз ашағыда гәзалар вә рајонлар үзрә әһалинин мигдары барәдә верилән чәдвәлдә көстәрилән рәгәмләрдән ајдын олур ки, Ермәнистанын мүасир сәрһәдләри дахилиндә азәрбајчанлыларын сәјы о заман 260 мин нәфәрдән чох азалмыш, бу да әһалинин азалмасынын үмуми мигдарына ујғун кәлир. Демәли, о заман ермәни әһалиси азалмамыш, әксинә ермәниләр азәрбајчанлы әһалини гырмыш, пәрән-пәрән салмыш, говмуш, кәндләрини дағытмышдыр. Әһалинин үмуми азалмасыны исә ермәниләрин азалмасы кимн көстәрмишләр. Әһалинин азалмасы азәрбајчанлылара гаршы төрәдилән кеносид сийәсәтинин ичрасы сәјәсиндә баш вермишдир. Лакин ачыначаглы вә дәрин тәәссүф доғуран һал одур ки, ермәни милләтчиләри тәрәфиндән төрәдилмиш бу чинајәтләрә Азәрбајчанын о дөврләки рәһбәр даирәләриндә, елми идарәләриндә, јазычылар иттифагында һеч бир реаксия верилмәмиш, нәтичә чыхарылмамыш, дүнја ичтимаийјәти гаршысында чинајәткарлар ифша едилмәмишләр. Сусмаг Азәрбајчан халгына баһа баша кәлмишдир. Һалбуки сусмамаг, һәјәчан тәбили чалмаг үчүн кифәјәт гәдәр дәлил вә фактлар вар иди. Төрәдилән чинајәтләри көрән шаһидләр сағ иди. Дағыдылан кәндләрин харабалыглары ләғв олунмамышды.

1920-чи илэдэг олан газалар	1920—1930-чу иллэрдэ олан газалар	Мүасир район белкүсү	Азэрбајчанлы өһалинин сајы (иллэр үзрэ)				
			1916	1926	1931	1959	1970
1	2	3	4	5	6	7	8
Ирэван	Јереван	Арташат			8601	210	300
		Веди			10524	5559	7153
		Котајк			948	204	198
		Јереван			6656	3382	2721
Чэми:			86867	24039	26729	9355	10372
Ечмиадзин	Ечмиадзин	Ечмиадзин			5393	20	30
		Эштэрэк			921	171	111
		Ноктемберјан			1181	316	196
		Абаран			139	57	12
Чэми:			41365	8247	7634	10414	13925
Нор-Бајазет	Нор-Бајазет	Ахта, Севан			1859	1789	2089
		Нор-Бајазет			982	24	66
		Мартуни			346	43	16
		Басаркечэр			17036	17632	25781
Чэми:			50754	14065	20493	19675	27952

Шэрур-Дэрэлэјэз	Дэрэлэјэз	Јегегнадзор			4052	3967	5192
		Эзизбэјов			5061	2550	4082
Чэми:			58476	5941	9113	6517	9274
Александропол	Ленинкан	Амасија	15600		8824	9261	15002
		Гугарк	9191		6273	5259	8257
		Спитаг	—		—	2796	4036
		Чэми:	24791	7816	15097	17316	27295
Јелизаветпол губернијасын - дан кечэн эрази	Зэнкэзур	Гафан			5713	11146	13522
		Корус			452	801	1184
		Сисјан			4008	6212	7526
		Мегри	11185	1201	2334	3351	3852
Чэми:			52612	5634	12507	21510	26084
Газах газасындан кечэн эрази	Диличан	Ичеван			—	2120	3022
		Диличан			8881	475	314
		Краснссело			—	9283	13352
		Чэми:	8181	8181	—	11878	16688
Күрчүстандан кечэн эрази	Лори-Пэмбэк	Калинино			—	4985	7786
		Гуманјан			3118	1855	2458
		Степанаван			3146	973	1482
		Нојемберјан			—	3087	4450
Чэми:			10616	10616	6314	10900	16176
		Дикэр р-лар			—	183	423
Ермэнистан ССР үзрэ			333662	84539	106768	107748	148189

Јухарыдакы чөдвөлдөки рөгөмлөрдө Ермәнистан ССР эразисиндә азербайчанлыларын башына кәтирилән гәд-дарлығын нәтичәси өз әксини тапмышдыр.

Гејд: 1916-чы вә 1926-чы илләрдә рајон бөлкүсү олмадығына көрә әһалинин сајы гәзалар үзрә верилиб.

Рәсми дөвләт сәнәдләриндән кәтирилән фактлар бунлардыр.

Лакин сон вахтлар Ермәнистанда јашајан азербайчанлылар, онларын сајы, инзибати-эрази бөлкүләри үзрә јерләшмәси, талеләри һаггында мәтбуат сәһифәләриндә чохлу мөгәләләр чап олунур, китабчалар ишыг үзү көрүр. Мүәллифләрин әксәријјәти илкин мәхәзләрә мұра-чиәт етмәдән истәдикләри рөгөмләри һалландырыр, Ермәнистанын индики сәрһәдләри даһилиндә ермәниләрин вә азербайчанлыларын сајы, кәндләрин мигдары һаггында әсасы олмајан рөгөмләр кәтириләр. Онлар әсасән Бөјүк Совет Энциклопедијасынын 1926-чы илдә чапдан чыхмыш 3-чү чилдиндәки В. Гурко-Крјажинин «Ермәни мәсәләси» мөгәләсиндә көстәрилән фактлара әсасланырлар.

«Ермәни мәсәләси» мөгәләсиндә дејилир: «Дашнакларын Ермәнистан Республикасы мүттәфигләрдән Гарс вилајәтини, Ирәван губернијасынын 1918-чи илдә гәсб едилмиш һиссәләрини кери алды ки, бу да Ермәнистан эразисинин 17500 инкилис квадрат милинә, әһалисинин 1510000 нәфәрә (795000 нәфәр ермәни, 575000 нәфәр мүсәлман, 140000 дикәр милләт) чатмасына имкан верди. Дашнаклар бунунла кифәјәтләнмәјәрәк, Күрчүстанын тәркибиндәки Ахалкалаки вә Борчалы эразиләринә вә Азербайчанын тәркибиндәки Гарабаға, Нахчыван дијарына, кечмиш Јелизаветпол губернијасынын чәнуб һиссәсинә јијәләнмәк иддиасында олдуғларыны билдирдиләр. Нәмин эразиләри зорла илһаг етмәк чәһдләри (инкилисләрин Загафгазијаны ишағл етдикләри дөврдә) Күрчүстанла мүһарибәјә (декабр 1918) вә Азербайчанла узун, ганлы мүбаризәјә сәбәб олду. Нәтичәдә мүбаһисәли рајонларын әһалиси 10—30 фаиз азалды вә бир сыра јашајыш мәнтәгәләри, сөзүн әсл мәһнасында, јерлә јексан едилди». (Мөгәләни Азербайчанда чапа һазырлајанлар елә тәләсибләр ки, әслиндә «б. Јелизаветполској» сөзүнү «Кечмиш Јелизаветпол» әвәзинә «Бөјүк Јелизаветпол» губернијасы кими тәрчүмә едибләр).

Лакин мөгәләдә Ирәван губернијасында, Зәнқәзурда, Гарабағда дашнаклар тәрәфиндән дағыдылан азербайчанлы кәндләри һаггында сөз ачылмыр, «Мискин Ер-

мәнистана» гайғы сәсләнир. «Ермәни мәсәләси» мәгаләси ермәнипәрәст мөвгеләрдән, антитүрк истигамәтиндә ја-зылмыш, дашнак партијасынын фәалијәти Совет гурулушуна зидд олдуғуна көрә тәнгид едилмиш, 1918—20-чи илләрин гырғынларынын әсас сәбәбкәри кими Түркијә, Азәрбајчан, Мүсават гурулушу гәләмә верилмишдир. Куја дашнакларын Ермәнистан Республикасы гоншуларын тәчәвүзүнә мәрүз галдығына көрә мүдафиә тәдбирләринә әл атмышдыр.

Үмумијјәтлә, «Ермәни мәсәләси» мәгаләсинин 1990-чы илдә 150 мин нүсхә тиражла (Азәрбајчан вә рус дилләриндә-) һеч бир әсаслы шәрһ вермәдән, Азәрбајчанда ајрыча китабча һалында чап олунмасына, «мүәллиф о гәдәр дәгиг вә парлаг шәкилдә јазмышды ки...» кими гижмәтләндирилмәсинә еһтијаж јох иди. Мәгаләдә кәтирилән фактлар вә фикирләр белә бир нәтичә чыхармаға әсас вермир. Мәгаләдәки бә'зи фикирләри охучуларын диггәтинә чатдырырыг. «Дашнак партизанларынын мөһкәм гәрар тутдуғлары Гарабағда хусусилә амансыз мүбаризә кедирди: јалныз мүсават һакимијјәтинин сүгуту вә Бақыда Советләшмә (27. IV. 1920) Гарабағ ермәниләрини тамамилә мөһв олмагдан хилас етди».

«Ермәни мәсәләси» мәгаләсиндәки бу фикирлә, Ермәни Совет Ензиклопедијасында Мүсават партијасы һагғында дејилән ашағыдакы фикирләрин нечә дә һәмәһәнк сәсләндији көз гаршысындадыр. Ензиклопедијадә дејилир: «Азәрбајчанда мүсаватчыларын вә Ермәнистанда дашнакларын һакимијјәти дөврүндә (1918—20) ики өлкә арасында мүнәсибәтләр чидди сурәтдә кәскинләшмишди. Әрази ихтилафлары үзүндән силаһлы тоггушмалар баш верди. Азәрбајчанын Мүсават һөкүмәти «... силаһлы гүввәләринин 3/4-нү Ермәнистанла сәрһәд рајонларында мәркәзләшдирмишди. Азәрбајчанда ермәни әһалисинин гырғыны, таланы баш верди. Гарабағда 1920-чи илин јазында Шуша харабалыглара чеврилди, бир чох ермәни кәндләри јерлә јексан олунду, әһали мөһв едилди» (Ермәни Совет Ензиклопедијасы, 8-чи чилд, сәһ. 88).

«Ермәни мәсәләси»ндә охујуруг: «Елә 1917-чи илин јында Тифлисдә кәндлиләрин гурултајында ермәниләр әлејһинә күрчү-мүсәлман иттифагы мүәјјәнләшди...» «1918-чи илдә Загафгазија Республикасы үч дөвләт гурумуна—Күрчүстан, Азәрбајчан вә Ермәнистан республикаларына бөлүнүндә Ермәнистан түркләрин өзбашыналығы алтына дүшдү...»

«Ермәнистанын сәрһәд бојунча јашајан әһалиси түрк

гошунларынын тәкрар басгынлары заманы ағыр иткиләрә мә'руз галды. Гарс вә Ирәван вилајәтләринин, Азәрбајчанын ермәни әһалиси хүсусилә зәрәр чәкди...» «Бу күчлү дивандан сонра Түркијә Ермәнистаны әслиндә ермәниләрсиз галды». «Беләликлә, дашнакларын Ермәнистан Республикасы саһибсиз галды: Гәрб империалистләри вар-јохдан чыхмыш мискин Ермәнистаны јенидән тәлејин фелинә бурахдылар».

Бу фикирләрин сахта олдуғу бәллидир. Неч вахт дашнак вә Совет Ермәнистаны «тәлејин фелинә» бурахылмајыб. Нәмишә Русијанын, Авропа өлкәләринин, АБШ-ын, сонра ССРИ-нин һимәјәси алтында инкишаф едиб, гоншу өлкәләрин әразисини зәбт етмәк хүлјасы илә јашајыб. Јохса кечмиш ССРИ әразисинин 0,13 фаизини тәшкил едән Ермәнистан бу гәдәр вәһшиликләр мәркәзинә чеврилмәзди.

Белә бир идеја гәјәси олан мәгаләдәки фактлары вә чыхарылан нәтичәләри саф-чүрүк етмәдән олдуғу кими көтүрүб индики Ермәнистанын әразисинә шамил етмәк, 575 мин нәфәр мүсәлманы 575 мин нәфәр азәрбајчанлы кими гәләмә вермәк (бәллидир ки, бүтүн азәрбајчанлылар мүсәлмандыр, лакин мүсәлманларын һамысы азәрбајчанлы дејил), ермәниләрин сајыны 795 мин нәфәр көстәрмәк, Ермәнистанда азәрбајчанлылар јашамыш кәндләрин сајынын 2000-дән чох олдуғуну иддиә етмәк кобуд сәһвдир. Ермәнистан Республикасынын әһалисини, әразисини, кәндләрин сајыны чох көстәрмәк сонрадан дүзәлдилмәси чәтин олан нәтичәләрә чатдырар. Ермәнистан ССР сәрһәдләри дахилиндә әһалинин сајыны вә кәндләрин мигдарыны чох көстәрмәк, онун әразисини дә кенишләндирмәк демәкдир. Бу исә дашнакларын јерсиз иддиаларына һагг газандырар.

«Ермәни мәсәләси» мәгаләсиндә көтирилән фактларын мәнбәјини арашдыраркән 1918-чи иллә 1916-чы ил январын 1-нә олан Ирәван губернијасы әһалисинин сајыны әсас олараг гәбул едиб тутушдурдуг. Чүнки 1918-чи илдә Загафгазијада чәрәјан едән һадисәләр үзүндән әһалинин сајы һаггында мө'гәбәр рәсми мә'луматлар дәрч олунмамышдыр. 1918-чи ил дәир көстәрилән бүтүн рәгәмләр, о чүмләдән, гачгынлары сајы да дахил олмагла, тәгрибидир, дашнак идеологларынын антитүрк сијасәтинин әсасландырмаға хидмәт едир. 1918-чи илдә дашнакларын Ермәнистан Республикасы адландырдылары, лакин неч бир дөвләт тәрәфиндән танынмајан республиканын әһалиси «Ермәни мәсәләси» мәгаләсинә көрә 1916-чы илдә бу гәдәр олмушдур:

5-чи җәдвәл

Гәзалар	Әһали	О чүмләдән		Әһалинин хусуси чәкиси, фанзлә	
		Ермәни-лар	Азәрбај-җанлылар	Ермәни-лар	Азәрбај-җанлылар
Александропол	226080	201319	9180	89,0	4,1
Нор-Бајазет	188859	129266	50713	68,4	26,8
Шәрур-Дәрәләјәз	90250	29165	58493	32,3	64,8
Ирәван	205617	107140	86732	52,1	42,2
Ечмиадзин	167786	114707	41310	68,3	24,6
Нахчыван	136859	54044	81191	39,5	59,3
Сүрмәли	104791	32501	45954	31,0	43,8
Ирәван губернијасы үзрә	1120242	667081	373582	59,5	33,3
Гарс вилајәти әһалиси	364214	113226	170198	31,1	46,7
Ирәван губернијасы вә Гарс вилајәти әһалисинин Чәми:	1484456	780307	543780	52,6	36,6
В. Гурко-Крҗажинин мәгаләсиндә көстәрилән рәгәмләр	1510000	795000	575000	52,6	38,1
В. Гурко-Крҗажинин көстәрдiji рәгәмлә рәсми мәлүматын фәрги	+ 25544	+ 14693	+31220	—	—

Бурадан да ајдын олур ки, 1916-чы илин рәсми рәгәмләри илә В. Гурко-Крҗажинин кәтирдiji рәгәмләр үст-үстә дүшүр. Әмәлә кәлән фәрг 2 ил әрзиндә әһалинин тәбиин артымынын 1916-чы ил рәгәмләринә әләвә олунмасынын нәтичәсидир «Ермәни мәсәләси» мәгаләсиндә кәтирилән фактлар Ермәнистанын индики әразисинә јох, Ирәван вә Гарс вилајәтләринин әһалисинин чәминә аиддир. Инди бу рәгәмләри кәтүрүб Ермәнистанын индики сәрһәдләри дахилндә јашамыш әһалинин сајы кими вермәк олмаз. Онда белә чыхыр ки, Сүрмәли вә Нахчыван гәзалары, Нахчыванын Шәрур бөлкәси, һабелә. Гарс вилајәти 1918—1920-чи илләрдә Ермәнистан әразиси олмуш, гоншу өлкәләр бу бөлкәләри зәбт етмишләр.

Ермәни рәсми мәлүматларында Ермәнистан әһалисинин ән јүксәк сајы 1913-чү ил рәгәмләри илә көстәрилir. Бу әсасда да баш верән дәјишикликләрә мүнәсибәт билдирилir. Рәсми мәлүмтлара көрә Ермәнистанын индики әразисиндә 1913-чү илдә бир милјон бир мин нәфәр

әһали олмушдур. Тәбиидир ки, беш ил эрзиндә әһали 50 фаиз артыб 1510 мин нәфәрә чата билмәэди. 1920-чи илдә исә Ермәнистанын әһалиси 720 мин нәфәр олмушдур. Бу азалманын сәбәбләрини ермәни мәхәзләриндә бу чүр әсасландырырлар: «1918—20-чи илләрдә түрк гошунларынын вә башыпозуг группаларын јени гырғынлары, ачлыг вә Русияја көмәк нәтичәсиндә Ермәнистан ССР-ин индики әразисиндә әһалинин сајы азалмыш вә 1920-чи илдә чәми 720 мин нәфәр тәшкил етмишдир» (Бах, Совет Ермәнистаны мәчмуәси, сәһ. 23. Јереван, 1987).

Көрүндүјү кими, Ермәнистанда јашајан азәрбајчанлыларын дашнак һакимийјәти дөврүндә бүтүнлүклә говулуб мәһв едилмәси барәдә бирчә кәлмә дә олсун сөз ачылмыр. Әһалинин 280 мин нәфәр азалмасы азәрбајчанлыларын говулмасы вә мәһв едилмәсинин нәтичәсиндә баш вермишдир. Һәгигәтин көстәрилмәмәси ермәниләр тәрәфиндән һәјата кечирилән чинајәти өрт-басдыр етмәк мәгсәдини күдмүшдур.

Ермәнистан ССР әһалиси 1922-чи илдә 781011 нәфәр (ермәниләр 85, 98 фаиз, түркләр вә иранлылар (азәрбајчанлылар Н. Р.) 9,8 фаиз, руслар 2,45 фаиз, 1926-чы илдә 881,3 мин нәфәр (о чүмләдән ермәниләр 84,3 фаиз, азәрбајчанлылар 10,01 фаиз, руслар 2,5 фаиз), 1939-чу илдә 1281 мин нәфәр (о чүмләдән, ермәниләр 82,8 фаиз, азәрбајчанлылар 10,2 фаиз, руслар вә украјналылар 4,4 фаиз тәшкил етмишдир. (Бах, Бөјүк Совет Енсиклопедијасы III чилд, 1926-чы ил нәшри, сәһ. 418—419, Бөјүк Совет Енсиклопедијасы, III чилд, 1950-чи ил нәшри, сәһ. 55).

Көрүндүјү кими, азәрбајчанлыларын хүсуси чәкиси тәбии артым һесабына артыб ермәниләрин хүсуси чәкисинин артымыны габагламыш, 1922-чи илдәки 9,8 фаиздән 1939-чу илдә 10,2 фаизә чатмышдыр. Бу мүддәт эрзиндә ермәниләрин хүсуси чәкиси 85,98 фаиздән 82,8 фаизә енмишдир. Бу кими вәзијјәт ермәни-дашнак-коммунист игтидарыны разы сала билмәэди. Сонрақы һадисәләр көстәрди ки, ермәниләр азәрбајчанлыларын сајынын белә артмасынын гаршысыны алмаг үчүн мөкрли сija-сәтләрини усталыгла давам етдирмишләр.

Ермәнистан ССР-дә әһалинин сајы, милли тәркиби, кәндләрин мигдары һаггында һесабламалар апарыб мүһакимә жүрүдәркән белә бир үсулдан истифадә етмәк олар. Әввәлчә Ирәван губернијасына анд олан фактлар көтүрүлмәли, сонра бу фактлардан һеч вахт Ермәнистан ССР тәркибинә даһил олмадан Нахчыван вә Сүрмәли гәзаларына, Шәрур—Дәрәләјаз гәзасынын Шәрур бөл-

кәсинә аид олан фактлар чыхылмалыдыр. Беләликлә, Ирәван губернијасындан Ермәнистан ССР-ә кечән эразижә аид фактлар алыначаг. Сонра бу фактлара 1920-чи илдән Ермәнистан ССР-ә бирләшдирилән ашағыдакы бөлкәләрә аид олан фактлар элавә едилмәлидир. Бу бөлкәләр ашағыдакылардыр: Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасындан Ермәнистана верилән Гафан, Корус, Сисјан, Меғри рајонлары, (бир сыра мүәллифләр бүтүн Зәнкәзур гәзасынын фактларыны Ермәнистана аид едирләр. Бу, дүзкүн дејил, чүнки гәзанын тәркибиндә олан Лачын, Губадлы, Зәнкилән рајонлары Азербайчан эразисидир), Газах гәзасынын Ичеван, Диличан, Красносело, Шәмшәддин рајонлары, Тифлис губернијасынын Лори-Пәмбәк бөлкәси, Туманјан, Степанаван, Калинин, Нојемберјан рајонлары, Гарс вилајәти Ағбаба бөлкәсиндәки Амасија рајону.

Ермәнистан дедикдә 1920-чи ил нојабрын 29-дан сонра Ермәнистан ССР адланан эрази нәзәрдә тутулур.

Ермәнистан Республикасынын рајонлар үзрә бөлкүсү ашағыдакылардыр: Кечмиш Ирәван губернијасынын Ирәван, Ечмиадзин, Нор-Бајазет, Дәрәләјез, Александропол гәзаларынын эһатә етдији рајонлар (Котажк, Арташат, Ечмиадзин, Әштәрәк, Ноктемберјан, Абаран, Массис, Талин, Арагатс, Бағрамјан, Іраздан, Севан, Камо, Мартуни, Варденис, Јеғегнадзор, Вајк, Ахурјан, Артик, Гугарк, Спитак, Ани, Наири, Гукасјан), Гарс вилајәтиндән илһаг олунмуш Амасија рајону, Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасынын Гафан, Корус, Сисјан, Меғри рајонлары, Газах гәзасындан Ичеван, Красносело, Шәмшәддин рајонлары, Күрчүстандан Ермәнистана верилмиш Ташир, Туманјан, Степанаван, Нојемберјан рајонлары.

Бу даирәдән кәнара чыхмаг гејри-реал рөгәмләрә кәтириб чатдырар, тарихи һәгигәт тәһриф олунар, ермәнидашнак үнсүрләринин дәјирманына су төкмәјә бәрәбәр олар. «Ермәни мәсәләси» мөгәләсиндә көстәрилән эрази, кәндләрин мигдары да Ермәнистана дејил, бүтүнлүклә Ирәван губернијасы вә Гарс вилајәтинә аид олан эразиләрин чәмидир.

Ирәван губернијасынын эразиси 23194,79 кв.верст вә ја 26397,06 кв.километр, Гарс вилајәтинин эразиси исә 16466,15 кв.верст вә ја 18739,46 кв.километр, һәр икисинин эразиси бирликдә 39660,94 кв.верст вә ја 45136,52 кв.километр тәшкил етмишдир ки, бунлары да инкилис квадрат милинә чевирдикдә В. Гурко-Крјажинин мөгәләсиндә көстәрилән саһәјә бәрәбәр олур.

1873-чү илден 1916-чы илэдэк Ирəван губернијасы Ирəван гəзасында 213, Ечмиадзин гəзасында 218, Шəрур-Дərəлəјəз гəзасында 163, Нор-Бајазет гəзасында 135, Александропол гəзасында 165, Сүрмəли гəзасында 277, Нахчыван гəзасында 167 кəнд чəми 1141 кəнд, Гарс вилајəтиндə исə 871 кəнд, чəми 2012 кəнд олдуғу гəјдə алынмышдыр. Бурадан да кəрүндүјү кими, əрази вə кəндлəрин сајы Ермəнистан Республикасына јох, Ирəван губернијасы вə Гарс вилајəтинə аид олан рəгəмлəрин чəмидир. Кечмиш Ермəнистан ССР əразисинə ујғун əразидə јашајыш мəнтəгəлəринин сајы исə бу гəдэр олмушдур:

6-чы чəдвəл

Кечмиш гəзалара ујғун олан рајонларда	1918-чи илдə		1931-чи илдə		1986-чы илдə	
	Чəми јаша- ыш мəнтəгə- лери	О чəмилəн əзəрбачан- лылар јаша- јан	Чəми	О чəмилəн əзəрбачан- лылар јаша- јан	Чəми	О чəмилəн əзəрбачан- лылар јаша- јан
Ирəван	213	118	210	96	103	4
Ечмиадзин	218	117	251	52	245	12
Дərəлəјəз	163	101	73	47	52	23
Нор-Бајазет	135	62	121	52	94	33
Александропол	165	15	173	12	152	10
Зəнкəзур гəзасындан кечən рајонларда	222	116	191	87	128	40
Газах гəзасындан кечən рајонларда	84	23	84	20	60	20
Лори-Пəмбək бөлкəси рајонларында	102	21	102	21	97	17
Гарс вилајəти Агбаба бөлкəси	37	35	37	26	26	19
Чəми Ермəнистан ССР əразисиндə	1349	608	1242	413	957	178

Гəјд: 1918-чи илə нисбətəн 1931-чи илдə Ечмиадзин гəзасында јашајыш мəнтəгəлəринин артмасы əввəллəр Ирəван гəзасына дахил олан Зəнкибасар рајонунун бütүнлүклə Ечмиадзин гəзасына дахил едилмəsi сəбəбиндэн олмушдур.

Чəдвəлдэн кəрүндүјү кими 1918-чи ил əрəфəсиндə Ермəнистанын индики əразисиндə 1349, 1931-чи илдə 1242, 1986-чы илдə 957 кəнд гəјдə алынмышдыр. Јалныз 1918—20-чи иллəрдə дашнакларын һакимијəти дəврүндə, үмүмијəтлə, 107 кəнд, 1931-чи иллə 1986-чы иллəр арасын-

да исә 285 кәнд азалмышдыр. Лакин 1918—20-чи илләрдә азербайчанлылар јашајан 195 кәнд, 1931-чи иллә 1986-чы илләр арасында исә 295 кәнд сырадан чыхмышдыр. Демәли, азербайчанлылар говулан кәндләрдә ермәниләр мәскунлашмышдыр.

Умумијјәтлә, Русија империясынын дағылмасы әрәфәсиндә Ермәнистанын индики әразисиндә 1349 кәнддән 608 кәндә (45 фаиз) азербайчанлылар, 560 кәндә (41,5 фаиз) ермәниләр, 115 кәнддә (8,5 фаиз) күрдләр, 66 кәнддә (4,9 фаиз) руслар вә башга милләтләрин нүмәјәндәләри јашамышлар. Јалныз 1828—1829-чу илләрдәки күчүрүдмә заманы Ирәван губернијасында әввәлләр азербайчанлылар јашајан 208 кәнддә ермәниләр мәскунлашмышдыр. Ирәван ханлығынын Русијаја бирләшдирилмәси әрәфәсиндә исә бурада мөвчуд олан 526 кәнддән јалныз 63-дә ермәниләр јашамышлар.

7-чи чәдвәл

Илләр	Чәми әһали јашајан кәндләр	Азербайчанлылар јашајан кәндләр	Азербайчанлылар вә ермәниләр гарышыг јашајан кәндләр	Ермәниләр јашајан кәндләр
1828	317	254	25	38
1873	529	333	40	186
1905	624	341	37	199
1931	632	133	104	356
1986	435	72	0	348

Беләликлә, 1918-чи ил әрәфәсиндә азербайчанлылар јашајан кәндләр әразинин 50—55 фаизини, ермәниләр јашајан кәндләр исә 30—35 фаизини әһатә етмишдир. Кәндләрин сајынын чох олмасына бахмајараг, ермәни әһалисинин әксәр һиссәси Арарат вадисинин вә Шорәкәлин (Александропол газасы) мөһдуд бир сәһәсиндә јерләшмишдир.

Ермәниләрин Арарат вадиси әразисиндә топланмасы Совет дөврүндә дә давам етмиш, бурада јашајан азербайчанлылар депортасија едилмишдир. Ермәнистан ССР әразисинин 26,7 фаизини тәшкил едән Арарат вадиси әразисиндә 1986-чы илдә республика әһалисинин 58,8 фаизи топланмышды. Бу бөлкәдә 1916-чы илдә азербайчанлылар 114 кәнддә јашајырдылар. 1986-чы илдә бу рәгәм 11-ә енмишди.

7 вә 8 сәјлы чәдвәлләрдә верилән фактлар исә Ермәнистан ССР адланан республикаја кечән Ирәван губернијасынын Ирәван, Ечмиадзин, Нор-Бајазет, Дәрәләјәз тәһәзаларына аиддир. Бу фактлар азербайчанлыларга гар-

8-чи чөдвал

Ирэван ханлыг- ындагы (губер- нијасы) геза вө онлара дахил олан индики рајонлар	Газалар эсрө индики регионла- рың арасы	Геза-чи илде ар- мөнилер јашајан көндөрөн ара- зын	1828—1989-чу иллар арасында олан деврда ермөнилар тарафинден забт едилан аразилар				
			1828—1900 чу ил	1900—1921 чы ил	1921—1989 чы ил	1989—1989 чу ил	Чөмн 160 ил өзмөлдө
Ахта вө Севан	132400	—	46484	79173	5713	1030	132400
Нор-Бајазет	63700	—	25232	36868	1600	—	63700
Мартуни	118500	—	110835	6081	1584	—	118500
Басаркечәр	115000	—	9946	2944	1110	101100	115100
Чөми Н. Бајазет гезасында	429700	—	192497	125066	10007	102130	429700
Котајк	84400	7548	23119	50488	3245	—	76852
Арташат	50700	—	10874	37376	2450	—	50700
Веди	149900	—	11562	8888	126500	2950	149900
Чөми Ирэван гезасында	285000	7548	45555	96752	132195	2950	277452
Эштәрэк	92600	17634	13581	58543	2842	—	74966
Абаран	91600	210	86217	4750	423	—	91390
Талин	128800	1311	13653	113836	—	—	127489
Ноктемберјан	67300	10186	7936	46768	2410	—	57114
Ечмнадзин	37900	8268	7582	20880	1170	—	29632
Зәнкибасар	17000	1358	2317	1674	251	11400	15642
Чөми Ечмнадзин гезасында	435200	38967	131286	246451	7096	11400	39623
Эзиэбөјов	117300	—	16098	89094	5706	6402	117300
Јегегнадзор	113400	—	23202	75926	5712	8560	113400
Чөми Дәрәләјез гезасында	230700	—	39300	165020	11418	14962	230700
Чөми гејд олан рајонларда	1380600	46515	408638	633289	160716	131442	1334085
Зөбт едилэн эрази фаизлә	100	3,37	29,60	45,87	11,64	9,58	100

шы ермәниләрин тәрәтдији кеносид вә гәсбкарлыг сija-сәти тамамил сүбут едир.

7-чи чәдвәлдә азербайчанлылар јашајан кәндләрин иетиласынын динамисасыны, 8-чи чәдвәлдә верилән фактлар исә азербайчанлылара мәхсус эразиләрин зәбт едилмәсини кәстәрән фактлардыр.

Севан көлүнүн 141 мин гектар саһәси рајонлар үзрә бөлүнмәдији үчүн бу чәдвәлә дахил едилмәјиб. Чәдвәлдәки рәгәмләрдән ајдын олур ки, Иран вә Түрkiјәдән ермәниләрин көчүрүлүб Ирәван ханлығы эразисиндә јерләшдирилмәси нәтичәсиндә әввәлләр азербайчанлылар јашајан кәндләрин вә онлара мәхсус олан торпаг саһәләринин ермәниләр тәрәфиндән зәбт олунмасына башланмыш вә бу иш Совет дөврүндә дә усталыгла давам етдирилмишдир.

1826—1928-чи илләр Русија—Иран мұһарибәси заманы Ирәван ханлығынын эразисиндә азербайчанлылар јашајан 420 кәнд бүтүнлүклә дағыдылмышдыр. 1828-чи илдә һәмин эразидә азербайчанлылар јашајан 254, гарышыг 25, ермәниләр јашајан 38 кәнд галмышдыр. 1828—1872-чи илләр арасында олан дөврдә азербайчанлылар јашајан 146 кәнди ермәниләр зәбт етмиш, азербайчанлылар јашајан даһа 15 кәнддә мәскән салмышлар. 1873-чү иллә 1914-чү илләр арасында кәндләрин күтләви сурәтдә зәбт олунмасы баш вермәмишдир. Лакин дашнак республикасынын фәалијјәт кәстәрдији 1918—1920-чи илләрдә азербайчанлылар јашајан 208 кәнд дағыдылмыш, әһалиси мәнв едилмишдир. Јалныз гејд олунан ики ил әрзиндә ермәниләр азербайчанлылар јашајан 157 кәндә бүтүнлүклә, 67 кәндә исә гисмән саһиб олмушлар. 1931-чи иллә 1988-чи ил арасында бүтүнлүклә азербайчанлылар јашајан 61 кәнди, ермәниләрлә бирликдә азербайчанлыларын јашадыгы 104 кәнди зәбт етмишләр. 1988-чи илин сонунда исә галан 72 кәнд ермәниләр тәрәфиндән зәбт олунмушдур. 1989-чу ил январын 1-нә һәмин эразидә бирчә нәфәр дә олсун азербайчанлы галмамышдыр.

Кәндләрин зәбти онлара мәхсус олан торпаг саһәләринин дә зәбт олунмасы демәк иди. Ирәван ханлығынын Ермәнистан ССР јарадылан эразиси 1380600 гектар тәшкил етмишдир. 1828-чи илдә ермәниләр јашајан кәндләрин эразиси 46515 гектар, үмуми саһәнин 3,37 фаизи гәдәр олмушдур. Азербайчанлылара мәхсус олан эрази исә 1334085 гектар, үмуми эразинин 96,63 фаизи гәдәр олмушдур. Ермәниләр 1828-чи иллә 1873-чү ил арасында

азербайжанлыларга мөхсүс олан 408 мин гектар (29,6 фаиз), 1918—1920-чи илләр арасында 633 мин гектар (45,79 фаиз), 1931-чи иллә 1986-чы илләр арасында 160 мин гектар (11,64 фаиз), 1988-чи илдә исә галан 131 мин гектар (9,60 фаиз) әразини зәбт етмишләр. 1988-чи илдә зәбт едилән кәндләр ашағыдакы рајонларда иди: Ара-рат (Веди) рајонунда 4 кәнд (2950 гектар әрази), Ба-саркечәр рајонунда 33 кәнд (101100 гектар), Граздан (Ахта) рајонунда гарышыг кәндләр (1030 гектар), Әзиз-бәјов рајонунда 8 кәнд (6400 гектар), Јеҗегнадзор рајо-нунда 15 кәнд (8560 гектар), Зәнкибасар рајонунда 12 кәнд (11400 гектар).

Беләликлә, азербайжанлыларга мөхсүс бүтүн кәндләр вә онларга аид олан торпаг саһәләри ермәниләр тәрәфин-дән зәбт олунмушдур. Бу чүр тәчавүзә јол верәнләрин әмәлләри гәсбкарлыг, тәчавүзкарлыг адланыр. Ермәни сијасәтчиләри исә әксинә, гоншуларга ифтиралар јағдыр-магла мөшғул олурлар.

Јухарыда кәтирилән фактлардан белә бир үмуми нә-тичә чыхыр ки, 1828-чи илдән 1988-чи иләдәк олан 160 ил әрзиндә ермәниләр һәм Чар Русијасы дөврүндә, һәм дашнак һакимијјәтинин 2 или, Совет дөвләтинин 70 или әрзиндә азербайжанлыларга гашы, ејни ардычылыг, ејни гәддарлыгла гәсбкарлыг, кеносид сијасәти јеритмишләр. **Дашнакларын милли сијасәти илә коммунистларын мил-ли сијасәтләри арасында һеч бир фәрг олмамышдыр.** Лакин дашнаклар азербайжанлыларга өз јурдларындан бүтүнлүклә говмағы һәјата кечирә билмәдиләр. Буну Ер-мәнистан коммунистләри ичра едә билдиләр. Өзү дә чох усталыгла.

Ермәни тәчавүзкарлары бунунла кифәјәтләнмәјәрәк тарихә гаршы да кеносид сијасәтини јеритмишләр. Мә-лумдур ки, Ермәнистан ССР адланан өлкәдәки кәндлә-рин 95 фаизиндән артығынын ады түрк мәншәли олмуш-дур. Чар Русијасы һакимијјәтинин 90 или әрзиндә бу әразидә кәндләрдән јалныз бир нечәсинин ады дәјниш-дирилмишди. Күмрү Александропол адландырылмыш-дыр. Рус көчкүнләрини—духоборлары, икиноборлары, малаканлары јерләшдирмәк үчүн Воронтсовка, Ново-Михајловка, Рус-Гергер, Никитино, Надеждино, Јеленов-ка, Семјоновка, Константиновка, Базарчај, Борисовка, Ново-Диличан, Головино ады илә јени кәндләр салын-мышдыр.

Бәс халглар достлуғунун јенилмәз галасы һесаб еди-лән ССРИ-нин бир һиссәси олан Совет Ермәнистанында нечә? Бу адлы республика чәми 70 илә гәдәр јашады.

Лакин гојуб кетдији ганлы излэр, мирас неч бир дөврлэ мугајисэ едилэ билмэз. Ермәнистанда түрк мәншәли кәнд адларынын дәјишилмәсинә 1924-чү илдән башланды, Күмрү (Александропол) Ленинан кан адландырылды. Символик дејилми? Сонра Бөјүк Гаракилсә Кировакан олду. 1935-чи илдә 195 кәндин, 1945-чи илдә 39 кәндин, 1946-чы илдә 120 кәндин, 1947—1978-чи илләрдә 400-дән чох кәндин, 1978—80-чи илләрдә 300-дән чох кәдин, 1991-чи илдә исә галан 94 кәндин ады дәјишдирилди.

Бир чох һалларда јени ад тапа билмәдикләриндән садәчә олараг адлар ермәничәјә тәрчүмә олунмуш, ја да бир-ики һәрф дәјишдирилмишдир. Диггәт јетирин Дәмирчи-Дарпник, Ағгала-Бердкунк, Ајрывәнк-Һајраван, Зод Сотк, Гызыл булаг—Хачахбјур, Мәзрә-Масрик, Гарагала-Севаберд, Көјкилсә-Капутан, Охчаберд-Вохчаберд, Јенкичә-Норабатс, Хачапараг-Хачпар, Муғамлы-Муғам, Дашлы-Дашдакар, Шыхлар-Лусарад, Күллүдүз-Вардаһовид, Зејтә-Зедеја, Армутлу-Данзуд, Алмалы-Хизоруд, Нәзрван-Қазараван, Ағбулаг-Ахпурак, Бәриабд-Барапет, Ағкилисә-Чермакаван, Ачыбач-Ачабач, Говшуд-Кавчут, Кәрд-Қард Ағуди-Агиту, Аравус-Аравис, Бајандур-Багатур. Јени кәнд—Нор-Кјуг, Кабут-Капујт, Молла Муса-Мусакан, Пираган-Бјуракан, Дашгала-Қараберд, Бәзирхана-Дзитһанков, Гызылтамур-Воскеваз, Мелик кәнд-Мелик кјуғ, Күллүчә-Варденис, Көзәлдәрә-Кегадир, Гамышгут-Јеҫегнут, Дәрәкәнд-Дзоракјуғ, Агунк-Көзлү, Гарадаш-Севкар, Ијдәли-Пшадаван, Күллүбулаг-Вардагбјур, Көл-Личк вә с. Совет Ермәнистаны эраксиндә олан Азәрбајчан мәншәли бүтүн топонимләрин—чајларын, дағларын, дәрәләрин, тәпәләрин, дүзәнликләрин адлары белә дәјишдирилиб ермәниләшдирилмишдир.

Ермәни тәчавүзкарлары гәдим адларымызы бу күн дәјишдирсәләр дә онларын мәкрли мәгсәдләри баш тутмајачаг. Әчдадларымызын гојдуғу мүгәддәс адлар тарихин сәһифләриндә, һәјатда силинмәз адлар кими галачаг, дүшмәнләримизә өлүмчүл зәрбә вурачаг, Азәрбајчан халгынын һагт ишинин гәләбәсиндә мүһүм рол ојнајачаг.

Беләликлә, ајдын олур ки, мин илләр әрзиндә Азәрбајчан халгынын кечмишинин шаһиди олан, тарихин түфан вә кәшмәкешләринә синә кәрән түрк мәншәли кәндләрин һамысынын ады, вур-тут 56 ил әрзиндә, ермәни тәчавүзүнә мәрүз галмышдыр. Бүтүн бунлар дөврүмүзүн «зәкасы, шәрәфи вә вичданы» олан Коммунист Партијасынын һакимијәти дөврүндә баш вермишдир.

Суал олунур: Ермәнистанын һаким даирәләри «бө-
жүк соҗгырымы»нын илдөнүмләрени кениш геҗд етмәк
үчүн нәҗә көрә бу гәдәр чанфәшанлыг едир, дәридән-га-
быгдан чыхырлар? Она көрә ки, Ермәнистан республи-
касынын Азәрбаҗчана, азәрбаҗчанлылара гаршы һәҗата
кечирдикләри гәсбкарлыг, тәчавүз, кеносид сиҗасәтлә-
рини, онларын нәтичәләрини өрт-басдыр етсинләр, судан
гуру чыхсынлар, кәләчәкдә даһа бөжүк фачиәләр төрәт-
мәк үчүн вахт газансынлар.

Ермәни сиҗасәтбазлары Түркиҗәни кеносид сиҗасәти
жеритмәкдә иттиһам едир. Лакин фактлар бунун әксини
тәсдигләҗир.

Дашнак партиҗасынын рәсми гәзети олан «Азада-
мард» гәзетинин вердиҗи мәлүмата көрә, 1985-чи илдә
Түркиҗәдә 150 мин нәфәр ермәни җашамышдыр (бах, ады
чәкилән гәзет, 1993-чү ил, 6—12 август № 30/12). Әкәр
кечән он илин тәбии артымы нәзәрә алынса инди Түрки-
җәдә ән азы 180—200 мин нәфәрә гәдәр ермәни җашамыш
оларды. Көрүндүҗү кими, Түркиҗәдә ермәниләрин көкү
кәсилмәҗиб. Әксинә, Түркиҗәдә тичарәт, ичтимаи иашә,
бизнес саһәсиндә чохлу ермәни чалышыр. Инди җалныз
Истанбулда ермәни дилиндә ондан артыг гәзет вә жур-
нал нәшр олунур. Бунлара «Җаманак», «Мәрмәрә»,
«Иһо», «Апоҗевматини», «Күлис», «Җбид», «Просече 78»,
«Сурп пркич», «Лрабер», «Акос» адлы гәзет вә журнал-
лар дахилдир. Мараглысы одур ки, «Лрабер» вә «Акос»
түркчә нәшр олунур. Бу ики гәзетин мәҗсәди түрк оху-
чусуну ермәни мәдәниҗәти, инчәсәнәти илә, сиҗаси һәҗат-
да баш верән һадисәләрлә, килсә дахили һәҗаты илә та-
ныш етмәкдир. Бу гәзетләр килсә-дини аҗинләр, милли
ән'әнәләр һаггында чохлу материаллар дәрч едир. 12 сә-
һифәлик «Акос»ун 10 сәһифәси түрк дилиндә, җалныз 2
сәһифәси ермәни дилиндә нәшр олунур. Истанбулда ер-
мәни патриархлығы, 40-дан артыг ермәни килсәси, он-
ларча ермәни мәктәби фәалиҗәт көстәрир. Истанбул
университетләриндә чохлу ермәни алими чалышыр. Бәс
Ермәнистанда? Инди Ермәнистанда бирчә нәфәр дә олса
азәрбаҗчанлы галмамышдыр. Јүзилликләрин шаһиди
Тохмах көл гәбиристанлығыны белә јер үзүндән силиб
атмышлар. Фактлар тәкзиболунмаз сурәтдә көстәрир
ки, гәсбкарлыг, тәчавүз вә кеносид сиҗасәтинин тәшки-
латчылары ермәни килсәси, дашнак партиҗасы, гаты
шовинистләрдир, ичрачылары исә Ермәнистан игтида-
рыдыр, адларыны ермәни тарихиндә әбәдиләшдирмәк
арзусунда олан башкәсәнләр, ушаглары сағ-сағ ода атан-

лар, гочаларын башынын дәрисини дири-дири сојанларды, онларын идеја мұәллимләридир.

Ермәни милләтчи јазычылары, мәдәнијјәт, инчәсәнәт хадимләри, сијасәтчиләри «милли азадлыг һәрәкаты» шүарыны әлләриндә дәстәвүз едәрәк ермәни халгыны јашадыглары өлкәләрдә, хусусилә, Түркијәдә дөвләт гурулушуна гаршы мұбаризәјә, үсјана, тәхрибата чағырырдылар. Бу кими чағырышлар XIX әсрин 70—80-чи илләриндә даһа кениш вүсәт алмышды. Бу истигамәтдә Раффи, М. Хримлјан, Г. Срвандсјан, А. Тохмахчјан вә башгалары хусуси фәаллыг көстәрирдиләр. Онлар Русиянын һимајәсинә архаланараг күрдләр вә ајсориләрдә иттифакда Түркијәгә гаршы чыхыш етмәјин зәрурилијини гәјд едирдиләр. Г. Ардзруни јазырды «Ермәниләрин үмид бәсләдији јеканә дөвләт Русиядыр». Әкәр Гәрби Ермәнистан Русия илә бирләшдириләрсә, «бир нечә илдәи сонра өлкә чичәкләнән вәзијјәтә чатар». М. Мамурјан ермәни халгынын азадлыгыны силаһлы мұбаризәдә көрүр. Г. Чилинкәрјан вәтән наминә ган төкмәјин үлвиліјини тәблиғ едәрди. Раффинин «Самвел», «Давит бек» романларынын гәһрәманлары да бу идеја илә јашајырдылар. Онлардан бири дејирди «Еј, аталар, еј бабалар... әкәр сиз бу килсәләрин јериндә... галалар тиксәјдиниз, әкәр сиз бу мүгәддәс хачларын вә габларын әвәзинә силаһлар алсајдыныз, әкәр сиз бизим бу мәбәдләримиздә әтирли бухардан әвәзинә барыт чәксәјдиниз, инди бизим өлкә хошбәхт оларды». Башга бир јердә Раффи дејирди: «мән... тарихи факт үчүн јох, мәни мәфтун едән мүасир һәрәкәт үчүн јазырам».

Г. Патканјан ермәни халгынын азадлыгыны онун галдырдыгы гылынчын учунда көрүрдү, ермәни гызыны хопдан гылынч төкмәјә, чәбһәјә јолланыб гәләбә чалмаға вә азад гајытмаға сәсләјирди. Һ. Паронјан XIX әсрин 70-чи илләриндә «Татрон» мәчмүәсинин сәһифәләриндә дәрч етдирдији мәгаләләриндә гәјд едирди ки, инсан һүгугларыны әлдә етмәјин вә сахламағын биринчи амили силаһдыр. Арсен Тохмахчјан, о өлкәни, о вәтәни вә о халгы хошбәхт һесаб едирди ки, онун өвладлары бөјүк мәгсәдләр наминә өлмәји бачарыр, билирләр ки, онлар үчүн өлмәк һәјатын башлангычыдыр.

Чиванинин, Һ. Туманјанын, А. Арпиарјанын, Муратсанын, П. Прошјанын, Һ. Һовһаннесјанын, Г. Ағајанын иә башгаларынын әсәрләриндә дә һәмин идеја, анчаг башга чүр тәблиғ едилди.

Һовһаннес Туманјан ше'рләринин бириндә кәнчләрә мұрачиәтлә јазырды:

«Еј эабкешләр кәлирик,
Кәлирик силаһланага,
Азад күн, һәјат вә севинчи
Сизин үчүн кәтиририк».

70 илдән артыг бир мүддәтдә халглар достлуғунун јенилмәз галасы адландырылан ССРИ-нин мөһкәмләндирилмәси угрунда мүбаризәнин өн сырларында аддымлајан, лакин әгидәси илә әмәли үст-үстә дүшмәјән ермәни сijasәтчиләринин фәалијјәтинин мәхви тәрәфинә нәзәр салаг. Совет Иттифагы Маршалы, ики дәфә Совет Иттифагы Гәһрәманы Иван (Һовһаннес) Христафорович Бағрамјанын 1980-чи илдә Јереванда «Һајастан» нәшријјаты тәрәфиндән чап олунмуш «Мои воспоминания» мемуар китабынын 25-чи вә 21-чи сәһифәләринә диггәт јетирәк. «Мне было уже без малого 18 лет, я достаточно ясно понимал суть сложившейся на Кавказском фронте общей военной обстановки и кровавых событий в Турции, ввергших, как уже говорилось, весной 1915 года все население Западной Армении в пучину безысходного горя. Я не мог оставаться в стороне от борьбы против ненавистных врагов моего родного народа. При этом отчетливо понимал, что только плечом к плечу с российским солдатом мне будет под силу сражаться против турецких палачей».

«Весь армянский народ был убеждён в том, что Андраник всю свою сознательную жизнь посвятил самоотверженной борьбе за освобождение родной Западной Армении от многовекового деспотизма реакционных кругов Османской Турции.

Весьма знаменательно, что в составе дружины Андраника некоторое время героически сражался против турок молодой Анастас Иванович Микоян, а в рядах 6-й добровольческой дружины на Эрзерумском направлении доблестно бился Гайк Бжишкян, впоследствии прославленный герой гражданской войны, видный полководец Красной Армии, вошедший в историю под именем Гай. Уже тогда он отличался бесстрашием и командирскими способностями».

Шәрһә еһтијач јохдур. Лакин билмәлијик ки, Азәрбајҗан халгынын башына кәтирилән фәчиәләрин тәшкилатчылары микојанлар, бағрамјанлар, шаһназарјанлар, осипјанлар... олмушлар. Бах, ермәни зијалылары өз халгыны бу чүр тәрбијәләндирир, түркләрә гаршы силаһлы мүбаризәјә һазырлајырдылар. XIX әсрин 70—80-чи ил-

ләринин язычыларынын фикри илэ ХХ эсрин 70—80-чи илләринин ермәни зијалыларынын, о чүмлэдән, Силва Капутикјанын, Серо Ханзадјанын, Вардјес Петросјанын, Жеворг Еминин, Зори Балајанын, Леонид Грунтсун вә башгаларынын идеја вә фикирләринин чуғлашдығыны көрдүкдә шүбһәләnmәјә дәјмәз. Чүнки онларын һамысы ејни мәнбәдән—ермәни шовинизминдән сүд әмиб тәрбијәләнибләр. Һалбуки биз өз тәлҗимизә, сојдашларымызын тәлҗинә бикәнәлик үзүндән Азәрбајчан халғынын башына кәтирилән фәлакәт вә вәһшиликләр һагғында сөз дәмәкдән чәкинмишик, сусмушуг.

Нә гәдәр гәрибә көрүнсә дә Азәрбајчан Совет Ен­сик­лопедијасы сәһифәләриндә Ермәнистанда јашајан азәрбајчанлылар һагғында, онларын сајы, јашадыглары бөл­кәләр вә кәндләр һагғында бирчә кәлмә дә олса јазыл­мајыб. Белә чыхыр ки, Ермәнистан әразисиндә һеч вахт, һеч бир нәфәр дә азәрбајчанлы јашамыјыб.

Ермәнистанда азәрбајчанлылар јашајан кәндләр, орада јашајан азәрбајчанлылар һагғында Азәрбајчан Совет Ен­сик­лопедијасында мәлумат верилмәмәси ба­ғышланмаз сәһв кими гијмәтләндирилмәлидир. Ермәни Совет Ен­сик­лопедијасында исә бүтүн дүнја өлкәләриндә јашајан ермәниләр һагғында, ермәниләр јашајан бүтүн јашајыш мән­тәгәләри һагғында, вахтилә һәтта 4—5 нә­фәр ермәни јашамыш мән­тәгәләр барәдә, әһалиси, онун мәшғулијјәти, кәндләрин тәбии шәранти вә координатла­ры һагғында мүфәссәл мә­луматлар верилмишдир. Азәр­бај­чанда ермәни ајағы дәјән бүтүн јашајыш мән­тәгәлә­ри,—чајлар, дағлар, дәрәләр һагғында Ермәни Совет Ен­сик­лопедијасында мүфәссәл мә­луматлар вардыр. Һәт­та бир чох јашајыш мән­тәгәләринин тарихи ермәниләрин хејринә тәһриф олунмуш һалда верилмишдир. Мә­лумдур ки, ен­сик­лопедијалара дүшән фактлар мүтләг һәгигәт кими гәбул олунур, бир чох һалларда тәдгигатчылар ил­кин мә­луматлара мүрациет етмирләр. Беләликлә дә бә­зи халгларын тарихи бејнәлхалг аләмә тәһриф олунмуш һалда чатдырылыр.

Ермәни Совет Ен­сик­лопедијасында Азәрбај­чанда јашајан ермәниләр һагғында кениш материал верилмиш­дир. Орада дејилир. «Ермәниләр Азәрбајчанын индики әразисиндә гәдим заманлардан јашајырлар. Бөјүк Һәј­кын Арсах вә Утик губернијалары илә јанашы, ермәни­ләр һабелә Күр чајындан шималда вә Каспи дәнизинин чәнуб-гәрб сәһилләриндә јашајырдылар. Онлар кәнд тә­сәррүфаты, сәнәткарлыг вә тичарәтлә мәшғул олурдулар. Азәрбајчан Русијаја бирләшдикдән сонра дијарын ермә­

ниләр јашајан саһәләриндә дә мәдәни һәјат хејли чанланды. Сәнајә Бакысынын јүксәлиши илә јанашы ермәниләрин дә сајы артмыш вә шәһәр Загафгазијада ермәниләрин ичтимаи-сијаси вә мәдәни мәркәзләриндән биринә чеврилмишдир». (Ермәни Совет Энциклопедијасы, I чилд, сәһ. 90).

«Ермәниләр Азәрбајчанын индики эразисиндә гәдим заманлардан јашајырлар» һөкмүнү вермәклә ермәни алимләри узаг һәдәфи вурур, демәк истәјирләр ки, Азәрбајчан ермәниләрин гәдим эразисидир. Онлар тарихи һәгигәтләри белә тәһриф едирләр.

Гејд етмәк јеринә дүшәр ки, Ермәни Совет Энциклопедијасынын I-чи чилди 1974-чү илдә, Азәрбајчан Совет Энциклопедијасынын I-чи чилди исә 2 ил сонра—1976-чы илдә чап олунуб. Ермәни Совет Энциклопедијасынын I чилдиндә Ермәнистанда азәрбајчанлылар јашајан кәндләр һаггында кениш мәлүмат верилиб, азәрбајчанлы әһалинин миғдары көстәрилмишдир. Сонракы чилдләрлә исә һансы кәнддә вә нечә нәфәр азәрбајчанлы јашамасы һаггында мәлүмат јохдур. Јәгин онлар АСЕ-нин чилдләрини диғгәтлә изләмиш, орада Ермәнистанда азәрбајчанлылар јашајан кәндләр һаггында һеч бир мәлүмат олмадығына көрә онлар да бу барәдә јазмағы лазым билмәмишләр. Лакин башга өлкәләрдә ермәниләр барәсиндә мәлүмат вермәји унутмамышлар.

Энциклопедијалар чап олунан дөврдә ССРИ адланан өлкәдә ејни идеолокија, ејни сијаси гурум һаким иди. Баша дүшмәк олмур, нә үчүн республикадан биринә бүтүн дунјада јашајан ермәниләр һаггында мәлүмат вермәк мөгбул сајылырды, диқәринә, һәтта гоншу республикада јашајан өз сојдашлары барәдә буну гадаған едирдиләр? Јәгин бу јалныз јухарыларын гадағаны јох, өз алимләримизин, сијасәтчиләримизин, башбиләнләримизин, узағы, кәләчәји габағчадан көрмәк бачарығынын чатышмамасынын, сәриштәсизлијин, бикәнәлијин нәтичәси имиш. Башга сәбәб тапмағ мүмкүн дејил.

Мәлүмдур ки, Азәрбајчан силаһ күчүнә Русијаја бирләндирилдикдән сонра дијарда, хүсусилә, Бақыда христианларын сүр'әтлә артмасы баш вермишдир. Бу, Азәрбајчаны христианлашдырмағ сијасәтинин тәтбиги, һәм дә Азәрбајчан—түрк халгынын һуманист характери илә бағлы иди. Азәрбајчанлылар кәлмәләрин әмин-аманлығ шәраитиндә јашамасына, тәсәррүфат вә мәдәнијјәтин инкишафына һәр вәһлә јардым көстәрир, имкан верирдиләр. Мәсәлән, 1914-чү илдә Бакы шәһәр полис бөлмәси эразисиндә 9281 нәфәр даими, 47875 нәфәр мүвәггәти

јашајан, Балаханы—Сабунбу полис бөлмәси эразисиндә исә 12694 нәфәр мүвәггәти јашајан ермәни олдуғу гејдә алынмышдыр. Бақыда ермәниләрин мәскунлашмасы әсасән нефт сәнајәсинин инкишафы илә әлагәдардыр. 1828—1830-чу илләрдә, һабелә 1874—1875-чи илләрдә Иран вә Түркијәдән көчүрүлүб Ирәван губернијасы эразисиндә, һабелә Зәнкәзур вә Јухары Гарабағ бөлкәләриндә јерләшдирилмиш ермәниләр өз мадди вәзијәтләрини јахшылашдырмағ үчүн, кәндләрдә мөвсүм ишләри гуртаран кими Бақыја ахышыр, мүвәггәти оларағ орада галыр, тәклиф олунан һеч бир ишдән имтина етмир, нефт чыхарылмасы, хидмәт сәһәләриндә чалышырдылар. Бу, онларда һәм дә јерли әһалијә гаршы һәсәд һисси ашылајыр, милләтчилик руһунун кенишләнмәсинә сәбәб олурду. Ермәниләрдән Манташов кими ишбазлар јерли азәрбајчанлылары товлајыб онлардан учуз гијмәтә торпағ сәһәләри алыр, өзләринә мөһкәм игтисади вә мадди база јарадыр, ермәниләри әтрафларына топлајырдылар. 1914-чү илдә Балаханы вә Сабунчу эразиләриндә мүвәггәти јашајан 60 мин нәфәрдән чох ермәнинин олмасы буну сүбүт едир.

Хүсусилә, 1920-чи илдән сонра ермәниләрин Бақыја вә диқәр бөлкәләрә ахыны сүрәтләнмиш, Бақыда ермәниләрин сајы 1970-чи илдә 207,5 мин нәфәрә, 1979-чу илдә 215,8 мин нәфәрә чатмыш, артым 1914-чү илдәки даими јашајанлара нисбәтән мүвафиг сурәтдә 22,3 дәфә вә 23,3 дәфә олмушду. Һалбуки бу мүддәт әрзиндә Бақы шәһәр әһалисинин артымы даими јашајанлара нисбәтән 9,1 дәфә, 11,1 дәфә олмушдур.

Бақыда јашајан ермәниләрин хүсуси чәкиси 1914-чү илдәки 6,7 фәиздән артыб 1970-чи илдә 16,4 фәизә, 1979-чу илдә 14,1 фәизә чатмышды. Бүтүн һалларда ермәниләрин артымы башга милләтләрин артымыны үстәләмишди. Ермәниләр әсасән чохлу газанч кәтирән хидмәт, тичарәт, ичтимаи иашә, јүнкүл вә јејинти сәнајәси сәһәләриндә, дөвләт апаратында, елми вә сәһијјә идарәләриндә јерләшмишдиләр.

Үмумијјәтлә, Совет гурулушу дөврүндә Азәрбајчан ССР-дә ермәниләрин сајы вә хүсуси чәкиси артмыш, 1926-чы илдә 282,1 мин нәфәр, 1959-чу илдә 442,1 мин нәфәр, 1970-чи илдә 488,5 мин нәфәр, 1979-чу илдә 475,5 мин нәфәр олмушду. Бу рәгәм дә тәкзиб олунмаз сурәгдә сүбуг едир ки, Азәрбајчанда вә онун пајтахтында ермәниләр хүсуси гајғы илә әһатә олунмушлар, онлар һеч бир вахт, һеч бир јердә сыхышдырылмамышлар.

Бәс Ермәнистанда вә Јереванда азәрбајчанлылары

вәзијјәти нечә иди? Фактлар көстәрир ки, орада азәрбајчанлылар даим тәзјиг алтында јашамыш, ермәниләр тәрәфиндән тәрәдилән кеносид сијасәтинин гурбаны олмушлар.

Ирәван ханлығынын мәркәзи олан Ирәван шәһәри әһалисинин сајына өтәри нәзәр салаг. 1830-чу илин әввәлиндә Ирәванда 7331 нәфәр азәрбајчанлы—мүсәлман, 2369 нәфәр даими јашајан ермәни әһалиси олуб, азәрбајчанлыларын хүсуси чәкиси 75,6 фаиз тәшкил едиб. Бу рәгәм о заман Ирәванда јашајан азәрбајчанлыларын сајы һаггында там тәсәввүр јаратмыр. Чүнки Ирәван әтрафында кедән икииллик мүһарибә заманы, һабелә зәбт олундугдан сонра тәбиидир ки, хејли азәрбајчанлы шәһәри тәрк етмәјә мәчбур олмушдур.

Ирәван ханлығы Русијаја бирләшдирилдикдән сонра јалныз бир ил әрзиндә Иран вә Түркіјәдән кәтирилән 1763 нәфәр ермәни Ирәванда јерләшдирилмиш, беләликлә дә 1831-чи илдә азәрбајчанлыларын хүсуси чәкиси 63,9 фаиз тәшкил етмишди. Сонракы илләрдә Ирәванын ермәни әһалиси тәбии артым һесабына дејил, башга јерләрдән көчүб кәләнләр һесабына артмыш, азәрбајчанлылар исә јаваш-јаваш шәһәри тәрк етмишләр. Јереван һаггында верилән материалда Ирәван—Јереван шәһәриндә азәрбајчанлыларын тәлејиндән бәһс едилир. Гој һәр бир охучу бу рәгәмләри данышдырыб нәтичә чыхарсын, Бақыда јашајан ермәниләрин мигдары илә тутушдурсун. Онда кимин ким олдуғу ајдынлашар.

Јереванда азәрбајчанлыларын мигдары, хүсуси чәкиси 1914-чү илдән сонра кәскин сурәтдә азалмыш, 1914-чү илдәки 39,2 фаиздән 1970-чи илдә 0,3 фаизә енмишди. 1988-чи илин декабрындан сонра исә шәһәрдә, үмумијјәтлә, Ермәнистанда бир нәфәр дә олса азәрбајчанлы галмамышдыр. Јереван шәһәриндә јашајан азәрбајчанлыларын сајыны диқәр әввәлки илләрлә мүгајисә едәркән нәзәрә алмаг лазымдыр ки, 1950-чи илдән сонра һәр ил Јереван Кәнд Тәсәррүфаты Техникумунда 600 нәфәрдән чох азәрбајчанлы тәләбә тәһсил алырды. Јереван һәрби гарнизонунда 500 нәфәрә јахын азәрбајчанлы әскәр гуллуғ едирди. Үмуми сијаһыја дахил олан бу рәгәмләр чыхарылса шәһәрдә азәрбајчанлыларын сајыны 1970-чи илдә 1914-чү илә нисбәтән 7,1 дәфә азалдығы, хүсуси чәкисинин 0,2 фаиз тәшкил етдији ашкар олар. Һалбуки бу мүддәт әрзиндә Бақыда ермәниләрин сајы 22,3 дәфә артмыш, хүсуси чәкиси 16,4 фаизә чатмышды.

1920-чи илдә Загафгазија дијарында Совет һакимијјәтинин гәләбәси, Загафгазија Федерасијасынын, сонра

ССРИ-нин тәшкили нәтижәсиндә Ермәнистан ССР-дә азербайҗанлыларын ачыг-ашкар тә'гиб олунмасы мүнвәгәти олараг сон плана кечирилмишди. Лакин кизли-кизли архадан ворулан зәрбәләр дајандырылмамыш, даһа усталыгла давам етдирилмишди. Бу өзүнү ермәни-ләрин дикәр милләтләрә нисбәтән гәдимлији, сәрнштә-лилији вә үстүнлүјүнүн кениш тәблиғиндә дә көстәрир-ди.

Бүтүн бунлара бахмајараг азербайҗанлылар дөзүмлү-лүк, һәјатилик характерләрини нүмајиш етдирир, ермә-ниләрдән һеч дә зәиф олмадыгларыны әмәли ишдә тәс-дигләјирдиләр. Ермәнистанын мүасир сәрһәдләри дахи-линдә јашајан азербайҗанлыларын сајы 1926-чы илдәки 84,5 мин нәфәрдән артыб 1931-чи илдә 106,8 мин, 1939-чу илдә исә 130,9 мин нәфәрә чатмышды. Тәбин артым 1939-чу илдә 1926-чы илә нисбәтән 154,9 фаиз, 1931-чи илә нисбәтән исә 122,6 фаиз тәшкил етмиш, мүтләг артым 12 ил әрзиндә 56,4 мин нәфәри кечмишди. Һәр мин нәфәрә дүшән али тәһсилләринин вә алимләрин сајына көрә ер-мәниләри үстәләмишдиләр.

Һәмин дөрдә ермәниләрин тәбии вә механики артымы мүвафиг сурәтдә 118,6 фаиз вә 102,2 фаиз олмушду. Азербайҗанлыларын хүсуси чәкиси 1926-чы илдә 9,5 фа-из олдуғу һалда, 1931-чи илдә 10,1 фаизә, 1939-чу илдә исә 10,5 фаизә чатмышды.

Лакин азербайҗанлыларын бу кими дөзүмлүлүк вә тә-бии артым нүмајиш етдирмәләри Ермәнистан Комму-нист—Совет игтидарынын милләтчилик сијасәтинә да-бан-дабана зидд иди. Онлар бүтүн ачыг вә мәхфи мүба-ризәјә әл атыр, бу артымы ләнжитмәк үчүн тәдбирләр планлашдырыб һәјата кечиридиләр. Мәсәлән, азербай-җанлылар чохлуг тәшкил едән рајонлардан Диличан ра-јону Ичеван вә Красноселск рајонларына, Калинин ра-јону Калинин, Степанаван, Нојамберјан рајонларына бөлүндү. Әһалиси бүлүнлүклә азербайҗанлылардан иба-рәт олан Гарабағлар рајону Веди рајонуна, Амасија ра-јону Гумасјан рајонуна бирләшдирилди. Зәнкибасар ра-јону Арташат вә Ечмиадзин рајонлары арасында бөлүн-дү. Беләликлә, бу рајонларда азербайҗанлыларын хүсуси чәкиси азалмыш, зијалыларын бу ва ја дикәр вәзифә тут-маг имканлары һечә енмишди. Перспективдән мәһрум олан, иш тапмајан зијалылар дәдә-баба јурдларыны тәрк етмәли олурдулар. Кәнд тәсәррүфатынын коллек-тивләшдирилмәси дә азербайҗанлы әһалинин өз јурдла-рыны тәрк етмәјә вадар едирди.

1941--1945-чи илләрин мүһарибәси заманы игтиса-

дијјатын тәнәззүлү, планын јеринә јетирилмәси наминә башыпапаглы азербайчанлыларын бүтүнлүклә сәфәр-фәрлијә алыныб чәбһәјә көндәрилмәси нәтичәсиндә тәби артым азалмыш, ачлыгдан вә хәстәликдән хејли чох гоча вә ушаг тәләф олмуш, өмрүндә элинә ов түфәнки белә алмајан азербайчанлылар бөјүк иткиләрә дүчар олмушдулар. Бу да Ермәнистанда јашајан азербайчанлыларын азалмасына кәтириб чыхартмышды. Доғрудур, бу фачиә һамы үчүн иди. Азербайчанлылар үчүн әсл фачиә мұһарибә гуртардыгдан сонра јенидән башланды. Беллидир ки, Икинчи Дүнја Мұһарибәси дөврүндә милләтчилик руһу аловландырылыр, кечмишдә, һарада исә бир халгын, милләтин башгалары үзәриндә вурушларда газандығы гәләбәләр арашдырылыб тапылыр, бәзи һалларда гондарма шүчаәтләр кениш тәблиғ олунурду. Белә бир вәзијјәтдән ермәни милләтчиләри мәһарәтлә, усталигла истифадә етмәјә башладылар. Ермәнистан ССР-дә апарылан сијаси, идеја тәрбијә ишләри сәрһәддини ашыр, әһалидә гоншу халглара, хүсусилә, түркләрә гаршы нифрәт һисси кениш ашыланыр, башга өлкәләрә гаршы торпаг, эрази иддиаларына рәвач верилирди. Ермәниләрин тарихи «гәһрәмәнлыгларына» даир онларча филмләр бурахылыр, «Давид бек», «Самвел», «Пап такавар» кими романлар, гаты милләтчилик руһлу онларча һекајәләр, ше'рләр, поемалар топлусу чап олунурду. Нәтичәдә Ермәнистан ССР-дә шовинизм руһунун јүксәлмәси ифрат сәвијјәјә чатмышды.

Икинчи Дүнја Мұһарибәсиндә ССРИ-нин гәләбәси бүтүн дүнјада онун нүфузуну хејли јүксәлтмишди. Бир чох халглар ССРИ-ни хиласкар ролундан руһланыр, она пәнаһ кәтирирдиләр. Бу минвалла Ермәнистанда апарылан тәблиғат харичдә јашајан ермәниләрин бир һиссәсинин көчүб Ермәнистана кәлмәсинә сөвг едирди. О дөврдә азербайчанлыларын сыхышдырылмасынын јени бир мәрһәләси, «көнүллүлүк» принципи әсасында көчүрүлмә дөврү үчүн мүәјјән сәбәбләр һазырланыб һәјата кецирилмәјә башланды. Ермәни милләтчиләри үчүн колхозларын ириләшдирилмәси, перспективсиз кәндләрин ләғв олунмасы компанијасынын башланмасы һәгиги тапынты ролу ојнамаға башлады. Азербайчанлылар јашајан вә «перспективсиз» кими гәләмә верилән кәндләр ләғв едилир, әһалисинә истәдикләри кәндләрә көчмәк тәклиф олунурду. Ириләшдирмәјә мә'руз галан азербайчанлылар јашајан кәндләрин ермәниләр јашајан кәндләрлә бирләшдирилмәси «јығынчагларда» гануниләшдирилирди. Бу кими һаллар мәктәбләрин, мәдәнијјәт очаглары-

нын багланмасына, милли кадрларын ишсиз галмасына вэ башга јерлэрэ көчмэсинэ сэбэб олурду. Ордуда хидмэт едэн, башга вилајетдэ тәһсил алан тәләбэлэр өз атабаба јурдунда инкишаф перспективлэри көрмәдиклэринэ көрә бир даһа Ермәнистана гајытмыр, валидејнлэрини дэ көчүрүб апарырдылар. Беләликлә, азербайчанлыларын көчүрүлмәси давам едирди.

1948-чи ил Ермәнистанда јашајан азербайчанлыларын һәјатында јени фачиэлэрин башланғычы или кими тарихә дахил олмалыдыр. 1941—1945-чи иллэрин ганлы мүһарибәси заманы әжилән гәддини һәлә дүзәлдә билмәјән азербайчанлы әһали јенидән көч јолуна сүрүкләнди. Сталин—Микојан—Берија үчлүјү Ермәнистанда јашајан азербайчанлы әһалинин таләјиндә јени бир кеносид програмынын һәјата кечирилмәсинин әсасыны гојду.

«Ермәнистан ССР-дән колхозчуларын вэ башга азербайчанлы әһалинин Азербайчан ССР-ин Күр-Араз овалығына көчүрүлмәси һаггында» ССРИ Назирләр Советинин 1947-чи ил 23 декабр тарихли гәрары әсасында Ермәнистанда јашајан 100 мин нәфәр (јәни республикада јашајан бүтүн јашлы азербайчанлылар) азербайчанлы әһали көчүрүлмәли иди. Бу гәрар әсасында Ермәнистанда јашајан азербайчанлы әһалинин 1948-чи илдән башлајараг «көнүллү» сурәтдә Азербайчана көчүрүлмәсинә башланды. Гәрарын 11-чи бәндиндә дејилирди: «Ермәнистан ССР Назирләр Советинә ичазә верилсин ки, азербайчанлы әһалинин Азербайчан ССР-ин Күр-Араз овалығына көчүрүлмәси илә әлагәдәр онларын бошалтдыглары тикилиләрдә вэ јашајыш евләриндә харичдән кәлән ермәниләри јерләшдирмәк үчүн истифадә етсинләр». Сонра ајдын олду ки, бу кәндләрдә јерли ермәниләр мәскунлашдырылмышдыр.

Коммунист партијасынын тәблиғат-тәшвиғат машыны ишә салыныб бу көчүрмәни белә әсасландырмаға чәһд көстәрирди. Биринчи аргумент: Азербайчанын кениш вэ мүһбит торпаг саһәләри, көзәл тәбии шәраити вардыр. Әкәр Ермәнистанда јашајан азербайчанлылар ораја көчсәләр мадди-һәјат шәраитләри өлчүјәкәлмәз дәрәчәдә јахшылашар, мэдәнијјәт, тәһсил, ичтимаи-сијаси инкишаф саһәсиндә жүксәк сәвијјә чатмаг имканы газанарлар. «Сиз башга јерә јох, өз сојдашларынызын јанына кедир, онларла говушурсунуз. Һансы халг бир әразијә топлашмаг истәмәз?». Иланы јувасындан чыхармаға гәдир олан бу кими рәсми дөвләт тәблиғаты архасында јүз илләрлә формалашмыш мәкрли ермәни мәгсәдини Азербайчанда һеч ким дәрк етмәмиш, баша дүшмәмиш, ја да

фэргинэ вармамышды. Эксинэ, Азербайжандан онларча рэсми нүмажэндэлэр, о чүмлөдөн Назирлэр Совети сэд-ринин мүавини, жазычылар, зијалылар Ермәнистана кә-либ азербайжанлыларла сөһбәт апарыр, көчүрмәни Ле-нин—Сталин милли сијасәтинин јени бир тәзаһүрү кими гәләмә верир, ермәни тәблиғатынын мүддәаларыны тәк-рар едир, көчүрмәни сүр'әтләндирмәјә чағырырдылар.

Азербайжан ССР Назирлэр Совети јанында көчүрмә идарәси јарадылмышды. Көчән һәр бир аиләјә «көчмә билет» тәгдим олунурду. Бу билетдә дејилирди: «Һәмин билет Азербайжан ССР Назирлэр Совети јанында кө-чүрмә идарәси тәрәфиндән верилмишдир. Вәтәндаш (Ад вә сојады јазылырды) ондан өтәри ки, о аиләси илә бир-ликдә һәгигәтән Азербайжан ССР-ә көчәндир вә ССРИ МИК вә ХКС-нин «К. Т. көчмәси үзрә күзәштләр һаг-гында»кы 17 нојабр 1937-чи ил тарихли 1152043 №-ли гәрарында нәзәрдә тутулмуш күзәшт вә һүгүглардан ис-тифадә едир».

Көчүрмә он ил әввәлки гәрар әсасында һәјата кечи-рилирди. Белә бир көһнәлмиш гәрарын сәмәрәсини көч-күнләр дәрһал һисс етмишдиләр. Бу барәдә ашағыда сөһ-бәт кедәчәкдир.

Икинчи аргумент: «Түрк јатағанынын пәнчәсиндән гуртарыб дүнјаја сәпәләнмиш ермәниләр өз вәтәнләринә гајыдырлар» тәблиғаты. Ермәнистанын әразиси ки-чикдир, онлары јерләшдирмәкдә чидди чәтинликләр меј-дана чыхачагдыр. Әкәр азербайжанлылар көчсәләр ха-ричдән кәлән ермәни гардашларынызы бошалмыш кәнд-ләрдә јерләшдирмәк мүмкүн олачагдыр. Азербайжанлы-ларын көчмәси онларын ермәниләрә көстәрдикләри гар-дашлыг мүнәсибәтинин јени тәзаһүрү олачагдыр.

Әкәр азербайжанлыларын көчүрүлмәси 10 ил әввәлки гәрар әсасында һәјата кечирилирдисә, ермәниләрин јер-ләшдирилмәси үчүн ССРИ Назирлэр Совети 1945-чи ил нојабрын 21-дә хүсуси гәрар гәбул етмишди. Бу гәрарда харичдән ермәниләрин кәтирилмәси вә Ермәнистанда јерләшдирилмәсинин бүтүн деталлары нәзәрдә тутул-муш,, хејли вахт ајрылмышды. Азербайжанлыларын кө-чүрүлмәси харичдән кәлән ермәниләрин онларын јаша-дыглары кәндләрдә јерләшдирилмәсилә әсасландыры-лырды. Бу тәклифи верән вә гәрара салдыран Ермәни-стан рәһбәрлији вә онларын Москвадакы лоббисинин мәркли сијасәтинин мәгсәди сонралардан бәлли олду. Сән демә, әсас мәгсәд харичдән кәтирилән ермәниләри јер-ләшдирмәк јох, азербайжанлылары говмаг, ермәни кәнд-лиси үчүн кениш һәјат саһәси тәмин етмәк, јалныз ермә-

ниләрдән ибарәт республика җаратмаг имиш. «Ев мәним, сирр мәним нә истәсәм, нечә истәсәм едә биләрәм, әл-аҗағыма долашан олмаз».

Харичдә җашаҗан ермәниләриң кәтирилмәси заманы кенишләнән тәблиғат ермәниләрдә гаты милләтчилик психозунун кенишләнмәсинә җени тәкан вермәјә башлады. Тәблиғатда «Түрк җатағанынын пәнчәсиндән гуртармыш ермәниләрин вәтәнләринә гаҗытмасы тарихи һадисәдир» фикри кенишләндирилир, түркләрә гаршы нифрәт һисси тәлгин олуурду. Ермәнистана аҗаг басан һәр бир ермәни дәрһал түрклә—азәрбаҗчанлы илә растлашдыгда, онларда иштигам һисси баш галдырмаға башлаҗырды. Илк дөврләрдә онлар бу һисси бүрузә вермәкдән чәкнирдиләр. Макин җени нәсил мејдана кәлдикдә бу горху арадан галхыр, ачыг тәчавүзә јол верилирди.

Бу саһәдә харичдә фәалијјәт көстәрән дашнак партијасы азәрбаҗчанлылара гаршы нифрәт һиссини кенишләндирмәкдә әсас роллардан бирини оҗнаҗырды. Көчкүнләрин ичәрсинә сохулуб кәлән дашнак емисарлары антитүрк тәблиғатыны даим кенишләндирирдиләр. Әввәлчә кизлиндә, 1965-чи илдән сонра исә ачыгча, һәтта күтләви информасија васитәләри илә. Азәрбаҗчанлыларын көчүрүлмәси усталыгла һәјата кечирилирди. Тәдбир али вә орта ихтисас тәһсили органларындан башлады. Х. Абовҗан адына Ермәнистан Дөвләт Педагожи Институтунун азәрбаҗчанлы шө'бәси бағланыб Бақыја көчүрүлдү. Бу шө'бәнин дил-әдәбијјат, тарих-чоғрафија, физика-ријазиијат факүлтәләри, һабелә паралел гијаби тәһсил бөлмәләри фәалијјәт көстәрирди. Бу факүлтәләрдә 600 нәфәрдән чох тәләбә тәһсил алырды. Јереван Педагожи Мәктәби Ханлар шәһәринә көчүрүлдү. Кәнд Тәсррүфаты Техникуму, сонра Ч. Чаббарлы адына Јереван театры фәалијјәтләрини даҗандырдылар. Бу театрда хүсуси дәсти-хәтти вә хидмәти олан Әли Зејналов кими театр хадими Азәрбаҗчана үз тутду. Бүтүн бунлары көрән, инкишафын кәләчәк перспективиндән мәһрум олан халг күтләләри дә көчмәјә башлады.

Јухарыда дејилдији кими, азәрбаҗчанлылар чохлуг тәшкил едән рајонлар ја ләғв олуур, ја да бир нечә рајона парчаланырды. Тәбиидир ки, бүтүн дәјишикликләр кадрларың ихтисарына, ишсиз галмасына сәбәб олурду, онлар әзаблы көч јолуна үз тутурдулар.

Бүтүн бунлара бахмајараг көчүрмә ишләри ләнк кедирди. О заман Көјчә маһалында җашаҗан, 1918-чи илдә андраникләрдән чаныны гуртарыб Азәрбаҗчана пәнаһ апаран, 1922-чи илдә җенидән доғма кәндинә гаҗыдан

пирани гоча Шамо Влијевин «Микојанын гэләми Андраникин гылынчындан бетәрдир» кәламы кениш јајылмышды. Шамо киши дејирди ки, Андраникин гылынчындан гуртарыб гачанлар ев-ешикләринә гајытдылар. Микојанын гэләми елә һөкм јазыб ки, бир даһа бураларын үзүнү көрә билмәјәчәјик. Дејәсән дашнакларла Советләр бир шејдир: Онлар гылынчла, бунлар исә памбыг сапла баш кәсәндирләр.

Әһалисинин 90 фаизиндән чохуну азәрбајчанлылар тәшкил едән Басаркечәр рајонунда «көчүрмә» чидди чәтинликләрлә гаршылашды. Рајон әһалиси көчүрмәни тәшкил етмәк үчүн рајона кәлән емиссарлара дејирди: «Арамызда Шаһдағы, о тәрәфдә исә Кәлбәчәр вар. Нијә бу гәдәр әзијјәт чәкиб бизи ораја көчүрүрсүнүз? Јахшы олмазмы ки, биз јеримиздә галаг, сәрһәдди бу тәрәфә—Севанын (Көјчәнин) ортасына чәкәсиниз? Бу кимнә кизли мүгавимәтин тәшкилатчылары Талыб Мусајев, Тапдыг Әмирасланов, Јунис Рзајев вә башгалары иди. Беләликлә, Басаркечәр рајонунда азәрбајчанлылар јашајан 33 кәндән әһалиси јериндән тәрпәнмәди. 1988-чи илин депортасија дөврүнә гәдәр бүтүн тәзјигләрә синә кәрди.

Көчүрмәни сүр'әтләндирмәк үчүн Ермәнистан рәһбәрләри чох һалларда рәһбәр ишчиләрә гаршы тәзјиг кәс-тәрирдиләр. Мәсәлән, Әзизбәјов рајонундан көчүрмә иш-ләри илә әлагәдар рајон Ичраијјә Комитәсинин сәдри Јусиф Аббасову вә рајкомун икинчи катиби Әзиз Чәфәрову Јеревана дә'вәт етмишдиләр. Орада сөһбәтин нәдән кетдијини билән олмады. Лакин онлар Јеревандан гајыт-дыгдан дәрһал сонра хәбәр јајылды ки, Ј. Аббасов Ба-кыја. Ә. Чәфәров исә Мир-Бәшир рајонуна көчүбләр. Нә гәдәр гәрибә көрүнсә дә онларын вәзифәдән азад едил-мәси нә рајон партија комитәсиндә, нә дә Рајон Совети-нин сессиясында мүзакирә олунмамышды.

Рајон әһалисинин үчдә бириндән артығынын азәр-бајчанлы олмасына бахмајараг бирчә күн әрзиндә ра-јон мәркәзиндә вәзифә тутан бир нәфәр дә азәрбајчанлы кадр галмады. Бунлары көрән азәрбајчанлы әһали, о чүмләдән, Ә. Чәфәровун гоһумлары јашајан һер-һер вә Гармрашен вә башга кәндләрин әһалиси көчкүн јолуна үз тутду.

Ермәнистан һөкүмәти көчүрмәнин тәшкили заманы белә бир тактика һәјата кечирирди. Илк нөвбәдә әһали-си гарышыг олан, сонра мүнбит торпаглары вә јахшы тәбии иглим шәраити олан кәндләрин азәрбајчанлы әһалиси көчүрүлүрдү. Гарышыг әһалиси олан кәндләрдән

азербайжанлылар көчүрүлдүктөн sonra онларын евинә дәрһал һәмин кәнди ермәни әһалиси јерләшир, ев-ешик-ләринә саһиб олурдулар. Әһалиси бүтүнлүклә көчүрүлән кәндләрдә исә дағ кәндләриндән кәтирилән ермәниләр мәскунлашырды. Тәбии иглим шәраити чәтин олан дағлыг зонада јерләшән кәндләр һеч јада да дүшмүрдү.

Ашағыда кәтирилән факт, үмумијјәтлә көчүрмәнин нечә тәшкил едилдијини әјани сурәтдә нүмајиш етдирир. Әзизбәјов рајонунда Чул кәнди вар иди. Рајон мәркәзиндән чәнуб-шәрг тәрәфә 10 км мәсафәдә. Әзизбәјов—Сисјан јолунун сағ тәрәфиндә, мешәли тәпәләрлә әһатә олунмуш сәфалы бир кушәдә јерләшмишди. Узағдан бахаркән кәнд ири бир амфитеатры андырырды. Кәндиң ичиндән буллур кими бәрг вуран шәффаф булаг сују ахырды. Кәнддәки IX—XVI әсрләрә аид гәбиристанлыг буранын гәдим түрк тајфаларына мәхсус јашајыш јери олдуғуну көстәрирди. 1831-чи илдә 25 евдә 117 нәфәр, 1891-чи илдә 899 нәфәр, 1905-чи илдә 1222 нәфәр, 1931-чи илдә 960 нәфәр азербайжанлы әһалиси олмушдур. 1931-чи илдә 1905-чи илә нисбәтән әһалинин азалмасы 1918—1920-чи илләрдә ермәниләр тәрәфиндән төрәдилән сојырымынын нәтичәси иди. 1918-чи илдә әһали кәнди тәрк етмиш, 1920-чи илдән sonra кәри гајытмышды. 1949—1950-чи илләрдә кәндиң әһалиси Азербайжана көчүрүлдү. Әһалини елә тәләм-тәләсик чыхармышдылар ки, һәтта колхоз сәдри Ризван Гулијев әмәк һаггына дүшән тахылы белә апара билмәмишди. Садә кәндиңин вәзијјәтини тәсәввүр етмәк чәтин дејилди. Азербайжанлылар көчүрүләнән дәрһал sonra дағлыг саһәдә јерләшән Ағһач кәндиңин ермәни әһалиси бурада јерләширилмишди. Ермәнистан ССР Али Советинин 1950-чи ил 18 апрел тарихли фәрманы илә Чул кәнди Артаван адландырылмышды. Беләликлә, һәм әһали көчүрүлмүш, һәм дә тарих сахталашдырылмышды. Белә нәтичә чыхармаға әсас верән одур ки, ермәни мәнбәләриндә Чул кәндиңә характерик олан дәлилләр Ағһач кәндиңин дәлилләринә ујғун кәлир. Белә чыхыр ки, Чул кәндиңдә 1950-чи илә гәдәр азербайжанлы әһали јашамајыб. Чул кәнди $63^{\circ} 16' 45''$ узунлуг $39^{\circ} 39', 35''$ ен даирәсиндә, дәнниз сәвијјәсиндән 1885 метр јүксәкликдә, Ағһач кәнди исә $63^{\circ} 05', 45''$ узунлуг, $39^{\circ} 35', 57''$ ен даирәсиндә, дәнниз сәвијјәсиндән 1940 метр јүксәкликдә јерләшмишди. Беләликлә, даһа јүксәкликдә јерләшән кәнд әһалиси ашағыја—мүнбит торпаглары олан кәндә көчүрүлмүшдү.

Ағһач кәндиңдә јашајан ермәниләрин әчдадлары 1828—1829-чу илләрдә Иранын Хој вә Салмаст шәһәр-

ләрindən кәлмиш әввәлчә Сөjlән кәндиндә, сонра исә әввәлләр азербайчанлылар јашамыш Ағхач кәндиндә јерләшмишдиләр. 1831-чи илдә Сөjlән кәндиндә 14 аиләдә 58 нәфәр, Ағхач кәндиндә исә 6 аиләдә 37 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Ирандан көчүб кәлән ермәниләрин Дәрәләјаз бөлкәсиндә јерләшмәси илә әлагәдар олараг бу кәндләрин азербайчанлы әһалиси башга кәндләрә көчмүшдү.

Көрүндүјү кими, Чар Русијасы дөврүндәки һадисәләрлә Совет дөврүнүн һадисәләри бир-бири илә үст-үстә дүшүр. Јалныз бир фәрглә: Чар Русијасы дөврүндә азербайчанлылар ев-ешикләриндән говулур, јерләриндә ермәниләр мәскунлашдырылыр, кәндин ады олдуғу кими галыр, онларын һансы милләтә аид олдуғу сахланылырды. Совет дөврүндә исә азербайчанлылар говулур, әвәзиндә ермәниләр мәскунлашдырылыр, кәндләрин ады дәјишдирилиб ермәниләшдирилир, тарих сахталашдырылырды.

Чул кәндинин көчүрүлмәси үзәриндә она көрә мүфәсәл дајандыг ки, бүтүн дикәр кәндләрин дә башына ејни ојунлар ачылмышды. Совет Ермәнистанында әввәлчә 1918—1920-чи илләрдә азербайчанлы әһалиси говулмуш кәндләрин, сонра интернационал адланан, 1948—1952-чи илләрдә вә пәһажәт әһалиси 1988-чи илдә говулмуш бүтүн кәндләрин ады дәјишдирилиб ермәниләшдирилмишдир. Буна һәм Азербайчан халгына гаршы, һәм дә тарихә гаршы тәчавүздән, кеносиддән башга өзкә ад вермәк олмаз.

Азербайчанлыларын Ермәнистандан јола салынмасынын ачыгланмасы да мараг доғуран мәсәләдир. Ермәниләр чалышырдылар ки, имкан дахилиндә көчүрмәни сүр'әтләндирәрәк даһа чох кәнд бошалдыб өзләри мәскунлашсынлар. Нәзәрә алынмырды ки, Азербайчан бу гәдәр әһалини гәбул едиб јерләшдирмәјә һазырдыр, ја јох. Ермәнистандан көчүрүләнләр ев әшјалары, мал-гаралары илә бирликдә һејван дашынан вагонлара долдурулуб Имишли, Сабирабад, Саатлы, Бејләган, Ағдаш, Көјчәј, Зәрдаб, Учар, Ханлар рајонларына доғру, Јереван—Нахчыван—Минчиван—Һорадиз—Саатлы истигамәтиндә јола салынырды. Гызмар јәј күнләриндә көчкүнләрин нә гәдәр әзаб-әзијјәт чәкдикләрини тәсәввүр етмәк чәтин дејилдир.

Көчкүн карванларындан биринин кечдији јолу нәзәрдән кечирәк. Басаркечәр, Нор-Бајазет, Ахта рајонларындан көчүрүләнләри Зәнкибасар (Улуханлы) дәмир јолу станициясына топлајырдылар. Онларын бир јерә чәм олмасы, вагонларын јүкләнмәси азы 10-күндән чох чәкирди. Бундан сонра 30—40 вагондан ибарәт көчкүн карва-

ны жола салынырды, һәрәкәт елә планлашдырылмышды ки, көчкүнләр ири дәмир јолу стансијасындан кечәләр кечирди. Она көрә белә едирдиләр ки, јерли әһали көчкүн сојдашларынын ачыначаглы һалыны көрүб наразылыг етмәсишләр.

Көчкүнләрин Имишли, Саатлы, Учар, Ағдаш, Ханлар рајонларына кедиб чатмасы ән ачы 10—15 күн чәкирди. Әһали вә мал-гара сусузлугдан, ачлыгдан хејли әзијјәт чәкирди. Мал-гара гыздырма хәстәлијинә тутулуб тәләф олурду. Гочалар вә ушаглар арасында өлүм һаллары баш верирди. Көчкүн вагонларында доғулан ушаглара валидејнләри Көчханым, Көчәри ады верирдиләр. Көчәри гәдим заманларын, Көчханым пәә Совет дөврүнүн төһәси иди. Амасија, Нојемберјан, Гафан, Сисјан, Әзизбәјов, Микојан вә башга рајонлардан жола салынанлар да бу кими чәтинликләр вә ачыначаглы вәзијјәтлә үзләширдиләр.

Ермәнистандан жола саланларла Азәрбајчанда гаршылајанлар арасында лазым әлагәнин олмамасы үзүндән кәләнләр Азәрбајчан рајонларында да хејли әзијјәт чәкирдиләр. Бир чох һалларда гатарлар вахтында мәнзил башына чатмырды. График позулдуғундан көчкүнләр вахтында гаршыланмырды. Әһали стансијалар әтрафында төкүлүб јени әзијјәтлә үзләширди. Нәглијјәт чатышмамазлыгы үзүндән онлар вахтында нәзәрдә тутулан кәндләрә апарылмырды.

1948—1952-чи илләрдәки көчүрмә заманы әһалинин јашадыгы вә јени мәскунлашдыгы әразинин тәбии иглим шәранти нәзәрә алынмамышды. Дәниз сәвијјәсиндән 1900—2000 метр јүксәкликдә, дағлыг рајонларында јашајанларын Азәрбајчанын аран рајонларында јерләшдирилмәсинә һеч вәһлә һагг газандырмаг олмазды. Јерли шәрантә үјғунлаша билмејән көчкүнләр Азәрбајчанын мүхтәлиф рајонларына сәпәләнмәли олурдулар. Инди Азәрбајчанда елә бир кәнд тапмаг олмаз ки, 1948—1952-чи илләрдә кәлән көчкүнләрин һамысы һәмин кәндә галмыш олсун. Беләликлә, Ермәнистанда јашајан азәрбајчанлыларын көчүрүлмәси әсрләр боју бу әразидә јашајан әһалинин өзүнәмәхсус адәт әнәләринин дә сырадан чыхмасына кәтириб чатдырды.

Јухарыда гејд едилди ки, Ермәнистандан азәрбајчанлыларын көчүрүлмәси онунла әсасландырылырды ки, куја онлар кетдикдән сонра бошалмыш кәндләрә харичдән кәлән ермәниләр јерләшдириләчәкдир. Һәгигәтдә исә белә олмады. Бошалмыш 200-дән чох кәнддә бир нәфәр дә олсун харичдән кәлән ермәни јерләшдирилмәмишди.

Бу кәндләрә јерли ермәниләр көчүб саһиб олмушдулар. Ләғв олунан Гарабағлар рајонунун бүтүн кәндләринин әразиси Веди рајонундакы ермәниләр јашајан кәндләрин мал гарасы үчүн отлаг јеринә чеврилмишди. Мартуни рајону дағ кәндләринин ермәни әһалиси Веди вә Арташат рајонларында, Ағин рајону дағ кәндләринин ермәни әһалиси Зәнкибасар рајонунун Мехмандар вә дикәр кәндләриндә јерләшдирилмишди. Јалныз Ирандан көчүб кәлән ермәниләр үчүн Ечмиадзин, Һоклемберјан Арташат рајонларында бир нечә совхоз тәшкил олунмушду.

Харичдән кәлән ермәниләри јерләшдирмәк үчүн Јереван шәһәриндә јени мәнәлләләр салынды, јашајыш биналары тикинтиси кенишләндирилди. Мәсәлән, Әрәбкир адланан саһәдә јени шәһәр инша едилди. Бу да 70-чи илләрдә Јереванын тәркибинә дахил олду. Азәрбајҗанлыларла мәскун олан Тәпәбашы, Дәмирбулаг, Шәһәр мәнәлләләриндән азәрбајҗанлылар көчүрүлән саһәләрдә јени чоһмәртәбәли биналар учалдылды.

Мәлумат үчүн гејд едәк ки, 1831-чи илдә Шәһәр мәнәлләсиндә 3199 нәфәр, Тәпәбашы мәнәлләсиндә 2537 нәфәр, Дәмирбулагда исә 1595 нәфәр азәрбајҗанлы әһалиси јашамышды.

Харичдән кәлән ермәниләри јерләшдирмәк үчүн Чаренгсаван, Гагарин кими јени шәһәр вә гәсәбәләр салынды. Бүтүн тикилиләр, мебел вә габ-гачагла бирликдә пулсуз оларағ онлара верилди. Хүсуси ев тикмәк арзусунда оланлара кредитләр верилди, аз мүддәтдән сонра борчлар онларын ајағындан силинди.

Ермәнстан рәһбәрлији көчүрмәни баша чатдырмағ үчүн бүтүн тәдбирләрдән истифадә едир, ишин ичиндән иш чыхмасындан горхур вә тәләсдиридиләр. Һәгигәтән дә онларын горхмаға әсаслары вар имиш. Сталинин вәфағ етмәси «көнүллү» көчүрмәни мүвәггәти дә олса дајандырды. Заваллы көчкүнләр азад нәфәс ала билдиләр.

Онларын бир һисәси ата-аба јурдлары олан Ермәнистана доғру үз тутду. Лакин јерли һакимијјәт органлары онларын гојуб кетдикләри евләрдә вә кәндләрдә јерләшмәјә ичазә вермәдиләр. Ермәниләр мүфтә јијәләндикләри ев-ешикдән әл чәкмәк истәмирдиләр. Кери гајыданларын бир һисәси, мәсәлән, Нојемберјан рајонундакы Ләмбәли вә Көрпүлү кәндләринин әһалиси јералты даһмалар дүзәлдиб орада јашамаға мәчбур олдулар. Ләмбәлиләр мејвәчилик совхозунда чалышмаға башладылар.

Зәнкибасар рајонундан олан көчкүнләрин бир һисә-

си керн гајыдыб ләғв олунмуш Һәбилкәнд вә Сарчалар кәндләриндә топлашдылар. Чәтин тәбин иглим шәраити олан бу кәндләрдә ермәниләр мәскунлашмамышды. Республикә һөкүмәти бош галан торпаглардан сәмәрәли истифадә етмәк үчүн тәрәвәзчилик совхозу тәшкил етмәји лазым билди. Тәсәррүфат М. И. Калинин адына совхоз адландырылды. Таләјин һөкүмәти бир бах! Азәрбајчанлыларын говулуб көчүрүлмәсинин тәшкилатчы вә ичрачыларындан бири олан Ермәнистан КП Мәркәзи Комитәсинин биринчи катиби Г. А. Һарутјунјан 1953-чү ил Сов.ИКП МК сентјабр пленумундан сонра вәзифәдән азад едилиб бу совхоза директор тәјин олунду. Әһалиси бүтүнлүклә көчүб керн гајыдан азәрбајчанлылардан ибарәт олан бу совхозда директор вәзифәсиндә ишләдији мүддәтдә о, азәрбајчанлыларын фәдакар әмәјинә һејран галдығыны дәфәләрлә гејд етмиш, азәрбајчанлыларын көчүрүлмәсинин чинајәт характери дашыдығыны сонралардан баша дүшдүјүнү бојнуна алмыш, пешманчылыг чәкдијини билдирмишди. Лакин сонракы пешманчылыг һеч вахт фајда вермәдији кими, бу дәфә дә белә олмушдур. Бу етирафын нә гәдәр сәмими олдуғуну демәк чәтиндир. Бәлкә көчүб гајыдан азәрбајчанлыларын ачы таләји илә, өзүнүн дағ башындан јуварланыб гују дибинә дүшмәсинин әлагәсини һисс едибмиш. Һарутјунјандан сонра Ермәнистан республикасында јүксәк вәзифә тутанлар бу пешманчылыгы гулаг ардына вермиш, көчкүнләр әвәзинә гачгынлар ордусу јаратмыш, Ермәнистаны азәрбајчанлылардан бүтүнлүклә тәминләмә сивәсәтини ичра етмишләр.

Керијә гајыданларын ачыначағлы вәзијәтинә даир хәбәрләр һәр јерә јајылды, бир-ики илдән сонра бу процес дајанды. Бунлар тарихдир. Тарих исә реаллығын ийгиликасыдыр. Бу реаллығы өјрәниб нәтичә чыхармағ һәр бир нәслин борчу вә вәзифәсидир. Лакин нә гәдәр гәрибә көрүнсә, һәлә индијә гәдәр 1948—1952-чи илләрдә Ермәнистандан Азәрбајчана көчүрүләнләрин мигдары, һансы кәнддән нечә нәфәрин көчүрүлүб һансы кәнддә јерләширилмәси һаггында һеч бир рәсми мәлуMAT дәрч олунмајыб.

Һесабламалар көстәрир ки, 1948—1952-чи илләрдә Ермәнистандан көчүрүлән азәрбајчанлыларын сајы 130 мин нәфәрдән чох олуб. Бу рәғәмин реаллығы 1959-чу илдәки әһалинин мигдары арасындакы фәрглә, һәр ил азәрбајчанлыларын иллик артымынын 3,0 фазиндән чох олмасы илә тәсдиг олунур.

Сталин тәрәфиндән имзаланмыш гәрар әсасында

1948—1952-чи илләрдә азәрбајчанлыларын Ермәнистандан «көнүллүлүк» эсасында көчүрүлмәси чеченләр, ингушларын, калмыкларын, Крым татарларының вә дикәр Гафгаз халгларынын өз доғма јурдларындан дидәркин салынмасына бәрабәр совет һөкүмәти тәрәфиндән дәвләт сәвијјәсиндә һәјата кечирилән мәкрли сијасәтин давамасы иди, ермәни дашнак шовинистләринин тәләбләринин ичрасы иди.

Н. С. Хрушшовун һакимијјәти дәврүндә Ермәнистанда јашајан азәрбајчанлыларга гаршы мүнәсибәтдә мүәјјән сабитлик баш верди. Бу дәврдә республиканын сталинчи рәһбәрләринә гаршы һәјата кечирилән кәскин вә әдаләтли тәдбирләр јерләрдә горху һиссини артырыр, һәр һансы бир екстремист һәрәкәтин гаршысы алынырды. Рәһбәр ишчиләр өз әввәлки креслоларыны сахламаға чалышырдылар.

Лакин ермәниләрин «мест јеғерни» адландырдыглары 1915-чи ил һадисәләринин 50-чи илдөнүмү јахынлашдыгча әрази тәләбләри, түркләрә гаршы иддиалар баш галдырмаға башламышды. Хүсусилә, Крымын Украина ССР-ә верилмәсиндән сонра екстремист тәләбләр кениш вүс'әт алмышды. 1962—1963-чү илләрдә Ермәнистан КП МК бүросунда Азәрбајчан вә Түркіјәја торпаг иддиалары һаггында Москваја көндәрилән әризәләрлә әлагәдар мәсәләләр музакирә олунан заман кизлин сәһбәтләрдә белә бир фикир дә сөјләнирди ки, ССРИ Али Совети Рәјасәт һејәтинин сәдри А. И. Микојан Дағлыг Гарабағ Мухтар Вилајәтинин Ермәнистан ССР тәркибинә верилмәси мәсәләсини Н. С. Хрушшов гаршысында галдырмыш, Хрушшов исә буна чаваб олараг демишди ки, кифәјәт гәдәр һәрби автомашынар ајырыб ермәниләрин бир кечә әрзиндә Дағлыг Гарабағдан Ермәнистанга көчүрүлмәси барәдә тапшырыг верә биләр. Тәбиидир ки, белә кәскин реаксия өз тә'сирини көстәрирди. Лакин 1964-чү илдә Н. Х. Хрушшовун һакимијјәтдән кәнарлашдырылмасы мүвәггәти сакитлији позду. Ермәнистанда белә адландырылан «метс јеғерни»—«бөјүк гырғын» һадисәсинин 50-чи илдөнүмүнү гејд етмәјә һазырлыг ишләри кенишләнди. Ермәни версијасына көрә 1915-чи илдә Османлы империјасында «бөјүк гырғын» баш вермиш, түркләр 1,5 милјон ермәни гырмышдылар. Бу тәдбирин кечирилмәсиндә харичи өлкәләрдә фәалијјәт көстәрән дашнак партијасынын вә дикәр иртичачы-милләтчи партија вә группарын мәгсәди, сон гајәси Ермәнистан ССР-нин рәһбәрлијинин фәалијјәти илә үст-үстә дүшүр, һәр ики тәрәфдә апарылан тәблиғат иши бир мәгсәдә јөнәлдил-

мишди. 1915-чи ил апрелин 24-дә баш верән гырғын үчүн Түркијә һөкүмәти вә халгы мәс'улијјәт дашыјыр. Ермәнистан торпаглары јенидән бирләшдирилмәли, «Бөјүк Ермәнистан» дәвләти јарадылмалыдыр. Күрчүстан ССР-ин Богдановка рајону, һабелә она һәмсәрһәд олан бөлкәләрин. Азәрбајчан ССР-ин Нахчыван Мухтар Республикасынын вә Дағлыг Гарабағ Мухтар Вилајәтинин әразиләрини, Түркијә Чүмһуријјәтинин бөјүк бир һиссәсини—Гарс, Әрдәһан, Трабзон, Гарен, Битлис, Ван виләјәтләрини Ермәнистана бирләшдирмәк һәм рәсми даирәләрдә, һәм дә күтлә тәрәфиндән ирәли сүрүлдүр, гәтнамәләр, мұрачиәтләр гәбул едилирди. Бүтүн әмәк коллективләриндә, колхоз вә совхозларда, али вә орта мәктәбләрдә, һәтта ибтидан синифләрдә белә тәдбирләр кечирилир, «метс јеғерни»н 50-чи илдөнүмүнү ермәни халгынын јекдиллији вә бирлији наминә јүксәк сәвијјәдә кечирмәк чағырышы сәсләнир, түркләрә гаршы нифрәт һисси тәлгин едән кино-филмләр нүмајиш етдирилир, китаблар чап олунурду. Күтләви мәтбуат органлары, радио вә телевизија вәситәләри илә ермәни халгынын мүдриклији, гоншу халгларын көчәри вә кәлмә олдуглары барәдә ири мәгаләләр чап едилир, верилишләр тәшкил олунурду. Јашы әллини өтмәјәнләр белә түркләр тәрәфиндән 1915-чи илдә, төрәдилмиш вәһшиликләр, гадынларын дөшүнүн кәсилмәси, ушагларын сүнкүләрә тахылмасы барәдә «көзләри илә көрдүкләри» һадисәләр һаггында шаһидлик едир, телевизор экранларындан ермәни халгыны түркләрә гаршы мүбаризәјә галхмаға чағырырдылар.

1941—1945-чи илләр мұһарибәси баша чатдыгдан сонра ССРИ Харичи Ишләр Назирлији белә бир бәјанәт вермишди: Совет Иттифагынын Түркијәјә гаршы боғазлар барәсиндә вә дикәр торпаг-әрази илдиасы јохдур. Бу бәјанат Ермәнистанда кәскин сурәтдә исләнир, Ермәнистанын тәләб етдији әразиләрин тәлеји һаггында Ермәнистандан башга һеч бир дәвләтин бәјанат вермәк һаггынын олмамасы барәдә рәсми даирәләрдә вә митингләрдә музакирә апарылырды.

Диварлара илдиа тәләб ирәли сүрүлән әразиләрин, хәритәси чап олнумуш плакатлар јанышдырылырды. Бу чүр плакатларда јазылырды: «Бөјүк јеғернин әлли иллији», «Интигам саатыдыр», «Бирлијә чағырыр», «Бизим торпаглар вә бизим ганымыз», «24/IV-1965».

Јереванда азәрбајчанлыларын почт гутуларына гәзет вә мәктубларла бирликдә гәһгирамиз сөzlәр јазылышы кағыз парчалары да салынырды.

Белә бир шәраитдә Ермәнистанда јашајан азәрбајчанлыларын вәзијјәти дөзүлмәз һәддә чатмышды. Јереванда, Ленинаканда, Кироваканда, Гафанда автобусларда, базарларда, ичтимаи јерләрдә азәрбајчанлылар тәһгир олунур, дөјүлүрдү. Хүсусилә 1965-чи илин апрел ајында еһтирасларын гызышмасы сон һәддә чатмышды.

Бунун тәһлүкә илә нәтичәләнәчәјини һисс едән, һәләлик Москва хофундан горхан Ермәнистанын һакимијјәт органлары азәрбајчанлыларын һәјатыны горумаг үчүн тәдбирләр көрмәли олмушдулар. Азәрбајчанлылар јашајан мөһәлләләрдә биналар гаршысында ермәни вә рус милләтиндән олан әскәрләрдән ибарәт кәзәтчи постлары, районларда исә сәјјар дәстәләр јарадылмышды. Јеревандакы М. Ф. Ахундов вә М. Әзизбәјов адына мөктәбләрдә апрелин икинчи јарысында мәшғәләләр дајандырылмышды. Азәрбајчанлылара базара мөһсул апармамаг, Јереванда бир нечә күн ишә чыхмамаг төвсијјә олунурду. О заман Јереван Шәһәр Партија Комитәсинин биринчи катиби вәзифәсиндә чалышан В. Мурадјан азәрбајчанлы әһалинин тәһлүкәсизлијини горумаг сәһәсиндә хејли иш көрмүшдү. Лакин 1908-чи илдә Түркијәнин Ардвин шәһәриндә анадан олан, Русијада тәһсил алыб боја-баша чатан Ермәнистан КП МК-нын биринчи катиби Ј. Н. Заробјан ермәни милләтчиләринин әлиндә киров вәзијјәтинә дүшдүјүндән һеч бир әмәли тәдбир көрә билмирди. Милләтчилик психозунун кенишләнмәсиндә о заман али мөктәбләрин комсомол ишчиләри, хүсусилә, С. һарутјунјан, С. Погосјан хүсуси чанфәшанлыг кәстәрирдиләр. Онларын һәр икиси Ермәнистанда азәрбајчанлылара гаршы төрәдилән сон кеносид дөврүндә Ермәнистан КП Мәркәзи Комитәсинин биринчи катиби вәзифәсиндә ишләмишдиләр.

1965-чи илин 23—24—25 апрел күнләриндә кечирилән тәдбирләр кулминасија мәркәзинә чатмышды. Јереван шәһәри инсан селини андырырды. Милләтчилик психозундан мәст олмуш ермәни әһалиси күчәләрә чыхмыш, кеносид гурбанларынын хатирәсинә учалдылмыш мемориал тикинти јеринә доғру ахышырды. Күтләнин өнүндә католикосла бирликдә республиканын рәһбәрләри аддымлајырдылар. Күтләнин башы үстүндә гара гумашла өртүлмүш рәмзи табут апарылырды. Транспорантлардакы фикирләрин һамысыны тәкрар етмәјә еһтијәч јохдур. «Бөјүк Ермәнистан», «Гопарылмыш әразиләр Ермәнистанга гәјгарылмалыдыр», «Интигам, интигам» сөзләри јазылмыш шүарлар чохлаг тәшкил едирди. Тәнтәнәли матәм јығынчағы кечирилән Опера вә Балет театры би-

насы гаршысында чохла адам топлашмышды. Тэнтэнэли мэрасимин кедиши транслјасија олунан заман топлашанлар јығынчағын кедишиндэ сөјлэнэн бэ'зи фикирлэрлэ разылашмадыларыны билдирэрэк һүчума кечиб бинанын гапы-пәнчэрэлэрини дағыдараг ичэри дахил олмушдулар. Республиканын партија вэ һөкүмэт рәһбэрлэри гачыб бинанын һава һүчумундан мүдафиэ зирзэминдэ кизлэнэ билмишдилэр. Онлар сәһэрэ гэдэр орада Киров кими сахланмышдылар. Католикос Вазкен јығынчағы идарэ етмэји өз үзэринэ көтүрмүшдү. Бүтүн кечэ чыхышлар давам етмиш, радио илэ бирбаша транслјасија олунмушду.

1965-чи ил апрел һадисэлэрини белэ кениш шәрһ етмәклэ ону демәк истәјирик ки, о дөврдэ күчлү Совет һакимијјэтинин һәр шејэ гадир Дөвлэт Тәһлүкәсизлик Комитәси фәалијјэт көстәрирди. Һәддини ашмыш ермәни екстремистлэрини чиловламаг үчүн Москвадан кичик бир көстәриш бәс едәрди. Лакин нә гэдэр дә гәрибә олса, Москва бу һадисэлэрэ кәскин мүнәсибәт көстәрмирди. Јәгин А. И. Микојанын башчылыг етдији Кремлин ермәни лоббиси буна имкан вермирди.

Белэ бир гәнаэтэ кәлмәк үчүн әсас ондан ибарәтдир ки, Иттифаг һөкүмәтинин бүтүн дүнјаны диз чөкмәјэ мәчбур етмәјэ гадир олдуғу бир заманда «Ермәнистаны түркләрдән тәмизләмәли», «Дағлыг Гарабағ вә Нахчыван Ермәнистана бирләширилмәли», «Түркләрә өлүм», «Интигам, интигам» кими екстремист чыхышларын тәшкилатчыларындан һеч ким чәзаландырылмады. Јалныз Ермәнистан КП Мәркәзи Комитәсинин биринчи катиби Ј. Н. Заробјан вәзифәдән азад едиләрэк 1966-чы ил феврал ајындан ССРИ Електротехника Сәнајеси назиринин мұавини вәзифәсинә тәјин олунду. Јорған кетдисә дә дава битмәди. Һәмишә туфандан сонра сакитлик башландығы кими, бу дәфә дә белэ олду. Лакин Ермәнистанда јашајан азәрбајчанлыларын мөшәггәгли һәјаты олдуғу кими галды. Имканы оланлар јаваш-јаваш ата-баба јурдларыны тәрк етмәјэ башладылар. 4 сажлы чәдвәлдә 1916-чы илдән 1970-чи иләдәк Ермәнистанда јашајан азәрбајчанлыларын сажы һаггында мәлүмат верилир. Бу рәгәмләр әһалинин сажында баш верән дәјишикликләри әкс етдирир.

Совет һакимијјэтинин илк күнләриндә милли мүнәсибәтләрдә нисби сабитлик јаранмышды. Бу да гачгыналарын гајытмасына, әһалинин тәбии артымына тәкан вермишди. Мәсәлән, 1926—1931-чи илләр арасындакы 5 ил әрзиндә азәрбајчанлы әһалинин мүтләг артымы 22

мин нәфәр тәшкил едиб, 1931-чи илдә 106728 нәфәрә чатмышды. Үмуми артым 26,3 фаиз, орта иллик артым исә 5,5 фаиз олмушду. 1931-чи вә 1959-чу илләр арасындакы 28 ил әрзиндә исә, тәгрибән, артым баш вермәмишди. Бунун сәбәбләриндән бири мұһарибә идисә, дижәр әсас сәбәби 1948—1952-чи илләрдә азербайҗаилыларын күтләви сурәтдә «көнүллүлүк»әсасында Ермәнистандан көчүрүлмәси, антиазербайҗан, антитүрк сијасәтинин кенишләймәси олмушду. Бу сијасәт «Дашнаксутјун» партијасы тәрәфиндән аловландырылыр, республиканын һаким коммунист идеологлары тәрәфиндән мұдафиә едилди.

Әкәр бу мүддәт, 28 ил ил әрзиндә азербайҗанлы әһалинин мүтләг иллик артымынын ән азы 2,5—2,7 фаиз олдуғу нәзәрә алынса 1959-чу илдә азербайҗанлы әһалинин сајы 235—240 мин нәфәрдән чох оларды. Беләликлә, 1948—1952-чи илләрдә Ермәнистаны тәрк едән азербайҗанлылар ән азы 130 мин нәфәр тәшкил едилди.

Буну демәјә әсас верән амил одур ки, 50-чи илләрдә потенциал артым верән әһали, јә’ни 1930-чу илләрдә анадан оланлар, һабелә сағ галан кишиләрин евләринә гәјйтмәси иди. һабелә нәзәрә алынмалыдыр ки, азербайҗанлылар бүтүнлүкдә кәнд јерләриндә јашајырды. Орада исә артым шәһәрләрә нисбәтән 1,5—2 дөфә јүксәк олурду. Демәли, 1918—1920-чи илләрдә Ермәнистанда јашајан 260—280 нәфәр азербайҗанлы мәнв едилмиш, ја говулмушдуса, 1948—1952-чи илләрдә ән азы 130 мин нәфәр сојдашымыз коммунист тәблиғатынын гәзәбинә дүчар олуб ев-ешикләрини тәрк етмишди.

1988-чи илин нојабр-декабр ајларында Ермәнистанда јашајан азербайҗанлы әһали, бүтүнлүклә, сон нәфәринә гәдәр гачгын јолуна үз тутмаға мәчбур олмуш, гәднм ата-баба јурдларындан—Оғуз елиндән говулмуш, дидәркин салынмышдыр. Ермәнистандан говулмуш азербайҗанлыларын сајы һаггында мұхтәлиф рәгәмләр кәтирилди. Лакин апардығымыз һесабламалар көстәрир ки, 1988-чи илдә Ермәнистанда јашајан азербайҗанлыларын сајы 250 мин нәфәрдән чох ола биләрди. Ашағыдакы фактлар белә нәтичә чыхармаға әсас верир: О дөврдә Ермәнистан әһалисинин мүтләг артымы 2 фаиздән чох олмушду. Әсасән кәнд јерләриндә јашајан азербайҗанлыларын вә күрдләрин мүтләг артымы исә илдә орта һесабла 3,0—3,5 фаиз арасында тәрәддүд едилди. Әкәр иллик орта артым 2,8—2,9 фаиз үзрә һесабланса белә 18 ил әрзиндә мүтләг артым 100 мин нәфәр олар, 1989-чу ил әрәфәсиндә азербайҗанлыларын сајы 250 мин нә-

фәри кечәрди. Нәм да һесаба алмаг лазымдыр ки, Ермәнистан вәтәндашы олан, өлкәнин али вә орта ихтисас мәктәпләриндә охујанларын, Совет ордусунда гуллуғ едәнләрин, өлкәнин мүхтәлиф бөлкәләриндә мүвәггәти ишләјәнләрин әксәријјәти гачгынлар, говулмушлар сијаһысына дахил едилмәмишди.

Суал олунур, азәрбајчанлыларын Ермәнистан ССР-дән говулмасы тәсадүфи һадисәдир, таләјин гарғышыдыр, јохса узун илләрдән бәри планлашдырылмыш сијасәтин нәтичәсидир? Бу суаллара әтрафлы, әсасландырылмыш чаваб вермәк үчүн јенидән тарихи һадисәләрә мүрачипәт етмәк лазым кәлир. Мә’лумдур ки, ермәниләрин јекдил-лијинин тәшкилиндә, милләтчилик руһунун мөһкәмлән-мәсиндә, ермәни килсәсинин, диндарларын, тачирләрнин мүһүм ролу олмушдур. Мәркәзләшмиш ермәни дәвләтинин олмамасы әһали арасында онларын тә’сиринин азал-масына, ләғв олмасына кәтириб чатдырачағындан гор-хараг онлар мүстәгил ермәни дәвләти, «Бөјүк Ермәнистан» јаратмаг идејасыны кениш јаймаг мәсәләсинә хүсу-си диггәт јетирирдиләр.

Бу мәгсәди реаллашдырмаг үчүн, ермәниләр күчлү бир дәвләтин әтәјиндән јапышмағы, архасынча сүрүн-мәји өзләринә ар билмирдиләр. Бу мәгсәдләр Чар Русијасынын гәјјумлуғуна белә бел бағлаырдылар. Ермәни милләтчиләринин арзусу Чар Русијасынын Шәрг сија-сәти илә үст-үстә дүшдүјүндән һәр ики тәрәфин итти-фагы реаллашырды. Лакин тәкчә Чар Русијасы дејил, Совет Русијасы да, ССРИ-дә даим ермәни сијасәтчи вә сијасәтбазларынын дајағы олмуш, онлара һәртәрәfli јардым көстәрмишләр. 1920-чи ил нојабрын 29-да Ер-мәнистанда Совет үсул-идарәси бәргәрар олду. Бу һади-сәдән чәми 15 күн сонра—1920-чи ил декабрын 13-дә В. И. Ленинин көстәриши илә РСФСР Халг Комиссар-лары Совети ады дәјишән, идејасы исә ејни олан Ермә-нистана тә’чили иттисәди јардым көстәрмәк һаггында хүсуси гәрар гәбул етди. Бу гәрар әсасында Ермәнистан 1921-чи илдән 1922-чи иләдәк Совет Русијасындан 3,5 милјон рубл гызыл пул, 426 мин пуд тахыл вә ун, хејли миғдарда балыг, дүјү, шәкәр, парча, дава-дәрман, јана-чаг, палтар, кәнд тәсәррүфаты машынлары вә башга шејләр алмышды. Там олмајан мә’лумата көрә, бу јар-дым тәкчә 1922-чи илдә гызыл пулла 1,5 милјон рубл тәшкил етмишдир. Ермәнистан Русијадан һәр ај 166 мин рубл гызыл пулла јардым, 110 вагондан чох тахыл, 11 вагон шәкәр, 7 вагон дава-дәрман алмышды.

Совет Ермәнистанына тохучулуг фабрики үчүн 18 мин

ији олан гурғулар, 25 вагон парча, хејли мигдарда башга эрзаг мәнсуллары, материал вә гурғулар көндәрилмишди.

Ермәнистан Халг Комиссарлары Советинин сәдри А. Ф. Мјасникјанла сөһбәти заманы В. И. Ленин демишдир: «Биз сизә јардым көстәрәчәјик. Әкәр пула еһтијачыныз олса пул верәрик, әкәр материаллара еһтијачыныз олса материал аларсыныз...»

Бу елә бир дөвр иди ки, Русијада ачлыгдан күндә минләрлә адам һәлак олурду. Ермәнистана бу кими јардым көстәрән јүксәкј рутбәли шәхсләр 1918—1920-чи илләрдә ермәниләрин төрәтдикләри сојгырымын нәтичәсиндә мәнв едилмиш, 280 мин нәфәрдән чох азәрбајчанлы әһалинин ачы тәлејини һеч јадларына белә салмаг истәмәмишләр. Бунлар онлары марагландырмырды. Тәки гаршыја гојдуглары сијасәт һәјата кечсин.

Мәнз Совет гурулушунун 70 илдән артыг бир дөврүндә Ермәнистана көстәрилән бу кими јардым кечмиш ССРИ эразисинин 0,13 фаизи гәдәр эразиси олан, енержи дашыјычыларындан, диқәр тәбии сәрвәтләрдән мәнрум олан Ермәнистан инди мејдан сулајыр, Азәрбајчана гаршы тәчавуз һәрәкәтләрини кенишләндирир. Русијанын, ССРИ-нин гәјјумлуг вә һимајәсинә архаланан ермәни милләтчиләри јаваш-јаваш ајагларына јер еләдиләр. 1988-чи илин сонунда исә азәрбајчанлылары сон нәфәрәдәк өз гәдим—ата-баба јурдларындан говдулар. Беләликлә, ајдын олур ки, XIX әсрин әввәлләриндән башлајараг Азәрбајчан халгынын башына кәтирилән фачиә, мүсибәт тәсадүфи дејил, тәлејин гарғыш нәтичәси дејил, узун илләрдән бәри дүшүнүлмүш, дәфәләрлә көтүр-гој едилмиш мәнфур сијасәтин нәтичәсидир. Бу сијасәт Чар Русијасы дөврүндә дә, дашнакларын рәсми һакимијјәт башында олдуглары заманда да, Совет дөврүндә дә ејни гәддарлыгла давам етдирилиб һәјата кечирилмишдир. Фәрг јалныз ичранын үсул вә методларында олмушдур. Биринчи дөврдә гоншулугда ермәниләр јерләшдирилмиш, икинчи дөврдә әһали гылынчдан кечирилмиш, үчүнчү дөврдә исә дидәркин салынмышдыр. Ирандан вә Түркијәдән ермәниләрин көчүрүлүб Ирәван ханлығы эразисиндә јерләшдирилмәси баш вермәсәјди 1905—1906-чы, 1918—1920-чи, 1948—1952-чи илләрдә азәрбајчанлыларын башына кәтирилән фачиәләр дә олмазды, Ермәнистан ССР адланан республиканын сәрһәдләри даһилиндә јашајан азәрбајчанлы әһалинин мигдары 1990-чы илдә 2—2,5 млн. нәфәри өтүб кечирди. Бу гәдәр

әһалини исә елиндән, обасындан говмаг олмазды. Әра-
зидә Азербайчан дәвләти јаранарды.

Ермәни милләтчиләри вә сijasәтчиләри Москвада баш верән һадисәләри диггәтлә изләјиб, бу аб-һаваја уј-
гүн олараг сijasәтләриндә мүәјјән тактики дүзәлишләр едирдиләр. 1965-чи ил һадисәләриндән сонра да белә олмушду. Миләтчилик психозу өз ишини көрдүкдән, јүз минләрлә ермәнинин шүүруну зәһәрләдикдән сонра јени сүр'әт көтүрмәк мәгсәдилә, мүвәггәти дә олса, кизли фәалијјәтә кечмишди. Москвада һакимијјәт зәифләдији кими 1982-чи илдән јенидән баш галдырмаға, көзәрмәјә, түстүләнмәјә башлады. «Огонјок» журналы Дағлыг Гарабағы Ермәнистанын эн сәфалы кушәләриндән бири адландырмышды. Азербайчанда исә сусмушдулар. Серо Ханзадјанын, Силва Капутикјанын, Зори Балајанын, Вардјес Петросјанын вә онларча башгаларынын милләтчилик, дикәр халглара нифрәт руһлу әсәрләри ишыг үзү көрмәјә башламышды. Телевизија экранларында, мятбуат сәһифәләриндә ермәни тарихинә, гәһрәманлыг ән'әнәләринә даир верилиш вә мәгаләләрин сајы чохалмышды. Шаһен Мкртычјанын «Дағлыг Гарабағын тарихи архитектура абидәләри» (Јереван 1985-чи ил), Аргам Ајвазјанын «Нахчыванын мемориал абидәләри вә релјефи» (Јереван 1987-чи ил) ири һәчмли китаблары чапдан чыхмышды. һәр 2 китабда Нахчыванын вә Дағлыг Гарабағын Азербайчан ССР әразиси олдуғу барәдә бирчә кәлмә дә олсун јазылмајыб. «Нахчыванын мемориал абидәләри вә релјефи» китабында исә дејилир: «Тарихи Ермәнистанын вә онун вилајәти олан Нахчыван бир чох зәнкин мәдәнијјәт ән'әнәләри нөвләринин, јазы вә јазы мәдәнијјәтинин, әдәбијјат, архитектура вә тәтбиги инчәсәнәтин очағы олмушдур» (сәһ. 125). Һалә бундан хејли әввәл ермәни милләтчиләри Иттифаг миҗјасында Дағлыг Гарабағы Ермәнистанын тәркиб һиссәси кими көстәрмәјә чәһд етмиш, һеч бир әкс реаксијаја раст кәлмәдикләринә көрә даһа да һәјасызлашмышдылар. Онлар рус милләтиндән олан зијалыларын имканларындан да мәһарәтлә истифадә едирдиләр. «Календар врача» да (1963-чү ил), Н. В. Воронсовун «Монументалнаја скульптура» (1984-чү ил) китабында, һабелә «Основы Советского государственного права» (1987-чи ил) дәрслијиндә Дағлыг Гарабағ Мухтар Вилајәти Ермәнистанын тәркиб һиссәси кими көстәрилмишди. Бүтүн бу вә бу кими тәһрибат вә тарихи сахталашдырманын кулминасија нөгтәси Зори Балајанын «Очаг» китабы олду.

Беләликлә, ермәни милләтчиләри әһалини јенидән

идсоложи чәһәтдән сон дәјүшә һазырлајырдылар. Кичик бир сәбәб көзләнилди. Бу сәбәби ермәниләрин өзләри һазырлајырды. Лакин мәгсәдин ичрасы үчүн бәһанә Москвадан башланды. Бир-биринин архасынча Брежнев, Андропов, Черненко вәфат етдиләр. Горбачов һакимијәт башына кәлди. Оун әтрафына топланмыш ермәни лоббиси Горбачовун әлалтысы Шаһназаровун рәһбәрлији вә мәсләһәти алтында фәалијәтләрини кенишләндирмишдиләр. Саһибни Горбачов олан ермәниләр артыг һеч шәјдән чәкинмәјәрәк ачыг фәалијәтә кечмишдиләр.

1983-чү ил апрелин 24-дә Масис (Зәнкибасар) рајон мәркәзиндә азербәјчанлылардан бир нәфәрин тој мәчлиси кечириләркән ермәни екстремистләри һүчүм едиб мәчлиси дағытмыш, хеји адама бәдәк хәсарәти јетирмишдиләр. Һәмин күн гәсәбәдәки азербәјчанлылар дәфн олунмуш гәбиристанлыг дармадағын едилмишди. Бу вандализмә гаршы етираз әламәти олараг азербәјчанлылар Ермәнистан—Түркия сәрһәддинә топланмыш, митингләр кечирмиш, әжәр лазыми тәдбир көрүлмәсә, Түркияјә кечмәјә ичазә верилмәсини тәләб етмишдиләр. Москва тәрәфиндән чидди тәдбирләр көрүлчәјиндән тәвшишә дүшән Ермәнистанын вә рајонун рәһбәрлији бир кечәдә гәбирисатнылығы бәрпа едиб әввәлки вәзијәтинә кәтирмишдиләр. Москвадан кәлән комиссија исә һадисәни мәишәт ихтилафы кими гәләмә вериб кери гајытмышды. Һеч бир чидди тәдбир көрүлмәдијини һисс едән милләтчи гүввәләр өз чиркин әмәлләрини кенишләндирмәк үчүн имкан тапмышдылар.

Ағанбекјанын 1987-чи илдә Парисдә вердији бәјанәт еһтираслары даһа да гызышдырмышды. Иттифаг һөкүмәти нејтраллыг јолу тутмушду. Бундан истифадә едән ермәниләр, Дағлыг Гарабағын, Нахчыванын Ермәнистанна бирләшдирилмәсини, азербәјчанлыларын республикадан чыхарылмасыны тәләб етмәјә башламышдылар. Һәр јердә митингләр кечирилир. Москвадан тәләб едилди ки, Дағлыг Гарабағын Ермәнистанна бирләшдирилмәси мәсәләсини музакирә едиб дәрһал һәлл етсин. Москва исә сусур, икибашлы сijasәт јеридирди.

1988-чи илин орталарында вәзијәт тәһлүкәли характер алмышды. Јеревандакы театр мејданында, Ленинканда, Гафанда митингләрә ара верилмирди. ССРИ-нин бајрағы тапдаланыр, ермәниләрин һәрәкәтини тәнгид етдијинә көрә «Правда» гәзетинин чап олунмасына манечилик тәрәдирдиләр.

Милләтчилик еһтирасынын гызышдырылмасында Ер-

мәнистан телевизиясы хусуси чанфәшанлыг көстәрир, азәрбајчанлылары гәддар, чинајәткар кими гәләмә вермәјә чалышырды. ССРИ телевизиясы исә ермәниләрин ифтирасыны һәгигәт кими, бүтүн дүнјаја јајырды.

1988-чи илин мај, ијун ајларында далбадал көстәрилән ики эпизод јаланын ән јүксәк сәвијјәси кими гижмәтләндирилә биләр. Биринчи эпизод. Шуша шәһәринин панорамы, күчәләри, тикилиләри, тәбиин мәнзәрәси көстәрилир. Бирдән ардычыллыг кәсилир, камера тамашачылары отағын ичәрисинә дә'вәт едир. Мәнзилдә учабој, көк бир гадын көрүнүр. Отағын пәнчәрәләри ғырылмыш, мәнзилин ичәриси онларча' ири дашларла долудур. Диктор шәрһ едәрәк һәјәчанлы, емосијалы сәслә дејирди ки, бу көрдүјүнүз мәнзәрә Шуша шәһәри Вәзиров күчәсиндәки 7 нөмрәли бинанын 20-чи мәнзилинин тәсвиридир. Шәһәр милис шә'бәсинин гаршысында јерләшән бинада бу чүр вәһшилик төрәдилибсә, башга јерләрдә нәләр олдуғуну тәсәввүр един. Буна дөзмәк мүмкүн дејил. Икинчи Сумгајытын гаршысы алынмалыдыр.

Дикәр эпизод. Ијунун 20-дә телевизияда белә бир сәһнә көстәрилди. Масис рајон хәстәханасынын сәлигәли палаталары. Диктор изаһ едәрәк дејирди ки, бу, палаталарда јатан 35 нәфәр гадын Масис тикиш фабрикинин фәһләләридир, фабрикә филанкәс (фабрикдә чалышан бир нәфәр азәрбајчанлы гадынын ады чәкилирди) кәлиб кедәндән сонра бунлар зәһәрләниб хәстәханаја дүшмүшләр. Түркләрин бу кими чинајәтинә дөзмәк олмаз.

Фактлар гондарма иди, анчаг өз ишини көрмүшдү, һәмин верилишдән бир нечә саат сонра Масис гәсәбәсиндә инсан әлиндән тәрпәнмәк мүмкүн дејилди. Һәтта Јеревандан автобусларла јүзләрлә «бојевик»ләр кәлмишди. Митинг иштиракчылары түркләри Ермәнистандан чыхармағы тәләб едирдиләр. (Һәмин күнләрдә ефирә онларча бу чүр сахта, јалан верилишләр чыхарылырды). Бу һәмин күнләр иди ки, Масис рајонунун азәрбајчанлы әһалисинин чоху евләриндән говулараг Рәнчбәр кәнд сәрһәд заставасында сығыначаг тапмышды. Бу верилишләрин тәшкилатчысы о заман Ермәнистан Телевизија вә Радио Верилишләри Комитәсинин сәдри вәзифәсиндә чалышан С. К. Погосјан иди. О, 1965-чи илдә тәләб чыхышларынын тәшкилатчыларындан бири олмуш, сонралар Ермәнистан КП МК-нын биринчи катиби вәзифәсинә сечилмишди.

Бу кими тәблиғатлар азәрбајчанлылара гаршы нифрәт һиссини аловландыырды. Онлар тәзјигләрә дөзә

билмәдикләриндән евләрини тәрк едиб, имкан олан јердә, сәрһәд заставаларында сығыначаг тапырдылар.

1988-чи илин мај ајында Арарат (Веди) рајонундакы Ширазлы кәндиндә јашајан азәрбајчанлыларын евләринә һүчум едилмиш, әһали кәнддән говулмушду. Азәрбајчанлылар Ермәнистан—Түркијә сәрһәдинә јахын Шидди кәндиндәки заставкаја топлашмышды.

Ијун ајында Масис рајонундакы Сарванлар, Низами, Сајат Нова кәндләриндә вә Масис гәсәбәсиндә азәрбајчанлылар јашадыглары евләр басгына мә'руз галмышды. Бу кәндләрин 10 мин нәфәрдән чох әһалиси Рәнчбәр кәндиндәки сәрсәд заставасына топлашмышды. Бир күчәдә 45 ев дағыдылыб јандырылмышды. Амасија, Гугарк, Спитак, Гафан, Корус, Сисјан, Меғри, Јеғегнадзор, Әзизбәјов, Варденис рајонларында бу чүр дағынтылар, әһалинин дөјүшмәси һаллары баш верирди. Азәрбајчанлы кадрлар вәзифәдән чыхарылып, евләрини башга јерлә дәјишмәјә имкан вермирдиләр. Ев-ешијиндән говулмуш әһалијә һәјәтјаны саһәсинин, һабелә колхоз вә совхозларын мөһсулунун топланмасына манечилик төрәдилирди. Масис Рајон Партија Комитәсинин катиби Күлнарә Һүсејнованы иш јеринә бурахмырдылар. Амасија Рајон Партија Комитәсинин биринчи катиби Илдырым Бағыров рајондан говулмушду.

Сәрһәд заставаларына топлашан азәрбајчанлы әһали мә'нәви вә физики эзабдан башга, ачлыга, сусузлуға да дөзмәли олурду, әрзаг чатышмазлыгы, хәстәликләр чидди проблемә чеврилмишди. Бүтүн бунлар Ермәнистан рәһбәрлијинә мәлум иди. Лакин онлар һеч бир тәдбир көрмүрдүләр.

Сәрһәд заставаларындан верилән мә'луматлары, әһалинин сајсыз телеграмларыны Москва гулагардына вурурду. Иттифаг һөкүмәти, М. С. Горбачов һәјәти тәһлүкә алтында галан, өз јурдунда гачгын олан 250 мин нәфәрә јахын азәрбајчанлынын таләјинә биканәлик көстәридиләр. Елә бил бу фачиә онларын башчысы олдуғу өлкәдә баш вермирди.

Лакин һарада исә, Москвадан мин километрләрлә узагда јерләшән бир бөлкәдә баш верән мұнагишәләри, бир нечә нәфәрин һәбс олунмасыны инсан һүгугларынын позулмасы кими гәләмә верир, бәјанатларла чыхыш едирдиләр. Башы эзилмиш, гол-гычы сындырылмыш, ев-ешији јандырылмыш, чөлләрә сәпәләнмиш азәрбајчанлыларын ачы таләји илә марагланмырдылар. О заман бунун гәсдән едилдијини һеч кәс ағлына белә кәтирмир, һөкүмәтин зифлији кими гәләмә вермәјә чалышырдылар.

Анчаг сонракы һадисәләр көстәрир ки, бунлар Горбачов һөкүмәтинин, Сов.ИКП МК Сијаси Бүросу сијасәтинин ана хәтти имиш. МК катиби А. Јаковлев АБШ вә АФР игтидарынын дәмтутаны ролунда чыхыш едир, архивләри арашдырыр. 60—70 ил әввәл киминсә ганунсуз олараг чезаландырылдығыны үзә чыхарыр, кечмишә гаршы нифрәт һисси ојадырды. Башчылыг етдији өлкәдә ермәниләр тәрәфиндән азәрбајчанлылара гаршы төрәдилән чинајәтләри исә көрмәк игтидарында дејилди. Чүнки һәмин чинајәтләрин баш вермәсинин әсас сәбәбләриндән бири Сов.ИКП МК Сијаси Бүросунун јеритдији антиазәрбајчан сијасәти иди. Бу сијасәти формалашдыран исә М. С. Горбачов кимиләри иди.

Ермәнистанда јашајан минләрлә азәрбајчанлынын һәјаты, кәләчәји чидди тәһлүкә алтында галдығы бир заманда тәлејин һөкүм илә 1988-чи ил декабрын 7-дә Ермәнистанда зәлзәлә баш верди. Ев-шикдән говулмуш, сәрһәд заставаларында, дағ кәндләриндә сығыначаг тапан, өлүмлә үз-үзә дајанан 250 мин нәфәрдән чох азәрбајчанлынын агибәти зәлзәләдән зәрәр чәкәнләрин агибәтиндән гат-гат фачиәли, ишкәнчәли вә ағыр иди. Бүтүн дүнја өлкәләри, ССРИ зәлзәләдән зәрәр чәкәнләрә јардым етмәк, зәлзәләнин нәтичәләрини арадан галдырмаг үчүн Ермәнистана јардым әлини узатды, көмәјә гуршанды, лакин өлүмә, репресијаја, сојгырыма мә'руз галан азәрбајчанлыларын ачыначаглы тәлеји илә һеч ким марагланмады. Инсан психолокијасынын гәрибәликләри, һәлә дә баш дүшүлмәјән сәчијјәләри вардыр. Тәбии фәлакәтин гаршысыны алмаг үчүн һамы ајаға галхыр, өзүнү ода-алова атыр, дөшүнү селин габағына верир, лакин инсан чилдинә кириб күтләләри гырғына, фачиәјә доғру сүрүкләјәнләрә гаршы сәсини учалтмыр «дајан, дајан» демирди.

ССРИ Назирләр Советинин сәдри Н. И. Рыжков, бир чох назирләр дәрһал һадисә јеринә учдулар. Москва Чернобыл фачиәси заманы һеч бу гәдәр әл-ајаға дүшмәмишди. М. С. Горбачов АБШ-а сәфәрини јарымчыг гојуб Ермәнистана үз тутду. Бүтүн өлкә зәлзәләнин нәтичәләрини арадан галдырмаға гуршанмышды. Харичи өлкәләрдән көмәјә кәләнләр, тәлим кечмиш итләр вәситәси илә, учгунларын алтында галан мејитләри ахтарырды. Гарлы дағ јамачларында шахтадан донуб буза дөнмүш азәрбајчанлы гочаларын, мә'сум көрпәләрин ачы тәлеји һеч јада да дүшмүрдү.

Ермәниләр исә Театр мејданына топлашараг «Гарабар, Гарабағ!..» «Интигам... интигам, мер һоғери!» дејә-

дејә бар-бар бағырыр, Азәрбајчана әрази иддиалары ирәли сүрүр, азәрбајчанлыларын республикадан говулмасыны тәләб едирдиләр. һәмин күнләрдә зәлзәләнин нәтичәләрини арадан галдырмаг үчүн Бақыдан учан тәјжәрә намә'лум сәбәбләрә көрә гәзаја уғрады. 50 нәфәрә јахын азәрбајчанлы һәлак олду. Сенегалда, нә билим һарада автомобил гәзасындан һәлак олан 5—6 нәфәрә Совет һөкүмәти адындан башсағлығы верилрди. Лакин тәмәннасыз јардыма тәләсәркән һәлак олан азәрбајчанлылар јада дүшмәди. Иттифаг мәтбуатында бу барәдә бирчә сәтир дә јазылмады. Јеревана кәлән һуманитар јардымы ермәниләр бошалтмыр, бу иши баиға милләтләрдән олан шәхсләр јеринә јетирирдиләр. һуманитар јардымы исә ермәниләр Одесса базарында хырыд едирдиләр.

Ермәниләр митингләрдә бошбоғазлыг едир, һуманитар јардымы јејиб, кејинир, кеф чәкирдиләр. ССРИ адланан өлкә исә зәлзәләнин нәтичәләрини арадан галдырмаг үчүн әлдән-ајагдан дүшүрдү. Ермәниләрә көстәрилән бу мүнәсибәт, «көзүн үстүндә гашын вар» демәмәк тәсадуфү һадисә дејилди. **Бу, М. С. Горбачовун, Совет һөкүмәтинин ермәнипәрәст характерини ачыглајыр, үзә чыхарды.**

Мә'лумдур ки, Горбачов Ставрополда ишләјәркән ермәни мафиоз группларына һимајәдарлыг етмиш, һавадар чыхмышды. О, дәфәләрлә гејд етмишди ки, Ставрополда онун чохла ермәни достлары олмушдур. Горбачовла бирликдә Ставрополда ишләјән Маркарјантсын Ермәнистан ССР Назирләр Советинин сәдри вәзифәсинә, онларча ермәнинин Кремлин исти ағушунда јүксәк вәзифәләрә ирәли чәкилмәләри бу ермәнипәрәстликдән хәбәр верирди.

Шаһназаров, Ағанбекјан, Брутенс, Хачатурјан кими ермәни сijasәтбазларынын М. С. Горбачовун әтрафына топлашмасы вә онун ән јахын мәсләһәтчиләри олмасы ермәни милләтчиләринин һәјасызлашмасында мүһүм рол ојнајырды. Онлар бүтүн әлағәләриндән истифадә едәрәк Азәрбајчан һаггында ифтиралары усталыгла М. С. Горбачова вә јухары ешалона чатдырыр, азәрбајчанлылары ермәниләрин дүшмәни кими гәләмә верирдиләр. Ермәнистанын вә Дағлыг Гарабағын ермәни ичмасы иҗмәјәндәләринин Кремл кабинетләриндә тез-тез гәбул олунамалары, ермәниләр тәрәфиндән азәрбајчанлылар адындан Н. Ә. Әлијевә гаршы јазылмыш ифтираларла долу әризәләрин үнванына чатдырылмасы бу фикри тәсдигләјир.

Буна көрө дө ермөнилөр һеч бир мүгавимэтэ раст кэл-мэдән истәдикләрини едир, гануна мөһөл гојмурдулар.

Ермөнилөр дө бу мүнасибэтэ лајигли чаваб вермәкдән чәкинмир, һамынын көзү гаршысында буну нүмајиш етдирирдиләр. АБШ-а сәфәри заманы ермөни лоббисинин Горбачова, Раиса Максимовнаја гијмәтли һәдијјәләр вермәси, бу епизодун Москва вә Јереван телевизијасы илә дөфләрлә көстәрилмәси тәсадүфи дејилди. Ичтимаи фикрә тә'сир көстәрмәк үчүн дүшүнүлмүш, көтүр-гој едилмиш аксија иди. Һәдијјәнин тәгдим олунамасынын тәшкилатчысы гаты милләтчи Зори Балајан иди. О, Горбачовун АБШ-а сәфәриндән бир нечә ај әввәл «Литературнаја газета»нын вәсаити һесабына ораја кетмишди.

М. С. Горбачовун ССРИ президенти сечилмәсини релашдыран да академик Осипов (Осипјан) олмушду. ССРИ Али Советинин сесијасында сәсвермә комиссијасынын сәдри олан Осиповун гәләм һесабламалары Горбачовун гәләбәсини тә'мин етди. Буна «әл-әли јујар, әл дө үзү» демишләр.

Зори Балајан, Силва Капутикјан, Виктор Һампарсумјан истәдикләри вахт Горбачовун гәбулуна дүшүрдүләр. Нојемберјандан олан Сосиалист Әмәји Гәһрәманы гачгын Мәрзә Мустафајеваны, Ведидән Али Советин депутатларыны, Гәһрәман аналары Кремлин һөндәвәринә белә бурахмырдылар.

Бу чүр һимајәчиликдән һәјасызлашан ермөни милләтчиләри истәдикләрини едир, инсанлыг адына лајиг олан һәр шеји тапдалајыр, Горбачовун јенидәнгурма концепсијасындан өз хејирләринә мөһәрәтлә истифадә едирдиләр. Бүтүн һакимијјәти әлиндә чәмләшдирән Горбачов исә ермөниләр тәрәфиндән тәрәдилән чинајәтин гаршысыны алмаг үчүн һеч бир тәдбир көрмүрдү. Бундан руһланан Ермөнистан рәһбәрлији азербайчанлылары бүтүнлүклә республикадан говмаг үчүн планлар тәртиб едир, јоллар ахтарырды.

1988-чи илин нојабр, декабр ајларында кәркинлик ән јүксәк сәвијјәә чатмышды. Шаһидләрин дедикләринә көрә рајонларын рәһбәрләри азербайчанлылар јашајан кәндләрә кедиб әһали илә көрүшләр кечирдиләр. Бу көрүшләрдә онлар әһалијә дејирдиләр ки, биз «саггаллыларын» өһдәсиндән кәлә билмирик, тәһлүкәсизлијинизи тә миң етмәјә имканымыз јохдур. Гырғындан гуртармаг үчүн јеканә јол Азербайчана көчмәкдир. Автомашынлар кәндиң кәнарында көзләјир. Нечә ки, кеч дејил тәләсин.

Бундан сонра ермөни сүрүчүләринин идарә етдикләри автомашынлар кәндә долурду. Әһали тәшвишә дүшүр,

имканы чатан јорғандөшөјини көтүрүб гачмаға үз тутурду. Јолда онлар даһа бөјүк тәһлүкә илә гаршылашырдылар. Пусғуда дуран «сағгаллылар» машинлары дајандырыр, әһалини сојур, гача билмәјәнләрә гәтлә јетирирдиләр. Пәрән-пәрән дүшмүш әһали гарлы-боранлы дағ чығырлары илә Азәрбајчана үз тутурду. Бу чүр вәһшиликләр ән чоһ Варденис, Гугарк, Спитак, Масис, Әзиз-бәјов, Амасија рајонларында ичра едилмишиди. Азәрбајчанлыларын күтләви сурәтдә говулмасы дөврүндә 229 нәфәр һәлак олду. Онлардан Гугарк рајонунда 12 нәфәр дири-дири јандырылмышды. Әксәријјәти ишкәнчә илә гәтлә јетирилмишиди.

Беләликлә, 1989-чу илдә әһалинин сијаһыјаалынмасы әрәфәсиндә Ермәнистанда (Меғри рајонундакы Нүвәди кәндиinin әһалисиндән башга) бир нәфәр дә олса азәрбајчанлы галмамышды. Нүвәдилиләр үч илә јахын ермәни тәчавүзүнә синә кәрди, нәһајәт, 1991-чи ил августун 8-дә доғма јурду тәрк етдиләр.

Азәрбајчанлыларын күтләви сурәтдә говулмасынын тәшкилатчысы о заман республика Коммунист Партијасы Мәркәзи Комитәсинин биринчи катиби Серкеј Нарутјунјан олмушду. О, говулманын планыны мүәјјәнләшдирдикдән, лазыми тапшырыглар вердикдән сонра Москваја «е'замијјәтә» кетмишиди. «Е'замијјәтдән» гајытдыгдан сонра демишиди: «хәбәрим олмајыб, Москвада идим». С. Нарутјунјан 1965-чи илдә тәләбәләрин антиазәрбајчан чыхышларынын тәшкилатчыларындан бири иди. Григори Нарутјунјанын 1947—1952-чи илдә башлајыб сона чатдыра билмәдији «көчүрмәни» 1988-чи илдә ејни фамилијалы Серкеј Нарутјунјан говулма илә әвәз едиб сона јетирди. Ермәнистаны јалныз ермәниләрдән ибарәт республикаја чевирди. Азәрбајчана гаршы јени, даһа дәһшәтли тәчавүзүн әсасыны гојду.

Әсасы дашнак партијасы тәрәфиндән гојулмуш етник тәмизләмә сијасәтини Ермәнистан Коммунист—Совет иғтидары баша чатдырды. Ермәнистанда һәјата кечирилән етник тәмизләмә сијасәтинин дөвләт сијасәти олдуғуну ашағыдакы рәсми сәнәдләр дә тәсдигләјир.

Ермәнистанда јашајан азәрбајчанлыларын говулмасы, физики, мәнәви тәчавүзә мәрүз галмалары тәсадүфи һадисә јох. партија вә совет органларынын јеритдикләри антиазәрбајчан сијасәтинин ардычыллыгла һәјата кечирилиб ичра олунмасынын мәнтиги нәтичәсидир. Буну долајы јолла да олса Ермәнистан КП Мәркәзи Комитәсинин 1989-чу ил јанвар ајында гәбул етдији гәрар да тәсдигләјир.

Һәмин гәрарда көстәрилик ки, сабитлији поздуглары-

на, миллэтләрарасы эдавəтин гаршысыны алмадыгларына, фəалијјəтсизлијə вə дикəр ганун позғунлугларына јол вердиклəринə кəрə јалныз 1988-чи ил декабр ајында 13 нəфəр рəһбэр ишчи Сов.ИКП сыраларындан харич едилмиш, партија, совет вə тəсаррұфат органларынын 24 нəфəр рəһбэр ишчиси, рајон вə шəһəрлəрин һугуг мұһафизə органларынын 12 нəфəр ишчиси вəзифəдэн азад едилмиш, 68 нəфəрə партија тəһмəти верилмишди. Гугарк Рајон Партија Комитəсинин биринчи катиби Л. Бағдасарјан, Гугарк рајон Совети Ичрайјə Комитəсинин сəдри С. Казарјан вəзифəлəриндэн азад едилмиш вə партија чəзасы алмышлар.

Гəрарда гејд едилмишдир ки, партија, совет вə тəсаррұфат органлары чəтин шəраитдə гəтијјəтсизлик, пассивлик кəстəрмиш, принципал мөвгедə дурмамышлар. Степанаван, Ичеван, Јеғегнадзор, Гугарк, Красносело, Арарат, Масис, Амасија, Нојемберјан рајонларында вəтəндашларын конститусија һугугларынын кобуд сурəтдə позулмасы, шантаж вə һэдə илə мұшајиəт олуна интизамсызлыг һаллары баш вермишди. Рајонда вəзијјəти сабитлəшдирмək вə миллэтләрарасы тоғгушмаларын гаршысыны алмаг үчүн гəти тəдбирлэр кəрмəдиклəринə, инсан тəлəфаты вə азэрбајчанлы əһалинин күтлəви сурəтдə кəчмəсини тəшкил етдиклəринə кəрə Степанаван Рајон Партија Комитəсинин биринчи катиби Ј. Чшмаритјана партија ишинə јазылмаг шəртилə шиддəтли тəһмəт верилмиш. Степанаван Рајон Совети Ичрайјə Комитəсинин сəдри Р. Мирзојанын һəмин вəзифəдə галмасы гејри-мүмкүн сајылмыш, партија ишинə јазылмагла она шиддəтли тəһмəт верилмишди. Рајонда миллэтләрарасы мұнасибəтлэрə сијаси рəһбэрлији тəмин етмəдиклəри үзүндэн азэрбајчанлы миллəтиндэн олан əһалинин интенсив миграсијасына јол вердиклəринə кəрə Ичеван Рајон Партија Комитəсинин биринчи катиби Ч. Анаңјана шəкси ишинə јазылмагла тəһмəт верилмиш, Ичеван Рајон Совети Ичрайјə Комитəсинин сəдри Л. Ординјана шəкси ишинə јазылмагла шиддəтли тəһмəт верилмишдир. Халг Тəһсили Назири, Сов.ИКП үзү С. Һахумјана партија ишинə јазылмагла шиддəтли тəһмəт верилмишди. Ермəнистан ССР Дахили Ишлэр назيري У. Һарутјунјана, Дахили Ишлэр назиринин мұавинлэри Г. Григорјана вə Г. Гукасјана партија чəзасы верилмишди. (Бах. «Правда» гəзети, 17 јанвар 1989-чу ил).

Јенидэн гејд етмək истəјирик ки, Ермəнистан КП Мəр-кəзи Комитəсинин гəрарында кəстəрилэн вə дəфəлэрлə тəқрар олуна «миллэтләрарасы эдавəт», «миллэтләрара-

сы тоггушма» мэфһумлары һәгиги вәзијјәти өрт-басдыр етмәк мәгсәди илә ишләнмишидир. Чүнки Ермәнистанда баш верән һадисә милләтләрарасы мұнагишә дејил, Ер-мәнистан рәһбәр партија, совет органлары тәрәфиндән ғызышдырылан вә тәшкил олунан аксија иди. Бу акси-јадан мәгсәд Ермәнистанда јашајан азербайчанлылары сон нәфәринә гәдәр республикадан говмаг, Ермәнистаны јалныз ермәниләрдән ибарәт республикаја чевирмәк иди.

Милләтләрарасы мұнагишә дедикдә мұнагишәјә чәлб олунан тәрәфләрин бир-биринә гаршылыглы сурәтдә бил-дирдикләри илдиә нәтичәсиндә баш верән аксија нәзәр-дә тутулур. Ермәнистанда јашајан азербайчанлыларын ермәниләрә гаршы һеч бир илдиәси олмамышдыр. Ер-мәниләрин илдиәси исә беләдир: «Јалныз ермәниләрдән ибарәт Бөјүк Ермәнистан јаратмаг».

Әкәр Ермәнистанда баш верән һадисә милләтләрара-сы мұнагишә олсајды, һәр ики тәрәфдән өләнләр, зәрәр-чәкәнләр, ев-енијиндән дидәркин дүшәнләр оларды. Ла-кин Ермәнистанда јашајан азербайчанлыларын тәгсирн үзүндән бирчә нәфәр белә ермәнинин бурну ганамамыш-ды. Јалныз 1988-чи илин декабр ајында Ермәнистанда јашајан азербайчанлылардан 229 нәфәр гәтлә јетирил-миш. азербайчанлылар сон нәфәринәдәк депортасија олунмушдур. Буну долајы јолла да олса Ермәнистан КП Мәркәзи Комитәсинин јухарыда ады чәкилән гәрарында көстәрилән фактлар да тәсдигләјир.

Бу јазыда 1920-чи илдән Ермәнистан ССР адланды-рылан дијарда кәлмә ермәниләр тәрәфиндән, 1828-чи ил-дән 1988-чи иләдәк олан мүддәтдә, азербайчанлыларын мәруз галдыглары тәчавүз вә вәһшилијин јығчам, кон-крет фактлары шәрһ олунмушдур. һәр бир һадисәнин маһијјәтини ачмағы лүзум билмәдик, үмумиләшдирил-миш нәтичәләри гәләмә алдыг. Белә бир гәнаәтә кәл-дик ки, һәр бир охучу рәгәм вә фактлары өз ағыл сүз-кәчиндән кечирәчәк, мүстәгил нәтичә чыхарачаг, кимин ким олдуғуну мүјјәнләшдирәчәкдир.

Рәгәмләрин вә фактларыни дили исә инкарәдилмәз-дир, һәгигәти әкс етдирән ајнадыр. Гој һәр бир азербай-чанлы бу ајна васитәси илә тарихимизин ганлы сәһифә-ләриндән биринә бахсын, дүшмәнләрини бу ајна васитә-си илә көрсүн, һәр бир тәчавүзә гаршы һәмишә сәфәрбәр олсун.

Охучуда белә бир фикир јаранмасын ки, Ермәни-станда јашајан азербайчанлылар дүшмәнә гаршы вуруш-мајыб, асанлыгла тәслим олуб, ел-обасыны бураһыб га-чыблар. Јох белә дејил. Силаһлы ермәни башкәсэнләринә

гаршы јалныз 1918—1920-чи илләрдә ики ил далбадал вурушуб, мүбаризә апарыблар. Бу сәһәдә Зәнкибасар үсјаны, Ведибасар, Бөјүк Гаракилсә, Басаркечәр, Шә-рур-Дәрәләјәз, Зәнкәзур бөлкәләриндә азәрбајчанлыла-рын мүгавимәт һәрәкатына, дүшмәнә вурдуглары зәр-бәләрә даир јүзләрчә ибрәтамиз фактлар, тарихи дәлил-ләр вардыр. Бу, ајрыча јазынын мөвзусу олдуғуна көрә она тохунулмамышдыр. Сағлыг олсун!

СОН СӨЗ ӘВӘЗИ

Бәзи сијасәтчиләр вә журналистләр Хочалы гырғы-ныны әсрин ән бөјүк фачиәси адландырыр, бу әсасда да һадисәни шәрһ етмәјә чалышырлар. Дејәсән, Азәрбајчан халгы индијәдәк һеч вахт бу кими һадисә илә үзләшмә-јиб. Бу гырғынын илдөнүмү заманы һадисәјә мүнасибәт билдирилир, мәтбуат сәһифәләриндә чохла, бәзән бир-биринә зидд мәгаләләр дәрч олунур, телевизија верилиш-ләри тәшкил олунур. Илин галан күнләри исә һәр шеј јаддан чыхыр, һеч нә олмамыш кими сақитлик һөкм сү-рүр. Санки ири бир шәһәр ермәни чиннајәткар гүввәләри тәрәфиндән тәчавүзә мә’руз галмамышдыр.

Мә’лумдур ки, 1992-чи ил февралын 25-дән 26-сына ке-чән кечә ермәни силаһлы гүввәләри Ханкәндиндә јерлә-шән 366-чы механикләшдирилмиш рус полку илә бир-ликдә һүчума кечәрәк Хочалы шәһәрини дармадағын ет-мишдиләр. Шәһәрин динч әһалисиндән 399 нәфәр гәтлә јетирилмиш, 921 нәфәр јараланмыш, 344 нәфәр киров көтүрүлмүш, 115 нәфәр иткин дүшмүшдүр. Шәһәрин да-ғыдылмасы вә јандырылмасы нәтичәсиндә дәјән зәрәр 3,5 милјард рублдан чохла олуб.

Бәли, Хочалы гырғыны ХХ әсрин бөјүк фачиәсидир, лакин јекәнә фачиә дејилдир. Бу кими фачиәләр өтән 200 илә јахын мүддәтдә чохла олмуш, дәфәләрлә баш вермиш-дир. Бу јазыда Хочалы фачиәсини көлкәдә гојан онлар-ча, јүзләрчә факт кәтирилмишдир. Хочалы фачиәси ин-ди баш верән һадисә дејилдир, бу кими фачиәнин әсасы рус гошунлары тәрәфиндән ХІХ әсрин әввәлләриндән, Бакынын зәбт олунмасы, бөјүк вәтәндаш Чавад ханын вә оғлунун гәтлә јетирилмәси вахтындан гојулмушдур. Кәнчәнин зәбт олунмасы заманы азмы адам һәлак ол-мушду? Нә тез унудулду?!

Тарихдән мә’лумдур ки, әһалинин сајына көрә бөјүк дөвләтләр өз мәнәфеләрини горујуб сахламаг үчүн һә-мишә сајча кичик халглары бир-биринә салышдырмыш,

сүн'и ихтилафлар жаратмыш, беләликлә, «көмәк» мәгсәди илә өз гошунларыны орада јерләшдирмәјә наил олмушлар. Бу мәгсәдлә јарадылан ихтилафлардан бири дә ермәни—азербәјчанлы ихтилафыдыр.

XX әсрин әввәлләриндә Чар Русиасыны милли-азадлыг һәрәкаты бүрүмүшдү, империја дағылмаг тәһлүкәси гаршысында галмышды. Империја бунун гаршысыны алмағын ики јолуну сечмишди. Биринчи јол Јапонија илә мүһарибә апармаг, мүһарибә заманы милли-азадлыг һәрәкатынын потенсиал дашыјычылары олан кәнчләри сәфәрбәријә алмаг вә һәрәкаты сөндүрмәк. Икинчи јол империја үчүн даһа тәһлүкәли олан бөлкәләрдә милли мүнагишәләр јаратмаг иди. Белә олдугда һәрә өз һајына галыр, горхусундан бөјүк дәвләтләрин көмәјинә, јардымына, сығыныр. Һәр ики һалда империја дахили дағылмадан горунур.

О дәврдә империјанын зәиф һәлгәләриндән бири Загафгазија иди. Мәһз Чар Русијасынын хәфијјәләри бурада ермәни-мүсәлман ихтилафларыны төрәтләр. Ән кәскин гаршыдурма 1905—1906-чы илләрдә Гарабағда баш вермишди. Бу һадисәләрин сәбәб вә нәтичәләри С. Заварјанын «Гарабағын игтисади шәраити вә 1906—1907-чи илләрин ачлығы» китабында шәри олунмушдур. Китаб 1907-чи илдә С. Петербургда Бақыдакы ермәни мәдәнијјәт иттифагы тәрәфиндән чап олунмушду. С. Заварјан гејд едирди ки, Гарабағда баш верән һадисәләр һәм ермәниләри, һәм дә татарлары бөјүк фәлакәтә дүчар етмишди. 1905—1906-чы илләрин фачиәси заманы Гарабағын ермәни ичмалары јалныз силаһ алмаг үчүн 1,5—1,8 милјон рубл вәсаит хәрчләмишләр. Татарларын сәрф етдији вәсаит бундан аз олмамышдыр. Үмумијјәтлә, һәр ики тәрәфдән силаһланмаја 3—3,5 милјон рубл вәсаит хәрчләнмишди. Кифајәт гәдәр күллә илә бирликдә бир түфәнкин гијмәти 150 рублдан чох олмушдур. Бу гәдәр вәсаити әлдә етмәк үчүн кәндли 5 инәк вә ја 30 гојун сатмаға мәчбур иди. Әкәр һәр 2—3 аиләдән бири бир түфәнк алса иди һәр аиләнин хәрчи 75—50 рублу кечәрди. Мүәллиф гејд етмишди ки, ермәниләрлә татарларын биркә јашадыглары кәндләрдән бириндә силаһ алмаг үчүн 120 ермәни аиләси 7000 рубл (һәр евә 58 рубл) 80 татар аиләси 5000 рубл (һәр евә 62,5 рубл) вәсаит хәрчләмишди. Јадда сахламаг лазымдыр ки, о вахт бир рубл индики бир рубл дејилди.

Китабда 1905—1907-чи иләрдә Гарабағда дағыдылмыш кәндләр вә зәрәрчәкән әһалинин сајы һаггында кәтирилән фактлар да адамы дәриндән дүшүнмәјә вадар

едир. Нечә олмушдур вә нә үчүн бу кими фачиәнин тәк-
рар олунмасынын гаршысыны алмаг үчүн тәдбир кө-
рүлмәишдир?

Ермәни—татар мұнагишәси заманы (1905—1906-чы
илләрдә) дағдылмыш кәндләр вә аилләләр һаггында,
ашағыдакы фактлар шаһидлик едир.

Гәзалар	Ермәниләрн иткиси		Татарларын иткиси	
	Дағдылан кәндләр	Зарарчакән аилләләр	Дағдылан кәндләр	Зарарчакән аилләләр
Шуша	8	334	12	1083
Чаваншир	9	655	15	840
Чәбрајыл	14	434	5	43
Зәнкәзур	14	817	43	1465
чәми:	45	2340	75	3431

С. Заварјан ермәниләрн иткисинин чох олмасыны әсастандырмаға чәһд көстәрир, һәр ермәни аилләсиндә адамларын сајыны 7,5 нәфәр, татарларда исә 6 нәфәр, көтүрүр, белә нәтичәјә кәлир ки, мұнагишә заманы зә-рәрчәкән вә мүфлисләшән әһали—ермәниләрдән 17750 нәфәр, татарлардан исә 20586 нәфәр ола биләр. Һәгигәт-дә исә татарларын иткиси көстәрилән рәгәмдән хејли чох олмушдур. Чүнки татарлар мұһарибә апармаг сәнәтини билмирдиләр. Онларын аилә үзвләринин сајы ермәнилә-ринкиндән һеч дә аз дејилди. Буну мұәллифин ашағыда-кы фикри дә долајысы илә тәсдиг едир. О јазыр: «...Һәрби мүкәлләфијјәтдә иштирак етмәдикләринә көрә татарлар ермәниләрә нисбәтән даһа чох силаһ корлајыр вә даһа чохлу јерсиз күллә сәрф едирдиләр».

Тејд етмәјә дәјәр ки, сәһбәт кедән гәзаларда. 1897-чи ил әһалинин сијаһыја алынмасы заманы азәрбајчанлылар јашајан 789 кәнддә 227,7 мин нәфәр азәрбајчанлы, ер-мәни јашајан 257 кәнддә исә 158,7 мин нәфәр ермәни әһа-лиси олмушду. Азәрбајчанлыларын ермәниләрдән хејли чох олмасына бахмајараг онлар арасында мүтәшәккил-лијин олмамасы, һәрби сәнәтдән хәбәрсизлик үзүндән онларын иткиси ермәниләринкиндән чох иди. 80 ил сонра да белә дејилми? Бунун ады тарихин дәрсләриндән нә-тичә чыхармамагдыр.

Мұәллифин 1905—1906-чы илләр һадисәләринә вер-дији гижмәт вә чыхардығы нәтичәләр дә бүкүнүмүзүн ре-аллығы бахымындан мараг доғуруп. С. Заварјан јазыр:

«Лакин ким, һәм ермәниләрин, һәм дә татарларын тәһ-лүкәсизлијини тә'мин едәр вә демәли, мүфлисләшдиричи силаһланманы арадан галдыра биләр? Ким бунлары һеч олмаса бу күн едә биләр? Һәјат инсан үчүн һәр шејдән гүјмәтлидир. Һөкүмәтин чинајәткар сәһләнкарлығы үзүндән бу һәјат тәһлүкәјә мә'руз галдығына көрә, һәм ермәни, һәм татар әһалиси силаһланыр, гојунларыны, инәкләрини, өкүзләрини сатыр, борч алыр, дајанмадан силаһланыр вә игтисади чәһәтдән мүфлисләширди».

Бу фикрин ким тәрәфиндән дејилмәсиндән асылы ол-мајараг, мүасир сәсләнир. Бир чох суаллара чаваб верир.

М. С. Горбачовун башчылыг етдији ССРИ һөкүмәти-нин азәрбајчанлыларын Ермәнистандан говулмасы вә гондарма Дағлыг Гарабағ мұнагишәси башланан заман јеритдији сијасәтин Чар Русијасынын Загафгазијада јеритдији сијасәтлә үст-үстә дүшмәси һеч кимдә шүбһә до-ғура билмәз. «Һөкүмәтин чинајәткар сәһләнкарлығы...» фикри Чар һөкүмәтинә аид олдуғу кими, М. С. Горбачов һөкүмәтинә, шәхсән, Горбачовун өзүнә дә аиддир. М. С. Горбачов чинајәткар сәһләнкарлыг мұнасибәтдән башга, ермәниләр тәрәфиндән Азәрбајчан түркләринә гаршы төрәдилән чинајәтин тәшкилатчысы, руһландырычы вә ичрачысы ролуну да јеринә јетирмишдир. Ермәнистанда јашајан 250 мин нәфәрдән чох азәрбајчанлынын говул-масынын тәшкилатчыларындан, ичрачыларындан һеч ки-мин хәтринә дәјән олмады. Бәднам Гарабағ проблеми-нин идеологу Тер-Петросјан Ермәнистан президенти креслосунда мөһкәм јер тутду. О вахткы һөкүмәт орган-ларынын сијасәтиндән наразы олан Бақы әһалисинин динч нүмајиши ган дәнизиндә боғдурулду. Мәһз М. С. Горбачовун көстәришинә әсасән Ставропол дијарында јашајан һәрби мүкәлләфијјәтчи ермәниләр Азәрбајчана көндәрилмишди. Бақыдакы 20 Јанвар гырғыныны да һә-мин саггаллы вә саггалсыз ермәниләр вә онларын һәм-фигирләри олан ганлы рус ордусу ичра етмишләр. Моск-ва өз чиркин эмәлләрини јеринә јетирдикдән, халгын кө-зүнү горхутдугдан сонра изи итирмәк, чинајәти ермәни-ләрин әлилә етдирдијини кизләтмәк мәсәди илә кичик чинајәткарлары дәрһал өз әввәлки јашајыш јерләринә гајтармышды. Киренко кими бөјүк чинајәткарлар исә мүкафата, Јазов маршал улдузуна лајиг көрүлмүшдү-ләр.

Бақы гырғынындан дәфәләрлә кичик олан Тбилиси фачиәси ССРИ Али Советиндә узун заман мұзакирә мөв-зусуна чеврилди. Чинајәткар тапылмады ки, тапылмады. Дедиләр онда Горбачов харичи сәфәрдә иди. Бақы гыр-

гыны заманында исә Москвада иди. Имзаладыгы фәрман ғырғын һәжата кечирилдикдән, Бақы күчәләри күнаһсыз инсан гаңы илә ССРИ бајрағы рәикинә бојандыгдан сонра е'лан едилмишди.

М. С. Горбачов харичи өлкәләрлә «сојуг мүһарибә» сон гојду, әвәзинә башчысы олдуғу өлкәдә «исти мүһарибә» јаратды. Јәгин тарихчиләр ону Азәрбајчан халгынын гәддар дүшмәни кими характеризә едәчәкләр. Рәһбәри олдуғу өлкәнин халгына гаршы етдији гәддарлыға көрә Нерону етүб кечди. Нерон еч бир партијаја мәнсуб дејилди. Горбачов исә «дөврүмүзүн зәкасы, шәрафи вә вижданы» олан Коммунист Партијасынын лидедери, баш катиби иди. Бах, фәргләри бирчә бундадыр, әмәлләри исә ејнидир. Өз халгларынын дүшмәни.

Узаға кетмәјәк, көзүмүзүн габағында баш верән һадисәләрә нәзәр салаг. 1905—1906-чы илләрин Зәнкәзур, Гарабағ фачиәләрини, 1918—1920-чи илләрдә дашнак башкәсәнләри тәрәфиндән Ермәнистанда азәрбајчанлыларын башына кәтирилән фачиәни, Бақыда төрәдилән 20 Январ фачиәсини, 1988-чи илдә Ермәнистандан азәрбајчанлыларын говулмасы һадисәсини, Хочалы фачиәсини јада салаг. Әкәр бунлардан биринчисинә вахтында сијаси гијмәт верилсәјди, чинајәткарлар мәсу'улијјәтә чәлб олунсајды, чәмијјәт бу кими чинајәткарлығын гаршысыны алмаг үчүн тәдбирләр көрсәјди, онда сонракы фачиәләр дә баш вермәзди. Көрүндүјү кими, бу һәгигәт унутулдуғундан, јалныз ән јахшы һалда илдә бир дәфә јад едилдијиндән фачиә үстүнә фачиә кәлир.

С. Заварјан, ады чәкилән китабчасында нә гәдәр «објектив» олмаға чалышырса да, буну едә билмир, ермәни хисләти, ермәни характери өзүнү бүрүзә верир, һадисәләр үчүн гоншулары, татарлары тәгсирләндирир, күнаһкар сајыр, 1905-чи ил Гарабағ һадисәләринин сәбәбләрини ашағыдакы кими сәчијјәләндиерәк јазыр: «1905-чи илдә бүтүн Русијада јатмыш халглар әсрлик јухудан ајылды, әлдән дүшмүш зәһмәткеш күглә азад һәјатын ширинлијини дадараг мүбаризәјә гошулду, һәмчинин гарабағлылар да. Бу халг нәдән наразы иди, һансы әсарәт онлар үчүн даһа дөзүлмәз вә әзаблы иди, һансы әсарәтә гаршы мүбаризә апармаг асан иди. Тәби ки, онлар истисмарчыларына гаршы, ермәни кәндләриндә тәкбәтәк јашајан өкәј «саһибкарларына» гаршы.

Бу даһа башга бир сәбәбә көрә истәмәз, она көрә баш верди ки, Варандын вә Хаченин бир чох сакини Бақыда өлдүрүлмүшдү, орада илк һүчума кечәнләр татарлар олмушду».

Бу жазыдакы 1905-чи или 1985-чи илэ, Русијаны ССРИ илэ, «саһибкарларына» сөзүнү азэрбајчанлыларла эвэз едиб, Бақынын гаршысына Сумгајыг сөзүнү дә элавэ етсэк ермәни-дашнак—коммунист игтидарын 1980-чи илдән башлајараг Азэрбајчана вэ Азэрбајчан халгына гаршы апардыгы тэблиғатла бу фикирлэрин һәмәһәнк сәсләндијинин шаһиди олуруг. Ејни зурнанын сәси, лакин башга диапозонда.

1905-чи вэ 1985-чи илләрдә ејни мәнбәдән, ејни сснари үзрә башланан тэблиғат вэ тәхрибатын мәгсәди, сон гајәси ајдындыр «Өзүн башла, араны гарышдыр, чинајәти төрәт, тәгсири башгасынын үстүнә ат, «ај аман гојмајын гырдылар» дејә дүнја илэ бир һарај-һәшир сал».

Бах, ермәни милләтчи үнсүрлэри һәмишә судан белә гуру чыхмышлар.

Ермәниләр өзлэринин фачиә һесаб етдиклэри һадисәнин јаддашларындан сидинмәсинә јол вермирләр. Онларын «метс јеғерни» (бөјүк сојгырымы) һаггында дәрч етдиклэри китаб, китабча вэ мәғаләлэрин башлығлары топланса бир нечә чилддән ибарәт китаб јаранар. Буна бахмајараг һәр ил бу гәбилдән јени-јени әсәрләр ишыг үзү көрүр... Һовһаннес-Мелконјанын «Јаддаш саһәси» китабы буна мисал ола биләр. 512 сәһифәдән ибарәт олан бу китаб 1987-чи илдә, чәми 3 ај мүддәтиндә јығылыб, чап олунуб сатыша бурахылмышдыр. Китабда 1915-:чи илдә Түркиядә баш верән ермәни гырғыны шаһидләриндән 353 нәфәрин 1916, 1917, 1918, 1919-чу илләрдә Карендән, Вандан, Мушдан, Јерзнкадан, Хнусдан, Гарсдан, Игдирдән, Змјурнадан, Трабзондан, Ајнтапдан, Тер-Зордан, Беркридән, Сарыгамышдан, Јеревандан, Александрополдан, Гүдсдән гоһум-әгрәбаларына көндәрдиклэри, лакин үнванына чатмајан мәктублары верилмишдир. Мүәллифин көстәрдијинә көрә бу мәктублар Биринчи дүнја Мүһарибәси заманы Американын, Инкилтәрәнин, Франсанын алманлар тәрәфиндән батырылмыш суалты кәмиләрдән тапылмышдыр. Бу мәктублары Петрос Тонапетјан топлајыб 1922-чи илдә чоһалдыб јаймышдыр.

Бу мәктублар әсасында мүәллиф түркләрин куја ермәниләр гаршы көстәрдиклэри вәһшиликлэрин сјаһысыны охучуларын диггәтинә чатдырыр. Бу китабын вэ буна бәнзәр дикәр китабларын әсрин сәксәнинчи илләриндә чап олунмасы ермәни милләтини идеоложи вэ психоложи чәһәтдән сәфәрбәријә алмаг, түркләрә гаршы нифрәт һиссини аловландырмаг мәгсәдини күдүр. Ермәни милләтчилэри бәднам «Гарабағ проблеминдән» гә

лөбә илә чыхмаг үчүн мәһз милләтчилик психозуна бел баглайрлар.

Ады чәкилән китабда 1915-чи ил һадисәләринин дәншәтли мәнзәрәси шәрһ олунур. Китабы вәрәгләдикчә адам дәншәтә кәлир. Лакин бирдән сәксәнир, алдадычы хәјалдан ајрылырсан. Сән демә ермәни милләтчиләри китабда көстәрилән гејри-реал фактларла демәк истәјиб-ләр ки, түркләрә гаршы бу чүр һәрәкәт етмәк лазымдыр. Китабдакы һадисәләри сәксәнинчи илләрин реал фактлары илә тутушдуурсан. Көзүнүн габағында гарлы-палчыгылы, дашлы-кәсәкли дағ чығырлары илә үмид јеринә доғру тәләсән, сүрүнән азәрбајчанлы ушаглар, гадынлар, бели бүкүлмүш гочалар, Танрыдан имдан көзләјән көрпәләр, Гугарк рајонунда дири икән ири диаметрли дәмир борулара долдурулуб јандырылан көрпәләр, Хочалы чәлләриндә дүшмән күлләсинә туш олан, бәдәни буз балтасы кими донуб дәмирә дөнән ушагларын мәсум чөһрәләри, дири икән башынын дәриси сојулуб ишкәнчә илә гәллә јетирилән гочалар, ағбирчәк аналар, ушаглар, көрпәләр, гадынлар, онларын накам талеләри чанланыр. Инсан гырғыны төрәдән ермәни башкәсэнләрә гаршы гәлбиндә нифрәт һисси аловланыр.

Азәрбајчан халгы «гана ган» фәлсәфәсини һәмишә рәдд етмишдир. Һарада вә нә вахт баш вердијиндән асылы олмајараг инсан өлүмүнә кәтириб чатдыран һәр һансы һадисәни, тәчавүзү, гәтли тәләфатын сајына бахмајараг нифрәтлә, гәзәблә гаршыламыш вә гаршылајыр. Бу, горхагылы, зәифлик, бачарыгсызлыг әләмәти дејил, һуманист, инсанпәрвәр сифәтләрин гәлбләрә һаким кәсилмәсинин ин¬икасы, тәзаһүрүдүр Лакин һәр шејин һәдди-һүдуду, сон гајәси вардыр. Сәбр касасы доланда балача пиши вә бөјүјүб аслана дөнүр. Фактлар көстәрир ки, ермәни милләтчиләринин характериндә зәифләрә гаршы гәддарлыг, күчлүләр гаршысында мү¬гилик, јалтаглыг чохдан мөһкәм јер тутмушдур.

Ермәни тарихчиләри, сијасәтчиләри ермәни халгыны ән гәдим, ән һуманист, ән бачарыгылы, ән сәрншәтли халг кими гәләмә вермәк үчүн дәридән-габыгдан чыхыр, көстәрирләр ки, ермәниләрин тарихи һәлә ерамыздан бир милјон ил әввәл башланыр. Ирәван шәһәринин әсасы ерамыздан әввәл 782-чи илдән гојулуб, ермәнн әлифбасынын сорағы 405-чи илдән кәлир, илк ермәни китабы 1512-чи илдә Венесијада чап олунмушдур...

Белә бир тарихи вә мәдәнијјәти олан, өзүнү ән сивилизасијалы халг һесаб едән бир халгын бу јазыда шәрһ едилән кими гәддарлыгларын һәјата кечирилмәсинә ра-

зы олмасы, она гаршы е'тираз сәсини учалтмамасы, Хочалыда, Гугаркда, Варденисдә төрәдилән вәһшиликләр садә мәнтигә белә сығышмыр. Индики сивилизасиялы чәмијјәт дөврүндә орта эср вәһшиликләрини тәкрар етмәк, һеч бир тәгсири олмајан бүтүн бир халгы ев-ешијиндән говмаг, адамлары дири-дири јаддырмаг бу фачиәнин ичрачылары вә тәшкилатчыларынын мәдәнијјәт вә мәнәвијјатынын ерозијаја уғрадығындан, өз халгыны мөһвә доғру сүрүкләмәләриндән хәбәр верән әләмәтдир.

Ајдындыр ки, азәрбајчанлылара гаршы төрәдилән вәһшиликләри ичра етмәјә ермәни сағгаллыларыны тәһрик едән амилләрдән бири Ермәнистанда дәрч олунан милләтчилик руһлу әдәбијјатдыр, күтләви мәтбуат органларынын сәһифәләринә чыхарылан гаты дүшмәнчилик идеяларыны тәблиғ едән мәғаләләрдир, һәм дә тарихә халг гәһрәманы кими дүшмәк арзусунда олан сијасәтбазларыны фәалијјәтидир. Вахт кәләчәк онларыны бу сијасәти бумеранг кими гајыдыб өзләринә зәрбә вурачагдыр.

Азәрбајчанда бу кими тәһлүкәли јолла кетмәмишләр. Һәгигәти белә демәкдән горхмуш, чәкинмишләр. Һәгигәти демәмәк, ачыгламамаг исә архајынчылыға сәбәб олмушдур, халгы шәрһ олунан фәләкәтләр гаршысында силаһсыз, һазырлыгсыз гојмушдур. 1905—1906-чы, 1918 — 1920-чи вә сонрақы илләрин фачиәләринин шаһидләринин 353 јох һеч олмаса 33 мәктубу, чаңлы шаһидләри бәлкә тапылмадығындан халгын башына кәтирилән фачиәнин тәшкилатчылары, сәбәби вә нәтичәләри барәдә китаб јазмаг мүмкүн олмамышдыр. Јох! Истәнилән гәдәр мәктублар да олуб, шаһидләр дә, кифајәт гәдәр рәсми архив материаллары, сәнәдләр дә. Анчаг бунлары үмүмләшдирилиб «Јаддаш саһәси» кими сәнәдли бир топ-лунун һазырланыб чап олунмасына киришән, габаға дүшән олмајыб. Сәһбәт башга халглара вә милләтләрә гаршы нифрәт һисси аловландыран сахта әдәбијјатдан кетмир. Сәһбәт ондан кедир ки, милләтләрарасы мүнәсибәт дүзкүн ишыландырылсын, кечмишин зиддијјәтләринә һәгиги, әсасландырылмыш гијмәт верилсин, кимин ким олдуғу сәнәдләрин дили илә там ачыглансын. Бу гәбилдән олан әдәбијјат јанғына гаршы мүбаризә апаран тәшкилатын ојнадығы рол кими бир вәзифәни јеринә јетирмиш олар. «Өзүнү оддан гору!» тәләби илә «өзүнү дүшмәндән гору!» кәламы арасында һеч бир фәрг јохдур. Лакин бири бунлары нәзәрә алыб һәр бир һадисәјә гаршы һазыр олуб, газаныр, дикәри исә гулаг ардына вуруб итирир.

Фәләкәт тәбиәтин гәзәби, фачиә исә инсан әмәлинин

нәтижәсидир. Бир чох сивилизасиянын, өлкәләрин вә халгларын тарих сәһифәләриндән силинмәсинин әсас сәбәбләриндән бири дә, бәлкә бу фачиә вә фәлакәтләрә гаршы онларын һазыр олмамасы имиш.

Фачинин илдөнүмү олмадыгы кими, хырдасы, бөјүјү дә олмур. Бунларын һамысынын тәшкилатчысы, нәтижәси вә сәбәби ејнидир. Бөјүк фачиә кичик-кичик фачиәләрин мәчмуудур. Хырда фачиәләрин гаршысы алынса бөјүк фачиәләр дә баш вермәз. «Бир дамчы бал» әфсанәсində олдуғу кими өлкәләр мұһарибә кирдабына атылмаз. Әфсанәдә дејилир ки, әмин-аманлыгга јашајан ики гоншу өлкә вар имиш. Кәнд әһли истәдикләри вахт ди кәр дөвләтин әразисинә кечәр, сатар, алар, кери гајыдармыш. Күнләрин бир күнү бир нәфәр чобан гоншу өлкәнин әразисинә кечир, бал алмаг мәгсәди илә мағазая кирир. Ширин диллә сатычыдан ширин бал чәкмәсини хаһиш едир. Бал сатан бал чәкәркән бир дамчы јерә дүшүр. Бир милчәк учуб һәмин дамчынын үстүнә гонур. Сатычынын пишији буну көрүб милчәји пәнчәләјир, чобан ити пишији боғур, бал сатан вуруб чобан итини кәбәрдир. Чобан бал сатаны, кәнд чамааты исә чобаны өлдүрүр. Ара гарышыб мәзнәб итир, ики гоншу кәндиң савашы башлајыр. Бу да ики өлкә арасындакы мұһарибәјә чеврилир. Мәһз бу әфсанәнин мәгсәди дә будур: тәсадүфләрә вә фачиәләрә гаршы һәмишә һазыр олмаг вачибдән дә вачибдир.

Бу јазыда кәтирилән фактлардан да ајдын олур ки, Азәрбајчан халгынын башбилән сijasәтчиләри бу мәсәләләрә диггәт јетирмәдикләриндән мәкрли гоншуларымызын төрәтдикләри фачиәләрин гаршысыны алмаг мүмкүн олмамышдыр. Онлар әһалини һәмишә психоложи чәһәтдән һазырламыш, азәрбајчанлылар исә фачиәнин илдөнүмүнү гејд етдикдән сонра һәр шеји унутмушлар.

Дикәр бир факт. Ермәни Совет Енсиклопедијасында Мүсават партијасы һаггында верилән материалда дејилир: «Азәрбајчанда мүсаватчыларын вә Ермәнистанда дашнакларын һакимијјәти дөврүндә (1918—1920) ики өлкә арасында мұнасибәтләр чидди сурәтдә кәскинләшмишди. Әрази ихтилафлары үзүндән силаһлы тоггушмалар баш верди. Азәрбајчанын мүсаватчы һөкүмәти өз силаһлы гүввәләринин 3/4-нү Ермәнистанла сәрһәд районларында мәркәзләшдирди. Азәрбајчанда ермәни әһалисинин гырғыны, таланы баш верди. Гарабағда 1920-чи илин јазында Шуша харабалыглара чеврилди, бир чох ермәни кәндләри јерлә-јексан олду, әһали мәһв едилди». Јазыг ермәниләр, јазыг дашнакар, дејәсән һеч јер-

ләрindən дә тәрпәнмәҗиб вә деҗибләр: «Кәлин башымызы кәсин»... Бәс онда Ермәнистанда дашнакларын һакимијәти дөврүндә (1918—1920-чи илләр) һәлак олан 280 мин нәфәрә җахын азәрбајчанлыны ким ғырыб, 1916-чы илдә Зәнкәзур гәзасынын азәрбајчанлылар җашајан кәндләриндә олан 52612 нәфәрдән 1926-чы илдә 5634 нәфәрин галмасы кимин адына җазылмалыдыр? Бунлары ким ғырыб, ким талан едиб? Гарабағда азәрбајчанлылар җашајан кәндләри ким виран гојуб? Бундан җазыг дашнакларын һеч хәбәри жох имиш?

Бах ермәни милләтчиләри тарихи фактлары өз билдикләри кими беләчә шәрһ едиб, сахталашдырмышлар. Азәрбајчанда исә сусуб, һәгигәти демәкдән чәкиниб, еһтијат етмишләр. Азәрбајчан Совет Енסיклопедијасыны вә рәгләдикчә белә чыхыр ки, дашнаклар бир нәфәр дә олсун азәрбајчанлыларын бурнуну ганатмајыблар. Азәрбајчан Совет Енסיклопедијасында (Бах: III-чилд, сәһ. 353, 354) Дашнаксутјун партијасы һаггында верилән материалла диггәт җетирәк. 109 сәтирлик материалла Дашнаксутјун партијасынын тарихи һаггында үмуми мүлаһизәләр јүрүдүлүр, онларын Азәрбајчанда төрәтдикләри ғырғын, талан һаггында исә бир кәлмә дә олсун данышылмыр, Мүсават партијасы һаггында верилән 103 сәтирлик материалын 17 хәтли јухарыдакы ситатдыр. Белә чыхыр ки, 1918—1920-чи илләрдә Загафгазијада баш верән бүтүн һадисәләрин тәгсиркары, тәшкилатчысы Дашнаксутјун жох, Мүсаватдыр. **Өз өлкәсини, әразисини, халгыны горујан Мүсават тәгсиркар кими гәләмә верилир, башгасынын әразисини зәбт едиб, халгыны ғыран Дашнаксутјун исә судан гуру чыхыр.** Ики мәгалә, ики мүнәсибәт. Бири халгыны сајыг олмаға сәсләјир, дүшмәнин филанкәсдир дејир, о бири исә һәгигәти демир, сајыглығы күтләшдирир. **Мәғлубијәтләримизин әсас сәббәләриндән биринин бу олдуғуну десәк, сәһв етмәрик.**

Фачиә. Онун илдөнүмү, хырдасы, ириси олмур. һәмишә јаддашлары ғычыгландырмалы, адамлары сәрвахт, мүтәшәккил олмаға сәсләмәли, сәфәрбәр етмәлидир. Јохса, сүстлүк, унутганлыг адамлары јухуја верәр, идраклары кејләшдирәр. Достла дүшмәни, җахшы илә писи, ишыгла гаранлығы бир-бириндән сечмәк мүмкүн олмаз. Вај о милләтин һалына ки, онун сијасәтчиләри буну дәрк етмәсинләр!

Тарихи кечмишә сәјаһәт наминә жох, онун дәрсләриндән, чәмијјәтдә баш верән вахташыры тәкрар олуна ичтимаи-сијаси дәјишикликләрдән нәтичә чыхармаг, онун мүсбәт мөгамларындан бәһрәләнмәк наминә, тәһлүкәли

һалларын гаршысыны алмаг үчүн өјрәнир, сафчүрүк едирләр.

1918—1920-чи илләрдә Мүсават Һөкүмәти олмасајды, бәлкә инди Азәрбајҗанын мүстәгиллији суал алтында галарды...

Инсан әмәли олан фәчиәнин тәшкилатчылары, сәбәб вә нәтичәләри вар. Түрк халгларынын башына кәтирилән фәчиәләрин тәшкилатчылары ермәни килсәси, дашнак партијасы вә онларың архасындакы рус импернализмидир. «Бөјүк Ермәнистан» хулјасы исә сәбәбдир. Буңлар мөвчуд олдуғча фәчиәнин башвермә еһтималы да галачаг.

XIV әсрдән башлајараг ермәни килсәси бу исгигамәтдә хусуси фәаллыг көстәрмиш, мәгсәдјөнлү иш апармыш, ермәниләрин јекдиллијинин тәшкилиндә мүһүм рол ојнамышдыр. Әсасыны гојан Григори Маарифчинин шәрәфинә адланан Григориан килсәсинин фәалијјәти белә сәчијјәләндирилир.

«Ермәнистан өз дөвләт мүстәгиллијини итирдикдән сонра (14 әср) ермәни—григориан килсәси јеканә мәркәзләшдирилмиш милли тәшкилат кими галырды вә ишғалчыларың ирадәсинә көрә дүнјәви һакимијјәтин бир сыра функцијаларыны јеринә јетирирди» («Бах Болшаја Советскаја Енскикопедија, Бторое издание 1950 г. III том стр. 49»).

Гоңшу өлкәләрә, хусусилә Азәрбајҗана гаршы әрази иддиалары ирәли сүрүлмәси, бу мәсәләнин иттифаг вә дүнја мәтбуатына чыхарылмасы ермәни милләтчиләри үчүн ади һал олмушдур. Онлар һәр һансы бир аксија үчүн әввәлчәдән база һазырламағын устасыдырлар. Јухарыда ады чәкилән сәнәддә дејилир; «Өз мәдәнијјәт вә дилләринә көрә ермәниләр дөрд әсас група бөлүнүрләр:

1) Арарат вадиси ермәниләри, онларың дили мүасир ермәни әдәби дилинин әсасыны тәшкил едир, 2) Шәрг ермәниләри (Зәнкәзур, Дағлыг Гарабағ, Лори, Газах), 3) Гәрб ермәниләри (Бөјүк Ермәнистан, Кичик Ермәнистан), 4) Чәнуб вә Чәнуби—Гәрб ермәниләри (Васпуракан, Тарон, Сасуи, Зейтун, Киликија).

Азәрбајҗанлыларың кәлмә халг олдуғуну әсасландырмаг үчүн ермәни тәблиғаты бүтүн васитәләрдән истифадә етмишдир. Ермәни Совет Енскикопедијасы да бундан кәнарда галмамышдыр. Орада дејилир: «Азәрбајҗанлыларың бир халг кими формалашмасы түркдилли вә ирандилли мүхтәлиф үнсүрләрин мүрәккәб шәрәһтдә говушмасы сәјәсиндә, игтисади вә дини-мәдәни

үмумилик эсасында баш вермишдир. Түркдилли көчәри тајфаларын бөјүк күтләсинин Атрапатакана вә Загафга-зијаја јүрүшү XI эсрдән башланды. Онлар ермәни мән-бәләриндә «түркманк» адландырылыр».

Биринчи һалда ермәни дилинин бир голунун Азәр-бајчанын гәдим эразисиндә (Зәнкәзур, Далғыг Гарабағ, Газак) формалашмасы, бунунла да һәмин эразиләрин Ермәнистана мәхсус олмасы көстәрилик, икинчи һалда исә азәрбајчанлыларын бу эразидә мәскунлашмасынын XI эсрдән башландығы, көчәри олдуғлары гејд едилир. Мән-тиг ајдындыр, эрази Ермәнистан эразисидир, азәрбај-чанлылар кәлмәдир. Белә чыхыр ки, һәмин эразиләрин Ермәнистана бирләшдирилмәси вә азәрбајчанлыларын чыхарылмасы тәләби эсаслыдыр. Бу чүр иддиаларын һеч бир эсасы јохдур. Әкәр Азәрбајчан халгы XI эсрдә јеничә фирмалашан көчәри бир халг идисә, бәс даһи Ни-зами Кәнчәви һансы мүнүтдә јетишиб пүхтәләшмишди?! «Китаби-Дәдә Горғуд»у ким нәзмә чәкмишди?! Бунлар көчәри бир халгын дејил, јүксәк интеллектә малик бөјүк гәдим бир халгын дүнја мэдәнијјәтинә бәхш етдији төһ-фәләрдир.

XI—XII эсрләрдә Азәрбајчан өз әдәбијјатынын, мә-дәнијјәтинин, елминин Интибаһ дөврүнү јашајанда нә Америка гит’әси кәшф олунмушду, нә дә Русијада бир нәфәр шаир, насир һәлә јетишмәмишди.

Ермәни милләтчиләри илә Ермәнистан һөкүмәти да-ирәләри сијасәтинин үст-үстә дүшмәси, бир-бирини та-мамламасы, харичдә олан һимајәдарлары тәрәфиндән дәстәкләнмәси она кәтириб чатдырлы ки, сәдасы тари-хин дәринликләриндән кәлән Азәрбајчан-түрк мәншәли кәндләрин ады, дәјишдирилди. Азәрбајчанлылар ата-ба-ба јурдларындан сон нәфәринәдәк говулдулар. Ермәни гулдурлары елә билирләр ки, бунунла да сон нөгтә го-јулды. **Јох, сон нөгтә гојулмајыб. Бу сон нөгтәни Азәрбај-чан халгынын јекдил ирадәси, гәтијјәти, гүдрәти гојачаг!**

Силинмәз адлар, сағалмаз јаралар даим сәрвахт ол-маға, интизама, јекдиллијә, бирлијә сәсләјәчәк, чағыра-чаг. тәшкил едәчәк. Зәнкәзурда, Дәрәләјәздә, Ведиба-сарда. Кәрнибасарда, Зәнкибасарда, Көјчәдә, Ағбабада гоча Әләскәрин, Ханын, Бүлбүлүн сәси, сәдасы этрафа јайылачаг. Күч өзүндән күчлүдән горхур демишләр. Азәрбајчан халгы өз зәка күчүнү, мәнәви күчүнү, иг-тисади күчүнү сәфәрбәрлијә алачаг, һагг ишинин зәфәр чалмасыны тәмин едәчәкдир!

ИНДИ ЕРМӘНИСТАН АДЛАНАН ЭРАЗИДӘ АЗЭРБАЙЧАНЛЫЛАР ЈАШАМЫШ КӘНДЛӘР

Бу сијаһыда 1920-чи ил нојабрын 29-дан Ермәнистан ССР адланан дијарын сәрһәдләри дахиллиндә јерләшән вә азербайчанлылар јашамыш 650-дән чох кәнд һаггында гыса мәлумат верилир. Кәндләр Ермәнистанын инзибати эрази бөлкүсүнә әсасән, рајонлар үзрә тәснифләнмиш вә бу рајонларын һансы гәзалара аид олдуғу гејд едилмишир. Бу чүр тәснифат азербайчанлыларын компакт јашадыглары эрасч, бөлкә һаггында там тәсәввүр јарада биләр. Гәзалар, рајонлар вә кәндләр үзрә гејд олунан рәгәмләр рәсми дөвләт сәнәдләриндән көтүрүлмүшдүр. Она көрә дә рәгәмләрин мөтәбәрлији шүбһә доғурма-малыдыр.

1831-чи ил графасында кәндләрин гаршысында рәгәм јохдурса демәли, бу кәндләр 1804—1813-чү вә 1826—1828-чи илләр Русија—Иран мүнәрибәси заманы, хүсусилә, Ирәван үзәринә рус гошунларынын 1804-чү ил мај, 1808-чи ил, 1827-чи ил 2 апрел һүчумлары заманы дағыдылмышдыр. Бу кәндләр хејли сонра бәрпа олунмуш, азербайчанлылар доғма јурдларына гајытмышлар. Хәритәјә диггәтлә бахдыгда ајдын олур ки, дағыдылан кәндләр әсасән Абаран—Әштәрәк—Талин—Ечмиадзин—Ирәван; Дағлыг Гарабағ—Зәнкәзур—Дәрәләјәз—Мартуни,—Нор—Бајазет—Севан —Ахта—Котајк—Ирәван истигамәтләриндә јерләшән кәндләрдир. Мәһз рус гошунларынын һүчуму истигамәтиндә јерләшән бу кәндләрин әһалиси хејли үстүн гүввәләрә таб кәтирә билмә-дәкләриндән ев-ешикләриндән дидәркин дүшмүшләр.

1905-чи илдә әһалинин мигдары графасында бәзи һагларда 1906-чы вә ја 1907-чи ил рәгәмләри көстәрилмишир. Чүнки гәзаларда сијаһыјаалынма мүхтәлиф вахтларда апарылмышдыр.

Хүсусилә, Зәнкәзур вә Шәрур-Дәрәләјәз гәзаларынын бир сыра кәндләриндә әһалинин сајы 1905-чи вә

1914-чү илләр үзрә ејнидир. Јәгин мә'лум һадисәләрлә әлагәдар мә'мурлар ејни рәгәми тәкрар етмәјә мәчбур олмушлар.

Ермәни әлифбасында «һ» һәрфи олдуғуна көрә русчада Раздан, Ајкашен кими јазылан сөзләр әсиндә сәсләндији кими Һраздан, Һајкашен јазылмышдыр.

Ермәни әлифбасында ө, ү, ә һәрфләри јохдур. Бу сәбәбдән тәркибиндә бу һәрфләр олан сөзләр һәм ермәни дилиндә, һәм дә рус дилиндә тәһриф олунмуш һалда верилмишдир. Мә'луматда бу тәһрифләр дүзәлдилмиш, әсиндә түркчә—азәрбајчанда сәсләндији кими јазылмышдыр.

«1918—1920-чи илләр фачиәси» мәфһуму Ермәнистан—Арарат республикасы дашнак милләтчиләри тәрәфиндән азәрбајчанлылара гаршы тәрәдилән сојғырымына ишарәдир. Әһалинин сајына даир 1905-чи вә 1914-чү иллә 1931-чи ил арасындакы фәрг бу фачиә вә сојғырымынын мигјасыны көстәрир.

«1988-чи ил фачиәси» мәфһуму азәрбајчанлыларын Ермәнистандан бүтүнлүклә говулмасына ишарәдир.

«Рәсми сәнәдләрдә кәндиң ады көстәрилмир» мәфһуму о демәкдир ки, бу кәндләр 1926-чы вә 1931-чи ил әһалинин сијаһыјаалынмасы заманы мөвчуд олмамышдыр. Әһалиси 1918—1920 чи илләрдә мәһв едилмиш, кәндләр дағыдылмышдыр.

Верин—Јухары, Неркин—Ашағы, Метс—Бөјүк, Покр—Кичик демәкдир.

Мә'луматда биринчи сырада верилән кәнд адлары 1831-чи илдән башлајараг 1931-чи илә гәдәр рәсми сәнәдләрдә гејд олундуғу кими верилмишдир. Мө'тәризәдә мүхтәлиф вариантлар, һабелә Азәрбајчан—түрк мәншәли кәнд адларынын ермәни адлары илә әвәз олунмуш вариантыдыр.

1931-чи ил графасында әкәр азәрбајчанлы әһалинин сајы көстәрилмәјибсә, бу о демәкдир ки, азәрбајчанлылар бу кәнди тәрк етмишләр.

Әкәр кәндләрин ады дәјишдирилиб ермәниләшдирилибсә бу о демәкдир ки, бу кәндләрдә бүтүнлүклә ермәниләр мәскунлашмышлар.

1. АБДУРРӘҺМАН (АБДУЛРӘҺМАН)—Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонундакы Дзахкунк кәнди илә бирләшдирилиб) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 30 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. Онлар гоншу Ајланлы кәндиңә көчмүшләр. Кәнд күрдләрлә мәскунлашмышдыр.

2. АВАН—Ирэван губернијасы Ечмиадзин гезасында (Ермәнистан ССР Эштәрэк рајонунда, Элэјаз дағынын чәнуб этэјиндә. Эштәрэк шәһәриндән 15 км шимал-гәрбдә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 104, 1873-чү илдә 327, 1905-чи илдә 300, 1914-чү илдә 301, 1916-чы илдә 556 нәфәр азербайҗанлы. (1918—1918-чи илләр фачиәси). Ермәниләр 1918—1920-чи илләрдә Түркијәнин Сасун, Муш, Битлис, Ван, Гарс рајонларындан кәлмишләр. 1931-чи илдә 522 нәфәр, 1979-чу илдә 640 нәфәр ермәни.

3. АВСАРЛЫ (ОВСАРЛЫ)—Кечмиш Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Качаран шәһәриндән 17 км чәнубда, Охчу чајынын голу Авсарлы чајынын сол саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 92, 1926-чы илдә 71, 1959-чу илдә 101 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд әһалиси 1960-чы илдә гоншу Мүсәлләм кәндинә көчүрүлмүш, һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғул олмушдур. (1988-чи ил фачиәси.)

4. АВИШАР (Кәлбәлаван)—Кечмиш Ермәнистан ССР Веди (Арарат) рајонунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Рајон мәркәзиндән 12 км шимал-гәрбдә јерләшмишди. Әһалиси. 1831-чи илдә 80, 1897-чи илдә 1166, 1906-чы илдә 1094, 1914-чү илдә 1107, нәфәр азербайҗанлы, 1931-чи илдә 608 нәфәр азербайҗанлы, 327 нәфәр ермәни. Ермәниләр бураја Биринчи дүнја муһарибәсиндән сонра Ван вә Шадах гезаларындан, 1930-чу илләрдә исә Ермәнистан ССР Сисјан, Севан, Варденис рајонларындан кәлмишләр. Јерли әһали—азербайҗанлылар 1948—1950-чи илләрдә Азербайҗана көчүрүлмүшләр. (1918—1920-чи илләр фачиәси.)

5. АГАРАК (АКАРАК)—Ермәнистан ССР Меғри рајонунда, Араз чајынын сол саһилиндә, мис-молибден комбинатынын фәһлә гәсәбәси: 1979-чу илдә 4073 нәфәр ермәни, рус, азербайҗанлы әһалиси олуб. 1988-чи илдә азербайҗанлылар бураны тәрк едибләр.

6. АҒАЗОР (1946-чы илдән КАТНАХБЈУР)—Ирэван губернијасы Ирэван гезасында (Ермәнистан ССР Котажк рајонунда, рајон мәркәзиндән 5 км чәнуб-шәргдә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 27, 1873-чү илдә 14, 1905-чи илдә 16 нәфәр азербайҗанлы. Онлар кәнди әсрин әввәлләриндә тәрк етмишләр. 1831-чи илдә 42 нәфәр, 1905-чи илдә 170 нәфәр ермәни әһалиси олуб.

7. АҒАСЛЫ (АҒАСЫБӘЈЛИ)—Ермәнистан ССР Веди (Арарат) рајонунда, Ведидән 15 км чәнуб-шәргдә Хосров чајынын орта ахыны јанында кәнд. Әһалиси

1897-чи илдә 142, 1906-чы илдә 208, 1914-чү илдә 211 нәфәр (әксәријјәти азербайчанлы). 1931-чи илдә 11 нәфәр күрд, 2 нәфәр азербайчанлы. Азербайчанлы әһали 1918—20-чи илләрдә Андраникин башкәсәнләри тәрәфиндән говулмуш, кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилмишдир.

8. АҒБАШ Верин (Јухары Ағбаш, Ағбаш, Хараба Ағбаш, 1949-чу илдән АБОВЈАН)—Ермәнистан ССР Арташат районунда, район мәркәзиндән 12 км шималда кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 132, 1914-чү илдә 172, 1931-чи илдә 89 нәфәр азербайчанлы. Ермәниләр бураја 1828—29-чу илләрдә Хождан вә Салмастан кәлиб мәскунлашмыш, 1940-чы илләрдә азербайчанлылары бүтүнлүклә кәнддән чыхармышлар.

9. АҒБУЛАГ—Гарс вилајәти Шоракәл мәнәтәгәсиндә, Мокјуз кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Спитак районунда, 1946-чы илдән Лусахбјур кәнди/кәнд. 1886-чы илдә 198 нәфәр, 1905-чи илдә 500 нәфәр азербайчанлы олмушдур. Сонракы илләрдә кәнддә азербайчанлы әһали јашамасы гејд олунмамышдыр.

10. АҒБУЛАГ—Ермәнистан ССР Корус районунда, район мәркәзиндән 15 км чәнубда, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1926-чы илдә 66 нәфәр. 1931-чи илдә 88, 1939-чу илдә 146, 1970-чи илдә 355 нәфәр азербайчанлы. Онлар әкинчилик вә һејвандарлыгла мәшгул олмушлар. Кәнддә мәктәб, клуб вар иди. (1988-чи ил фәһиәси.)

11. АҒБУЛАГ (1991-чи илдән АХПУРАК)—Ермәнистан ССР Красносело районунда, район мәркәзиндән 11 км чәнуб-гәрбдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыгла, тахыл, түтүн, картоф бечәрмәклә мәшгул иди. 8 иллик мәктәби, клубу, һәким мәнәтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 136 нәфәр, 1897-чи илдә 806, 1905-чи илдә 940, 1914-чү илдә 1134, 1926-чы илдә 1229, 1931-чи илдә 1932, 1959-чу илдә 1141, 1970-чи илдә 1563 нәфәр азербайчанлы. Азербайчанлылар бураја Ирәван губернијасы Нор-Бајазет гәзасы (индики Камо району) Дәлигардаш кәндиндән, 1828-чи илдә Бајазет гәзасындан кәлән ермәниләр јерләшдикдән сонра көчүб кәлмишләр. (1988-чи ил фәһиәси.)

12. АҒВЕРӘН—Ермәнистан ССР Ахта (Һраздан) районунда, Зәнки (Һраздан) чајынын сағ саһилиндә Зәнчирли дағы әтәјиндә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 243, 1906-чы илдә 416, 1914-чү илдә 762 нәфәр азербайчанлы, 1931-чи илдә 129 нәфәр азербайчанлы, 195 нәфәр ермәни. 1918—1920-чи илләрдә ермәниләр тәрәфиндән тәрәдилән сојгырымы заманы 700

нәфәрә җахын азербайҗанлы мәһв едилмишдир. Кәнд 1966-чы илдә ләғв едилмиш, азербайҗанлылар кәнддән көчүрүлмүш, әразисиндә Ермәнистан рәһбәрләри үчүн истифадә зонасы җарадылмыш, коттечләр тикилмишдир.

13. АҒГАЛА (1991-чи илдән БЕРДКУНК)—Ермәнистан ССР Камо районунда, район мәркәзиндән 12 км шимал-гәрбдә, Севан көлү саһилиндә, азербайҗанлылар җашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 65, 1897-чи илдә 331, 1914-чү илдә 507 нәфәр азербайҗанлы. 1918-чи илдә Андраник Озанҗанын гошун бөлмәләри Севан—Мартуни јолу илә Дәрәләјезә доғру кедәркән јол үстә олан бу кәндиң 112 азербайҗанлы аиләсиндә бирләшән 658 нәфәри кәнддән говмуш, онларын хејли һиссәсини мәһв етмишдиләр. Әһалинин гырғындан гуртаран һиссәси 1922-чи илдә кәндә җајыгмышдыр. 1931-чи илдә 202 нәфәр азербайҗанлы, 111 нәфәр ермәни, 55 нәфәр күрд әһалиси вар иди. Азербайҗанлылар вә күрдләр кәнди 1948—49 чу иләрдә тәрк етмишләр.

14. АҒДӘРӘ—Ирәван губернијасы Шәрур—Дәрәләјез гәзасында (мүасир Јеҗегнадзор району әразисиндә) азербайҗанлылар җашамыш кәнд. 1831-чи илдә 78 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. Кәнд әсрин сонларында ләғв едиллиб.

15. АҒЗЫБИР (1945-чи илдән ЛЧАП)—Ермәнистан ССР Нор-Бајазет (Камо) районунда, Севан көлү саһилиндә, район мәркәзиндән 15 км шимал-шәргдә, азербайҗанлылар җашамыш кәнд. Кәндиң ады Севан көлүнә узанан јалныз гуру илә чыхышы (ағзы) олан јарымада илә әлагәдардыр. Јарымадада гәдим Албан тајфалары тәрәфиңдән тикилмиш галанын галыглары вар иди. Тәдгигатлар көстәрмишдир ки, тикинтидә истифадә олуан әһәнк јумурта ағы илә гарышдырылмышдыр. Әһалиси 1897-чи илдә 557, 1906-чы илдә 755, 1914-чү илдә 1068 нәфәр азербайҗанлы. Онлар әкинчиликлә вә һејвандарлыгла мәшғул олмушлар. 1918-чи илдә Андраник Озанҗанын гошун бөлмәләри Түркијә чәһәсиндә мәғлубијәтдән сонра Дәрәләјез истигамәтиндә кедәркән һәм бу кәнди, һәм дә әтрафда олан бүтүн кәндләри дағдыб виран гојмушду. Сағ галан әһали 1922-чи илдә керигәйдә вә тәсәрруфатларыны бәрпа етмәјә башламышды. 1931-чи илдә кәнддә 295 нәфәр азербайҗанлы, 365 нәфәр ермәни әһалиси, 1947-чи илдә 600 нәфәрлән чох азербайҗанлы әһалиси олуб. 1948-чи илдә азербайҗанлылар Азербайҗан ССР Ағдаш районуна көчүрүлмүшдү.

16. АҒКӘНД (1968-чи илдән АҒНҶАДЗОР)—Ермәнистан ССР Јеҗегнадзор районунда район мәркәзиндән

20 км шимал гәрбдә Сәлим чајы саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә бурада 39 аиләдә 222 нәфәр азербайчанлы әһали вар иди. Ермәниләр бураја XIX әсрин 30—40-чы илләриндә Ходдан вә Салмастандан кәлмишләр. 1897-чи илдә 620, 1906-чы илдә 918, 1926-чы илдә 300 нәфәр азербайчанлы. 1931-чи илдә 167 нәфәр азербайчанлы, 197 нәфәр ермәни. Азербайчанлыларын әксәријјәти 1918—20-чи илләрдә һәлак олмуш, галаны исә 1940-чи илләрдә кәнддән кәчүрүлмүшдүр.

17. АҒКИЛСӘ (1978-чи илдән ЧИЧӘКБУНАР, 1991-чи илдән ЧЕРМАКАВАН)—Ермәнистан ССР Ичеван рајонунда, рајон мәркәзиндән 30 км чәнубда, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Полад мешә тәсәррүфатына бирләшдирилмишдир. Ибтидаи мәктәби, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1906-чы илдә 79, 1931-чи илдә 166, 1970-чи илдә 222 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фәчиәси.)

18. АҒКИЛСӘ—Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, Веди чајынын јухары ахыны јанында, Зимми дәрәсиндәки мешәликдә јерләшән кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 111, 1886-чы илдә 152, 1905-чи илдә 563, 1916-чы илдә 259 нәфәр азербайчанлы. Кәндләрин «ириләшдирилмәси» илә әлагәдар 1940-чы илдә ләғв едилмишдир.

19. АҒКИЛСӘ—Кечмиш Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәјәләз гәзасында, Шәрги Арпа чајынын сол голу Јелпин чајынын јухары ахыны зонасында (индики Јеғнадзор рајону әразисиндә) кәнд. 1873-чү илдә 65, 1886-чы илдә 89, 1914-чү илдә 110, 1922-чи илдә 8 нәфәр азербайчанлы әһалиси. Кәнд 1934-чү илдә ләғв олунмушдур.

20. АҒКИЛСӘ (1935-чи илдән АЗАД)—Ермәнистан ССР Басар-кечәр (Варденис) рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғул иди. 8 илик мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1897-чи илдә 389, 1905-чи илдә 173, 1914-чү илдә 515, 1931-чи илдә 307, 1959-чү илдә 276, 1976-чы илдә 540 нәфәр азербайчанлы. Көјчәли Ашыг Әләскәр бу кәнддә доғулмуш, јашајыб јаратмышдыр. (1988-чи ил фәчиәси.)

21. АҒНАТУН (АҒАВНАТУН)—Кечмиш Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 7 км, шимал-гәрбдә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 21 нәфәр азербайчанлы. Ермәниләр 1828—29-чу илләрдә Ходдан (159 нәфәр) кәлмишләр. 1979-чу илдә

2296 нәфәр ермәни. Ермәниләрин сајы артдыгча азәрбајчанлылар кәнди тәрк етмишләр.

22. АҒҠАМЗАЛЫ (АҒ гәмзәли, 1978-чи илдән МАРМАРАШЕН)—Кечмиш Ермәнистан ССР Масис (Зәнкибасар) рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км чәнуб-шәргдә, Јереван—Арташат автомобил јолунун үстүндә кәнд. Әһалиси 1831-чи илдән 232 нәфәр азәрбајчанлы, 203 нәфәр Ирандан кәлән ермәни, 1905-чи илдә 455 нәфәр азәрбајчанлы, 398 нәфәр ермәни, 1914-чү илдә 740 нәфәр азәрбајчанлы, 650 нәфәр ермәни, 1918—20-чи илләрдә азәрбајчанлыларын хејли һиссәси һәлак олмуш, 1931-чи илдә 207 нәфәр азәрбајчанлы әһали галмышды. 1940-чы илләрдә азәрбајчанлылар бүтүнлүклә кәнддән чыхарылмышлар.

23. АҒУДИ (1991-чи илдән АГИТУ)—Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, Воротан чајынын сол саһилиндә, рајон мәркәзиндән 7 км шәргдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси әкинчилик вә һејвандарлыгга мәшғул олурду, 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 60, 1873-чү илдә 450, 1907-чи илдә 1345, 1914-чү илдә 1070, 1931-чи илдә 496, 1959-чу илдә 828, 1970-чи илдә 1222 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләрдә ермәниләр тәрәфиндән төрәдилән сојгырымы заманы азәрбајчанлы әһалинин јарыдан чоху мәһв едилмишдир. (1988-чи ил фачиәси.)

24. АҒЧА (АҒЧАКӘНД)—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасында (индики Әзизбәјов—Вајк рајону әразисинә душүр), Гндеваз кәнди јахынлығында, Көјдағ дағынын шәрг әтәјиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. XIX әсрин сонларында бурада 15 азәрбајчанлы аиләси, 1905-чи илдә 213 нәфәр азәрбајчанлы јашамышды. һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғул олурдулар. Кәнд 1918—20-чи илләрдә дағыдылыб. Кәнди харабалыглары сон вахтларадәк галырды.

25. АҒЧА АРХ (1946-чы илдән АРЕВИК)—Ермәнистан ССР Ноктемберјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 7 км чәнуб-шәргдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 129, 1873-чү илдә 508, 1905-чи илдә 720, 1914-чү илдә 747 нәфәр азәрбајчанлы. Сонраки илләрдә кәнддә азәрбајчанлыларын јашамасы гејдә алынмамышдыр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдә Түркијәнин мүтәлиф вилајәтләриндән кәлмишләр. 1931-чи илдә 682 нәфәр ермәни.

26. АҒЧАҒЫШЛАГ—Кечмиш Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында Ирәван шәһәриндән 7 км чәнуб шәргдә, Зәнки чајы саһилиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд.

(Масис районундакы Агчагышлагла гарышдырмамалы) XX эсрин эввэлләриндә бурада 26 азербайжанлы аиләси яшайыб, әһали һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғулулуб. Кәнд XX эсрин биринчи ониллијиндә дағыдылыб.

27. АҒЧАҒЫШЛАГ (ЖЕДАПНЈА)—Ермәнистан ССР Масис районунда, Ираздан (Зәнки) чајынын сол саһилиндә, район мәркәзиндән 12 км, шималда, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Кәнд Кеғанист (Көјкүмбәт) совхозу илә бирләшдирилмишдир. Әһалиси 1831-чи илдә 70, 1906-чы илдә 186, 1914-чү илдә 220 нәфәр азербайжанлы. Ермәниләр бураја 1918-чи илдә Сүрмәли гәзасындан кәлмишләр. 1931-чи илдә кәнддә 102 нәфәр азербайжанлы, 305 нәфәр ермәни әһалиси вар иди. Азербайжанлы әһали 1940—47-чи илләрдә көчүрүлмүшдүр.

28. АҒЧАГАЛА (1978-чи илдән ДЗАХКАЛАНЧ)—Ирэван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Ечмиадзин районунда, район мәркәзиндән 7 км шимал-гәрбдә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 79, 1873-чү илдә 38, 1905-чи илдә 18 нәфәр азербайжанлы. Сонракы илләрдә кәнддә азербайжанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр. Ермәниләр 1828—29-чу илләрдә Хој вә Салмастадан (102 нәфәр) кәлмишләр. 1905-чи илдә 402 нәфәр ермәни.

29. АҒЧАГАЛА (Ашағы) 1946-чы илдән БАЗМАБЕРД НЕРКИН)—Кечмиш Ермәнистан ССР Талин районунда, район мәркәзиндән 12 км чәнуб-шәргдә, Јереван—Ленинакан јолу үстүндә, Алакөз дағынын чәнуб-гәрб әтәјиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 53, 1897-чи илдә 617, 1905-чи илдә 315, 1914-чү илдә 315 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи ил фаһиәсиндән сонра кәнддә азербайжанлылар јашамасы гејдә алынмамышдыр. Ермәниләр 1915—18-чи илләрдә Сасун гәзасы Арузвик, Грмав, Кдзанк, Кашкшенк кәндләриндән, Муш районундан кәлмишләр. 1926-чы илдә 426 нәфәр ермәни.

30. АҒЧАГАЛА (Јухары) 1946-чы илдән БАЗМАБЕРД ВЕРИН)—Ермәнистан ССР Талин районунда, район мәркәзиндән 11 км чәнуб-шәргдә Алакөз дағынын чәнуб-гәрб әтәјиндә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 70, 1897-чи илдә 498, 1905-чи илдә 300, 1914-чү илдә 406 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илдән сонра кәнддә азербайжанлылар јашамасы гејдә алынмамышдыр. Ермәниләр 1915—18-чи илләрдә Сасун гәзасы Ағбик, Дашдадем, Хаскјуг, Нәтенк кәндләриндән, Мосул вә Муш районларынын Арағ, Навадорик, Синамерк, Далһасев кәндләриндән кәлмишләр. 1926-чы илдә 242 нәфәр ермәни.

31. АҲҶОХУШ—Ермәнистан ССР Варденис районунда, район мәркәзиндән 14 км чәнуб шәргдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 192 нәфәр азербайчанлы. Кәнд XIX әсрин сонунда ләғв олунмуш, сонра бәрпа едилмишдир. 1970-чи илдә 341 нәфәр азербайчанлы әһалиси вар иди. Ибтидаи мәктәби вар иди. (1988-чи ил фәчиәси.)

32. АДАТӘПӘ—Ирәван губернијасы Нор-Баязет гәзасында (Ермәнистан ССР Красносело районунда, Шорча кәндиндән 4 км шимал-шәргдә, Көјчә көлүндәки јарым-адада) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 22 евдә 129 нәфәр азербайчанлы. Онлар кәнди сонрақы илләрдә тәрк етмишләр.

33. АДАТӘПӘ—Ермәнистан ССР Диличан (Ичеван) районунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1926-чы илдә 16 нәфәр азербайчанлы. 1930-чу илләрдә ләғв едилиб.

34. АЗАДАШЕН—Ермәнистан ССР Зәнкибасар (Масис) районунда, район мәркәзиндән 10 км шималда кәнд. Ермәниләр бураја 1929-чу илдә кәлмишләр. 1931-чи илдә 36 нәфәр азербайчанлы, 140 нәфәр кәлмә ермәни вар иди. Азербайчанлылар кәнди 1940-чы илдә тәрк етмишләр.

35. АЈАЗЛЫ (АЈАСЛЫ, 1935-чи илдән АЈКЕСТАН)—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында (Ермәнистан ССР Арташаг районунда, район мәркәзиндән 9 км шималда) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 43, 1905-чи илдә 21, 1914-чү илдә 32 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр фәчиәси.) Ермәниләр 1828—29-чу илләрдән сонра Хој вә Урмијадан (150 нәфәр) кәлмишләр. Гоншулугда јерләшән ГУЛАМ ӘЛИ БУЗАВАНД кәнди АЈАСЛЫ кәнди илә бирләшдирилмиш, һәр ики кәнд Ајкестан адандырылмышдыр. Бу кәнддә 1831-чи илдә 18 евдә 86 нәфәр азербайчанлы ол. б.

36. АЈАР (1946-чы илдән АГАРАКАДЗОР)—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасында (Ермәнистан ССР Јегегнадзор районунда, район мәркәзиндән 3 км чәнубда), азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 30 нәфәр азербайчанлы. Ермәниләр 1828—29-чу илләрдә Хојдан, Самсундан, Мақыдан (86 нәфәр) кәлмишләр. Ермәниләрин сајы артдыгча азербайчанлылар кәнди тәрк етмишләр.

37. АЈАРЛУ ((АЈАРЛЫ, ӘЈӘРЛИ, 1978-дән ЛЕРНАМЕРДЗ)—Ермәнистан ССР Ечмиадзин районунда, район мәркәзиндән 13 км шимал-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 38, 1905-чи илдә 353,

1914-чү илдә 361 нәфәр азербайжанлы. 1919-чу илдә 120 нәфәр күрд, 92 нәфәр ермәни. (1918—20-чи илләр фа-чиәси).

38. АЈЛАНЛУ (АЈЛАНЛЫ)—Ирэван губернијасы Ечмиадзин гезасындакы Ашағы Ағчагала (Неркин Ағчагала) кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әшгәрәк рајону эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 196, 1905-чи илдә 115, 1914-чү илдә 215 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фа-чиәси заманы кәнд дағыдылыб. Ечмиадзин гезасында даһа ики—Јухары вә Ашағы Ајланлы кәндләри олмуш-дүр ки, онларда да ермәниләр јашамышдыр.

39. АЈЛУ ХАРАБА (АЈЛЫ ХАРАБА)—Ирэван гу-бернијасы Ечмиадзин гезасында (индики Әштәрәк рајо-ну эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1914-чү илдә 106, 1916-чы илдә 201, 1926-чи илдә 44 нәфәр азе-рбайжанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олу-нуб.

40. АЈРЫВӘНК (АЈРИВАНК, ӘЈРИВӘНК, 1991-чи илдән һАЈРАВАН)— Ермәнистан ССР Нор-Бајазет (Ка-мо) рајонунда, Севан көлүнүн гәрб саһилиндә, рајон мәркәзиндән 12 км шимал-гәрбдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 65, 1873-чү илдә 326, 1906-чы илдә 708, 1914-чү илдә 896, 1931-чи илдә 17 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фахиәсиндән сон-ра сағ галан азербайжанлылар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк едиб Ағгала кәндинә көчмүшләр. Кәндин адынын Ајрывәнк адланмасы дәниз саһилиндә, јүксәк тәпә ба-шында албанлар тәрәфиндән тикилмиш мәбәдлә әла-гәдардыр.

41. АЈРУМ—Ермәнистан ССР Нојемберјан рајонун-да шәһәр типли гәсәбә. Рајон мәркәзиндән 22 км мәса-фәдә. 1966-чы илдән тәшкил едилиб. Бурада ермәниләр-лә јанашы азербайжанлылар да јашајыб ишләмишдир. 1970-чи илдә 188 нәфәр азербайжанлы (1988-чи ил фа-чиәси.)

42. АЈРУМ БӨЈҮК (БӨЈҮК АЈРУМ)—Ермәнистан ССР Туманјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 17 км ши-мал-шәргдә, Јереван—Тбилиси дәмир јолунун сол тәрә-финдә кәнд. Шноғ совхозу илә бирләшдирилмишдир. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыгла мәшғул олур, Ајрум гәсәбәси мүәссисәләриндә чалышырды. Әһалиси 1886-чы илдә 171, 1897-чи илдә 223, 1926-чы илдә 387, 1931-чи ил-дә 391 нәфәр азербайжанлы. 1970-чи илдә 815 нәфәр, әк-сәријјәти ермәни (1988-чи ил фахиәси).

43. АЈРУМ КИЧИК (КИЧИК АЈРУМ) Ермәнистан

ССР Туманџан рајонунда, Аллаверди шѳһериндѳн 12 км. шималшѳргдѳ, Дебет чајынын сол саһилиндѳ азѳрбајчанлылар џашамыш кѳнд. ѳһалиси 1905-чи илдѳ 390, 1926-чы илдѳ 88, 1931-чи илдѳ 154, 1939-чу илдѳ 207 нѳфѳр азѳрбајчанлы. Сонракы иллѳрдѳ ѳксѳријјѳти ермѳни. Азѳрбајчанлы ѳһали Шноғ совхозунда чалышырды. (1988-чи ил фачиѳси).

44. АЈСАСЫ (1946-чы илдѳн ГЫЧЫЛКУЛ, 1991-чи илдѳн АРАТЕС)—Ермѳнистан ССР Јеѓегнадзор рајонунда рајон мѳркѳзиндѳн 20 км шимал-шѳргдѳ азѳрбајчанлылар џашамыш кѳнд. ѳһалиси 1905—1914-чү иллѳрдѳ 412, 1931-чи илдѳ 288 нѳфѳр азѳрбајчанлы. Кѳнд Говушуг совхозу илѳ бирлѳшдирилмишиди. 8 иллик мѳктѳби, клуб вѳ китабханасы вар иди. (1988-чи ил фачиѳси).

45. АКАРАК (АКЕРАГ, ѳКѳРѳК, ЕКѳРѳК)—Ермѳнистан ССР Аштарак (ѳштѳрѳк) рајонунда, рајон мѳркѳзиндѳн 7 км гѳрбдѳ, Јереван—Ленинакан (Кумру) автомобил јолу үстүндѳ, азѳрбајчанлылар џашамыш кѳнд. 1831-чи илдѳ 166, 1897-чи илдѳ 603, 1906-чы илдѳ 629, 1914-чү илдѳ 720, 1931-чи илдѳ 32 нѳфѳр азѳрбајчанлы. Онлар да 1930-чу иллѳрдѳ Азѳрбајчана кѳчмүшлѳр. 1917—18-чи иллѳрдѳ Вандан, Гавашдан, Битлисдѳн кѳлѳн ермѳнилѳр кѳндѳ саһиб олмушлар.

46. АЛАВЕРДИ (мүхтѳлир вахтларда АЛЛАҺВЕРДИ, МАНАСГОМ, МАНАС, МАДАМ ПРИТИК адланыб)—Ермѳнистан ССР Туманџан рајонунда кѳнд 1930-чу илдѳн рајон мѳркѳзи, 1939-чу илдѳн шѳһѳр, 1963-чү илдѳн республика табелијиндѳ шѳһѳр. 1831-чи илдѳ 24, 1873-чү илдѳ 143, 1931-чи илдѳ 272 нѳфѳр азѳрбајчанлы, 535 нѳфѳр ермѳни, 70 нѳфѳр рус, 1281 нѳфѳр башга миллѳтлѳрин нүмајѳндѳлѳри џашајыб. Башга миллѳтлѳрин нүмајѳндѳлѳринин бу гѳдѳр чох олмасы Алаверди мис мѳдѳнинин фѳалијјѳти илѳ ѳлагѳдардыр. 1905-чи илдѳ мѳдѳнлѳрдѳ чалышанларын аилѳлѳриндѳ 1565 нѳфѳр јунан, 1285 нѳфѳр Иранлы олуб. 1970-чи илдѳ 22113 нѳфѳр ѳһалидѳн 278 нѳфѳри азѳрбајчанлы иди. (1988-чи ил фачиѳси).

47. АЛАПАРС—Ермѳнистан ССР Дѳрѳчичѳк (Ахтабраздан) рајонунда, рајон мѳркѳзиндѳн 12 км, мѳсафѳдѳ иди. 1831-чи илдѳ бурада 182 нѳфѳр азѳрбајчанлы ѳһали илѳу. Ермѳнилѳр кѳндѳ 1828—29-чу иллѳрдѳ Макидан, Урдан, Самсундан, Вандан, Алашкертдѳн (83 нѳфѳр) кѳлмишлѳр. Азѳрбајчанлылар кѳнди тѳрк едиб. Ермѳнистан ССР 1979-чу илдѳ 2046 нѳфѳрѳ чатмышды.

48. АЛАПАР—Ермѳнистан ССР Корус рајонунда, Воротан чајынын сол саһилиндѳ, Татев кѳндиндѳн 5 км ши-

мал-шәргдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Онлар кәнди 1914-чү илдә тәрк етмишләр.

49. АЛАЧЫГ (АЛАЧЫГ ГАЈА)—Ермәнистан ССР-дә Кәдик чајынын сол саһилиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Диличан Шәһәр Совети табелијиндә иди. Әһали Күјбышев адына совхозда чалышырды. Ибтидаи мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1897-чи илдә 85, 1919-чу илдә 166, 1931-чи илдә 119 нәфәр, 1939-чу илдә 120, 1970-чи илдә 278 нәфәр азербайжанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

50. АЛДӘРӘ—Ермәнистан ССР Меґри рајонунда, Араз чајынын сол тәрәфиндә, Меґри—Зәнкилан јолу үстүндә, рајон мәркәзиндән 12 км шимал-шәргдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыгла, барамачылыгла мәшғул иди. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси, доғум еви, ушаг бағчасы вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 131, 1873-чү илдә 911, 1907-чи илдә 1505, 1914-чү илдә 1987, 1931-чи илдә 490, 1970-чи илдә 831, 1979-чу илдә 784 нәфәр азербайжанлы. 1919—20-чи илләрдә ермәни милләтчиләринин тәшкил етдији гырғын заманы 1500 нәфәрдән чох азербайжанлы мәһв едилмишдир. (1988-чи ил фачиәси.)

51. АЛИМӘҺМӘД (АЛИМ ӘҺМӘД)—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында (индики Арташат рајонунда) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 990, 1931-чи илдә 373 нәфәр азербайжанлы. 1930-чу илләрдә Двин совхозу нәздиндә гәсәбәјә чеврилмишди. Азербайжанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. 1918—20-чи илләрдә ермәни милләтчиләри тәрәфиндән һәјата кечирилән гырғын заманы 750 нәфәрдән чох азербайжанлы һәлак олмушдур.

52. АЛИМӘҺМӘД ГЫШЛАҒЫ (АЛИМ ӘҺМӘД ГЫШЛАҒЫ, АЛМАМЕД)—Кечмиш Ермәни вилајәти Ирәван әјаләти Ведибасар маһалында, Аразын сол саһилиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. (Мүәсир Арарат рајону әразисиндә.) Әһалиси 1831-чи илдә 102, 1873-чү илдә 607, 1914-чү илдә 1003, 1922-чи илдә 293 нәфәр азербайжанлы. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыгла мәшғул имиш. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилмишдир. 1919—20-чи илләр фачиәси заманы 700 нәфәрдән чох азербайжанлы һәлак олмушдур.

53. АЛЫГРЫХ (ӘЛИГРЫХ, 1948-чи илдән БЛРА-ШЕН)—Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, Бөјүк Ки-ланлар кәндиндән 10 км чәнуб гәрбдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 110, 1906-чы илдә 202, 1914-чү илдә 253 нәфәр азербайжанлы, 1931-чи илдә

46 нәфәр азәрбајчанлы, 79 нәфәр ермәни. (1918—20-чи илләр фақиәси.) Азәрбајчанлылар кәнди 1940-чы илләр-
тәрк етмишләр. Кәнд 1960-чы илләрдә ләғв олунмуш-
ду.

54. АЛЫМӘРДАН (ӘЛИМӘРДАН, ӘЛИ МӘРДАН, АЛЫ МӘРДАН)—Ермәнистан ССР Веди (1940-чы илдән Арарат) рајонуида, Араз чајынын јухары ахыны ја-
шында, Арташат шәһәриндән 25 км шимал-шәргдә, азәр-
бајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 52,
1897-чи илдә 153, 1914-чү илдә 221, 1926-чы илдә 41,
1931-чи илдә 65 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи ил-
ләр фақиәси). 1948-чи илдә әһали Азәрбајчана көчүрү-
лүб, кәнд ләғв олунуб. Әразиси гоншу ермәни кәндлә-
ринин мал-гарасы үчүн өрүш вә әкин јеринә чеврилиб.

55. АЛЫМӘМӘД (АЛИМУҲАММӘД) гышлағы, Гыш-
лаг)—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында (индики
Арарат рајону Авшар кәндиндән чәнубда, Араз чајынын
сол саһилиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали-
си 1893-чү илдә 708, 1905-чи илдә 441, 1929-чу илдә 284
нәфәр азәрбајчанлы. Онлар әкинчилик вә һејвандарлыг-
ла мәшғул олмушлар. XX әсрин 30-чу илләриндә кәнд
ләғв едилмишдир. Әһали Азәрбајчана көчмүшдүр.

**56. АЛЫЧАЛЫ ЈУХАРЫ (МОЛЛАЛЫ, ЈУХАРЫ
АЛЫЧАЛЫ)** 1968-чи илдән АРДЗВАНИСТ)—Ермәни-
стан ССР Мартуни рајонунда, Севан көлүнүн чәнуб саһи-
линдә, рајон мәркәзиндән 18 км шимал-шәргдә азәрбај-
чанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 99,
1891-чи илдә 505, 1906-чы илдә 838, 1914-чү илдә 921,
1931-чи илдә 205 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи ил-
ләр фақиәси.) Азәрбајчанлылар кәнди 1930-чу илләрдә
тәрк етмишләр.

**57. АЛЫЧАЛЫ (Ашағы) ГАРАСАГГАЛ, ГАРАСАГ-
ГАЛ ГЫШЛАҒЫ.** 1968-чи илдән АРДЗВАНИСТ)—Ер-
мәнистан ССР Мартуни рајонунда, рајон мәркәзиндән
16 км шимал-шәргдә кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 10 нә-
фәр азәрбајчанлы. 1829—31-чи илләрдә Алашкертдән,
әсасән Горун вә Мусон кәндләриндән кәлән ермәниләр
бурада јерләшдирилмиш, азәрбајчанлылар Јухары Алы-
чалы кәндинә көчмүшләр. 1968-чи илдә Јухары вә Ашағы
Алычалы кәндләри бирләшдирилиб Ардзванист адлан-
дырылмышлар.

58. АЛЫШАР (АЛИШАР, ӘЛИШАР)—Ермәнистан
ССР Сисијан рајонунда, Дәстәкерт гәсәбәсиндән 2—3
км шимал-шәргдә, Ајри (Әјри) чајы саһилиндә азәрбај-
чанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 138,
1914-чү илдә 214, 1931-чи илдә 135, 1939-чу илдә 108 нә-

фөр азербайжанлы. Онлар экинчилик вә һејвандарлыгла мәшғул олмушлар. Кәнд 1939-чу илдә ләғв олунуб, әһали гоншу Софулу вә Гызылшәфәг кәндләринә көчүрүлмүшдү.

59. АЛМАЛЫХ (АЛМАЛЫ)—Ермәнистан ССР Га-фан рајонунда, Ужанис кәндиндән 3 км чәнуб-шәргдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 81, 1914-чү илдә 465, 1931-чи илдә 31, 1939-чу илдә 68 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси.) Әһали 1948-чи илдә Ужанис кәндинә, сонра исә јухары Кө-дәкли кәндинә көчүрүлмүш, кәнд исә ләғв едилмишдир.

60. АЛМАЛЫ—Ермәнистан ССР Јеҗегнадзор рајо-нунда, Јелшин кәндинин шимал-шәрг истигамәтиндә һе-шин чајы саһилиндә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1873-чү илдә 172, 1905—1914-чү илләрдә 315, 1931-чи ил-дә 145 нәфәр азербайжанлы әһалиси. Кәнд 1939-чу илдә ләғв олунмушдур.

61. АЛПАВА (АЛБАВА, 1945-чи илдән ЛУСАКЕРТ, 1967-дән НШАВАН)—Ирәван губернијасы Ирәван гәза-сында, индики Арташат рајону җәзисиндә, Кәрнибасар чајынын сағ саһилиндә, рајон мәркәзиндән 4 км шимал-да кәнд. 1831-чи илдә 97, 1905-чи илдә 186, 1914-чү илдә 305, 1931-чи илдә 51 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси.) Ирандан кәлән ермәниләр кәнддә јер-ләшдирилдикдән сонра сағ галан азербайжанлылар кәнди тәрк етмишләр.

62. АЛХАНПӘЈӘСИ (АЛЫХАН ПӘЈӘСИ)—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасында, Јеҗегнадзор рајону Гладзор кәндиндән 5 км гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 18, 1906—1914-чү илләрдә 175 нәфәр азербайжанлы әһалиси. 1917—18-чи илләрдә кәнд дағыдылыб, бир даһа бәрпа олунмајыб.

63. АМАҒУ—Ермәнистан ССР Јеҗегнадзор рајонун-да, рајон мәркәзиндән 16 км чәнуб-гәрбдә, Амағу (Гни-шик) чајынын сол саһилиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә экинчиликдә, түтүн бечәр-мәклә мәшғул иди. Мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 31, 1873-чү илдә 198, 1908-чи илдә 350, 1931-чи илдә 131, 1979-чу илдә 491 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи вә 1988-чи илләр фачиәләри.)

64. АМАСИЈА—Ермәнистан ССР-дә шәһәр типли гә-сәбә, ејни адлы рајонун мәркәзи. Азербайжанлылар јаша-јан Дашкөрпү илә бирләшдирилмишди. Әһали экинчи-лик вә һејвандарлыгла мәшғул иди. 2 орта мәктәби, мә-дәнијјәт еви, китабханасы, хәстәханасы, јағ-пендир за-

моду вар иди. Өһалиси. 1907-чи илдә 502, 1914-чү илдә 564 нәфәр азербайчанлы, 1931-чи илдә 237 нәфәр азербайчанлы, 401 нәфәр ермәни. 1980-чи илдә 3175 нәфәр, әксәријјәти ермәни. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фәчиәләри.) Ермәниләр бураја 1929-чу илдә Басендән вә Гарсдан кәлиб јерләшмишләр.

65. АМРАКАР (ПАЈДАКАР) — Ермәнистан ССР Меґри рајонунда, рајон мәркәзиндән 8 км шимал-шәргдә, Меґри чајынын сол саһилиндә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Өһалиси 1926-чы илдә 42 нәфәр, 1931-чи илдә 68 нәфәр, 1959-чу илдә 19 нәфәр азербайчанлы. Кәнд 1960-чы илдә ләғв олунмушдур.

66. АНКЕРСАҚ (АНГРСАК) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин ґазасында (Әштәрәк рајонунда), Әштәрәк шәһәриндән 7 км шимал-гәрбдә, Әштәрәк-Абаран јолунун сол тәрәфиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Өһалиси 1873-чү илдә 133, 1886-чы илдә 140, 1905-чи илдә 209, 1914-чү илдә 214 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәсиндән сонра кәнддә күрдләр јерләшмишләр. Кәнд 1959-чу илдә ләғв олунмушдур.

67. АРАВУС (АРАВСА, ӘРӘФСӘ, АРАФСА, 1968-чи илдән АРЕВИС) — Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 20 км чәнуб-гәрбдә, Воротан чајынын (Базарчај) сағ голу Сисјан чајынын сол саһилиндә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Өһали әкинчилик вә һејвандарлыґла мәшғул иди. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Өһалиси 1831-чи илдә 19, 1873-чү илдә 168, 1906-чы илдә 440, 1922-чи илдә 151, 1931-чи илдә 225, 1970-чи илдә 551, 1979-чу илдә 476 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фәчиәси.)

68. АРАВИС (РАВИС, ИРИМИС, КЕРАНИС, РАМИС) — Јелизаветпол (Кәнчә) губернијасы. Зәнкәзур ґазасында. Сисјан полис рајонунда, (индики Сисјан рајонунда. Уз кәндиндән 7—9 км чәнуб-шәргдә, Воротан чајынын сағ саһилиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Өһалиси 1905-чи илдә 270, 1914-чү илдә 616 нәфәр азербайчанлы өһалиси олуб. 1918—20-чи илләр фәчиәси заманы кәнд дағыдылмышдыр.

69. АРАЛЫХ — Ирәван губернијасы Ечмиадзин ґазасынын Талин кәнд ичмасы тәркибиндә (Талин рајону Әрајисиндә), Алакөз дағынын гәрб әтәјиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Өһалиси 1831-чи илдә 16, 1905-чи илдә 103, 1914-чү илдә 193 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи ил фәчиәсиндән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндин ады чәкилмир.

70. АРАЛЫХ (АРАЛЫХ КОЛАНЛЫ, КОЛАНЫ,

1978-чи илдән ГРИБОЈЕДОВ) — Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км чәнуб-гәрбдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 284, 1873-чү илдә 676, 1906-чы илдә 768, 1914-чү илдә 887 нәфәр азербайчанлы, 1931-чи илдә 294 нәфәр азербайчанлы, 446 нәфәр ермәни. (1918—20-чи илләр фәчиәси.) Ермәниләр бураја 1920-чи илдә Түркијәнин Игдир вилајәтиндән кәлмишләр.

71. АРАЛЫХ (1945-чи илдән ЈЕРАЗГАВОРС) — Ермәнистан ССР Ахурјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 18 км чәнуб-гәрбдә, Арпа чајы саһилиндә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 501, 1907-чи илдә 441, 1914-чү илдә 510 нәфәр азербайчанлы. Азербайчанлылар кәнддән 1918-чи илләрдә говулмушлар. Ермәниләр бураја 1921-чи илдә Јеразгаворс вә Мишо Ардонк кәндләриндән кәлмишләр.

72. АРАМЛЫ (ҺАРАМЛЫ) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (индики Ечмиадзин рајону әразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 17, 1873-чү илдә 46, 1886-чы илдә 63, 1906-чы илдә 84, 1914-чү илдә 102 нәфәр азербайчанлы. Әһали экинчилик вә һејандарлыгла мәшғул иди. 1917-чи илин сонларында дағыдылмыш, јенидән бәрпа олунмамышдыр.

73. АРБАТ — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 20 км шимал-гәрбдә кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 264 нәфәр азербайчанлы, 1828—29-чу илләрдә Иранын ермәниләр јашајан вилајәтләриндән кәчүрүлүб кәтирилән 127 нәфәр ермәни вар иди. 1873-чү илдә 497, 1905-чи илдә 754, 1914-чү илдә 780 нәфәр азербайчанлы. 1931-чи илдә 356 нәфәр азербайчанлы, 263 нәфәр кәлмә ермәни. (1918—20-чи илләр фәчиәси.) Азербайчанлы әһали 1948—50-чи илләрдә Азербайчана кәчүрүлмүшдүр.

74. АРДАНЫШ (АДАТӘПӘ) — Ермәнистан ССР Красносело рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км чәнубдә, Севан көлү саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејандарлык вә экинчиликлә мәшғул олурду. Орта мәктәб, клуб, китабхана, һәким мәнәтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 119, 1897-чи илдә 788, 1906-чы илдә 1000, 1914-чү илдә 1209, 1931-чи илдә 1246, 1979-чу илдә 2037 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фәчиәси.)

75. АРДАРАС (АРДАРАЗ, АРДАЛАС) — Ермәнистан ССР Јефегнадзор рајонунда, Јелпин кәндиндән, 5 км гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 30, 1973-чү илдә 219, 1905-чи илдә 353, 1916-чы илдә

507, 1931-чи илдә 151 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачисси.) Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв олунмуш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр. Әрази Јелпин кәмпинин мал-гарасы үчүн отлаг саһәсинә чеврилмишдур.

76. АРЕВИК НОР (1931-чи иләдә КҮЛ, ХУЛ, К.УЛ)—Ермәнистан ССР Меғри рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км шимал-гәрбдә, Меғри чајынын сағ саһилиндә кәнд. 1831-чи илдә 6 нәфәр азербайҗанлы. 1897-чи илдә 60, 1926-чы илдә 135, 1959-чу илдә 139 нәфәр, әксәријәти азербайҗанлы. Кәнд 1960-чы илләрдә ләғв олунмушдур.

77. АРЗАЛАР—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, Арарат шәһәриндән 25 км чәнуб-шәргдә, Мил чајынын вадисиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали 1950-чи илләрдә Азербайҗана көчүрүлдүкдән сонра кәнд ләғв едилмишдир.

78. АРЗАКӘНД (ӘРЗӘКӘНД. 1968-чи илдән АРЗАКАН)—Ермәнистан ССР Граздан рајонунда, Граздан шәһәриндән 15 км шимал-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 33, 1905-чи илдә 593, 1914-чү илдә 786 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фачиссиндән сонра кәнддә азербайҗанлыларын јашамасы гејдә алынмамышдыр. Ермәниләр бураја 1828—30-чу илләрдә Макудан, Хојдан, Бајазетдән вә Мушдан кәлмишләр. 1931-чи илдә 1422 нәфәр ермәни вар иди.

79. АРЗНИ (АРЗНИ АЈСОРИК, ӘРЗНИ, САРЧАЛЫ)—Ермәнистан ССР Абовјан (1990-чы илдән јенидән Котажк) рајонунда, Граздан чајынын сол саһилиндә кәнд. Индики Арзни курорт шәһәри илә бирләшдирилиб. 1873-чү илдә 262 нәфәр, о чүмләдән 96 нәфәр азербайҗанлы, 71 нәфәр ермәни, 95 нәфәр ајсору. 1905-чи илдә 216 нәфәр азербайҗанлы, 423 нәфәр ајсору. 1914-чү илдә 306 нәфәр азербайҗанлы. Азербайҗанлылар бурадан 1918-чи илдә говулублар.

80. АРИНЧ—Ермәнистан ССР Әзизбәјов (1990-чы илдән Вајк) рајонунда, Нер-Нер чајынын сағ саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 177, 1897-чи илдә 210, 1906-чы илдә 264, 1926-чы илдә 164, 1931-чи илдә 171, 1939-чү илдә 174 нәфәр азербайҗанлы. 1948—50-чи илләрдә әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

81. АРМУТЛУ (ТҮРК АРМУТЛУСУ, 1935-чи илдән ДАНЗУТ)—Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында, (индики Ноктемберјан рајонунда), Араз чајынын сол саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Кәнд ермәни Армутлу кәнди илә бирләшдирилдикдән сонра Данзут

адландырылыб. Әһалиси 1831-чи илдә 72, 1879-чу илдә 318, 1906-чы илдә 309, 1914-чү илдә 258 нәфәр азербайҗанлы. 1917-чи илдә Түркијә чәбһәсиндәки мәғлүбийјәтдән сонра жери гајыдан ермәни бирләшмәләри кәнди дағытмыш, әһалинин чох бөјүк һиссәсини мәһв етмишләр.

82. АРМИК (АШАҒЫ АРМИК, АШАҒЫ ӘРМИК, ӘРМИК) — Ермәнистан ССР Веди (Арарат) рајонунда (1940-чы илләрдә ләғв едилмиш Гарабағлар рајону әразисиндә иди), Веди чајынын јухары ахынында, һахыс су булаглары јанында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 312, 1897-чи илдә 192, 1906-чы илдә 156, 1923-чү илдә 44 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1949-чу илдә ләғв едилмиш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

83. АРМИК ЈУХАРЫ, (ЈУХАРЫ ӘРМИК)—Ермәнистан ССР Веди рајонунда. Ашағы Әрмик кәнди јахынлығында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 44, 1873-чү илдә 412, 1891-чи илдә 554, 1897-чи илдә 159, 1926-чы илдә 85, 1931-чи илдә Ашағы Әрмиклә бирликдә 170 нәфәр азербайҗанлы. (1905-чи вә 1918—20-чи илләр фачиәси.) Кәнд 1949-чу илдә ләғв олунмуш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

84. АРКЈАЗ (АРГЈАЗ, ӘРКӘЗ, АРГЕЗ)—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасында (индики Јегһнадзор рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 198, 1897-чи илдә 587, 1905-чи илдә 745, 1926-чы илдә 80, 1939-чу илдә 50 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси); 1940-чы илләрдә кәнд ләғв едилмиш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

85. АРТИЗ (1946-чы илдән КЕФАРТ)—Ермәнистан ССР Котажк (Абовјан) рајонунда, Азад чајынын мәнбәји јахынлығында, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 221, 1906-чы илдә 292, 1914-чү илдә 480, 1931-чи илдә 74 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси.) 1915—18-чи илләрдә Ван, Беркли, Гарс вилајәтләриндән кәлән ермәниләр кәндә саһиб олмушлар. Азербайҗанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр.

86. АРХУСТИ—Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, индики Гафан рајонунун Јухары Қирәтағ кәнди јахынлығында, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1897-чи илдә 24 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. XX әсрин биринчи ониллијиндә ләғв олунмушдүр.

87. АРЧУГ—Ермәнистан ССР Гугарк рајонунда, Ки-

ровакан шәһәриндән 6 км гәрбдә, Кировакан—Спитак јолунун сағ тәрәфиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг, әкинчилик вә арычылыгла мәшғул олурду. Орта мәктәби, клуб, китабханасы, һәким мән-тәгәси вар иди. Кәнддә гәдимдән тикилмиш мәсчид би-насы сон вахтларадәк јарарлы иди. Әһалиси 1897-чи илдә 574, 1906-чы илдә 636, 1914-чү илдә 759 нәфәр азе-рбайчанлы, 1931-чи илдә 876 нәфәр азербайчанлы, 10 нә-фәр ермәни. 1970-чи илдә 2003, 1979-чу илдә 2172 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

88. АССАР—Кечмиш Ирәван губернијасы Ечмиад-зин гәзасында (индики Ноктемберјан рајону эразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 92, 1906-илдә 113, 1914-чү илдә 134 нәфәр азербайчанлы әһали. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыгла мәшғул иди. 1918-чи илдә кәнд бүтүнлүклә дағыдылмыш, әһали мәһв едил-мишдир.

89. АСНИ—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасы Ве-дибасар маһалында азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1914-чү илдә 168 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. 1917—18-чи илләрдә дағыдылыб.

90. АТГЫЗ—Ермәнистан ССР Гафан рајонунун Ка-чаран шәһәриндән 1 км шимал-шәргдә, азербайчанлы-лар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 37, 1897-чи чи илдә 241, 1905-чи илдә 198, 1914-чү илдә 36, 1926-чы илдә 74, 1939-чу илдә 123 нәфәр азербайчанлы. 1959-чу илдә кәнд Качаран шәһәринә бирләшдирилмиш, эразиси Лернадзор совхозунун мал-гарасы үчүн отлаг јеринә чев-рилмишди. (1988-чи ил фачиәси.)

91. АХТА—Ермәнистан ССР Әзизбәјов (Вајк) рајо-нунда, рајон мәркәзиндән 15 км чәнуб-шәргдә азербай-чанлылар јашамыш кәнд. Кабуд сүд-әмтәә совхозуна бирләшдирилмишди. 8 иллик мәктәби, китабханасы, һә-ким мән-тәгәси вар иди. 1831-чи илдә 187, 1897-чи илдә 426, 1905-чи илдә 458, 1926-чы илдә 131, 1931-чи илдә 119, 1970-чи илдә 379 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. (1918—20-чи илләр фачиәси.) 1948—49-чу илләрдә әһа-линин бир һиссәси Азербайчана көчүрүлүб. (1988-чи ил фачиәси.)

92. АХТАЛА—Ермәнистан ССР Туманјан рајонунда шәһәр типли гәсәбә. 1939-чу илдә тәшкил олунуб. Рајон мәркәзиндән 18 км мәсафәдә. 1959-чу илдә 524, 1970-чи илдә 661 нәфәр, әһалинин мұвафиг сурәтдә 16,1 фаизи вә 14,8 фаизи гәдәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

93. АХТАЛА НЕРКИН (АШАҒЫ АХТАЛА, КҮМҮШ-ХАНА)—Ермәнистан ССР Туманҗан районунда, Дебет чаынын сол саһилиндә кәнд. 1987-чи илдә 69 нәфәр, 1926-чы илдә 140 нәфәр јунан вә азәрбајчанлы, 1931-чи илдә 114 нәфәр ермәни, 124 нәфәр јунан, 10 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. 1940-чы илдә Ахтала шәһәр типли гәсәбәсинә бирләшдирилдикдән сонра азәрбајчанлы әһали ораны тәрк едиб.

94. АХТАЛА ВЕРИН (ЈУХАРЫ АХТАЛА, КӨННӘ АХТАЛА)—Ермәнистан ССР Туманҗан районунда Алаверди шәһәриндән 10 км шимал-шәргдә, Ахтала-Шамлы јәсу үстүндә кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 76, 1922-чи илдә 104 нәфәр азәрбајчанлы вә јунан, 1931-чи илдә 119 нәфәр азәрбајчанлы, 30 нәфәр јунан. (1988-чи ил фачиәси.)

95. АХИС (1935-чи илдән һАХС- 1949-чу илдән ДЗОРАП)—Ирэван губернијасы Ечмиадзин гәзасында, индики Әштәрәк рајону әразисиндә, рајон мәркәзиндән 7 км шимал-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 93, 1906-чы илдә 365, 1914-чү илдә 920 нәфәр азәрбајчанлы. Кәнд 1918-чи илдә дағыдылмыш, әһалиси әсәсән мәнв едилмишдир. Сағ галан олубса даһа бу кәндә гајытмајыб. Кәнддә Түркијәдән кәлән ермәниләр јерләшмишдир.

96. АХИЛЛУ (АҒЫЛЛЫ, мал-гара сахланан јер мәнасында)—Ирэван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасындакы Мартирос кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајону әразисиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 11, 1905-чи илдә 36, 1914-чү илдә 36 нәфәр азәрбајчанлы. 1918-чи илдә кәнд дағыдылмышдыр.

97. АЧАХЛЫ (АЧЫХЛЫ)—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Гафан шәһәриндән 6 км шимал-гәрбдә, Бөркүшад дағ силсиләсинин Гарагала дағы этәјиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 126, 1926-чы илдә 98, 1931-чи илдә 120, 1963-чү илдә 300 нәфәр азәрбајчанлы. Әһали Гафан вә Качаран шәһәрләри мүүссисәләриндә чалышырды. (1988-чи ил фачиәси.)

98. АЧЫБАЧ (1991-чи илдән АЧАБАЧ)—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Бөркүшад дағ силсиләсинин чәнуб-гәрб этәјиндә, Кеғи чајы саһилиндә, рајон мәркәзиндән 40 км шимал-шәргдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Кеғи кәнд совхозу илә бирләшдирилмишди. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәсиндә чалышырды. Иб-

тидаи мектэби, клуб вэ китабханасы вар иди. Эһалиси 1886-чы илдэ 202, 1926-чы илдэ 90, 1931-чи илдэ 115 нэфэр азэрбајчанлы. (1988-чи ил фачиэси.)

99. АЧЫЛЫ—Ермэнистан ССР Гафан рајонунда, Гафан шэһэриндэн 14 км чэнуб-гэрбдэ, Охчу чајынын сағ голу Эрэфсэ чајынын сағ саһилиндэ азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Эһалиси 1873-чү илдэ 134, 1886-чы илдэ 153, 1905-чи илдэ 340, 1914-чү илдэ 100, 1931-чи илдэ 78, 1959-чу илдэ 69 нэфэр азэрбајчанлы. (1905-чи вэ 1988-чи иллэр фачиэлэри.)

100. АШИРЗАЛАД (ЭШИРЗАЛАД)—Ирэван губернијасы Ирэван гэзасында, Ведибасар маһалында азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. 1920-чи иллэрдэ 30 нэфэр азэрбајчанлы эһалиси олмуш, кэнд 1930-чу иллэрдэ лэғв едилмишдир.

101. АШИРАБАД (ЭШИРАБАД)—Ермэнистан ССР Наири рајонунда, Арзни шэһэри јахынлыгында азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. 1873-чү илдэ 136, 1897-чи илдэ 206, 1914-чү илдэ 281, 1926-чы илдэ 47 нэфэр азэрбајчанлы, 1931-чи илдэ 138 нэфэр күрд эһалиси олуб. (1918—20-чи иллэр фачиэси.) Кэнд 1940-чы иллэрдэ лэғв олунмушдур.

102. АШНАК (ЕШНАК)—Ирэван губернијасы Ечмиадзин гэзасында, Алакөз дағынын чэнуб-гэрб этэјиндэ, индики Талин рајонунда, рајон мэркэзиндэн 12 км чэнубда, Јереван-Талин јолунун сол тэрэфиндэ азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Эһалиси 1831-чи илдэ 62, 1973-чү илдэ 363, 1905-чи илдэ 477, 1914-чү илдэ 677 нэфэр азэрбајчанлы. 1918-чи илдэ кэнд дағыдылмышдыр. Сасун гэзасындан (Пиршен, Мшкеғ, Далворик, Качренк, Далһер, Коша, Блсенк вэ башга кэндлэрдэн) кэлэн ермэнилэр кэндэ мэкунлашмышлар.

103. БАБАЈАГУБЛУ—Јелизаветпол губернијасы Зэнкэзур гэзасындакы Каварт кэнд ичмасы тэркибиндэ (Ермэнистан ССР Гафан рајону эразисиндэ) азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Рэсми сэнэдлэрдэ кэндин ады 1825-чи илдэн гејд олунур. Эһалиси 1886-чы илдэ 145, 1917-чи илдэ 190, 1914-чү илдэ 179 нэфэр азэрбајчанлы. 1918—20-чи иллэр фачиэсиндэн сонра кэндин ады рэсми сэнэдлэрдэ көстэрилмир.

104. БАБАЧАН (БАБАЧАН ДЭРИСИ, ГЫЗЫЛ БУЛАГ, ГЫЗЫЛ КЭНД, 1991-чи илдэн ТСАПАТАХ)—Ермэнистан ССР Басаркечэр (Варденис) рајонунда. Севан дағ силсилэсинин чэнуб-шэрг этэјиндэ, рајон мэркэзин-

дөн 24 км шимал-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғул олурду. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. 1831-чи илдә 212, 1906-чы илдә 259, 1914-чү илдә 265, 1931-чи илдә 373 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси.)

105. БАБАКИШИ (БУЖАКАН)—Ермәнистан ССР (Абаран) Наири рајонунда, Әштәрәк шәһәриндән 27 км чәнуб-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 72, 1905-чи илдә 483, 1914-чү илдә 573 нәфәр азербайжанлы. 1918-чи илдә кәнд дағыдылмыш, әһали бөјүк итки вермишдир. Битлис, Алашкерт, Муш, Сасун, Хој, Салмаст рајонларындан кәлән ермәниләр 1922-чи илдә кәндә саһиб олмушлар.

106. БАҒЫРБӘЈЛИ—Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, һәкәри чајынын јухары ахыны јанында, Корус шәһәриндән 21 км шимал-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1907-чи илдә 836 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. 1918—20-чи илләрдә дағыдылмыш, сонрадан бәрпа олунмамышдыр.

107. БАЈАНДҮР (1940-чы илдән ВАҒАТУР)—Ермәнистан ССР Корус рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км шималда азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 830, 1914-чү илдә 409 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә азербайжанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра кәлмишләр. Әһалиси 1931-чи илдә 533 нәфәр ермәни.

108. БАЈБҮРТ—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 24 км шимал-шәргдә, Азад чајынын голу Мил чајы саһилиндә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 96, 1987-чи илдә 329, 1914-чү илдә 284, 1926-чы илдә 164, 1931-чи илдә 140 нәфәр азербайжанлы. Әһали 1945—49-чу илләрдә Азербайчана көчүрүлмүш, кәнд ләғв едилмишдир.

109. БАЈДАГ—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Гафан шәһәриндән 5 км шәргдә, Охчу чајы саһилиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 13, 1897-чи илдә 118, 1907-чи илдә 193, 1926-чы илдә 28, 1931-чи илдә 32, 1939-чу илдә 37 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. 1918—20-чи илләр гырғынындан сағ галан әһали 1940-чы илләрдә Азербайчана көчүрүлүб.

110. БАЈДАШ (БЕКДАШ, БЕЈДАШ, 1991-чи илдән ХОРДЗОР)—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон

мәркәзиндән 5 км шимал-шәргдә азербайҗанлылар јаша-
мыш кәнд. 1897-чи илдә 87, 1905-чи илдә 100, 1914-чү
илдә 230, 1928-чи илдә 27, 1931-чи илдә 40, 1959-чу илдә
60 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. 1970-чи илдә кәнд
ләғв едилмишдир. Әһалиси Азербайҗана көчмүшдүр.
(1918—20-чи илкәр фачиәси.)

111. БАЈНАКАР—Ермәнистан ССР Гафан рајонун-
да, Ужанис кәнди јахынлығында азербайҗанлылар јаша-
мыш кәнд. 1914-чү илдә 98 нәфәр азербайҗанлы әһалиси
олуб. Кәнд әсрин әввәлләриндә ләғв едилмишдир.

**112. БАЈТАР (АЛАҚИЛИСӘ, 1991-чи илдән ОВ-
ТУН)**—Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәр-
кәзиндән 9 км шимал-шәргдә, Ахурјан (Гәрби Арпа чај)
чајынын сол саһилиндә кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 27
нәфәр азербайҗанлы. Сонрақы илләрдә азербайҗанлы-
ларла јанашы, јуанлар да јашамышдыр. Ермәниләр
бураја 1918—20-чи илләрдә Гарс вилајәтинин Күлөјран
кәндиндән кәлмишләр. 1979-чу илдә 235 нәфәр ермәни
әһалиси олуб.

113. БАЛЫХЛЫ (1991-чи илдән ЗОРАКЕРТ)—Ермә-
нистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәркәзиндән 21 км
шимал-гәрбдә, Гәрби Арпа чајынын гәрб саһилиндә,
азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг
вә әкинчиликлә мәшғүл иди. Мәктәби, клубу, китабхана-
сы вар иди. Әһалиси 1886-чы илдә 205, 1905-чи илдә 372,
1914-чү илдә 474, 1931-чи илдә 171, 1922-чи илдә 119,
1979-чу илдә 472 нәфәр азербайҗанлы. Гоншу Ханчаллы
кәндинин әһалиси 1930-чу илләрдә көчүб бу кәндә кәл-
мишдир. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри.)

114. БАРАБАТУМ—Ермәнистан ССР Гафан рајонун-
да, Гафан шәһәри јахынлығында, онун чәнуб-шәрг тәрә-
финдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи
илдә 445, 1914-чү илдә 178 нәфәр азербайҗанлы. Сонра-
қы илләрдә кәнддә азербайҗанлыларын јашамасы гејд
олунмамышдыр.

115. БАСАРКЕЧӘР (1969-чу илдән ВАРДЕНИС)—
Ермәнистан ССР Варденис рајон мәркәзинин 1969-чу илә
гәдәр олан ады. Јереван шәһәриндән 163 км мәсафәдә,
Севан көлү саһилиндә шәһәр типли гәсәбә. 1831-чи илдә
бурада 31 аилә, 178 нәфәр азербайҗанлы мәскун иди.
Ермәниләр бураја Гафгаз чанишини Паскевичин көстә-
риши илә 1830-чу илләрдә Диадиндән (Түркіјә) кәтири-
либ јерләшдирилмишләр. Кет-кедә ермәниләрин сајы
артмыш, азербайҗанлылар исә башга кәндләрә көчүб кет-

мәжә мәчбур олмушлар. 100 ил сонра, 1931-чи илдә бурада чәми 19 нәфәр азербайҗанлы галмышды. 1970-чи илдә 90 нәфәр азербайҗанлы, 8077 нәфәр ермәни вар иди.

116. БАХЧАЧЫГ—Ермәнистан ССР Талин районунда, Алакөз дагынын чәнуб-шәрг этәјиндә, индики Верин Сасунашен кәндиндән 4 км чәнуб-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 40, 1905-чи илдә 101, 1914-чү илдә 101 нәфәр азербайҗанлы. 1918-чи ил фачиәсиндән сонра кәндиң ады рәсми сәнәдләрдә гејд олунмамышдыр.

117. БАХЧАЧЫГ (БАХЧАЛАР)—Ермәнистан ССР Веди (Арарат) районунда, Веди гәсәбәсиндән 23 км шимал-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 263, 1897-чи илдә 373, 1905-чи илдә 618, 1914-чү илдә 568, 1926-чы илдә 130, 1931-чи илдә 240 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр гырғынындан сағ галан әһали Азербайҗана көчмүшдү. Кәнд 1959-чү илдә ләғв едилмишдир.

118. БАХЧАЛЫ (БАҒЧАЛЫ)—Кечмиш Гарс вилајәти Ағбаба бөлкәсиндә, индики Амасија районунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 162, 1897-чи илдә 240, 1905-чи илдә 277, 1914-чү илдә 236 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1918—20-чи илләрдә дағыдылмышдыр.

119. БАҒАРЛЫ—Ермәнистан ССР Гафан районунда, Гафан шәһәриндән 24 км шимал-гәрбдә, Кеги чајынын ашағы ахынынын сол саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Кеги һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1831-чи илдә 62, 1897-чи илдә 74, 1907-чи илдә 132, 1926-чы илдә 113, 1931-чи илдә 122, 1979-чү илдә 358 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

120. БАҒАРЛЫ—Јелизаветпол (Кәнчә) губернијасы Зәнкәзур гәзасында (Ермәнистан ССР Гафан районунда), Бәсит (Дзав) чајынын сол саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 432, 1907-чи илдә 455, 1914-чү илдә 970 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләрдә кәнд дағыдылмыш, әһалинин бөјүк һиссәси һәлак олмушдур. Кәнд бәрпа едилмәмишдир.

121. БАҒАРЛЫ—Јелизаветпол (Кәнчә) губернијасы Зәнкәзур гәзасында, индики Сисјан району эразисиндә, Сисјандан шәрг тәрәфдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 9, 1897-чи илдә 124, 1914-чү илдә 49

нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. 1920-чи илдә Вағуди кәнди илә бирләшдирилмишди.

122. БАҶОҒЛУ (БАҶЫОҒЛУ, 1945-чи илдән ҺАҶКЛ-ВАН)—Ермәнистан ССР, Ахурјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км шимал-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 391, 1905-чи илдә 546, 1907-чи илдә 600, 1914-чү илдә 698 нәфәр азербайжанлы. Азербайжанлылар 1915-чи илдә говулмуш, кәнд ермәниләрлә мәскунлашдырылмышдыр.

123. БАШКӘНД (КӨҶЧӨ БАШКӘНДИ, 1946-чы илдән КЕҒАРКУНИ)—Кечмиш Ермәнистан ССР Нор-Бајазет (Камо) рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км чәнубда Азербайжанлылар јашамыш кәнд. Ермәниләр бураја 1829—30-чу, һабелә 1914—19-чу илләрдә Түркијенин Алашкерт, Буланых вә башга рајонларындан кәлмишләр. 1905-чи илдә 339 нәфәр азербайжанлы, 576 нәфәр ермәни, 34 нәфәр күрд, 1914-чү илдә 349 нәфәр азербайжанлы, 675 нәфәр ермәни, 40 нәфәр күрд, 1931-чи илдә исә 194 нәфәр азербайжанлы, 1156 нәфәр ермәни әһалиси олуб. Азербайжанлылар 1930-чу илләрдә Ермәнистан ССР Гарабағлар рајонуна, рајон ләғв олундугдан сонра исә Азербайјана көчмүшләр.

124. БАШНАЛЫ (БАШЫН АЛЫ, 1949-чу илдән БАГРАМЈАН)—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында (Ермәнистан ССР Арташат рајонунда), рајон мәркәзиндән 4 км гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 30, 1905-чи илдә 68, 1914-чү илдә 71, 1931-чи илдә 7 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фачнәсиндән сағ галан азербайжанлылар әсрин 30-чу илләриндә кәнди тәрк етмишләр. Ермәниләр 1828—29-чу илләрдә Хојдан вә Салмастан (175 нәфәр) кәлиб һәмин кәнддә мәскунлашмышлар.

125. БАШСЫЗ (БАЈСЫЗ)—Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Талин рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км шәргдә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 12 нәфәр азербайжанлы. XIX әсрин 30-чу илләриндә күрдләр мәскунлашдыгдан сонра азербайжанлылар кәнди тәрк етмишләр.

126. БЕҶАЗЛЫ (БӘҶЧИВАЗЛЫ, 1945-чи илдән ВОС-ТАН)—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында (Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 2 км шимал-шәргдә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 102, 1973-чү илдә 23, 1931-чи илдә 11 нәфәр азербайжанлы. Онлар 30-чу илләрдә кәнди тәрк

етмишләр. Ермәниләр 1828—29-чу илләрдә Хождан вә Салмастан (250 нәфәр) кәлиб кәндә саһиб чыхмышлар.

127. БӘДӘЛ (МОЛЛА БӘДӘЛ, СӘФИАБАД, РӘ-
ҲИМАБАД, 1946-чы илдән ЈЕҒЕГНУТ)—Ермәнистан
ССР Ноктемберјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км
чәнуб-шәргдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1873-чү
илдә 300, 1906-чы илдә 335, 1914-чү илдә 341 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. 1918-чи илдә кәнд бүтүнлүклә дағыдылмыш, әһалинин хејли һиссәси һәлак олмушдур. Сағ галанлардан һеч ким бир даһа бу кәндә гајытмамышдыр. Түркіјәдән кәлән ермәниләр кәндә саһиб олмушлар.

128. БӘРИАБАД (1991-чи илдән БАРЕПАТ)—Ермәнистан ССР Красносело рајонунда, рајон мәркәзиндән 21 км шимал-гәрбдә, Ичеван-Красносело јолунун чәнуб тәрәфиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1897-чи илдә 111, 1926-чы илдә 91, 1931-чи илдә 109, 1939-чу илдә 102, 1959-чу илдә 205 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. 1960-чы илдә Әмирхејир кәнди илә бирләшдирилмишиди. (1988-чи ил фачиәси.)

129. БЗОВАНД (АХУНД БЗОВАНД, 1945-чи илдән БЕРДИК)—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 137, 1897-чи илдә 341, 1907-чи илдә 322, 1914-чү илдә 385 нәфәр азербайчанлы, 1926-чы илдә 172 нәфәр азербайчанлы, 19 нәфәр ермәни. (1918—20 чи илләр фачиәси.) Ермәниләр бураја Хождан вә Салмастан кәлмишләр. Азербайчанлы әһали 1940-чы илләрдә кәнддән чыхарылмышдыр.

130. БИЛӘК (АШАҒЫ ЗИРӘК)—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасында, Зирәк чајы саһилиндә, индики Әзизбәјов рајонунда, Кечуд су анбарындан 3—4 км мәсафәдә, шимал-шәрг истигамәтиндә харабалыгла-ры галмыш кәнд. 1873-чү илдә 244, 1897-чи илдә 357, 1914-чү илдә 536 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1918-чи илдә дағыдылмыш, јенидән бәрпа олунмамышдыр.

131. БИНА ЈЕРИ—Јелизаветпол губернијасы Зәнкә-зур гәзасындакы Бајандур кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Корус рајону әразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 151, 1905-чи илдә 108, 1914-чү илдә 166 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы кәнд дағыдылмышдыр.

132. БИТЛИЧӘ (1945-чи илдән БАРТСРАВАН)—

Ермәнистан ССР Арташат районунда, Арташат шәһәрindən 15 км шималда, Азад чајынын сағ саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1914-чү илдә 198, 1931-чи илдә 85 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Онлар 1940-чы илләрдә Азербайчана көчүрүлүбләр. Кәнд ермәниләрлә мәскунлашыб.

133. БЫҒЛЫ (БЫҒЛЫ НҮСЕЈН САРАЧЛЫ)—Ирәван губернијасы Нор-Бајазет гәзасында (индики Севан району әразисиндә кәндиң харабалыглары галмышдыр) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Нор-Бајазет районундакы Ағзыбир (Лчап) кәндиңдән Севан району истигамәтиндә 14—15 км мәсафәдә, Севан көлү саһилиндә јерләширди. Әһалиси 1831-чи илдә 26, 1873-чү илдә 356, 1897-чи илдә 646, 1906-чы илдә 658, 1914-чү илдә 846, 1931-чи илдә 53 нәфәр азербайчанлы. Онлар кәнди 1930-чү илләрин сонларында тәрк етмишләр. (1918—20-чи илләр фачиәси). Кәнд ләғв олуңмушдур.

134. БОЗГАЛА (ШИНДИЛӘР)—Ермәнистан ССР Амасија районунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1908-чи илдә 139, 1914-чү илдә 159, 1926-чы илдә 55, 1931-чи илдә 94, 1939-чү илдә 104 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1940-чы илдә ләғв едилмишир.

135. БОЗКОСА—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында Баш-Кәрни кәнд ичмасы тәркибиндә, Үчтәпәләр дағы әтәјиндә (Ермәнистан ССР Котажк району әразисиндә. Ашағы Кохт кәнд советлији тәркибиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 99, 1886-чы илдә 141, 1905-чи илдә 154, 1914-чү илдә 225 нәфәр азербайчанлы. 1918-чи илдә кәнд дағыдылмыш, 1931-чи илдә әһалинин сијаһыјаалынмасындан сонра бәрпа олуңмуш, 1940-чы илләрдә ләғв едилмишир.

136. БУҒАКАР—Ермәнистан ССР МеҒри районунда, район мәркәзиндән 12 км шимал-шәргдә, МеҒри чајынын сол саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 139, 1908-чи илдә 194, 1914-чү илдә 96, 1922-чи илдә 44, 1931-чи илдә 41, 1939-чү илдә 53 нәфәр азербайчанлы. Кәнд 130-чү илләрдә ләғв едилиб, әһалиси Ләһваз кәндиңә көчүрүлмүшдү.

137. БУЛАХЛАР—Ермәнистан ССР Әзизбәјов районунда, һер-һер кәндиңдән 4 км чәнубда, булагларла әһатә олуңмуш тәпәдә јерләшән кәнд. 1906-чы илдә 130, 1914-чү илдә 132, 1931-чи илдә 63 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Әһалинин Азербайчана көчүрүлмәси илә әлагәдар кәнд 1949-чү илдә ләғв едилмишир.

138. БУРЧАЛЫ—Ермәнистан ССР Гафан районунда, Качаран шәһәрindən 3 км чәнуб-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1914-чү илдә 97, 1931-чи илдә 93 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. Качаран комбинатынын кенішләзимәси илә әлагәдар кәнд ләгв едилмишдир.

139. БҮЛБҮЛҮЛҮЛАН (КАҺА)—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасындакы Кешишкәнд кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Јеғегнадзор району әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 67, 1905-чи илдә 398, 1914-чү илдә 378 нәфәр азербайҗанлы. 1918—1920-чи илләр фачиесиндән сонра кәнд ләгв олунмушдур.

140. БЧНИ (БЖНИ)—Ермәнистан ССР Граздан районунда, район мәркәзиндән 13 км чәнуб-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 232, 1873-чү илдә 426, 1905-чи илдә 826, 1914-чү илдә 1176, 1931-чи илдә 64 нәфәр азербайҗанлы. Кәнддә 1831-чи илдә Түркијәнин Гарс вилајәтиндән вә Ирандан кәлән ермәниләр дә јашамышдыр. (1918—1920-чи илләр фачиәси.) Азербайҗанлылар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр.

141. ВАГУДИ—Ермәнистан ССР Сисјан районнда, район мәркәзиндән 9 км чәнуб-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғул иди. Орта мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1907-чи илдә 395, 1914-чү илдә 870 нәфәр азербайҗанлы, 1931-чи илдә 436 нәфәр азербайҗанлы, 322 нәфәр ермәни. (1918—1920-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри.)

142. ВАРТАНАДЗОР 1-чи (ВАРТАНИЗУР, ВАРТАНАЗУР, ВАРДАНАДЗОР)—Ермәнистан ССР Меғри районунда, Меғри чајынын орта ахынынын сол саһилиндә, район мәркәзиндән 9 км шимал-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси, 1906-чы илдә 439, 1914-чү илдә 1053, 1931-чи илдә 243 нәфәр азербайҗанлы. Мәктәби, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. (1918—1920-чи илләр дә 1988-чи ил фачиәләри.)

143. ВАРТАНАДЗОР 2-чи—Зәнкәзур гәзасында (Ермәнистан ССР Меғри районунда), Вартанадзор кәнди јахынлығында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1906-чы илдә 951 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. Сонракы илләрдә кәндин рәсми сәнәдләрдә ады чәкилмир

144. ВАРТАНЕС (ВАРДАНЕС)—Ермәнистан ССР Јеғегнадзор районунда, һешин чајы саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1906-чы вә 1914-чү илләрдә

176. 1931-чи илдә 80 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. Кәнд 1940-чы илләрдә ләгв едилминш, әһали Азербайжана көчүрүлмүшдүр.

145. ВАРТАНЛЫ—Гарс вилајәти Шоракәл мөнтәгәсиндә. Кимли кәнд ичмасында (Ермәнистан ССР Ахур-жан рајону эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 586, 1905-чи илдә 724, 1914-чү илдә 1039 нәфәр азербайжанлы. 1918-чи илдән сонра кәндин ады рәсми сәнәдләрдә чәкилмир.

146. ВАРТАНЛЫ (ВАРДАНЛЫ)—Ермәнистан ССР Гугарк рајонунда кәнд. 1905-чи илдә 217 нәфәр азербайжанлы, 201 нәфәр ермәни, 1914-чү илдә 786 нәфәр азербайжанлы, 729 нәфәр ермәни, 1931-чи илдә 220 нәфәр азербайжанлы, 918 нәфәр ермәни, 6 рус әһалиси олуб. Азербайжанлы әһали 1940-чы илдә кәнди тәрк едибләр. Кәнд Кировакан шәһәринин гәсәбәсинә чеврилиб.

147. ВАҢРАВАР (ВАГРОВАР)—Ермәнистан ССР Меґри рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км шимал-гәрбдә, Ваһравар чајы саһилиндә кәнд. Әһали әкинчилик вә һеј-вандарлыгла мәшғул олуб. 1905-чи илдә 258 нәфәр азербайжанлы, 1931-чи илдә 64 нәфәр азербайжанлы, 300 нәфәр ермәни әһалиси олуб. (1905-чи вә 1988-чи ил фачиәләрн.)

148. ВЕДИ (ВЕДИ УЛЈА, БӨЈҮК ВЕДИ)—Ермәнистан ССР Веди (Арарат) рајонунда шәһәр типли гәсәбә (1963-чү илдән), Веди чајынын сағ саһилиндә, Ајгаван дәмир јолу стансијасындан 7 км мәсафәдә. Инди Арарат рајонунун мәркәзидир. 1831-чи илдә бурада 799, 1905-чи илдә 2387 нәфәр азербайжанлы, 36 нәфәр күрд, 1914-чү илдә 2464 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. 1931-чи илдә исә 1254 нәфәр азербайжанлы, 214 нәфәр ермәни вар иди. 1918—1920-чи илләр фачиәсиндән сағ галан азербайжанлы әһали 1940-чы илләрдә бураны тәрк етмишдир.

149. ВӘРМӘЗЈАР (ВАРМАЗЈАР, 1946-чы илдән АРЕ-ВАШАД)—Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км чәнуб-шәртдә, Јереван-Ечмиадзин јолунун сол тәрәфиндә кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 61, 1873-чү илдә 236 нәфәр, әксәријјәти азербайжанлы. Азербайжанлылар бураны XX әсрин әввәлләриндә тәрк етмишләр. Ермәниләр 1828—1829-чу илләрдә Хојдан вә Салмастан кәлиб кәнддә мәскуплашмышлар.

150. ГАБАХЛЫ—Ермәнистан ССР Јеґегнадзор рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км чәнуб-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Говушуг һејвандарлыг совхозу

илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1831-чи илдә 33, 1905-чи илдә 614, 1914-чү илдә 614, 1931-чи илдә 330 нәфәр азербайҗанлы. (1918—1920-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

151. ГАБАХЛЫ—Ермәнистан ССР Әзизбәјов райо- нунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1914-чү илдә 235, 1831-чи илдә 108 нәфәр азербайҗанлы. Әһали 1948-чи илләрдә Азербайҗана көчүрүлмүш, кәнд әразиси гоншу ермәни кәндләринин отлаг сәһәсинә чеврилмиш- дир.

152. ГАБАХЛЫ—Ермәнистан ССР Ахта (Һраздан) райо- нунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 181, 1914-чү илдә 431, 1931-чи илдә 128 нә- фәр азербайҗанлы. Кәнд 1930-чу илләрин сонунда ләғв едилмиш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

153. ГАЈАБАШ (ГАЈАБАШЫ, 1991-чи илдән КЕҒА- МАБАК)—Ермәнистан ССР Варденис райо- нунда, район мәркәзиндән 8 км чәнуб-гәрбдә азербайҗанлылар јаша- мыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик сәһәсиндә чалышырды. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1906-чы илдә 219, 1914-чү илдә 240, 1931-чи илдә 356 нәфәр азербайҗанлы. Кәнддә күрдләр дә јашамышдыр. (1988-чи ил фачиәси.)

154. ГАЈАЛЫ—Ирэван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасындакы Гндеваз кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермә- нистан ССР Әзизбәјов району әразисиндә) азербайҗан- лылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 40, 1905-чи илдә 240, 1914-чү илдә 240 нәфәр азербайҗанлы. 1918— 1920-чи илләр фачиәсиндән сонра кәндин ады сәнәдләрдә көстәрилмир.

155. ГАЈА ХАРАБА—Ирэван губернијасы Ирәван гәзасында, Кәнәкир кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәни- стан ССР Котайк району әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 29, 1905-чи илдә 106. 1914-чү илдә 174 азербайҗанлы. 1918—1920-чи ил фачиәсиндән сонра кәндин ады рәсми сәнәдләрдә көс- тәрилмир.

156. ГАЛАДИБИ—Кечмиш Ермәнистан ССР Веди (Арарат) райо- нунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1940-чы илләрдә ләғв олунмуш Гарабағлар району әра- зисиндә иди. Әһалиси 1905-чи илдә 242, 1914-чү илдә 399, 1931-чи илдә 189 нәфәр азербайҗанлы. (1918—1920- чи илләр фачиәси.) 1940-чы илләрдә әһалинин Азербай- чана көчүрүлмәси илә әлагәдар кәнд ләғв олунмушдүр.

157. ГАЛАСАР (ГАЛАСЕР)—Ермәнистан ССР Јеґегнадзор рајонунда, рајон мәркәзиндән 17 км шимал-шәргдә, Јеґекис чајынын сағ саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Говушуг һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1905-чи илдә 154, 1914-чү илдә 154, 1931-чи илдә 142 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

158. ГАНЛЫ (ГАНЛЫ АЛЛАҢВЕРДИ, ГАМЫШЛЫ, ТОРФАВАН)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 3 км шимал-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 8 иллик мәктәби, китабханасы вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 99, 1905-чи илдә 445, 1914-чү илдә 476, 1931-чи илдә 287 нәфәр азербайҗанлы. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәсиндә чалышырды. (1918—1920-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри.)

159. ГАРАБАҒЛАР (АШАҒЫ ГАРАБАҒЛАР, 1935-чи илдән ЧИМӘНКӘНД, 1978-чи илдән Уртсадзор)—Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, рајон мәркәзиндән 7 км шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 1803 нәфәр азербайҗанлы, 12 нәфәр күрд, 1914-чү илдә 1750 нәфәр азербайҗанлы, 1931-чи илдә 663 нәфәр азербайҗанлы, 178 нәфәр ермәни, 34 нәфәр күрд. Азербайҗанлылар кәнди 1940-чы илләрдә Гарабағлар рајону ләғв едилдикдән, әрази Веди рајону табелијинә кечдикдән сонра тәрк етмишләр. (1918—1920-чи илләр фачиәси.)

160. ГАРАБАҒЛАР (ЈУХАРЫ ГАРАБАҒЛАР, ГАРАБАҒЛАР ВЕРИН)—Ермәнистан ССР Веди рајонунда, Ашағы Гарабағлар кәнди јахынлығында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 420, 1914-чү илдә 426 нәфәр азербайҗанлы. 1918—1920-чи илләр фачиәси заманы азербайҗанлылар кәнддән говулмушлар. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунмушдур.

161. ГАРАБАШ—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 49 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чү илләрдә ләғв олунмушдур.

162. ГАРАБУЛАГ (1991-чи илдән ШАГИК)—Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, Арпа көлү саһилиндә, рајон мәркәзиндән 33 км шимал-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Гузукәнд һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1905-чи илдә 295, 1914-чү илдә 382, 1931-чи илдә 94, 1970-чи илдә 295, 1914-чү ил 382, 1931-чи илдә 94, 1970-чи илдә 215 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

163. ГАРАГАЈА—Ермәнистан ССР Јеґегнадзор рајонунда, рајон мәркәзиндән 25 км шимал-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Күлүдүз (Күллүдүз) һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1906-чы вә 1914-чү илдә 177, 1931-чи илдә 140 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

164. ГАРАГАЈА (1991-чи илдән ДЗОРАВАНК)—Ермәнистан ССР Красносело рајонунда, Кедик чајынын сол саһилиндә, рајон мәркәзиндән 27 км шимал-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Мешәкәнд (1991-чи илдән Антарамег) һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1907-чи илдә 228, 1914-чү илдә 265, 1931-чи илдә 205 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

165. ГАРАГАЈА (ЈУХАРЫ ГАРАГАЈА)—Кечмиш Ермәнистан ССР Калинино рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км чәнуб-гәрбдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Илмәзли һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1905-чи илдә 205 нәфәр, 1914-чү илдә 265 нәфәр, 1931-чи илдә 175 нәфәр азербайҗанлы. 1988-чи ил фачиәси.

166. ГАРАГАЈА (1918-чи илдән СЕВАБЕРД)—Ермәнистан ССР Қотажк (Абовјан) рајонунда, рајон мәркәзиндән 20 км гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 759, 1914-чү илдә 860, 1931-чи илдә 60 нәфәр азербайҗанлы. (1918—1920-чи илләр фачиәси.) Азербайҗанлылар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр. 1918-чи илдә Гарс вилајәтиндән кәлән ермәниләр кәнддә мәскунлашмышлар.

167. ГАРАГАЈА—Ермәнистан ССР Ахта рајонунда (Дәрәчичәк маһалында, Тајчарых кәнди јахынлығында) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 76, 1905-чи илдә 290, 1914-чү илдә 413, 1931-чи илдә 193 нәфәр азербайҗанлы. (1918—1920-чи илләр фачиәси.) Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунмушдур.

168. ГАРАГЫШЛАГ (1978-чи илдән ДОСТЛУГ, 1991-чи илдән ҺАЈАНИСТ)—Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 8 км шимал-гәрбдә, Зәнки чајынын сағ саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали тәрәвәзчилик вә һејвандарлыгла мәшгул олурду. Әһалиси 1831-чи илдә 151, 1897-чи илдә 751, 1906-чы илдә 832, 1914-чү илдә 1123, 1931-чи илдә 850 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

169. ГАРАГОЈУН (ГАРАГОЈУНЛУ) — Ермәнистан ССР Гәмәрли (Арташат) рајонунда азербайҗанлылар

јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 72, 1906-чы илдә 432, 1914-чү илдә 439 нәфәр азербайҗанлы, 1931-чи илдә 246 нәфәр азербайҗанлы, 30 нәфәр ермәни. Ермәниләр әсримизин әввәлләриндә кәлмишләр. Кәнд 1930-чу илии сонларында ләғв олунмушдур.

170. ГАРАГОЈУНЛУ (КИЧИК ГАРАГОЈУНЛУ)— Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км чәнуб-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд Әһалиси 1905-чи илдә 253, 1931-чи илдә 209 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд Бөјүк Гарагојун кәнди влә бирләшдирилмишиди.

171. ГАРАГОЈУНЛУ (ЕЛЛИЧӘ ГАРАГОЈУН, БӨЈҮК ГАРАГОЈУН. 1935-чи илдән ӘЗИЗЛИ, 1991-чи илдән НОРАБАК)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км чәнуб-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғул иди. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 379, 1897-чи илдә 591, 1905-чи илдә 505, 1914-чү илдә 439, 1926-чы илдә 447, 1931-чи илдә 483, 1970-чи илдә 1140, 1979-чу илдә 1407 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

172. ГАРАДАҒЛЫ (1935-чи илдән ДЗАХКАШЕН, 1967-чи илдән МРҚАВАН)—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км шимал-гәрбдә, Јереван-Арташат јолу үстүндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 128, 1905-чи илдә 496, 1914-чү илдә 481, 1931-чи илдә 115 нәфәр азербайҗанлы. Азербайҗанлылар кәнди 1940-чы илдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1831-чи илдә Ирандан кәлмишләр.

173. ГАРАИМАН (1935-чи иләдәк ОҒРУЧА, 1978-чи илдән СОВЕТКӘНД, 1991-чи илдән ҚАХАКИ)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км шимал-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Севан дағ силсиләсинин чәнуб-шәрг әтәјиндә јерләшир. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыгла мәшғул иди. Орта мәктәби, мәдәнијјәт еви, рабитә говнағы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 207, 1897-чи илдә 569, 1905-чи илдә 1033, 1914-чү илдә 746, 1931-чи илдә 652 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

174. ГАРАИСА (1991-чи илдән МЕРВАҺОВИД)—Ермәнистан ССР Калинин (1991-чи илдән Ташир) рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-гәрбдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Илмәзли һејвандарлыг совхозу влә бирләшдирилмишиди. Ибтидан мәктәби, һәким

мэнтэгэси вар иди. 1988-чи илдэ 196 нэфэр азербайжанлы эһалиси олуб. (1988-чи ил фачиэси.)

175. ГАРАКИЛИСЭ (1935-чи илдэн АХУРИК, ГАРАКИЛИСЭ ТҮРКИ, ТҮРК ГАРАКИЛИСЭСИ)—Ермәнистан ССР Ахурјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км аралы чәнуб-гәрбдә, Ленинанкан шәһәриндән 5 км мәсафәдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1886-чы илдә 410, 1897-чи илдә 484, 1905-чи илдә 518, 1907-чи илдә 554, 1914-чү илдә 911 нэфәр азербайжанлы, 1918-чи илдә кәнд дағыдылмыш, азербайжанлы эһали говулмушдур. Мушдан, Сосундан, Хојдан, Гарсдан кәлән ермәниләр бурада мәскунлашмыш, јени кәнд салмышлар. Түрк Гаракилисеси кәндинин харабалыглары сон вахтларәдәк галырды.

176. ГАРАЛАР—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасында, Мартирос кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајону әразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1831-чи илдә 49, 1905-чи илдә 108, 1914-чү илдә 105 нэфәр азербайжанлы. 1918—1920-чи илләр фачиәсиндән сонра сәпәдләрдә кәндин ады кәстәрилмир.

177. ГАРАЛАР (1978-чи илдән АРАЛЕЗ)—Ермәнистан ССР Веди (Арарат) рајонунда рајон мәркәзиндән 8 км чәнуб-шәргдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1831-чи илдә 49, 1897-чи илдә 557, 1906-чы илдә 257, 1931-чи илдә 297 нэфәр азербайжанлы. (1918—1920-чи илләр фачиәси.) 1931-чи илдә бурада 292 нэфәр ермәни эһалиси вар иди. Онлар бураја 1915-чи илдә Ван вилајәти Лезк кәндиндән кәлмишләр.

178. ГАРАНАМАЗ (1935-чи илдән ЈЕНИ ЈОЛ, 1991-чи илдән АҒВОРИК)—Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км шимал-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Ири гојунчулуг вә гарамал тәсәррүфаты вар иди. Орта мәктәб, клуб, китабхана, һәким мән-тәгәси фәалијјәт кәстәрирди. Эһалиси 1907-чи илдә 459, 1914-чү илдә 541, 1931-чи илдә 475, 1979-чу илдә 1072 нэфәр азербайжанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

179. ГАРАТГА—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км шимал-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Норашеник һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. 1931-чи илдә 125 нэфәр азербайжан-лә эһалиси вар иди. (1988-чи ил фачиәси.)

180. ГАРАТӘПӘ—Ирәван губернијасы Ирәван гәза-

сындакы Иманшаллы кэнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Масис рајону эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 49, 1905-чи илдә 59, 1914-чү илдә 89 нәфәр азербайжанлы. 1918—1920-чи илләрдәки фачиәдән сонра рәсми сәнәдләрдә ады көстәрилмир.

181. ГАРАТОРПАГ—Ирэван губернијасы, Ирәван гәзасындакы Армик кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Веди рајону, Гарабағлар бөлкәсиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 398, 1914-чү илдә 400, 1931-чи илдә 64 нәфәр азербайжанлы. (1918—1920-чи илләр фачиәси.) Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунашду.

182. ГАРАХАЧ (1978-чи илдән ЛУСАШОФ)—Ермәнистан ССР Веди рајонунда, рајон мәркәзиндән 24 км чәнуб-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 94, 1821-чи илдә 786, 1905-чи илдә 430, 1914-чү илдә 430, 1931-чи илдә 13 нәфәр азербайжанлы. (1918—1920-чи илләр фачиәси.) 1940-чы илдән сонра ермәниләр мәскунлашыблар.

183. ГАРАҢАМЗАЛЫ (ГАРАҢӘМЗӘЛИ, ГАРА ГӘМЗӘЛИ, 1946-чы илдән БУРАСТАН)—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 4 км шимал-гәрбдә кәнд. 1831-чи илдә 55, 1905-чи илдә 244, 1914-чү илдә 301, 1931-чи илдә 165 нәфәр азербайжанлы. Азербайжанлылар кәнди 1930-чу илләрин сонунда тәрк етмишләр. Јахынлыгда јерләшән Тамамлы кәнди Гараһамзалы кәнди илә бирләширилмишдир. Тамамлыда 1905-чи илдә 27 нәфәр азербайжанлы олмушду. Бирләширилмиш кәндләр Бурастан адланмышдыр. Ермәниләр бураја 1829—1830-чу илләрдә Ирандан кәлмишләр.

184. ГАРАЧАНТА (1935-чи илдән ӘЗИЗБӘЈОВ, 1991-чи илдән АРЕГНАДЕМ)—Ермәнистан ССР Амәсија рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км чәнуб-гәрбдә, Күмрү-Амәсија јолунун сол тәрәфиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик сәһәсиндә чәлышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мән-тәгәси вар иди. Әһалиси 1897-чи илдә 440, 1905-чи илдә 665, 1914-чү илдә 729, 1931-чи илдә 692, 1959-чу илдә 803, 1980-чи илдә 1940 нәфәр азербайжанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

185. ГАРАЧИМӘН (1991-чи илдән ДИСТМАЈРИ)—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 4

км шимал-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Сү-
ник һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишиди. 8 ил-
лик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1907-
чи илдә 376, 1914-чү илдә 216, 1931-чи илдә 212 нәфәр
азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

186. ГАРАЧАЛАР — Ирәван губернијасы Ечмиадзин
гәзасындакы Кош кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан
ССР Әштәрәк рајону әразисиндә). Алакөз дағынын чәнуб
этәјиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-
чи илдә 104, 1905-чи илдә 360, 1914-чү илдә 360 нәфәр
азәрбајчанлы. 1918—1920-чи ил фачиәсиндән сонра кәнд-
дә азәрбајчанлылар јашамасы гејд олунмамышдыр. Ер-
мәниләр бураја 1918-чи илдән кәлмишләр. 1931-чи илдә
243 нәфәр ермәни. Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв олунмуш-
дур.

187. ГАРАЧӨРӘН (бә'зи мәнбәләрдә **ГАРАЧЕЈРАН**
кими дә јазылыб. 1946-чы илдән **АРАКЈУҒ**) — Ермәнистан
ССР Наири (әввәлләр Әштәрәк) рајонунда, рајон мәр-
кәзиндән 10 км шималда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд.
Әһалиси 1831-чи илдә 162, 1905-чи илдә 395, 1914-чү илдә
494, 1931-чи илдә 14 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—1920-чи
илләр фачиәсиндә сағ галанлар 1930-чу илләрдә кәндән
чыхыблар. Ермәниләр бураја 1878-чи илдә вә 1914—1922-
чи илләрдә Түркијәнин Бајазет гәзасыны Аразан кән-
диндән, һабелә Гарсдан, Игдирдән вә башга јерләрдән
кәлмишләр. 1905-чи илдә бурада 550 нәфәр ермәни,
1931-чи илдә исә 1183 нәфәр ермәни, 1 нәфәр рус әһалиси
олмушдур.

188. ГАРҒАГОВМАЗ (**ЈУХАРЫ ГАРҒАГОНМАЗ**,
1946-чы илдән **ВЕРИН САСУНАШЕН**) — Ермәнистан
ССР Талин рајонунда, Арагадз дағынын чәнуб-гәрб этә-
јиндә, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-шәргдә азәрбај-
чанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 49, 1905-
чи илдә 394, 1914-чү илдә 394 нәфәр азәрбајчанлы.
1918—1920-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә азәрбај-
чанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр. Ермәниләр
бураја 1915-чи илдән сонра кәлмишләр.

189. ГАРҒАГОВМАЗ (Ашағы **ГАРҒАГОНМАЗ**, 1946-
чы илдән **НЕРКІН САСУНАШЕН**) — Ермәнистан ССР
Талин рајонунда, Арагадз дағынын гәрб этәјиндә, рајон
мәркәзиндән 9 км мәсафәдә азәрбајчанлылар јашамыш
кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 235, 1914-чү илдә 235 нәфәр
азәрбајчанлы. 1918—1920-чи илләр фачиәсиндән сонра

кәндә азәрбајчанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр. Ермәниләр бураја 1915-чи илдә Сасундан, Тарондан, Мушдан кәлмишләр. 1931-чи илдә 452 нәфәр ермәни олуб.

190. ГАРФАБАЗАР (1965-чи илдән **НАЈКАШЕН**)—Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км чәнуб-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 602, 1905-чи илдә 688, 1914-чү илдә 618, 1931-чи илдә 168 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—1920-чи илләр гырғынындап сағ галап әһали Азәрбајчана көчүрүлмүшдүр. Ермәниләр бураја 1940-чы илләрдә кәлмишләр.

191. ГАРХУН (**ЈУХАРЫ ГАРХУН**, 1946-чы илдән **ЧРАРАД**)—Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км чәнубда, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Бөлкәјә хидмәт едән дәмирјол стансијасы бурада јерләшир. Әһалиси 1831-чи илдә 462, 1897-чи илдә 991, 1905-чи илдә 1153, 1914-чү илдә 1304 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—1920-чи илләр фачиәсиндән сонра кәндә азәрбајчанлыларын јашамасы гејдә алынмамышдыр. Онларын хәјли һиссәси һәлак олмушдүр. Кәндә Сүрмәли гәзасындан кәлән ермәниләр мәскунлашмышлар.

192. ГАРХУН (**АШАҒЫ ГАРХУН**, **ШӘРИФАБАД**, 1946-чы илдән **АРАКС**)—Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км чәнубда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 318, 1897-чи илдә 586, 1905-чи илдә 568, 1914-чү илдә 595, 1931-чи илдә 212 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси.) Ермәниләр бураја 1915—1920-чи илләрдә Сүрмәли гәзасынын (Араз чајынын сағ саһили, индики Түркиядән) кәлмишләр. Азәрбајчанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр.

193. ГАФАН—Ермәнистан ССР-дә шәһәр, ејни адлы рајонун мәркәзи. Әһалиси ермәниләр, руслар, азәрбајчанлылар. 1931-чи илдә 1746 нәфәр ермәни, 151 нәфәр рус, 101 нәфәр азәрбајчанлы. 1959-чү илдә 2384 нәфәр, 1970-чи илдә 3596 нәфәр (үмуми шәһәр әһалисинин 11,4 вә 12 фанзи) азәрбајчанлы. 1988-чи илдә тәгрибән 7000 нәфәр азәрбајчанлы. Онлар шәһәр мүәссисәләриндә садә ишләрдә чалышырдылар. (1988-чи ил фачиәси.)

194. ГАФАРЛЫ—Ирэван губернијасы Ирэван гәзасындакы Оғурбәјли кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Арташат рајону әразисиндә) азәрбајчанлылар

1978-чи илдән ГРИБОЈЕДОВ) — Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км чәнуб-гәрбдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 284, 1873-чү илдә 676, 1906-чы илдә 768, 1914-чү илдә 887 нәфәр азербайчанлы, 1931-чи илдә 294 нәфәр азербайчанлы, 446 нәфәр ермәни. (1918—20-чи илләр фачиәси.) Ермәниләр бураја 1920-чи илдә Түркијәнин Игдир вилајәтиндән кәлмишләр.

71. АРАЛЫХ (1945-чи илдән ЈЕРАЗГАВОРС) — Ермәнистан ССР Ахурјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 18 км чәнуб-гәрбдә, Арпа чајы саһилиндә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 501, 1907-чи илдә 441, 1914-чү илдә 510 нәфәр азербайчанлы. Азербайчанлылар кәнддән 1918-чи илләрдә говулмушлар. Ермәниләр бураја 1921-чи илдә Јеразгаворс вә Мшо Ардонк кәндләриндән кәлмишләр.

72. АРАМЛЫ (НАРАМЛЫ) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (индики Ечмиадзин рајону эразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 17, 1873-чү илдә 46, 1886-чы илдә 63, 1906-чы илдә 84, 1914-чү илдә 102 нәфәр азербайчанлы. Әһали экинчилик вә һејандарлыгла мәшғул иди. 1917-чи илин сонларында дағыдылмыш, јенидән бәрпа олунмамышдыр.

73. АРБАТ — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 20 км шимал-гәрбдә кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 264 нәфәр азербайчанлы, 1828—29-чу илләрдә Иранын ермәниләр јашајан вилајәтләриндән көчүрүлүб кәтирилән 127 нәфәр ермәни вар иди. 1873-чү илдә 497, 1905-чи илдә 754, 1914-чү илдә 780 нәфәр азербайчанлы. 1931-чи илдә 356 нәфәр азербайчанлы, 263 нәфәр кәлмә ермәни. (1918—20-чи илләр фачиәси.) Азербайчанлы әһали 1948—50-чи илләрдә Азербайчана көчүрүлмүшдүр.

74. АРДАНЫШ (АДАТӘПӘ) — Ермәнистан ССР Красносело рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км чәнубдә, Севан көлү саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејандарлык вә экинчиликлә мәшғул олурду. Орта мәктәб, клуб, китабхана, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 119, 1897-чи илдә 788, 1906-чы илдә 1000, 1914-чү илдә 1209, 1931-чи илдә 1246, 1979-чу илдә 2037 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

75. АРДАРАС (АРДАРАЗ, АРДАЛАС) — Ермәнистан ССР Јефегнадзор рајонунда, Јелпин кәндиндән, 5 км гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 30, 1973-чү илдә 219, 1905-чи илдә 353, 1916-чы илдә

1978-чи илдән ГРИБОЈЕДОВ) — Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км чәнуб-гәрбдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 284, 1873-чү илдә 676, 1906-чы илдә 768, 1914-чү илдә 887 нәфәр азербайчанлы, 1931-чи илдә 294 нәфәр азербайчанлы, 446 нәфәр ермәни. (1918—20-чи илләр фәчиәси.) Ермәниләр бураја 1920-чи илдә Түркіјәнин Игдир вилајәтиндән кәлмишләр.

71. АРАЛЫХ (1945-чи илдән ЈЕРАЗГАВОРС) — Ермәнистан ССР Ахурјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 18 км чәнуб-гәрбдә, Арпа чајы саһилиндә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 501, 1907-чи илдә 441, 1914-чү илдә 510 нәфәр азербайчанлы. Азербайчанлылар кәнддән 1918-чи илләрдә говулмушлар. Ермәниләр бураја 1921-чи илдә Јеразгаворс вә Мшо Ардонк кәндләриндән кәлмишләр.

72. АРАМЛЫ (ҺАРАМЛЫ) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (индики Ечмиадзин рајону эразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 17, 1873-чү илдә 46, 1886-чы илдә 63, 1906-чы илдә 84, 1914-чү илдә 102 нәфәр азербайчанлы. Әһали экинчилик вә һејандарлыгла мәшғул иди. 1917-чи илин сонларында дағыдылмыш, јенидән бәрпа олунмамышдыр.

73. АРБАТ — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 20 км шимал-гәрбдә кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 264 нәфәр азербайчанлы, 1828—29-чу илләрдә Иранын ермәниләр јашајан вилајәтләриндән кәчүрүлүб кәтирилән 127 нәфәр ермәни вар иди. 1873-чү илдә 497, 1905-чи илдә 754, 1914-чү илдә 780 нәфәр азербайчанлы. 1931-чи илдә 356 нәфәр азербайчанлы, 263 нәфәр кәлмә ермәни. (1918—20-чи илләр фәчиәси.) Азербайчанлы әһали 1948—50-чи илләрдә Азербайчана кәчүрүлмүшдүр.

74. АРДАНЫШ (АДАТӘПӘ) — Ермәнистан ССР Красносело рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км чәнубдә, Севан көлү саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејандарлык вә экинчиликлә мәшғул олурду. Орта мәктәб, клуб, китабхана, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 119, 1897-чи илдә 788, 1906-чы илдә 1000, 1914-чү илдә 1209, 1931-чи илдә 1246, 1979-чу илдә 2037 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фәчиәси.)

75. АРДАРАС (АРДАРАЗ, АРДАЛАС) — Ермәнистан ССР Јефегнадзор рајонунда, Јелпин кәндиндән, 5 км гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 30, 1973-чү илдә 219, 1905-чи илдә 353, 1916-чы илдә

507, 1931-чи илдә 151 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачисси.) Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв олунмуш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр. Әрази Желлин кән-пинин мал-гарасы үчүн отлаг саһәсинә чеврилмишдир.

76. АРЕВИК НОР (1931-чи иләдә КҮЛ, ХУЛ, ГҮЛ)—Ермәнистан ССР Меғри рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км шимал-гәрбдә, Меғри чајынын сағ саһилиндә кәнд. 1831-чи илдә 6 нәфәр азербайҗанлы. 1897-чи илдә 60, 1926-чы илдә 135, 1959-чу илдә 139 нәфәр, әксәријјәти азербайҗанлы. Кәнд 1960-чы илләрдә ләғв олунмушдур.

77. АРЗАЛАР—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, Арарат шәһәриндән 25 км чәнуб-шәргдә, Мил чајынын вадисиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали 1950-чи илләрдә Азербайҗана көчүрүлдүкдән сонра кәнд ләғв едилмишдир.

78. АРЗАКӘНД (ӘРЗӘКӘНД, 1968-чи илдән АРЗАКАН)—Ермәнистан ССР Граздан рајонунда, Граздан шәһәриндән 15 км шимал-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 33, 1905-чи илдә 593, 1914-чү илдә 786 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фачиссиндән сонра кәнддә азербайҗанлыларын јашамасы гејдә алынмамышдыр. Ермәниләр бураја 1828—30-чу илләрдә Макудан, Хојдан, Бајазетдән вә Мушдан кәлмишләр. 1931-чи илдә 1422 нәфәр ермәни вар иди.

79. АРЗНИ (АРЗНИ АЈСОРИК, ӘРЗНИ, САРЧАЛЫ)—Ермәнистан ССР Абовјан (1990-чы илдән јенидән Котајк) рајонунда, Граздан чајынын сол саһилиндә кәнд. Индики Арзни курорт шәһәри илә бирләшдирилиб. 1873-чү илдә 262 нәфәр, о чүмләдән 96 нәфәр азербайҗанлы, 71 нәфәр ермәни, 95 нәфәр ајсору. 1905-чи илдә 216 нәфәр азербайҗанлы, 423 нәфәр ајсору. 1914-чү илдә 300 нәфәр азербайҗанлы. Азербайҗанлылар бурадан 1918-чи илдә говулублар.

80. АРИНЧ—Ермәнистан ССР Әзизбәјов (1990-чы илдән Вајк) рајонунда, һәр-һәр чајынын сағ саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 177, 1897-чи илдә 210, 1906-чы илдә 264, 1926-чы илдә 164, 1931-чи илдә 171, 1939-чү илдә 174 нәфәр азербайҗанлы. 1948—50-чи илләрдә әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

81. АРМУТЛУ (ТҮРК АРМУТЛУСУ, 1935-чи илдән ДАНЗУТ)—Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында, (индики Ноктемберјан рајонунда), Араз чајынын сол саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Кәнд ермәни Армутлу кәнди илә бирләшдирилдикдән сонра Данзут

507, 1931-чи илдә 151 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачисси.) Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв олуи муш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр. Әрази Јеллин кән-пинин мал-гарасы үчүн отлаг саһәсинә чеврилмишдир.

76. АРЕВИК НОР (1931-чи иләдә КҮЛ, ХУЛ, ГУЛ)—Ермәнистан ССР Меғри рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км шимал-гәрбдә, Меғри чајынын сағ саһилиндә кәнд. 1831-чи илдә 6 нәфәр азербайҗанлы. 1897-чи илдә 60, 1926-чы илдә 135, 1959-чу илдә 139 нәфәр, әксәријәти азербайҗанлы. Кәнд 1960-чы илләрдә ләғв олуи мушдүр.

77. АРЗАЛАР—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, Арарат шәһәриндән 25 км чәнуб-шәргдә, Мил чајынын вадисиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали 1950-чи илләрдә Азербайҗана көчүрүлдүкдән сонра кәнд ләғв едилмишдир.

78. АРЗАКӘНД (ӘРЗӘКӘНД, 1968-чи илдән АРЗАКАН)—Ермәнистан ССР Граздан рајонунда, Граздан шәһәриндән 15 км шимал-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 33, 1905-чи илдә 593, 1914-чү илдә 786 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фачиссиндән сонра кәнддә азербайҗанлыларын јашамасы гејдә алынмамышдыр. Ермәниләр бураја 1828—30-чу илләрдә Макудан, Хојдан, Бајазетдән вә Мушдан кәлмишләр. 1931-чи илдә 1422 нәфәр ермәни вар иди.

79. АРЗНИ (АРЗНИ АЈСОРИК, ӘРЗНИ, САРЧАЛЫ)—Ермәнистан ССР Абовјан (1990-чы илдән јенидән Котажк) рајонунда, Граздан чајынын сол саһилиндә кәнд. Индики Арзни курорт шәһәри илә бирләшдирилиб. 1873-чү илдә 262 нәфәр, о чүмләдән 96 нәфәр азербайҗанлы, 71 нәфәр ермәни, 95 нәфәр ајсору. 1905-чи илдә 216 нәфәр азербайҗанлы, 423 нәфәр ајсору. 1914-чү илдә 300 нәфәр азербайҗанлы. Азербайҗанлылар бурадан 1918-чи илдә говулублар.

80. АРИНЧ—Ермәнистан ССР Әзизбәјов (1990-чы илдән Вајк) рајонунда, һәр-һәр чајынын сағ саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 177, 1897-чи илдә 210, 1906-чы илдә 264, 1926-чы илдә 164, 1931-чи илдә 171, 1939-чү илдә 174 нәфәр азербайҗанлы. 1948—50-чи илләрдә әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

81. АРМУТЛУ (ТҮРК АРМУТЛУСУ, 1935-чи илдән ДАНЗУТ)—Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында, Индики Ноктемберјан рајонунда), Араз чајынын сол саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Кәнд ермәни Армутлу кәнди илә бирләшдирилдикдән сонра Данзут

адландырылыб. Әһалиси 1831-чи илдә 72, 1879-чу илдә 318, 1906-чы илдә 309, 1914-чү илдә 258 нәфәр азербайҗанлы. 1917-чи илдә Түркијә чәбһәсиндәки мәғлүбийјәтдән сонра жери гајыдан ермәни бирләшмәләри кәнди дағытмыш, әһалинин чох бөјүк һиссәсини мәһв етмишләр.

82. АРМИК (АШАҒЫ АРМИК, АШАҒЫ ӘРМИК, ӘРМИК) — Ермәнистан ССР Веди (Арарат) рајонунда (1940-чы илләрдә ләғв едилмиш Гарабағлар рајону әразисиндә иди), Веди чајынын јухары ахынында, һахыс су булаглары јанында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 312, 1897-чи илдә 192, 1906-чы илдә 156, 1923-чү илдә 44 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1949-чу илдә ләғв едилмиш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

83. АРМИК ЈУХАРЫ, (ЈУХАРЫ ӘРМИК)—Ермәнистан ССР Веди рајонунда. Ашағы Әрмик кәнди јахынлығында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 44, 1873-чү илдә 412, 1891-чи илдә 554, 1897-чи илдә 159, 1926-чы илдә 85, 1931-чи илдә Ашағы Әрмиклә бирликдә 170 нәфәр азербайҗанлы. (1905-чи вә 1918—20-чи илләр фачиәси.) Кәнд 1949-чу илдә ләғв олунмуш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

84. АРКЈАЗ (АРГЈАЗ, ӘРКӘЗ, АРГЕЗ)—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасында (индики Јегһнадзор рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 198, 1897-чи илдә 587, 1905-чи илдә 745, 1926-чы илдә 80, 1939-чу илдә 50 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси); 1940-чы илләрдә кәнд ләғв едилмиш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

85. АРТИЗ (1946-чы илдән КЕФАРТ)—Ермәнистан ССР Котажк (Абовјан) рајонунда, Азад чајынын мәнбәји јахынлығында, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 221, 1906-чы илдә 292, 1914-чү илдә 480, 1931-чи илдә 74 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси.) 1915—18-чи илләрдә Ван, Беркли, Гарс вилајәтләриндән кәлән ермәниләр кәндә саһиб олмушлар. Азербайҗанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр.

86. АРХУСТІ—Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, индики Гафан рајонунун Јухары Қирәтағ кәнди јахынлығында, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1897-чи илдә 24 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. ХХ әсрин биринчи ониллијиндә ләғв олунмушдүр.

87. АРЧУГ—Ермәнистан ССР Гугарк рајонунда, Ки-

ровакан шәһәриндән 6 км гәрбдә, Кировакан—Спитак јолунун сағ тәрәфиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг, әкинчилик вә арычылыгла мәшғул олурду. Орта мәктәби, клуб, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Кәнддә гәдимдән тикилмиш мәсчид би-насы сон вахтларадәк јарарлы иди. Әһалиси 1897-чи илдә 574, 1906-чы илдә 636, 1914-чү илдә 759 нәфәр азербайчанлы, 1931-чи илдә 876 нәфәр азербайчанлы, 10 нәфәр ермәни. 1970-чи илдә 2003, 1979-чу илдә 2172 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

88. АССАР—Кечмиш Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (индики һоктемберјан рајону эразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 92, 1906-илдә 113, 1914-чү илдә 134 нәфәр азербайчанлы әһали. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыгла мәшғул иди. 1918-чи илдә кәнд бүтүнлүклә дағыдылмыш, әһали мәһв едилмишдир.

89. АСНИ—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасы Ве-дибасар маһалында азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1914-чү илдә 168 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. 1917—18-чи илләрдә дағыдылыб.

90. АТГЫЗ—Ермәнистан ССР Гафан рајонунун Качаран шәһәриндән 1 км шимал-шәргдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 37, 1897-чи илдә 241, 1905-чи илдә 198, 1914-чү илдә 36, 1926-чы илдә 74, 1939-чу илдә 123 нәфәр азербайчанлы. 1959-чу илдә кәнд Качаран шәһәринә бирләшдирилмиш, эразиси Лернадзор совхозунун мал-гарасы үчүн отлаг јеринә чеврилмишди. (1988-чи ил фачиәси.)

91. АХТА—Ермәнистан ССР Әзизбәјов (Вајк) рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км чәнуб-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Кабуд сүд-әмтәә совхозуна бирләшдирилмишди. 8 иллик мәктәби, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. 1831-чи илдә 187, 1897-чи илдә 426, 1905-чи илдә 458, 1926-чы илдә 131, 1931-чи илдә 119, 1970-чи илдә 379 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. (1918—20-чи илләр фачиәси.) 1948—49-чу илләрдә әһалинин бир һиссәси Азербайчана көчүрүлүб. (1988-чи ил фачиәси.)

92. АХТАЛА—Ермәнистан ССР Туманјан рајонунда шәһәр типли гәсәбә. 1939-чу илдә тәшкил олунуб. Рајон мәркәзиндән 18 км мәсафәдә. 1959-чу илдә 524, 1970-чи илдә 661 нәфәр, әһалинин мүвафиг сурәтдә 16,1 фаизи вә 14,8 фаизи гәдәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

адлаңдырылыб. Әһалиси 1831-чи илдә 72, 1879-чу илдә 318, 1906-чы илдә 309, 1914-чү илдә 258 нәфәр азербайҗанлы. 1917-чи илдә Түркијә чәбһәсиндәки мәғлубијјәтдән сонра жери гајыдан ермәни бирләшмәләри кәнди дағытмыш, әһалинин чох бөјүк һиссәсини мәһв етмишләр.

82. АРМИК (АШАҒЫ АРМИК, АШАҒЫ ӘРМИК, ӘРМИК) — Ермәнистан ССР Веди (Арарат) рајонунда (1940-чы илләрдә ләғв едилмиш Гарабағлар рајону әразисиндә иди), Веди чајынын јухары ахынында, һахыс су булаглары јанында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 312, 1897-чи илдә 192, 1906-чы илдә 156, 1923-чү илдә 44 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1949-чу илдә ләғв едилмиш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

83. АРМИК ЈУХАРЫ, (ЈУХАРЫ ӘРМИК)—Ермәнистан ССР Веди рајонунда. Ашағы Әрмик кәнди јахынлығында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 44, 1873-чү илдә 412, 1891-чи илдә 554, 1897-чи илдә 159, 1926-чы илдә 85, 1931-чи илдә Ашағы Әрмиклә бирликдә 170 нәфәр азербайҗанлы. (1905-чи вә 1918—20-чи илләр фачиәси.) Кәнд 1949-чу илдә ләғв олунмуш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

84. АРКЈАЗ (АРГЈАЗ, ӘРКӘЗ, АРГЕЗ)—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасында (индики Јегһнадзор рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 198, 1897-чи илдә 587, 1905-чи илдә 745, 1926-чы илдә 80, 1939-чу илдә 50 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси); 1940-чы илләрдә кәнд ләғв едилмиш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

85. АРТИЗ (1946-чы илдән КЕФАРТ)—Ермәнистан ССР Котажк (Абовјан) рајонунда, Азад чајынын мәнбәји јахынлығында, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 221, 1906-чы илдә 292, 1914-чү илдә 480, 1931-чи илдә 74 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси.) 1915—18-чи илләрдә Ван, Беркли, Гарс вилајәтләриндән кәлән ермәниләр кәндә саһиб олмушлар. Азербайҗанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр.

86. АРХУСТІ—Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, индики Гафан рајонунун Јухары Қирәтағ кәнди јахынлығында, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1897-чи илдә 24 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. XX әсрин биринчи ониллијиндә ләғв олунмушдүр.

87. АРЧУГ—Ермәнистан ССР Гугарк рајонунда, Ки-

ровакан шәһәриндән 6 км гәрбдә, Кировакан—Спитак јолунун сағ тәрәфиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг, әкинчилик вә арычылыгла мәшғул олурду. Орта мәктәби, клуб, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Кәнддә гәдимдән тикилмиш мәсчид биһнасы сон вахтларадәк јарарлы иди. Әһалиси 1897-чи илдә 574, 1906-чы илдә 636, 1914-чү илдә 759 нәфәр азербайҗанлы, 1931-чи илдә 876 нәфәр азербайҗанлы, 10 нәфәр ермәни. 1970-чи илдә 2003, 1979-чу илдә 2172 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәһиәси.)

88. АССАР—Кечмиш Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (индики һоктемберјан рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 92, 1906-илдә 113, 1914-чү илдә 134 нәфәр азербайҗанлы әһали. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыгла мәшғул иди. 1918-чи илдә кәнд бүтүнлүклә дағыдылмыш, әһали мәһв едилмишдир.

89. АСНИ—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасы Ведебасар маһалында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1914-чү илдә 168 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. 1917—18-чи илләрдә дағыдылыб.

90. АТГЫЗ—Ермәнистан ССР Гафан рајонунун Качаран шәһәриндән 1 км шимал-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 37, 1897-чи илдә 241, 1905-чи илдә 198, 1914-чү илдә 36, 1926-чы илдә 74, 1939-чу илдә 123 нәфәр азербайҗанлы. 1959-чу илдә кәнд Качаран шәһәринә бирләшдирилмиш, әразиси Лернадзор совхозунун мал-гарасы үчүн отлаг јеринә чеврилмишди. (1988-чи ил фәһиәси.)

91. АХТА—Ермәнистан ССР Әзизбәјов (Вајк) рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км чәнуб-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Кабуд сүд-әмтәә совхозуна бирләшдирилмишди. 8 иллик мәктәби, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. 1831-чи илдә 187, 1897-чи илдә 426, 1905-чи илдә 458, 1926-чы илдә 131, 1931-чи илдә 119, 1970-чи илдә 379 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. (1918—20-чи илләр фәһиәси.) 1948—49-чу илләрдә әһалинин бир һиссәси Азербайҗана көчүрүлүб. (1988-чи ил фәһиәси.)

92. АХТАЛА—Ермәнистан ССР Туманјан рајонунда шәһәр типли гәсәбә. 1939-чу илдә тәшкил олунуб. Рајон мәркәзиндән 18 км мәсафәдә. 1959-чу илдә 524, 1970-чи илдә 661 нәфәр, әһалинин мүвафиг сурәтдә 16,1 фаизи вә 14,8 фаизи гәдәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәһиәси.)

93. АХТАЛА НЕРКИН (АШАҒЫ АХТАЛА, КҮМҮШ-ХАНА)—Ермәнистан ССР Туманҗан районунда, Дебет чагынын сол саһилиндә кәнд. 1987-чи илдә 69 нәфәр, 1926-чы илдә 140 нәфәр јунан вә азербайҗанлы, 1931-чи илдә 114 нәфәр ермәни, 124 нәфәр јунан, 10 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. 1940-чы илдә Ахтала шәһәр типли гәсәбәсинә бирләшдирилдикдән сонра азербайҗанлы әһали ораны тәрк едиб.

94. АХТАЛА ВЕРИН (ЈУХАРЫ АХТАЛА, КӨНІӨ АХТАЛА)—Ермәнистан ССР Туманҗан районунда Алаверди шәһәриндән 10 км шимал-шәргдә, Ахтала-Шамлыг јолу үстүндә кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 76, 1922-чи илдә 104 нәфәр азербайҗанлы вә јунан, 1931-чи илдә 119 нәфәр азербайҗанлы, 30 нәфәр јунан. (1988-чи ил фачиәси.)

95. АХИС (1935-чи илдән НАХС- 1949-чу илдән ДЗОРАП)—Ирэван губернијасы Ечмиадзин гәзасында, индики Әштәрәк району әразисиндә, район мәркәзиндән 7 км шимал-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 93, 1906-чы илдә 365, 1914-чү илдә 920 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1918-чи илдә дағыдылмыш, әһалиси әсәсән мәнв едилмишдир. Сағ галан олубса даһа бу кәндә гајытмајыб. Кәнддә Түркијәдән кәлән ермәниләр јерләшмишдир.

96. АХИЛЛУ (АҒЫЛЛЫ, мал-гара сахланан јер мәнасында)—Ирэван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасындакы Мартирос кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов району әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 11, 1905-чи илдә 36, 1914-чү илдә 36 нәфәр азербайҗанлы. 1918-чи илдә кәнд дағыдылмышдыр.

97. АЧАХЛЫ (АЧЫХЛЫ)—Ермәнистан ССР Гафан районунда, Гафан шәһәриндән 6 км шимал-гәрбдә, Бөркүшад дағ силсиләсинин Гарагала дағы әтәјиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 126, 1926-чы илдә 98, 1931-чи илдә 120, 1963-чү илдә 300 нәфәр азербайҗанлы. Әһали Гафан вә Качаран шәһәрләри мүүәссисәләриндә чалышырды. (1988-чи ил фачиәси.)

98. АЧЫБАЧ (1991-чи илдән АЧАБАЧ)—Ермәнистан ССР Гафан районунда, Бөркүшад дағ силсиләсинин чәнуб-гәрб әтәјиндә, Кеғи чајы саһилиндә, район мәркәзиндән 40 км шимал-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Кеғи кәнд совхозу илә бирләшдирилмишди. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәсиндә чалышырды. Иб-

тидаи мектэби, клуб вэ китабханасы вар иди. Эһалиси 1886-чы илдэ 202, 1926-чы илдэ 90, 1931-чи илдэ 115 нэфэр азэрбајчанлы. (1988-чи ил фачиэси.)

99. АЧЫЛЫ—Ермэнистан ССР Гафан рајонунда, Гафан шэһэриндэн 14 км чэнуб-гэрбдэ, Охчу чајынын сағ голу Эрафсэ чајынын сағ саһилиндэ азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Эһалиси 1873-чү илдэ 134, 1886-чы илдэ 153, 1905-чи илдэ 340, 1914-чү илдэ 100, 1931-чи илдэ 78, 1959-чу илдэ 69 нэфэр азэрбајчанлы. (1905-чи вэ 1988-чи иллэр фачиэлэри.)

100. АШИРЗАЛАД (ЭШИРЗАЛАД)—Ирэван губернијасы Ирэван гэзасында, Ведибасар маһалында азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. 1920-чи иллэрдэ 30 нэфэр азэрбајчанлы эһалиси олмуш, кэнд 1930-чу иллэрдэ лэғв едилмишдир.

101. АШИРАБАД (ЭШИРАБАД)—Ермэнистан ССР Наири рајонунда, Арзни шэһэри јахынлыгында азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. 1873-чү илдэ 136, 1897-чи илдэ 206, 1914-чү илдэ 281, 1926-чы илдэ 47 нэфэр азэрбајчанлы, 1931-чи илдэ 138 нэфэр күрд эһалиси олуб. (1918—20-чи иллэр фачнэси.) Кэнд 1940-чы иллэрдэ лэғв олунмушдур.

102. АШНАК (ЕШНАК)—Ирэван губернијасы Ечмиадзин гэзасында, Алакөз дагынын чэнуб-гэрб этэјиндэ, индики Талин рајонунда, рајон мэркэзиндэн 12 км чэнубда, Јереван-Талин јолунун сол тэрэфиндэ азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Эһалиси 1831-чи илдэ 62, 1973-чү илдэ 363, 1905-чи илдэ 477, 1914-чү илдэ 677 нэфэр азэрбајчанлы. 1918-чи илдэ кэнд дагыдылмышдыр. Сасун гэзасындан (Пиршен, Мшкеғ, Далворик, Качренк, Далһер, Коша, Блсенк вэ башга кэндлэрдэн) кэлэн ермэнилэр кэнддэ мэкунлашмышлар.

103. БАБАЈАГУБЛУ—Јелизаветпол губернијасы Зэнкэзур гэзасындакы Каварт кэнд ичмасы тэркибиндэ (Ермэнистан ССР Гафан рајону эразисиндэ) азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Рэси сэнэдлэрдэ кэндин ады 1825-чи илдэн гејд олунур. Эһалиси 1886-чы илдэ 145, 1917-чи илдэ 190, 1914-чү илдэ 179 нэфэр азэрбајчанлы. 1918—20-чи иллэр фачиэсиндэн сонра кэндин ады рэси сэнэдлэрдэ көстэрилмир.

104. БАБАЧАН (БАБАЧАН ДЭРИСИ, ГЫЗЫЛ БУЛАГ, ГЫЗЫЛ КЭНД, 1991-чи илдэн ТСАПАТАХ)—Ермэнистан ССР Басаркечэр (Варденис) рајонунда. Севан дағ силсилэсинин чэнуб-шэрг этэјиндэ, рајон мэркэзин-

93. АХТАЛА НЕРКИН (АШАҒЫ АХТАЛА, КҮМҮШ-ХАНА)—Ермәнистан ССР Туманҗан районунда, Дебет чагынын сол саһилиндә кәнд. 1987-чи илдә 69 нәфәр, 1926-чы илдә 140 нәфәр јунан вә азербайҗанлы, 1931-чи илдә 114 нәфәр ермәни, 124 нәфәр јунан. 10 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. 1940-чы илдә Ахтала шәһәр типли гәсәбәсинә бирләшдирилдикдән сонра азербайҗанлы әһали ораны тәрк едиб.

94. АХТАЛА ВЕРИН (ЈУХАРЫ АХТАЛА, КӨНІӨ АХТАЛА)—Ермәнистан ССР Туманҗан районунда Алаверди шәһәриндән 10 км шимал-шәргдә, Ахтала-Шамлыг јолу үстүндә кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 76, 1922-чи илдә 104 нәфәр азербайҗанлы вә јунан, 1931-чи илдә 119 нәфәр азербайҗанлы, 30 нәфәр јунан. (1988-чи ил фачиәси.)

95. АХИС (1935-чи илдән НАХС- 1949-чу илдән ДЗОРАП)—Ирэван губернијасы Ечмиадзин гәзасында, индики Әштәрәк рајону әразисиндә, рајон мәркәзиндән 7 км шимал-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 93, 1906-чы илдә 365, 1914-чү илдә 920 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1918-чи илдә дағыдылмыш, әһалиси әсәсән мәнв едилмишдир. Сағ галан олубса даһа бу кәндә гајытмајыб. Кәнддә Түркијәдән кәлән ермәниләр јерләшмишдир.

96. АХИЛЛУ (АҒЫЛЛЫ, мал-гара сахланан јер мәнасында)—Ирэван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасындакы Мартирос кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 11, 1905-чи илдә 36, 1914-чү илдә 36 нәфәр азербайҗанлы. 1918-чи илдә кәнд дағыдылмышдыр.

97. АЧАХЛЫ (АЧЫХЛЫ)—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Гафан шәһәриндән 6 км шимал-гәрбдә, Бөркүшад дағ силсиләсинин Гарагала дағы әтәјиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 126, 1926-чы илдә 98, 1931-чи илдә 120, 1963-чү илдә 300 нәфәр азербайҗанлы. Әһали Гафан вә Качаран шәһәрләри мүүссәсәләриндә чалышырды. (1988-чи ил фачиәси.)

98. АЧЫБАЧ (1991-чи илдән АЧАБАЧ)—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Бөркүшад дағ силсиләсинин чәнуб-гәрб әтәјиндә, Кеғи чајы саһилиндә, рајон мәркәзиндән 40 км шимал-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Кеғи кәнд совхозу илә бирләшдирилмишди. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәсиндә чалышырды. Иб-

тидаи мектэби, клуб вэ китабханасы вар иди. Эһалиси 1886-чы илдэ 202, 1926-чы илдэ 90, 1931-чи илдэ 115 нэфэр азэрбајчанлы. (1988-чи ил фачиэси.)

99. АЧЫЛЫ—Ермэнистан ССР Гафан рајонунда, Гафан шэһэриндэн 14 км чэнуб-гэрбдэ, Охчу чајынын сағ голу Эрафсэ чајынын сағ саһилиндэ азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Эһалиси 1873-чү илдэ 134, 1886-чы илдэ 153, 1905-чи илдэ 340, 1914-чү илдэ 100, 1931-чи илдэ 78, 1959-чу илдэ 69 нэфэр азэрбајчанлы. (1905-чи вэ 1988-чи иллэр фачиэлэри.)

100. АШИРЗАЛАД (ЭШИРЗАЛАД)—Ирэван губернијасы Ирэван гэзасында, Ведибасар маһалында азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. 1920-чи иллэрдэ 30 нэфэр азэрбајчанлы эһалиси олмуш, кэнд 1930-чу иллэрдэ лэғв едилмишдир.

101. АШИРАБАД (ЭШИРАБАД)—Ермэнистан ССР Наири рајонунда, Арзни шэһэри јахынлыгында азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. 1873-чү илдэ 136, 1897-чи илдэ 206, 1914-чү илдэ 281, 1926-чы илдэ 47 нэфэр азэрбајчанлы, 1931-чи илдэ 138 нэфэр күрд эһалиси олуб. (1918—20-чи иллэр фачиэси.) Кэнд 1940-чы иллэрдэ лэғв олунмушдур.

102. АШНАК (ЕШНАК)—Ирэван губернијасы Ечмиадзин гэзасында, Алакөз дагынын чэнуб-гэрб этэјиндэ, индики Талин рајонунда, рајон мэркэзиндэн 12 км чэнубда, Јереван-Талин јолунун сол тэрэфиндэ азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Эһалиси 1831-чи илдэ 62, 1973-чү илдэ 363, 1905-чи илдэ 477, 1914-чү илдэ 677 нэфэр азэрбајчанлы. 1918-чи илдэ кэнд дагыдылмышдыр. Сасун гэзасындан (Пиршен, Мишкеғ, Далворик, Качренк, Далһер, Коша, Блсенк вэ башга кэндлэрдэн) кэлэн ермэнилэр кэнддэ мэксүнлашмышлар.

103. БАБАЈАГУБЛУ—Јелизаветпол губернијасы Зэнкэзур гэзасындакы Каварт кэнд ичмасы тэркибиндэ (Ермэнистан ССР Гафан рајону эразисиндэ) азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Рэсми сэнэдлэрдэ кэндин ады 1825-чи илдэн гејд олунур. Эһалиси 1886-чы илдэ 145, 1917-чи илдэ 190, 1914-чү илдэ 179 нэфэр азэрбајчанлы. 1918—20-чи иллэр фачиэсиндэн сонра кэндин ады рэсми сэнэдлэрдэ көстэрилмир.

104. БАБАЧАН (БАБАЧАН ДЭРИСИ, ГЫЗЫЛ БУЛАГ, ГЫЗЫЛ КЭНД, 1991-чи илдэн ТСАПАТАХ)—Ермэнистан ССР Басаркечэр (Варденис) рајонунда. Севан дағ силсилэсинин чэнуб-шэрг этэјиндэ, рајон мэркэзин-

дөн 24 км шимал-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғул олурду. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. 1831-чи илдә 212, 1906-чы илдә 259, 1914-чү илдә 265, 1931-чи илдә 373 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси.)

105. БАБАҚИШИ (БУЖАҚАН)—Ермәнистан ССР (Абаран) Наири рајонунда, Әштәрәк шәһәриндән 27 км чәнуб-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 72, 1905-чи илдә 483, 1914-чү илдә 573 нәфәр азербайжанлы. 1918-чи илдә кәнд дағыдылмыш, әһали бөјүк итки вермишдир. Битлис, Алашкерт, Муш, Сасун, Хој, Салмаст рајонларындан кәлән ермәниләр 1922-чи илдә кәндә саһиб олмушлар.

106. БАҒЫРБӘЈЛИ—Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, һәкәри чајынын јухары ахыны јанында, Корус шәһәриндән 21 км шимал-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1907-чи илдә 836 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. 1918—20-чи илләрдә дағыдылмыш, сонрадан бәрпа олунмамышдыр.

107. БАЈАНДУР (1940-чы илдән ВАҒАТУР)—Ермәнистан ССР Корус рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км шималда азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 830, 1914-чү илдә 409 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә азербайжанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра кәлмишләр. Әһалиси 1931-чи илдә 533 нәфәр ермәни.

108. БАЈБУРТ—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 24 км шимал-шәргдә, Азад чајынын голу Мил чајы саһилиндә. азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 96, 1987-чи илдә 329, 1914-чү илдә 284, 1926-чы илдә 164, 1931-чи илдә 140 нәфәр азербайжанлы. Әһали 1945—49-чу илләрдә Азербайјана көчүрүлмүш, кәнд ләғв едилмишдир.

109. БАЈДАГ—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Гафан шәһәриндән 5 км шәргдә, Охчу чајы саһилиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 13, 1897-чи илдә 118, 1907-чи илдә 193, 1926-чы илдә 28, 1931-чи илдә 32, 1939-чу илдә 37 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. 1918—20-чи илләр гырғынындан сағ галан әһали 1940-чы илләрдә Азербайјана көчүрүлүб.

110. БАЈДАШ (БЕКДАШ, БЕЈДАШ, 1991-чи илдән ХОРДЗОР)—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон

дөн 24 км шимал-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғул олурду. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. 1831-чи илдә 212, 1906-чы илдә 259, 1914-чү илдә 265, 1931-чи илдә 373 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси.)

105. БАБАҚИШИ (БУЖАҚАН)—Ермәнистан ССР (Абаран) Наири рајонунда, Әштәрәк шәһәриндән 27 км чәнуб-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 72, 1905-чи илдә 483, 1914-чү илдә 573 нәфәр азәрбајчанлы. 1918-чи илдә кәнд дағыдылмыш, әһали бөјүк итки вермишдир. Битлис, Алашкерт, Муш, Сасун, Хој, Салмаст рајонларындан кәлән ермәниләр 1922-чи илдә кәндә саһиб олмушлар.

106. БАҒЫРБӘЈЛИ—Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, һәкәри чајынын јухары ахыны јанында, Корус шәһәриндән 21 км шимал-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1907-чи илдә 836 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. 1918—20-чи илләрдә дағыдылмыш, сонрадан бәрпа олунмамышдыр.

107. БАЈАНДҮР (1940-чы илдән БАҒАТУР)—Ермәнистан ССР Корус рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км шималда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 830, 1914-чү илдә 409 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә азәрбајчанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра кәлмишләр. Әһалиси 1931-чи илдә 533 нәфәр ермәни.

108. БАЈБУРТ—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 24 км шимал-шәргдә, Азад чајынын голу Мил чајы саһилиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 96, 1987-чи илдә 329, 1914-чү илдә 284, 1926-чы илдә 164, 1931-чи илдә 140 нәфәр азәрбајчанлы. Әһали 1945—49-чу илләрдә Азәрбајчана көчүрүлмүш, кәнд ләғв едилмишдир.

109. БАЈДАГ—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Гафан шәһәриндән 5 км шәргдә, Охчу чајы саһилиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 13, 1897-чи илдә 118, 1907-чи илдә 193, 1926-чы илдә 28, 1931-чи илдә 32, 1939-чу илдә 37 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. 1918—20-чи илләр гырғынындан сағ галан әһали 1940-чы илләрдә Азәрбајчана көчүрүлүб.

110. БАЈДАШ (БЕКДАШ, БЕЈДАШ, 1991-чи илдән ХОРДЗОР)—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон

мәркәзиндән 5 км шимал-шәргдә азербайҗанлылар јаша-
мыш кәнд. 1897-чи илдә 87, 1905-чи илдә 100, 1914-чү
илдә 230, 1928-чи илдә 27, 1931-чи илдә 40, 1959-чу илдә
60 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. 1970-чи илдә кәнд
ләғв едилмишдир. Әһалиси Азербайҗана көчмүшдүр.
(1918—20-чи илкәр фачиәси.)

111. БАЈНАКАР—Ермәнистан ССР Гафан рајонун-
да, Ужанис кәнди јахынлығында азербайҗанлылар јаша-
мыш кәнд. 1914-чү илдә 98 нәфәр азербайҗанлы әһалиси
олуб. Кәнд әсрин әввәлләриндә ләғв едилмишдир.

**112. БАЈТАР (АЛАҚИЛИСӘ, 1991-чи илдән ОВ-
ТУН)**—Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәр-
кәзиндән 9 км шимал-шәргдә, Ахурјан (Гәрби Арпа чај)
чајынын сол саһилиндә кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 27
нәфәр азербайҗанлы. Сонракы илләрдә азербайҗанлы-
ларла јанашы, јунанлар да јашамышдыр. Ермәниләр
бураја 1918—20-чи илләрдә Гарс вилајәтинин Күләјран
кәндиндән кәлмишләр. 1979-чу илдә 235 нәфәр ермәни
әһалиси олуб.

113. БАЛЫХЛЫ (1991-чи илдән ЗОРАКЕРТ)—Ермә-
нистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәркәзиндән 21 км
шимал-гәрбдә, Гәрби Арпа чајынын гәрб саһилиндә,
азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг
вә әкинчиликлә мәшғул иди. Мәктәби, клубу, китабхана-
сы вар иди. Әһалиси 1886-чы илдә 205, 1905-чи илдә 372,
1914-чү илдә 474, 1931-чи илдә 171, 1922-чи илдә 119,
1979-чу илдә 472 нәфәр азербайҗанлы. Гоншу Ханчаллы
кәндинин әһалиси 1930-чу илләрдә көчүб бу кәндә кәл-
мишдир. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри.)

114. БАРАБАТУМ—Ермәнистан ССР Гафан рајонун-
да, Гафан шәһәри јахынлығында, онун чәнуб-шәрг тәрә-
финдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи
илдә 445, 1914-чү илдә 178 нәфәр азербайҗанлы. Сонра-
кы илләрдә кәнддә азербайҗанлыларын јашамасы гејд
олунмамышдыр.

115. БАСАРКЕЧӘР (1969-чу илдән ВАРДЕНИС)—
Ермәнистан ССР Варденис рајон мәркәзинин 1969-чу илә
гәдәр олан ады. Јереван шәһәриндән 163 км мәсафәдә,
Севан көлү саһилиндә шәһәр типли гәсәбә. 1831-чи илдә
бурада 31 аилә, 178 нәфәр азербайҗанлы мәскун иди.
Ермәниләр бураја Гафгаз чанишини Паскевичин көстә-
риши илә 1830-чу илләрдә Диадиндән (Түркијә) кәтири-
либ јерләшдирилмишләр. Кет-кедә ермәниләрин сајы
артмыш, азербайҗанлылар исә башга кәндләрә көчүб кет-

мәжә мәчбур олмушлар. 100 ил сонра, 1931-чи илдә бурада чәми 19 нәфәр азербайҗанлы галмышды. 1970-чи илдә 90 нәфәр азербайҗанлы, 8077 нәфәр ермәни вар иди.

116. БАХЧАЧЫГ—Ермәнистан ССР Талин районунда, Алакөз дагынын чәнуб-шәрг әтәјиндә, индики Верин Са-сунашен кәндиндән 4 км чәнуб-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 40, 1905-чи илдә 101, 1914-чү илдә 101 нәфәр азербайҗанлы. 1918-чи ил фачиәсиндән сонра кәндиң ады рәсми сәнәдләрдә гејд олунмамышдыр.

117. БАХЧАЧЫГ (БАХЧАЛАР)—Ермәнистан ССР Веди (Арарат) районунда, Веди гәсәбәсиндән 23 км ши-мал-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 263, 1897-чи илдә 373, 1905-чи илдә 618, 1914-чү илдә 568, 1926-чы илдә 130, 1931-чи илдә 240 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр гырғынындан сағ галан әһали Азербайҗана көчмүшдү. Кәнд 1959-чу илдә ләғв едилмишдир.

118. БАХЧАЛЫ (БАҒЧАЛЫ)—Кечмиш Гарс вилајә-ти Ағбаба бөлкәсиндә, индики Амәсија районунда азе-рбайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 162. 1897-чи илдә 240, 1905-чи илдә 277, 1914-чү илдә 236 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1918—20-чи илләрдә дағы-дылмышдыр.

119. БАҒАРЛЫ—Ермәнистан ССР Гафан районунда, Гафан шәһәриндән 24 км шимал-гәрбдә, Кеғи чајынын ашағы ахынынын сол саһилиндә азербайҗанлылар јаша-мыш кәнд. Кеғи һејвандарлыг совхозу илә бирләшди-рилмишди. Әһалиси 1831-чи илдә 62, 1897-чи илдә 74, 1907-чи илдә 132, 1926-чы илдә 113, 1931-чи илдә 122, 1979-чу илдә 358 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фа-чиәси.)

120. БАҒАРЛЫ—Јелизаветпол (Кәнчә) губернијасы Зәнкәзур гәзасында (Ермәнистан ССР Гафан районун-да), Бәсит (Дзав) чајынын сол саһилиндә азербайҗанлы-лар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 432, 1907-чи илдә 455, 1914-чү илдә 970 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләрдә кәнд дағыдылмыш, әһалинин бөјүк һиссәси һәлак олмушдур. Кәнд бәрпа едилмәмишдир.

121. БАҒАРЛЫ—Јелизаветпол (Кәнчә) губернијасы Зәнкәзур гәзасында, индики Сисјан району әразисиндә, Сисјандан шәрг тәрәфдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 9, 1897-чи илдә 124, 1914-чү илдә 49

нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. 1920-чи илдә Вағуди кәнди илә бирләшдирилмишди.

122. БАҶОҒЛУ (БАҶЫОҒЛУ, 1945-чи илдән ҺАҶКА-ВАН)—Ермәнистан ССР, Ахурјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км шимал-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 391, 1905-чи илдә 546, 1907-чи илдә 600, 1914-чү илдә 698 нәфәр азәрбајчанлы. Азәрбајчанлылар 1915-чи илдә говулмуш, кәнд ермәниләрлә мәскунлашдырылмышдыр.

123. БАШКӘНД (КӨҶЧӨ БАШКӘНДИ, 1946-чы илдән КЕҒАРКУНИ)—Кечмиш Ермәнистан ССР Нор-Бајазет (Камо) рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км чәнубда Азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Ермәниләр бураја 1829—30-чу, һабелә 1914—19-чу илләрдә Түркијенин Алашкерт, Буланых вә башга рајонларындан кәлмишләр. 1905-чи илдә 339 нәфәр азәрбајчанлы. 576 нәфәр ермәни, 34 нәфәр күрд, 1914-чү илдә 349 нәфәр азәрбајчанлы, 675 нәфәр ермәни, 40 нәфәр күрд, 1931-чи илдә исә 194 нәфәр азәрбајчанлы, 1156 нәфәр ермәни әһалиси олуб. Азәрбајчанлылар 1930-чу илләрдә Ермәнистан ССР Гарабағлар рајонуна, рајон ләғв олундугдан сонра исә Азәрбајчана көчмүшләр.

124. БАШНАЛЫ (БАШЫН АЛЫ, 1949-чу илдән БАГРАМЈАН)—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында (Ермәнистан ССР Арташат рајонунда), рајон мәркәзиндән 4 км гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 30, 1905-чи илдә 68, 1914-чү илдә 71, 1931-чи илдә 7 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сағ галан азәрбајчанлылар әсрин 30-чу илләриндә кәнди тәрк етмишләр. Ермәниләр 1828—29-чу илләрдә Ходан вә Салмастан (175 нәфәр) кәлиб һәмин кәнддә мәскунлашмышлар.

125. БАШСЫЗ (БАЈСЫЗ)—Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Талин рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км шәргдә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 12 нәфәр азәрбајчанлы. XIX әсрин 30-чу илләриндә күрдләр мәскунлашдыгдан сонра азәрбајчанлылар кәнди тәрк етмишләр.

126. БЕҶАЗЛЫ (БӘҶЧИВАЗЛЫ, 1945-чи илдән ВОС-ТАН)—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында (Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 2 км шимал-шәргдә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 102, 1973-чү илдә 23, 1931-чи илдә 11 нәфәр азәрбајчанлы. Онлар 30-чу илләрдә кәнди тәрк

мәркәзиндән 5 км шимал-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1897-чи илдә 87, 1905-чи илдә 100, 1914-чү илдә 230, 1928-чи илдә 27, 1931-чи илдә 40, 1959-чу илдә 60 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. 1970-чи илдә кәнд ләғв едилмишдир. Әһалиси Азербайҗана көчмүшдүр. (1918—20-чи илкәр фачиәси.)

111. БАЈНАКАР—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Ужанис кәнди јахынлығында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1914-чү илдә 98 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. Кәнд әсрин әввәлләриндә ләғв едилмишдир.

112. БАЈТАР (АЛАҚИЛИСӘ, 1991-чи илдән ОВТУН)—Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км шимал-шәргдә, Ахурјан (Гәрби Арпа чај) чајынын сол саһилиндә кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 27 нәфәр азербайҗанлы. Сонракы илләрдә азербайҗанлыларла јанашы, јунанлар да јашамышдыр. Ермәниләр бураја 1918—20-чи илләрдә Гарс вилајәтинин Күлөјран кәндиндән кәлмишләр. 1979-чу илдә 235 нәфәр ермәни әһалиси олуб.

113. БАЛЫХЛЫ (1991-чи илдән ЗОРАКЕРТ)—Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәркәзиндән 21 км шимал-гәрбдә, Гәрби Арпа чајынын гәрб саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғул иди. Мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1886-чы илдә 205, 1905-чи илдә 372, 1914-чү илдә 474, 1931-чи илдә 171, 1922-чи илдә 119, 1979-чу илдә 472 нәфәр азербайҗанлы. Гоншу Ханчаллы кәндинин әһалиси 1930-чу илләрдә көчүб бу кәндә кәлмишдир. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри.)

114. БАРАБАТУМ—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Гафан шәһәри јахынлығында, онун чәнуб-шәрг тәрәфиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 445, 1914-чү илдә 178 нәфәр азербайҗанлы. Сонракы илләрдә кәнддә азербайҗанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр.

115. БАСАРКЕЧӘР (1969-чу илдән ВАРДЕНИС)—Ермәнистан ССР Варденис рајон мәркәзинин 1969-чу илә гәдәр олан ады. Јереван шәһәриндән 163 км мәсафәдә, Севан көлү саһилиндә шәһәр типли гәсәбә. 1831-чи илдә бурада 31 аилә, 178 нәфәр азербайҗанлы мәскун иди. Ермәниләр бураја Гафгаз чанишини Паскевичин көстәриши илә 1830-чу илләрдә Диадиндән (Түркијә) кәтирилиб јерләшдирилмишләр. Кет-кедә ермәниләрин сајы артмыш, азербайҗанлылар исә башга кәндләрә көчүб кет-

мәжә мәчбур олмушлар. 100 ил сонра, 1931-чи илдә бурада чәми 19 нәфәр азербайҗанлы галмышды. 1970-чи илдә 90 нәфәр азербайҗанлы, 8077 нәфәр ермәни вар иди.

116. БАХЧАЧЫГ—Ермәнистан ССР Талин районунда, Алакөз дагынын чәнуб-шәрг этәјиндә, индики Верин Са-сунашен кәндиндән 4 км чәнуб-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 40, 1905-чи илдә 101, 1914-чү илдә 101 нәфәр азербайҗанлы. 1918-чи ил фачиәсиндән сонра кәндиң ады рәсми сәнәдләрдә гејд олунмамышдыр.

117. БАХЧАЧЫГ (БАХЧАЛАР)—Ермәнистан ССР Веди (Арарат) районунда, Веди гәсәбәсиндән 23 км ши-мал-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 263, 1897-чи илдә 373, 1905-чи илдә 618, 1914-чү илдә 568, 1926-чы илдә 130, 1931-чи илдә 240 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр гырғынындан сағ галан әһали Азербайҗана көчмүшдү. Кәнд 1959-чу илдә ләғв едилмишдир.

118. БАХЧАЛЫ (БАҒЧАЛЫ)—Кечмиш Гарс вилајә-ти Ағбаба бөлкәсиндә, индики Амасија районунда азе-рбайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 162. 1897-чи илдә 240, 1905-чи илдә 277, 1914-чү илдә 236 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1918—20-чи илләрдә дағы-дылмышдыр.

119. БАҒАРЛЫ—Ермәнистан ССР Гафан районунда, Гафан шәһәриндән 24 км шимал-гәрбдә, Кеғи чајынын ашағы ахынынын сол саһилиндә азербайҗанлылар јаша-мыш кәнд. Кеғи һејвандарлыг совхозу илә бирләшди-рилмишди. Әһалиси 1831-чи илдә 62, 1897-чи илдә 74, 1907-чи илдә 132, 1926-чы илдә 113, 1931-чи илдә 122, 1979-чу илдә 358 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фа-чиәси.)

120. БАҒАРЛЫ—Јелизаветпол (Кәнчә) губернијасы Зәнкәзур гәзасында (Ермәнистан ССР Гафан районун-да), Бәсит (Дзав) чајынын сол саһилиндә азербайҗанлы-лар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 432, 1907-чи илдә 455, 1914-чү илдә 970 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләрдә кәнд дағыдылмыш, әһалинин бөјүк һиссәси һәлак олмушдур. Кәнд бәрпа едилмәмишдир.

121. БАҒАРЛЫ—Јелизаветпол (Кәнчә) губернијасы Зәнкәзур гәзасында, индики Сисјан рајону әразисиндә, Сисјандан шәрг тәрәфдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 9, 1897-чи илдә 124, 1914-чү илдә 49

нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. 1920-чи илдә Вағуди кәнди илә бирләшдирилмишди.

122. БАҶОҒЛУ (БАҶЫОҒЛУ, 1945-чи илдән ЫАҶКА-ВАН)—Ермәнистан ССР, Ахурјан районунда, район мәркәзиндән 15 км шимал-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 391, 1905-чи илдә 546, 1907-чи илдә 600, 1914-чү илдә 698 нәфәр азербайжанлы. Азербайжанлылар 1915-чи илдә говулмуш, кәнд ермәниләрлә мәскунлашдырылмышдыр.

123. БАШКӘНД (КӨҶЧӨ БАШКӘНДИ, 1946-чы илдән КЕҒАРКУНИ)—Кечмиш Ермәнистан ССР Нор-Бајазет' (Камо) районунда, район мәркәзиндән 12 км чәнубда Азербайжанлылар јашамыш кәнд. Ермәниләр бураја 1829—30-чу, һабелә 1914—19-чу илләрдә Түркијенин Алашкерт, Буланых вә башга районларындан кәлмишләр. 1905-чи илдә 339 нәфәр азербайжанлы. 576 нәфәр ермәни, 34 нәфәр күрд, 1914-чү илдә 349 нәфәр азербайжанлы, 675 нәфәр ермәни, 40 нәфәр күрд, 1931-чи илдә исә 194 нәфәр азербайжанлы, 1156 нәфәр ермәни әһалиси олуб. Азербайжанлылар 1930-чу илләрдә Ермәнистан ССР Гарабағлар районуна, район ләғв олундугдан сонра исә Азербайјана көчмүшләр.

124. БАШНАЛЫ (БАШЫН АЛЫ, 1949-чу илдән БАГРАМЈАН)—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында (Ермәнистан ССР Арташат районунда), район мәркәзиндән 4 км гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 30, 1905-чи илдә 68, 1914-чү илдә 71, 1931-чи илдә 7 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сағ галан азербайжанлылар әсрин 30-чу илләриндә кәнди тәрк етмишләр. Ермәниләр 1828—29-чу илләрдә Ходан вә Салмастан (175 нәфәр) кәлиб һәмин кәнддә мәскунлашмышлар.

125. БАШСЫЗ (БАЈСЫЗ)—Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Талин районунда, район мәркәзиндән 15 км шәргдә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 12 нәфәр азербайжанлы. XIX әсрин 30-чу илләриндә күрдләр мәскунлашдыгдан сонра азербайжанлылар кәнди тәрк етмишләр.

126. БЕҶАЗЛЫ (БӘҶЧИВАЗЛЫ, 1945-чи илдән ВОС-ТАН)—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында (Ермәнистан ССР Арташат районунда, район мәркәзиндән 2 км шимал-шәргдә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 102, 1973-чү илдә 23, 1931-чи илдә 11 нәфәр азербайжанлы. Онлар 30-чу илләрдә кәнди тәрк

етмишләр. Ермәниләр 1828—29-чу илләрдә Хождан вә Салмастан (250 нәфәр) кәлиб кәндә саһиб чыхмышлар.

127. БӘДӘЛ (МОЛЛА БӘДӘЛ, СӘФИАБАД, РӘ-
ҲИМАБАД, 1946-чы илдән ЈЕҒЕГНУТ)—Ермәнистан
ССР Ноктемберјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км
чәнуб-шәргдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1873-чү
илдә 300, 1906-чы илдә 335, 1914-чү илдә 341 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. 1918-чи илдә кәнд бүтүнлүклә дағыдылмыш, әһалинин хејли һиссәси һәлак олмушдур. Сағ галанлардан һеч ким бир даһа бу кәндә гајытмамышдыр. Түркіјәдән кәлән ермәниләр кәндә саһиб олмушлар.

128. БӘРИАБАД (1991-чи илдән БАРЕПАТ)—Ермәнистан ССР Красносело рајонунда, рајон мәркәзиндән 21 км шимал-гәрбдә, Ичеван-Красносело јолунун чәнуб тәрәфиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1897-чи илдә 111, 1926-чы илдә 91, 1931-чи илдә 109, 1939-чу илдә 102, 1959-чу илдә 205 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. 1960-чы илдә Әмирхејр кәнди илә бирләшдирилмишди. (1988-чи ил фачиәси.)

129. БЗОВАНД (АХУНД БЗОВАНД, 1945-чи илдән БЕРДИК)—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 137, 1897-чи илдә 341, 1907-чи илдә 322, 1914-чү илдә 385 нәфәр азербайчанлы, 1926-чы илдә 172 нәфәр азербайчанлы, 19 нәфәр ермәни. (1918—20 чи илләр фачиәси.) Ермәниләр бураја Хождан вә Салмастан кәлмишләр. Азербайчанлы әһали 1940-чы илләрдә кәнддән чыхарылмышдыр.

130. БИЛӘК (АШАҒЫ ЗИРӘК)—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасында, Зирәк чајы саһилиндә, индики Әзизбәјов рајонунда, Кечуд су анбарындан 3—4 км мәсафәдә, шимал-шәрг истигамәтиндә харабалыгла-ры галмыш кәнд. 1873-чү илдә 244, 1897-чи илдә 357, 1914-чү илдә 536 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1918-чи илдә дағыдылмыш, јенидән бәрпа олунмамышдыр.

131. БИНА ЈЕРИ—Јелизаветпол губернијасы Зәнкә-зур гәзасындакы Бајандур кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Корус рајону әразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 151, 1905-чи илдә 108, 1914-чү илдә 166 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы кәнд дағыдылмышдыр.

132. БИТЛИЧӘ (1945-чи илдән БАРТСРАВАН)—

Ермәнистан ССР Арташат районунда, Арташат шәһәрindən 15 км шималда, Азад чајынын сағ саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1914-чү илдә 198, 1931-чи илдә 85 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Онлар 1940-чы илләрдә Азербайчана көчүрүлүбләр. Кәнд ермәниләрлә мәскунлашыб.

133. БЫҒЛЫ (БЫҒЛЫ НҮСЕЈН САРАЧЛЫ)—Ирәван губернијасы Нор-Бајазет гәзасында (индики Севан району әразисиндә кәндиң харабалыглары галмышдыр) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Нор-Бајазет районундакы Ағзыбир (Лчап) кәндиндән Севан району истига мәтиндә 14—15 км мәсафәдә, Севан көлү саһилиндә јерләширди. Әһалиси 1831-чи илдә 26, 1873-чү илдә 356, 1897-чи илдә 646, 1906-чы илдә 658, 1914-чү илдә 846, 1931-чи илдә 53 нәфәр азербайчанлы. Онлар кәнди 1930-чу илләрин сонларында тәрк етмишләр. (1918—20-чи илләр фачиәси). Кәнд ләғв олуңмушдур.

134. БОЗГАЛА (ШИНДИЛӘР)—Ермәнистан ССР Амасија районунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1908-чи илдә 139, 1914-чү илдә 159, 1926-чы илдә 55, 1931-чи илдә 94, 1939-чу илдә 104 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1940-чы илдә ләғв едилмишир.

135. БОЗКОСА—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында Баш-Кәрни кәнд ичмасы тәркибиндә, Үчтәпәләр дағы әтәјиндә (Ермәнистан ССР Котажк району әразисиндә. Ашағы Кохт кәнд советлији тәркибиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 99, 1886-чы илдә 141, 1905-чи илдә 154, 1914-чү илдә 225 нәфәр азербайчанлы. 1918-чи илдә кәнд дағыдылмыш, 1931-чи илдә әһалинин сијаһыјаалынмасындан сонра бәрпа олуңмуш, 1940-чы илләрдә ләғв едилмишир.

136. БУҒАКАР—Ермәнистан ССР Меґри районунда, район мәркәзиндән 12 км шимал-шәргдә, Меґри чајынын сол саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 139, 1908-чи илдә 194, 1914-чү илдә 96, 1922-чи илдә 44, 1931-чи илдә 41, 1939-чу илдә 53 нәфәр азербайчанлы. Кәнд 130-чу илләрдә ләғв едилиб, әһалиси Леһваз кәндинә көчүрүлмүшдү.

137. БУЛАХЛАР—Ермәнистан ССР Әзизбәјов районунда, һер-һер кәндиндән 4 км чәнубда, булагларла әһатә олуңмуш тәпәдә јерләшән кәнд. 1906-чы илдә 130, 1914-чү илдә 132, 1931-чи илдә 63 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Әһалинин Азербайчана көчүрүлмәси илә әлагәдар кәнд 1949-чу илдә ләғв едилмишир.

етмишләр. Ермәниләр 1828—29-чу илләрдә Хождан вә Салмастан (250 нәфәр) кәлиб кәндә саһиб чыхмышлар.

127. БӘДӘЛ (МОЛЛА БӘДӘЛ, СӘФИАБАД, РӘ-
ҲИМАБАД, 1946-чы илдән ЈЕҒЕГНУТ)—Ермәнистан
ССР Ноктемберјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км
чәнуб-шәргдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1873-чү
илдә 300, 1906-чы илдә 335, 1914-чү илдә 341 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. 1918-чи илдә кәнд бүтүнлүклә дағыдылмыш, әһалинин хејли һиссәси һәлак олмушдур. Сағ галанлардан һеч ким бир даһа бу кәндә гајытмамышдыр. Түркіјәдән кәлән ермәниләр кәндә саһиб олмушлар.

128. БӘРИАБАД (1991-чи илдән БАРЕПАТ)—Ермәнистан ССР Красносело рајонунда, рајон мәркәзиндән 21 км шимал-гәрбдә, Ичеван-Красносело јолунун чәнуб тәрәфиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1897-чи илдә 111, 1926-чы илдә 91, 1931-чи илдә 109, 1939-чу илдә 102, 1959-чу илдә 205 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. 1960-чы илдә Әмирхејр кәнди илә бирләшдирилмиши. (1988-чи ил фачиәси.)

129. БЗОВАНД (АХУНД БЗОВАНД, 1945-чи илдән БЕРДИК)—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 137, 1897-чи илдә 341, 1907-чи илдә 322, 1914-чү илдә 385 нәфәр азербайчанлы, 1926-чы илдә 172 нәфәр азербайчанлы, 19 нәфәр ермәни. (1918—20-чи илләр фачиәси.) Ермәниләр бураја Хождан вә Салмастан кәлмишләр. Азербайчанлы әһали 1940-чы илләрдә кәнддән чыхарылмышдыр.

130. БИЛӘК (АШАҒЫ ЗИРӘК)—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасында, Зирәк чајы саһилиндә, индики Әзизбәјов рајонунда, Кечуд су анбарындан 3—4 км мәсафәдә, шимал-шәрг истигамәтиндә харабалыгла-ры галмыш кәнд. 1873-чү илдә 244, 1897-чи илдә 357, 1914-чү илдә 536 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1918-чи илдә дағыдылмыш, јенидән бәрпа олунмамышдыр.

131. БИНА ЈЕРИ—Јелизаветпол губернијасы Зәнкә-зур гәзасындакы Бајандур кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Корус рајону әразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 151, 1905-чи илдә 108, 1914-чү илдә 166 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы кәнд дағыдылмышдыр.

132. БИТЛИЧӘ (1945-чи илдән БАРТСРАВАН)—

138. БУРЧАЛЫ—Ермәнистан ССР Гафан районунда, Качаран шәһәрindən 3 км чәнуб-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1914-чү илдә 97, 1931-чи илдә 93 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. Качаран комбинатынын кенішләзимәси илә әлагәдар кәнд ләгв едилмишдир.

139. БҮЛБҮЛҮЛҮЛАН (КАҺА)—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасындакы Кешишкәнд кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Јеғегнадзор районунда) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 67, 1905-чи илдә 398, 1914-чү илдә 378 нәфәр азербайжанлы. 1918—1920-чи илләр фачисиндән сонра кәнд ләгв олунмушдур.

140. БЧНИ (БЖНИ)—Ермәнистан ССР Граздан районунда, район мәркәзиндән 13 км чәнуб-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 232, 1873-чү илдә 426, 1905-чи илдә 826, 1914-чү илдә 1176, 1931-чи илдә 64 нәфәр азербайжанлы. Кәнддә 1831-чи илдә Түркијәнин Гарс вилајәтиндән вә Ирандан кәлән ермәниләр дә јашамышдыр. (1918—1920-чи илләр фачисини.) Азербайжанлылар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр.

141. ВАГУДИ—Ермәнистан ССР Сисјан районунда, район мәркәзиндән 9 км чәнуб-шәргдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғул иди. Орта мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1907-чи илдә 395, 1914-чү илдә 870 нәфәр азербайжанлы, 1931-чи илдә 436 нәфәр азербайжанлы, 322 нәфәр ермәни. (1918—1920-чи илләр вә 1988-чи ил фачисәләри.)

142. ВАРТАНАДЗОР 1-чи (ВАРТАНИЗУР, ВАРТАНАЗУР, ВАРДАНДЗОР)—Ермәнистан ССР Меғри районунда, Меғри чајынын орта ахынын сол саһилиндә, район мәркәзиндән 9 км шимал-шәргдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси, 1906-чы илдә 439, 1914-чү илдә 1053, 1931-чи илдә 243 нәфәр азербайжанлы. Мәктәби, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. (1918—1920-чи илләр вә 1988-чи ил фачисәләри.)

143. ВАРТАНАДЗОР 2-чи—Зәнкәзур гәзасында (Ермәнистан ССР Меғри районунда), Вартанадзор кәнди јахынлығында азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1906-чы илдә 951 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. Сонракы илләрдә кәндиң рәсми сәнәдләрдә ады чәкилмир.

144. ВАРТАНЕС (ВАРДАНЕС)—Ермәнистан ССР Јеғегнадзор районунда, Нешин чајы саһилиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1906-чы вә 1914-чү илләрдә

176, 1931-чи илдә 80 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. Кәнд 1940-чы илләрдә ләгв едилмиш, әһали Азербайжана көчүрүлмүшдүр.

145. ВАРТАНЛЫ—Гарс вилајәти Шоракәл мөнтәгәсиндә. Кимли кәнд ичмасында (Ермәнистан ССР Ахур-җан районү эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 586, 1905-чи илдә 724, 1914-чү илдә 1039 нәфәр азербайжанлы. 1918-чи илдән сонра кәндин ады рәсми сәнәдләрдә чәкилмир.

146. ВАРТАНЛЫ (ВАРДАНЛЫ)—Ермәнистан ССР Гугарк районунда кәнд. 1905-чи илдә 217 нәфәр азербайжанлы, 201 нәфәр ермәни, 1914-чү илдә 786 нәфәр азербайжанлы, 729 нәфәр ермәни, 1931-чи илдә 220 нәфәр азербайжанлы, 918 нәфәр ермәни, 6 рус әһалиси олуб. Азербайжанлы әһали 1940-чы илдә кәнди тәрк едибләр. Кәнд Кировакан шәһәринин гәсәбәсинә чеврилиб.

147. ВАҢРАВАР (ВАГРОВАР)—Ермәнистан ССР Меҗри районунда, рајон мәркәзиндән 6 км шимал-гәрбдә, Ваһравар чајы саһилиндә кәнд. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыгга мәшғул олуб. 1905-чи илдә 258 нәфәр азербайжанлы, 1931-чи илдә 64 нәфәр азербайжанлы, 300 нәфәр ермәни әһалиси олуб. (1905-чи вә 1988-чи ил фачиәләри.)

148. ВЕДИ (ВЕДИ УЛҖА, БӨҖҮК ВЕДИ)—Ермәнистан ССР Веди (Арарат) рајонунда шәһәр типли гәсәбә (1963-чү илдән), Веди чајынын сағ саһилиндә, Ајгаван дәмир јолу стансијасындан 7 км мәсафәдә. Инди Арарат рајонунун мәркәзидир. 1831-чи илдә бурада 799, 1905-чи илдә 2387 нәфәр азербайжанлы, 36 нәфәр күрд, 1914-чү илдә 2464 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. 1931-чи илдә исә 1254 нәфәр азербайжанлы, 214 нәфәр ермәни вар иди. 1918—1920-чи илләр фачиәсиндән сағ галан азербайжанлы әһали 1940-чы илләрдә бураны тәрк етмишдир.

149. ВӘРМӘЗҖАР (ВАРМАЗҖАР, 1946-чы илдән АРЕ-ВАШАД)—Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км чәнуб-шәртдә, Јереван-Ечмиадзин јолунун сол тәрәфиндә кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 61, 1873-чү илдә 236 нәфәр, әксәријјәти азербайжанлы. Азербайжанлылар бураны XX әсрин әввәлләриндә тәрк етмишләр. Ермәниләр 1828—1829-чу илләрдә Хојдан вә Салмастан кәлиб кәнддә мәсқулашмышлар.

150. ГАБАХЛЫ—Ермәнистан ССР Јеҗегнадзор рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км чәнуб-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Говушуг һејвандарлыг совхозу

илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1831-чи илдә 33, 1905-чи илдә 614, 1914-чү илдә 614, 1931-чи илдә 330 нәфәр азербайҗанлы. (1918—1920-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

151. ГАБАХЛЫ—Ермәнистан ССР Әзизбәјов райо- нунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1914-чү илдә 235, 1831-чи илдә 108 нәфәр азербайҗанлы. Әһали 1948-чи илләрдә Азербайҗана көчүрүлмүш, кәнд әразиси гоншу ермәни кәндләринин отлаг сәһәсинә чеврилмиш- дир.

152. ГАБАХЛЫ—Ермәнистан ССР Ахта (Һраздан) райо- нунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 181, 1914-чү илдә 431, 1931-чи илдә 128 нә- фәр азербайҗанлы. Кәнд 1930-чу илләрин сонунда ләғв едилмиш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

153. ГАЈАБАШ (ГАЈАБАШЫ, 1991-чи илдән КЕҒА- МАБАК)—Ермәнистан ССР Варденис райо- нунда, район мәркәзиндән 8 км чәнуб-гәрбдә азербайҗанлылар јаша- мыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик сәһәсиндә чалышырды. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1906-чы илдә 219, 1914-чү илдә 240, 1931-чи илдә 356 нәфәр азербайҗанлы. Кәнддә күрдләр дә јашамышдыр. (1988-чи ил фачиәси.)

154. ГАЈАЛЫ—Ирэван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасындакы Гидеваз кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермә- нистан ССР Әзизбәјов району әразисиндә) азербайҗан- лылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 40, 1905-чи илдә 240, 1914-чү илдә 240 нәфәр азербайҗанлы. 1918— 1920-чи илләр фачиәсиндән сонра кәндин ады сәнәдләр- дә көстәрилмир.

155. ГАЈА ХАРАБА—Ирэван губернијасы Ирәван гәзасында, Кәнәкир кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәни- стан ССР Котайк району әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 29, 1905-чи илдә 106. 1914-чү илдә 174 азербайҗанлы. 1918—1920-чи ил фачиәсиндән сонра кәндин ады рәсми сәнәдләрдә көс- тәрилмир.

156. ГАЛАДИБИ—Кечмиш Ермәнистан ССР Веди (Арарат) райо- нунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1940-чы илләрдә ләғв олунмуш Гарабағлар району әра- зисиндә иди. Әһалиси 1905-чи илдә 242, 1914-чү илдә 399, 1931-чи илдә 189 нәфәр азербайҗанлы. (1918—1920- чи илләр фачиәси.) 1940-чы илләрдә әһалинин Азербай- чана көчүрүлмәси илә әлагәдар кәнд ләғв олунмушдүр.

157. ГАЛАСАР (ГАЛАСЕР)—Ермәнистан ССР Јеґегнадзор рајонунда, рајон мәркәзиндән 17 км шимал-шәргдә, Јеґекис чајынын сағ саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Говушуг һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1905-чи илдә 154, 1914-чү илдә 154, 1931-чи илдә 142 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

158. ГАНЛЫ (ГАНЛЫ АЛЛАҺВЕРДИ, ГАМЫШЛЫ, ТОРФАВАН)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 3 км шимал-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 8 иллик мәктәби, китабханасы вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 99, 1905-чи илдә 445, 1914-чү илдә 476, 1931-чи илдә 287 нәфәр азербайҗанлы. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәсиндә чалышырды. (1918—1920-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри.)

159. ГАРАБАҒЛАР (АШАҒЫ ГАРАБАҒЛАР, 1935-чи илдән ЧИМӘНКӘНД, 1978-чи илдән Уртсадзор)—Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, рајон мәркәзиндән 7 км шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 1803 нәфәр азербайҗанлы, 12 нәфәр күрд, 1914-чү илдә 1750 нәфәр азербайҗанлы, 1931-чи илдә 663 нәфәр азербайҗанлы, 178 нәфәр ермәни, 34 нәфәр күрд. Азербайҗанлылар кәнди 1940-чы илләрдә Гарабағлар рајону ләғв едилдикдән, әрази Веди рајону табелијинә кечдикдән соира тәрк етмишләр. (1918—1920-чи илләр фачиәси.)

160. ГАРАБАҒЛАР (ЈУХАРЫ ГАРАБАҒЛАР, ГАРАБАҒЛАР ВЕРИН)—Ермәнистан ССР Веди рајонунда, Ашағы Гарабағлар кәнди јахынлығында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 420, 1914-чү илдә 426 нәфәр азербайҗанлы. 1918—1920-чи илләр фачиәси заманы азербайҗанлылар кәнддән говулмушлар. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунмушдур.

161. ГАРАБАШ—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 49 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунмушдур.

162. ГАРАБУЛАГ (1991-чи илдән ШАГИК)—Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, Арпа көлү саһилиндә, рајон мәркәзиндән 33 км шимал-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Гузукәнд һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1905-чи илдә 295, 1914-чү илдә 382, 1931-чи илдә 94, 1970-чи илдә 295, 1914-чү ил 382, 1931-чи илдә 94, 1970-чи илдә 215 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

163. ГАРАГАЈА—Ермәнистан ССР Јеґегнадзор рајонунда, рајон мәркәзиндән 25 км шимал-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Күлүдүз (Күллүдүз) һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишиди. Әһалиси 1906-чы вә 1914-чү илдә 177, 1931-чи илдә 140 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

164. ГАРАГАЈА (1991-чи илдән ДЗОРАВАНК)—Ермәнистан ССР Красносело рајонунда, Кедик чајынын сол саһилиндә, рајон мәркәзиндән 27 км шимал-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Мешәкәнд (1991-чи илдән Антарамег) һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишиди. Әһалиси 1907-чи илдә 228, 1914-чү илдә 265, 1931-чи илдә 205 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

165. ГАРАГАЈА (ЈУХАРЫ ГАРАГАЈА)—Кечмиш Ермәнистан ССР Калинино рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км чәнуб-гәрбдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Илмәзли һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишиди. Әһалиси 1905-чи илдә 205 нәфәр, 1914-чү илдә 265 нәфәр, 1931-чи илдә 175 нәфәр азербайҗанлы. 1988-чи ил фачиәси.

166. ГАРАГАЈА (1918-чи илдән СЕВАБЕРД)—Ермәнистан ССР Котажк (Абовјан) рајонунда, рајон мәркәзиндән 20 км гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 759, 1914-чү илдә 860, 1931-чи илдә 60 нәфәр азербайҗанлы. (1918—1920-чи илләр фачиәси.) Азербайҗанлылар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр. 1918-чи илдә Гарс вилајәтиндән кәлән ермәниләр кәнддә мәскунлашмышлар.

167. ГАРАГАЈА—Ермәнистан ССР Ахта рајонунда (Дәрәчичәк маһалында, Тајчарых кәнди јахынлығында) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 76, 1905-чи илдә 290, 1914-чү илдә 413, 1931-чи илдә 193 нәфәр азербайҗанлы. (1918—1920-чи илләр фачиәси.) Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунмушдур.

168. ГАРАГЫШЛАГ (1978-чи илдән ДОСТЛУГ, 1991-чи илдән ЂАЈАНИСТ)—Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 8 км шимал-гәрбдә, Зәнки чајынын сағ саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали тәрәвәзчилик вә һејвандарлыгла мәшгул олурду. Әһалиси 1831-чи илдә 151, 1897-чи илдә 751, 1906-чы илдә 832, 1914-чү илдә 1123, 1931-чи илдә 850 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

169. ГАРАГОЈУН (ГАРАГОЈУНЛУ) — Ермәнистан ССР Гәмәрли (Арташат) рајонунда азербайҗанлылар

јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 72, 1906-чы илдә 432, 1914-чү илдә 439 нәфәр азербайчанлы, 1931-чи илдә 246 нәфәр азербайчанлы, 30 нәфәр ермәни. Ермәниләр әсримизин әввәлләриндә кәлмишләр. Кәнд 1930-чу илии сонларында ләғв олунмушдур.

170. ГАРАГОЈУНЛУ (КИЧИК ГАРАГОЈУНЛУ)— Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км чәнуб-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд Әһалиси 1905-чи илдә 253, 1931 чи илдә 209 нәфәр азербайчанлы. Кәнд Бөјүк Гарагојун кәнди илә бирләндирилмишиди.

171. ГАРАГОЈУНЛУ (ЕЛЛИЧӘ ГАРАГОЈУН, БӨЈҮК ГАРАГОЈУН. 1935-чи илдән ОЗИЗЛИ, 1991-чи илд н НОРАБАК)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км чәнуб-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғул иди. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 379, 1897-чи илдә 591, 1905-чи илдә 505, 1914-чү илдә 439, 1926-чы илдә 447, 1931-чи илдә 483, 1970-чи илдә 1140, 1979-чу илдә 1407 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

172. ГАРАДАҒЛЫ (1935-чи илдән ДЗАХКАШЕН, 1967-чи илдән МРКАВАН)—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км шимал-гәрбдә, Јереван-Арташат јолу үстүндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 128, 1905-чи илдә 496, 1914-чү илдә 481, 1931-чи илдә 115 нәфәр азербайчанлы. Азербайчанлылар кәнди 1940-чы илдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1831-чи илдә Ирандан кәлмишләр.

173. ГАРАИМАН (1935-чи иләдәк ОҒРУЧА, 1978-чи илдән СОВЕТКӘНД, 1991-чи илдән КАХАКИ)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Севан дағ силсиләсинин чәнуб-шәрг әтәјиндә јерләшир. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыгла мәшғул иди. Орга мәктәби, мәдәнијјәт еви, рабитә говнағы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 207, 1897-чи илдә 569, 1905-чи илдә 1033, 1914-чү илдә 746, 1931-чи илдә 652 пәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

174. ГАРАЙСА (1991-чи илдән МЕҒВАҺОВИД)—Ермәнистан ССР Калинин (1991-чи илдән Ташир) рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-гәрбдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Илмәзли һејвандарлыг совхозу илә бирләндирилмишиди. Ибтидан мәктәби, һәким

мэнтэгэси вар иди. 1988-чи илдэ 196 нэфэр азербайжанлы эһалиси олуб. (1988-чи ил фачиэси.)

175. ГАРАКИЛИСЭ (1935-чи илдэн АХУРИК, ГАРАКИЛИСЭ ТҮРКИ, ТҮРК ГАРАКИЛИСЭСИ)—Ермәнистан ССР Ахурјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км аралы чәнуб-гәрбдә, Ленинанкан шәһәриндән 5 км мәсәфәдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1886-чы илдә 410, 1897-чи илдә 484, 1905-чи илдә 518, 1907-чи илдә 554, 1914-чү илдә 911 нэфәр азербайжанлы, 1918-чи илдә кәнд дағыдылмыш, азербайжанлы эһали говулмушдур. Мушдан, Сосундан, Хојдан, Гарсдан кәлән ермәниләр бурада мәсқунлашмыш, јени кәнд салмышлар. Түрк Гаракилисеси кәндинин харабалыглары сон вахтларәдәк галырды.

176. ГАРАЛАР—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасында, Мартирос кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајону әразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1831-чи илдә 49, 1905-чи илдә 108, 1914-чү илдә 105 нэфәр азербайжанлы. 1918—1920-чи илләр фачиәсиндән сонра сәнәдләрдә кәндин ады көстәрилмир.

177. ГАРАЛАР (1978-чи илдән АРАЛЕЗ)—Ермәнистан ССР Веди (Арарат) рајонунда рајон мәркәзиндән 8 км чәнуб-шәргдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1831-чи илдә 49, 1897-чи илдә 557, 1906-чы илдә 257, 1931-чи илдә 297 нэфәр азербайжанлы. (1918—1920-чи илләр фачиәси.) 1931-чи илдә бурада 292 нэфәр ермәни эһалиси вар иди. Онлар бураја 1915-чи илдә Ван вилајәти Лезк кәндиндән кәлмишләр.

178. ГАРАНАМАЗ (1935-чи илдән ЈЕНИ ЈОЛ, 1991-чи илдән АҒВОРИК)—Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км шимал-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Ири гојунчулуг вә гарамал тәсәррүфаты вар иди. Орта мәктәб, клуб, китабхана, һәким мэнтэгәси фәалијәт көстәрирди. Эһалиси 1907-чи илдә 459, 1914-чү илдә 541, 1931-чи илдә 475, 1979-чу илдә 1072 нэфәр азербайжанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

179. ГАРАТГА—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км шимал-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Норашеник һејвандарлыг совхозу илә бирләширилмишди. 1931-чи илдә 125 нэфәр азербайжанлы эһалиси вар иди. (1988-чи ил фачиәси.)

180. ГАРАТӘПӘ—Ирәван губернијасы Ирәван гәза-

сындакы Иманшаллы кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Масис рајону эразисиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 49, 1905-чи илдә 59, 1914-чү илдә 89 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—1920-чи илләрдәки фачиәдән сонра рәсми сәнәдләрдә ады көстәрилмир.

181. ГАРАТОРПАГ—Ирәван губернијасы, Ирәван гәзасындакы Армик кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Веди рајону, Гарабағлар бөлкәсиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 398, 1914-чү илдә 400, 1931-чи илдә 64 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—1920-чи илләр фачиәси.) Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олуиушдур.

182. ГАРАХАЧ (1978-чи илдән ЛУСАШОФ)—Ермәнистан ССР Веди рајонунда, рајон мәркәзиндән 24 км чәнуб-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 94, 1821-чи илдә 786, 1905-чи илдә 430, 1914-чү илдә 430, 1931-чи илдә 13 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—1920-чи илләр фачиәси.) 1940-чы илдән сонра ермәниләр мәскунлашыблар.

183. ГАРАҢАМЗАЛЫ (ГАРАҢӘМЗӘЛИ, ГАРА ГӘМЗӘЛИ, 1946-чы илдән БУРАСТАН)—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 4 км шимал-гәрбдә кәнд. 1831-чи илдә 55, 1905-чи илдә 244, 1914-чү илдә 301, 1931-чи илдә 165 нәфәр азәрбајчанлы. Азәрбајчанлылар кәнди 1930-чу илләрин сонунда тәрк етмишләр. Јахынлыгда јерләшән Тамамлы кәнди Гараһамзалы кәнди илә бирләшидилмишдир. Тамамлыда 1905-чи илдә 27 нәфәр азәрбајчанлы олмушду. Бирләшидилмиш кәндләр Бурастан адланмышдыр. Ермәниләр бураја 1829—1830-чу илләрдә Ирандан кәлмишләр.

184. ГАРАЧАНТА (1935-чи илдән ӘЗИЗБӘЈОВ, 1991-чи илдән АРЕГНАДЕМ)—Ермәнистан ССР Амәсија рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км чәнуб-гәрбдә, Күмрү-Амәсија јолунун сол тәрәфиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик сәһәсиндә чәлышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мән-тәгәси вар иди. Әһалиси 1897-чи илдә 440, 1905-чи илдә 665, 1914 чү илдә 729, 1931-чи илдә 692, 1959-чу илдә 803, 1980-чи илдә 1940 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

185. ГАРАЧИМӘН (1991-чи илдән ДИСТМАЈРИ)—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 4

км шимал-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Сү-
ник һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишиди. 8 ил-
лик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1907-
чи илдә 376, 1914-чү илдә 216, 1931-чи илдә 212 нәфәр
азәрбајчанлы. (1988-чи ил фәчиәси.)

186. ГАРАЧАЛАР — Ирәван губернијасы Ечмиадзин
гәзасындакы Кош кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан
ССР Әштәрәк рајону әразисиндә). Алакөз дағынын чәнуб
этәјиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-
чи илдә 104, 1905-чи илдә 360, 1914-чү илдә 360 нәфәр
азәрбајчанлы. 1918—1920-чи ил фәчиәсиндән сонра кәнд-
дә азәрбајчанлылар јашамасы гејд олунмамышдыр. Ер-
мәниләр бураја 1918-чи илдән кәлмишләр. 1931-чи илдә
243 нәфәр ермәни. Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв олунмуш-
дур.

187. ГАРАЧӨРӘН (бә'зи мәнбәләрдә **ГАРАЧЕЈРАН**
кими дә јазылыб. 1946-чы илдән **АРАКЈУҒ**) — Ермәнистан
ССР Наири (әввәлләр Әштәрәк) рајонунда, рајон мәр-
кәзиндән 10 км шималда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд.
Әһалиси 1831-чи илдә 162, 1905-чи илдә 395, 1914-чү илдә
494, 1931-чи илдә 14 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—1920-чи
илләр фәчиәсиндә сағ галанлар 1930-чу илләрдә кәндән
чыхыблар. Ермәниләр бураја 1878-чи илдә вә 1914—1922-
чи илләрдә Түркијәнин Бајазет гәзасыны Аразан кән-
диндән, һабелә Гарсдан, Игдирдән вә башга јерләрдән
кәлмишләр. 1905-чи илдә бурада 550 нәфәр ермәни,
1931-чи илдә исә 1183 нәфәр ермәни, 1 нәфәр рус әһалиси
олмушдур.

188. ГАРҒАГОВМАЗ (**ЈУХАРЫ ГАРҒАГОНМАЗ**,
1946-чы илдән **ВЕРИН САСУНАШЕН**) — Ермәнистан
ССР Талин рајонунда, Арагадз дағынын чәнуб-гәрб этә-
јиндә, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-шәргдә азәрбај-
чанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 49, 1905-
чи илдә 394, 1914-чү илдә 394 нәфәр азәрбајчанлы.
1918—1920-чи илләр фәчиәсиндән сонра кәндә азәрбај-
чанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр. Ермәниләр
бураја 1915-чи илдән сонра кәлмишләр.

189. ГАРҒАГОВМАЗ (Ашағы **ГАРҒАГОНМАЗ**, 1946-
чы илдән **НЕРҚИН САСУНАШЕН**) — Ермәнистан ССР
Талин рајонунда, Арагадз дағынын гәрб этәјиндә, рајон
мәркәзиндән 9 км мәсафәдә азәрбајчанлылар јашамыш
кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 235, 1914-чү илдә 235 нәфәр
азәрбајчанлы. 1918—1920-чи илләр фәчиәсиндән сонра

кәндә азербайжанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр. Ермәниләр бураја 1915-чи илдә Сасундан, Тарондан, Мушдан кәлмишләр. 1931-чи илдә 452 нәфәр ермәни олуб.

190. ГАРФАБАЗАР (1965-чи илдән **ҺАЈКАШЕН**)—Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км чәнуб-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 602, 1905-чи илдә 688, 1914-чү илдә 618, 1931-чи илдә 168 нәфәр азербайжанлы. 1918—1920-чи илләр гырғынындан сағ галап әһали Азербайчана көчүрүлмүшдүр. Ермәниләр бураја 1940-чы илләрдә кәлмишләр.

191. ГАРХУН (**ЈУХАРЫ ГАРХУН**, 1946-чы илдән **ЧРАРАД**)—Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км чәнубда, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Бөлкәјә хидмәт едән дәмирјол стансијасы бурада јерләшир. Әһалиси 1831-чи илдә 462, 1897-чи илдә 991, 1905-чи илдә 1153, 1914-чү илдә 1304 нәфәр азербайжанлы. 1918—1920-чи илләр фачиәсиндән сонра кәндә азербайжанлыларын јашамасы гејдә алынмамышдыр. Онларын хејли һиссәси һәлак олмушдур. Кәндә Сүрмәли гәзасындан кәлән ермәниләр мәскунлашмышлар.

192. ГАРХУН (**АШАҒЫ ГАРХУН**, **ШӘРИФАБАД**, 1946-чы илдән **АРАКС**)—Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км чәнубда азербайжанлылар јашамышкәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 318, 1897-чи илдә 586, 1905-чи илдә 568, 1914-чү илдә 595, 1931-чи илдә 212 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси.) Ермәниләр бураја 1915—1920-чи илләрдә Сүрмәли гәзасынын (Араз чајынын сағ саһили,индики Түркиядән) кәлмишләр. Азербайжанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр.

193. ГАФАН—Ермәнистан ССР-дә шәһәр, ејни адлы рајонун мәркәзи. Әһалиси ермәниләр, руслар, азербайжанлылар. 1931-чи илдә 1746 нәфәр ермәни, 151 нәфәр рус, 101 нәфәр азербайжанлы. 1959-чу илдә 2384 нәфәр, 1970-чи илдә 3596 нәфәр (үмуми шәһәр әһалисинин 11,4 вә 12 фәнзи) азербайжанлы. 1988-чи илдә тәгринбән 7000 нәфәр азербайжанлы. Онлар шәһәр мүәссисәләриндә садә ишләрдә чалышырдылар. (1988-чи ил фачиәси.)

194. ГАФАРЛЫ—Ирэван губернијасы Ирэван гәзасындакы Оғурбәјли кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Арташат рајону әразисиндә) азербайжанлылар

јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 515, 1905-чи илдә 540 нәфәр азербайҗанлы. Сонракы илләрдә рәсми сәнәд-ләрдә кәндин ады чәкилмир.

195. ГӘДИРЛИ (ГАДИЛИ, 1968-чи илдән ЛАНЧА-НИСТ)—Ирәван губернијасы Ирәван ғәзасында (Ермәнистан ССР Веди рајону Тарахач бөлкәсиндә, рајон мәркәзиндән 20 км чәнуб-шәргдә), азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 45, 1905-чи илдә 827, 1914-чү илдә 839 нәфәр азербайҗанлы. 1918—1920-чи илләр фачиәси заманы азербайҗанлылар кәнддән говулмуш, бөјүк һиссәси һәлак олмушдур. Кәнддә ермәниләр мәскунлашмышлар.

196. ГӘМӘРЛИ (ТҮРК ГӘМӘРЛИСИ)—Ермәнистан ССР Гәмәрли (Арташат) рајонунда, Јереван шәһәриндән 28 км чәнуб-шәргдә, Араз чајы саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 167, 1905-чи илдә 870, 1914-чү илдә 835, 1931-чи илдә 272 нәфәр азербайҗанлы. 1918—1920-чи илләр фачиәси заманы әһали 500 нәфәрдән чоһ азалмышдыр. 1828—1929-чу илләрдә Ирандан ермәниләрин күтләви сурәтдә көчүрүлүб Ирәван ханлығы әразисиндә јерләшдирилмәси заманы Гәмәрли кәнди јахынлығында 2 јени кәнд салынмышдыр. Онларын биринә Ашағы Гәмәрли, дикәринә исә Јухары Гәмәрли ады верилмишдир. Илк ермәни көчкүнләри 54 вә 241 нәфәр олмушдур. Онлар Иранын Хој вә Салмаст вилајәтләриндән кәлмишдиләр.

1930-чу илдә һәр үч Гәмәрли бирләшдирилиб Гәмәрли, 1945-чи илдә исә Арташат адландырылмыш, ејниадлы рајонун мәркәзи олмушдур. Азербайҗанлылар јашајан Новрузлу кәнди дә Арташат шәһәринә бирләшдирилмиши. Азербайҗанлылар бураны 1931-чи илләрин сонунда тәрк едиб Азербайҗана көчмүшләр.

197. ГЫВРАХ—Кечмиш Ермәнистан ССР Сисјан рафонуна азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 111 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. Онлар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр.

198. ГЫЗГАЛА (ГЫЗГАЛАСЫ, 1935-чи илдән АСТ-ХАБЕРД) Ермәнистан ССР Котажк рајонунда, Абовјан ғәсәбәсиндән 26 км шимал-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1906-чы илдә 197, 1914-чү илдә 345, 1926-чы илдә 169 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. Кәнд 1950-чи илләрдә ләғв олунмуш, әһали Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

199. ГЫЗЫЛ БУЛАГ (ГЫЗЫЛ БУЛАГ ГАХРУ, ЧА-ХЫРЛЫ, 1978-чи илдэн СОВЕТА-КЕРТ, 1991-чи илдэн ХАЧАХБЈУР)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, Севан көлүнүн чәнуб-шәрг тәрәфиндә, рајон мәркәзиндән 3 км чәнуб-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг совхозунда чалышыр, түтүн вә тахыл бечәирди. Орта мәктәби, мәдәнијјәт еви, рабита говшағы, мәшәт еви вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 212, 1905-чи илдә 1349, 1914-чү илдә 1653, 1931-чи илдә 975 нәфәр азербайжанлы. (1918—1920-чи илләр фәсиәси.) Ермәниләр бураја 1917-чи илдә кәлмишләр. 1931-чи илдә 663 нәфәр ермәни вар иди. (1988-чи ил фәчиәси.)

200. ГЫЗЫЛ ВӘНК (ГЫЗЫЛВӘНК, 1940-чы илдән ЧИЧӘКЛИ, 1978-чи илдән МАКЕНИС)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км чәнуб-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг совхозунда чалышыр, түтүн бечәирди. 1831-чи илдә 212, 1905-чи илдә 735, 1914-чү илдә 812, 1931-чи илдә 282 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. (1918—1920-чи вә 1988-чи илләр фәчиәләри.) 1931-чи илдә бурада 421 нәфәр ермәни әһалиси олуб. Онлар кәндә 1918—1920-чи илләрдә кәлибләр.

201. ГЫЗЫЛДАШ (ГЫЗЫЛКИЛИСӘ, 1991-чи илдән АРУНИ)—Ермәнистан ССР Калинин рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км шимал-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғул иди. Әһалиси 1914-чү илдә 265 нәфәр, 1931-чи илдә 473 нәфәр азербайжанлы. (1988-чи ил фәчиәси.)

202. ГЫЗЫЛДАШ—Гарс вилајәтинин Ағбаба бөлкәсиндә, Далавер кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Амәсија рајону әразисиндә, рајон мәркәзиндән 15 км чәнуб-гәрбдә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1886-чы илдә 394, 1905-чи илдә 547, 1914-чү илдә 147 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. (1918-чи ил фәчиәси.) 1940-чы илләрдә кәнд ләғв әлунмушдур.

203. ГЫЗЫЛ КИЛИСӘ (ТҮРК ГЫЗЫЛ КИЛИСӘ-СИ, ГЫЗЫЛ КӘНД)—Ермәнистан ССР Амәсија рајонунда азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыгла мәшғул иди. 1905-чи илдә 230, 1914-чү илдә 339, 1931-чи илдә 162 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилмишдир.

204. ГЫЗЫЛӨРӘН (1946-чы илдән ШЕНАВАН)—

Ермәнистан ССР Спитак районунда, район мәркәзиндән 7 км шимал-гәрбдә, Базум (Чубухлу) даг силсиләсинин чәнуб-гәрб этәјиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 250, 1914-чү илдә 273, 1931-чи илдә 140 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. Онлар бураны 1940-чы илләрдә тәрк едиб Азербайҗана көчүбләр. Ермәниләр кәндә 1917—1918-чи илләрдә кәлмишләр.

205. ГЫЗЫЛ ТАМУР (ГЫЗЫЛ ДӘМИР, 1935-чи илдән ВОСКЕВАЗ)—Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Әштәрәк районунда, район мәркәзиндән 8 км чәнуб шәргдә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1826—1828-чи илләрдә Русија-Иран мұһарибәси заманы бу кәнд дағдылмыш, 1831-чи илдә чәми 120 нәфәр азербайҗанлы әһали галмышды. Сонрақы илләрдә онлар да кәнди тәрк етмишләр. Ирандаи кәлән ермәниләр кәндә саһиб олмушлар. 1831-чи илдә 290 нәфәр, 1931-чи илдә 1090 нәфәр ермәни вар иди.

206. ГЫЗЫЛ ХАРАБА (2-чи ГЫЗЫЛ ХАРАБА ЗАҒАЛЫ ТАТАР, ЗАҒАЛЫ ВЕРИН, ЈУХАРЫ ЗАҒАЛЫ, 1978-чи илдән АХПРАДЗОР)—Ермәнистан ССР Варденис районунда, район мәркәзиндән 14 км чәнуб-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәләриндә чалышырды. Әһалиси 1831-чи илдә 98, 1897-чи илдә 717, 1905-чи илдә 917, 1914-чү илдә 1018, 1931-чи илдә 206 нәфәр азербайҗанлы, (1918—1920 вә 1988-чи илләр фачиәләри.) Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра Мушдан кәлмишләр.

207. ГЫЗЫЛ ХАРАБА (1-чи Гызыл Хараба, ЗАҒАЛЫ НЕРКИН, ЗАҒАЛЫ АШАҒЫ, 1946-чы илдән ДЗОВАК)—Ермәнистан ССР Варденис районунда, район мәркәзиндән 9 км гәрбдә, Севан көлүнүн чәнуб-шәрг саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 215, 1914-чү илдә 421 нәфәр азербайҗанлы. 1918—1920-чи ил фачиәси заманы азербайҗанлы әһали бүтүнлүклә кәндән говулмуш, кәлмә ермәниләр кәндә саһиб олмушлар. 1931-чи илдә 1291 нәфәр ермәни.

208. ГЫЗЫЛ ХАРАБА—Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасындақы Јеғвард кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әштәрәк району эразисиндә (азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 50, 1914-чү илдә 57 нәфәр азербайҗанлы. Сонрақы илләрдә кәнди ады чәкилмир.

209. ГЫСЫР ХАРАБА—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасындақы Гндеваз кәнд ичмасы тәр-

кибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајону Һазисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 105 нәфәр азербайчанлы. Сонрақы илләрдә кәндин ады чәкилмир.

210. ГЫЗЫЛЧЫГ (АБУЛ КӘНД)—Ирэван губернијасы Нор-Бајазет гәзәсында (Ермәнистан ССР Нор-Бајазет рајону Һазисиндә, Севан-Нор-Бајазет почт јолу илә Әјривәнк кәндиндән кәлән јолун Көјчә көлү саһилиндә кәсишдији јердә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 108 нәфәр азербайчанлы әһалиси олмушдур. Сонрақы илләрдә рәсми сәнәдләрдә ады чәкилмир.

210а. ГЫЗЫЛЧЫГ—Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 7 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Инзибати Һази үзрә Сисјан шәһәр Советинин табелијиндә иди. Әһали Сүник һејвандарлыг совхозунда чалышырды. Әһалиси 1905-чи илдә 450, 1914-чү илдә 441, 1931-чи илдә 292 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси.)

211. ГЫЛЫНЧЛЫ—Ирэван губернијасы Шәрур-Дөрәләјез гәзәсиндақы Гндеваз кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајону Һазисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 97, 1914-чү илдә 115 нәфәр азербайчанлы. Сонрақы илләрдә кәндин ады чәкилмир.

211а. ГЫРХБУЛАГ (1935-чи илдән АКУНК)—Ирэван губернијасы Нор-Бајазет гәзәсында (Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 2 км чәнубда, Көјчә көлүнүн чәнуб-шәрг саһилиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 247 нәфәр азербайчанлы. Ермәниләр 1929—1930-чу илләрдә Түркиянин Бајазет блкәсиндән кәлиб јерләшдикдән сонра азербайчанлылар кәнди тәркиб едиб гоншү кәндләрә дағымышлар.

212. ГЫШЛАГ (ГЫШЛАГ АББАС)—Ермәнистан ССР Јегегнадзор рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1873-чү илдә 337, 1914-чү илдә 300, 1931-чи илдә 45 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилмишдир.

213. ГНДЕВАЗ (ГИНДИВАЗ)—Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда, шәрги Арпа чајынын сол саһилиндә, рајон мәркәзиндән 15 км шимал-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1873-чү илдә 98 нәфәр азербайчанлы, 205 нәфәр ермәни, 1905-чи илдә 218 нәфәр азербайчанлы, 650 нәфәр ермәни, 1931-чи илдә 54 нәфәр азербайчанлы, 960

нәфәр ермәни әһалиси олуб. Азербайчанлылар бураны 1930-чу илләрдә тәрк едiblәр.

214. ГОВУШУГ (КАВШУХ, КАВУШУГ, 1991-чи илдән ЈЕРМОН)—Ермәнистан ССР Јеҗегнадзор рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәсиндә чалышырды. Орта мәктәби, мәдәнијјәт еви, китабханасы вар иди. 1931-чи илдә 96, 1914-чү илдә 172, 1931-чи илдә 325 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси.)

215. ГОВШУД (КОВШУТ, 1991-чи илдән КАВЧУТ)—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Кеги чајы саһилиндә, рајон мәркәзиндән 17 км чәнуб-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Јернадзор һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. 1931-чи илдә 123 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси.)

216. ГОЗЛУЧА (ГОЗУЛЧА)—Ирэван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасында (Ермәнистан ССР Јеҗегнадзор рајонунда) Гозлуча кәнд ичмасынын мәркәзи. Улујурд чајы јахынлығында, азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 60, 1873-чү илдә 342, 1905-чи илдә 647, 1914-чү илдә 592 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндин ады чәкилмир.

217. ГОЈТУЛ—Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда, Кош кәнди јахынлығында, Алакөз дағы этәјиндә кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 28 нәфәр, 1905-чи илдә 210 нәфәр, 1914-чү илдә 210 нәфәр азербайчанлы. 1918—1920-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә азербайчанлыларын јашамасы гејдә алынмамышдыр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра кәлмишләр.

218. ГОМАРАН (КОМАРАН, КОМАРАН)—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 5 км чәнуб-шәргдә, Меҗри дағы этәјиндә, Охчу чајынын сағ саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1897-чи илдә 158, 1914-чү илдә 138, 1926-чы илдә 52, 1931-чи илдә 68, 1970-чи илдә 183, 1979-чу илдә 163 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Кәнд гоншу Кеғануш кәнди илә бирләшдирилмишдир. (1988-чи ил фачиәси.)

219. ГОНЧАЛЫ (1935-чи иләдәк ӨРДӘКЛИ, ГОНЧАЛЫ, 1991-чи илдән ЗАРИМАТ)—Ермәнистан ССР Амасија рајон мәркәзиндән 14 км шимал-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 330, 1914-чү илдә 531 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. 1918—1920-чи ил-

лөрдә азәрбајчанлылар кәнддән говулмуш, Түркіјәдән кәлән ермәниләр јерләшдирилмишдир. 1970—80-чи илләрдә ермәниләрин әксәр һиссәси Ленинакана көчмүш, тәсәррүфатда башга кәндләрдән кәлән азәрбајчанлылар чалышмышлар. Гоншу Ибиш кәнди бу совхоза фирләшдирилмишди. (1988-чи ил фачиәси.)

220. ГОРУХ КҮНЕЈ (1935-чи илдән **КАРМИРНО-ВИД**)—Ермәнистан ССР Ахта рајонунда, Мисхана чајынын саһилиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 40, 1905-чи илдә 259, 1914-чү илдә 327 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи ил фачиәсиндән сонра кәнддә азәрбајчанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр.

221. ГОРЧУЛУ (**ГОРЧЛУ**, **АЛЛАҺВЕРДИ**, **КОРЧАЛЫ**)—Ермәнистан ССР Ахта (Һраздан) рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км шимал-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Мармарик (Мәрмәрик) кәнд колхозу илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1831-чи илдә 82, 1905-чи илдә 300, 1914-чү илдә 440, 1931-чи илдә 195 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи ил фачиәсиндән сағ галанлар 1940-чы илләрдә орадан көчмүшләр. Ермәниләр бураја 1920-чи илләрдә Түркіјәдән кәлмишләр.

222. ГОТУРВАН (**КӘДИКВӘНК**, **ГОДУХВАНК**)—Ермәнистан ССР Јеҗегнадзор рајонунда, рајон мәркәзиндән 24 км шимал-шәргдә, Кәдиквәнк чајы саһилиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Күлүдүз һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1873-чү илдә 142, 1886-чы илдә 201, 1905-чи илдә 126, 1922-чи илдә 71, 1931-чи илдә 170, 1979-чу илдә 537 нәфәр азәрбајчанлы (1988-чи ил фачиәси).

223. ГОШ (**КОШ**, **КЕШ**)—Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда, рајон мәркәзиндән 18 км чәнуб-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 62, нәфәр азәрбајчанлы, 28 нәфәр ермәни, 1873-чү илдә 211 нәфәр азәрбајчанлы, 317 нәфәр ермәни, 1905-чи илдә 220 нәфәр азәрбајчанлы, 435 нәфәр ермәни, 1931-чи илдә 1120 нәфәр ермәни, 1 нәфәр азәрбајчанлы, 2 нәфәр күрд. (1918—20-чи илләр фачиәси).

224. ГОШАБУЛАГ (1991-чи илдән **ШАТРЧЕК**)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км чәнуб-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыг саһәсиндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 117, 1905-чи илдә 596, 1914-чү илдә 672,

1931-чи илдә 383 нәфәр азәрбајчанлы, 95 нәфәр күрд. (1988-чи ил фачиәси).

225. ГОШАБУЛАГ—Ермәнистан ССР Варденис районунда, Гошабулаг (Шатрчек) кәнди јахынлығында азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 262, 1914-чү илдә 203 нәфәр азәрбајчанлы вә күрд. 1920-чи илдә Гошабулаг (Шатрчек) кәнди илә бирләшдирилмиш, әһали ораја көчүрүлмүшдүр.

226. ГОША БУЛАГ—Ермәнистан ССР Әштәрәк району аразисиндә (Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасындакы Парпи кәнд ичмасы тәркибиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 211, 1914-чү илдә 203 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндиң ады чәкилмир.

227. ГРАМПА (1978-чи илдән ДЗИАДЗАН)—Ермәнистан ССР Ечмиадзин районунда, Касах чажынын сағ саһилиндә, район мәркәзиндән 3 км шимал-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 90, 1905-чи илдә 160, 1914-чү илдә 340 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә азәрбајчанлыларын јашамасы гејдә алынмамышдыр. Бурада азәрбајчанлыларла бирликдә ермәниләр дә јашамышдыр. 1831-чи илдә Түркијәдән кәлән 25, 1905-чи илдә 130, 1914-чү илдә 291, 1931-чи илдә 491 нәфәр ермәни кәнддә мәскунлашмышдыр.

228. ГУЗУКӘНД (1935-чи иләдәк ХОЗЫКӘНД)—Ермәнистан ССР Амәсија районунда, Арпа көлү саһилиндә, район мәркәзиндән 25 км шимал-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг совхозунда чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 372, 1914-чү илдә 455, 1931-чи илдә 474, 1970-чи илдә 865 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

229. ГУЈЛУ (ГУЈУЛУ)—Ермәнистан ССР Котажк (Абовјан) районунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 334, 1914-чү илдә 396, 1931-чи илдә 81 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. (1918—20-чи илләр фачиәси). Ермәниләр бураја 1918—20-чи илләрдә кәлмишләр. Кәнд 1940-чы илдә ләғв олунмушдүр.

230. ГҮЛДӘРВИШ (1935-чи илдән ВОСКЕТАС)—Ермәнистан ССР Талин районунда, Арагадз (Алакөз) дағынын чәнуб-гәрб этәјиндә, район мәркәзиндән 8 км шимал-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 327, 1914-чү илдә 327 нәфәр азәрбајчанлы.

1918-20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә азербайжанлыларың јашамасы гејдә алынмамашдыр. Ермәниләр кәндә 1918-чи илдән сонра кәлмишләр. 1931-чи илдә 452 нәфәр ермәни вар иди.

231. ГУЛУБӘЈЛИ АШАҒЫ—Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында. Бөјүк Гарасу чајы саһилиндә (индики Ечмиадзин рајону әразисиндә) азербайжанлылар јашамаш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 421, 1905-чи илдә 518, 1931-чи илдә 436 нәфәр азербайжанлы. 1918—19-чу илләрдә кәнд дағыдылмыш, сағ галан азербайжанлылар ата-баба јурдларыны тәрк етмишләр. 1920-чи илдә кәнддә језиди күрдләр мәскунлашмышлар. 1931-чи илдә Ашағы вә Јухары Гулубәјли кәндләриндә 875 нәфәр күрд әһалиси олмушдур. Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв едилмишдир.

232. ГУЛУБӘЈЛИ (ЈУХАРЫ ГУЛУБӘЈЛИ)—Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында бөјүк Гарасу чајының јухары ахыны саһилиндә (индики Ечмиадзин рајону әразисиндә) азербайжанлылар јашамаш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 338, 1886-чы илдә 397, 1905-чи илдә 197, 1914-чү илдә 201 нәфәр азербайжанлы. Кәнд 1918—19-чу илләрдә дағыдылмыш, сағ галан әһали кәнди тәрк етмишдир. 1920-чи илдә кәнд күрдләрлә мәскунлашмышдыр. Кәнд 1940-чы илдә ләғв олунмушдур.

233. ГУЛУЧАН—Ермәнистан ССР Масис рајонунда, Араз вә Зәнки чајларының кәсишдији әрази саһәсиндә азербайжанлылар јашамаш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 63, 1914-чү илдә 81, 1931-чи илдә 59 нәфәр азербайжанлы. Әһали 1950-чи илдә Азербайјана көчүрүлмүшдү. Онларын хејли һиссәси керн гајыдыб, һәммин әразидә јени тәшкил олунмуш Калинин адына тәрәвәзчилик совхозунда чалышырдылар. (1988-чи ил фачиәси).

234. ГУРБАНКӘСИЛӘН—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасындакы Кешишкәнд ичмасы таркибиндә (Ермәнистан ССР Јефегнадзор рајону әразисиндә), Архач дәрәси јахынлығында азербайжанлылар јашамаш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 427, 1914-чү илдә 427 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндиң ады көстәрилмир.

235. ГУРБАҒАЛЫ—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасындакы Баш Кәрни кәнд ичмасы таркибиндә (Ермәнистан ССР Котайк рајону әразисиндә, Инчә су булаглары јанында, Гызылдағ этәјиндә) азербайжанлылар јашамаш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 203, 1914-чү илдә

415 нэфэр азэрбајчанлы. 1918—20-чи иллэрдэки фачиэдэн сонра рэсми сэнэдлэрдэ кэндин ады гејд олунмамышдыр.

236. ГУРДГУЛАГ (ГУРДГУЛАХ)—Ермэнистан ССР Корус рајонунда, рајон мэркэзиндэн 26 км чэнуб-шэргдэ азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Эһали экинчилик вэ һејвандарлыг саһэсиндэ чалышырды. 8 иллик мэктэби, клубу, китабханасы, һәким ментэгэси вар иди. Эһалиси 1905-чи илдэ 54, 1931-чи илдэ 49 нэфэр азэрбајчанлы. Кэнд Шурнуху кэнд Совети тәркибиндэ иди. (1988-чи ил фачиэси).

237. ГУРДГУЛАХ (1946-чы илдэн БОЛОРАБЕРД)—Ермэнистан ССР Јеґегнадзор рајонунда, Гнишик кэндиндэн 5 км шэргдэ азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Эһалиси 1873-чү илдэ 336, 1897-чи илдэ 471, 1905-чи илдэ 690, 1914-чү илдэ 690, 1931-чи илдэ 66 нэфэр азэрбајчанлы. (1918—20-чи иллэр фачиэси). Ермэнилэр бураја 1920-чи илдэ гоншу Гандзаг (Јенкичэ) кэндиндэн кәлмишләр. Азэрбајчанлы эһали кэнди 1930-чу иллэрдэ тәрк етмишдир.

238. ГУРСАЛЫ—Ермэнистан ССР Спитак рајонунда, рајон мэркэсиндэн 7 км чэнуб-шэргдэ, Пәмбәк чаынын сағ саһилиндэ азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Эһали һејвандарлыг вэ экинчилик саһэләриндэ чалышырды. Орта мэктэби, мэдэнијјэт еви, мәшһет хидмәти кешкү, һәким ментэгэси вар иди. 1905-чи илдэ 824, 1914-чү илдэ 999, 1931-чи илдэ 1033 нэфэр азэрбајчанлы эһалиси олуб. (1988-чи ил фачиэси).

239. ГУШЧУЛУ (ГУШЧУ)—Ермэнистан ССР Гафан рајонунда азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Эһалиси 1914-чү илдэ 93 нэфэр, 1931-чи илдэ 50 нэфэр азэрбајчанлы. Кэнд 1930-чу иллэрдэ ләғв едилмишдир.

250. ДАЈЛАХЛЫ (ТАТАР ДАЈЛАХЛЫ)—Ермэнистан ССР Әзизбәјов рајонунда, рајон мэркэзиндэн 7 км. шэргдэ, 1918-чи илэдәк азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Эһалиси 1873-чү илдэ 87, 1886-чы илдэ 184 нэфэр азэрбајчанлы, 1905-чи илдэ 50 нэфэр азэрбајчанлы, 168 нэфэр ермәни вар иди. Азэрбајчанлылар кэнди 1918-чи илдэ тәрк етмишләр.

251. ДАМАКИРМӘЗ (ДАНАКИРМӘЗ, 1946-чы илдэн ҺОВИД. 1967-чи илдэн НИГАВАН)—Ермэнистан ССР Абаран рајонунда, Арагадз дағы этәјиндә, рајон мэркэзиндэн 7 км шимал-шэргдэ, азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Эһалиси 1905-чи илдэ 387, 1914-чү илдэ 474

нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә азәрбајчанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр. Ермәниләр кәндә 1829-чу илдә Ираидан кәлмишләр.

252. ДАРАБАС (1946-чы илдән ДАРБАС)—Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 11 км чәнуб-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 440, 1907-чи илдә 440, 1914-чү илдә 1128 нәфәр, 1931-чи илдә 1 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Дарабас кәнд ичмасынын мәркәзи олмуш, азәрбајчанлылар јашајан 6 кәнди әһатә етмишдир. (1918—20-чи илләр фачиәси).

253. ДАРҒАЛЫ (кечмишдә Дәрәкәли, 1949-дан АНАСТАСАВАН, 1957-чи илдән АЈКЕЗАРД). Кечмиш Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 3 км шәргдә (Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Сонралардан Ашағы Дарғалы вә Јухары Дарғалы кәндләринә бөлүнмүшдүр. Ашағы Дарғалыда ермәниләр јашамышдыр. Јухары Дарғалыда 1831-чи илдә 125, 1873-чү илдә 22, 1905-чи илдә 29, 1914-чү илдә 29, 1931-чи илдә 5 нәфәр азәрбајчанлы әһали олмушдүр. Ермәниләр бураја 1828—1830-чу илләрдә Иранын Хој вә Салмаст шәһәрләриндән кәлмишләр. 1831-чи илдә 228 нәфәр ермәни артыб 1931-чи илдә 1380 нәфәрә чатмышдыр.

254. ДАШ АБДАЛЛАР (АБДАЛЛАР, 1946-чы илдән ҺАТСАВАН)—Ермәнистан ССР Котажк рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км чәнуб-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 131, 1931-чи илдә 6 нәфәр азәрбајчанлы, 24 нәфәр күрд, 1918-чи илдән сонра кәлән 378 нәфәр ермәни. (1918—20-чи илләр фачиәси).

255. ДАШБАШ—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 65 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилмишдир.

256. ДАШКӘНД (1991-чи илдән ҺАЈРИК)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 8 км чәнуб-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, хәстәханасы вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 357, 1897-чи илдә 816, 1905-чи илдә 816, 1914-чү илдә 1389, 1931-чи илдә 1230 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

257. ДАШКӨРПҮ—Кечмиш Ермәнистан ССР Ама-

сија рајонунда, рајон мэркэзиндэн 3 км мэсафэдэ азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Амасија һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. Әһалиси 1905-чи илдэ 396, 1914-чү илдэ 431, 1931-чи илдэ 283 нэфэр азэрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

258. ДАШЛЫ (1968-чи илдэн ДАШДАКАР)—Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, Веди чајы јахынлыгында, рајон мэркэзиндэн 3 км шэргдә азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Веди кэнд колхозу илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1831-чи илдэ 84, 1906-чы илдэ 338, 1914-чү илдэ 239, 1931-чи илдэ 117 нэфэр азэрбајчанлы. Онлар кәнди 1940-чы илдэ тэрк едиб Азэрбајчана көчмүшләр. Ермәниләр бураја 1918—20-чи ил фачиәсиндән сонра кәлмишләр. 1931-чи илдэ 78 нэфэр кәлмә ермәни вар иди.

259. ДАШНОВ—Ермәнистан ССР Веди рајонунда азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. 1931-чи илдэ 72 нэфэр азэрбајчанлы әһалиси олуб. Кэнд 1930-чү илләрдә ләгв едилмишдир.

260. ДАШНОВ—Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, Хәләч кэнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Гафан рајону әразисиндә) азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Әһалиси 1886-чы илдэ 31, 1905-чи илдэ 47, 1914-чү илдэ 39 нэфэр азэрбајчанлы. 1918-чи илдә ермәниләрин төрәтдикләри Зәнкәзур гырғынындан сонра рәси сәнәдләрдә кәнди ады көстәрилмир.

261. ДВИН (АШАҒЫ ДВИН)—Ирэван губернијасы Ирәван гәзасында, Гәмәрли (Арташат) рајонунда, рајон мэркэзиндән 12 км мэсафэдә азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Әһалиси 1831-чи илдэ 51, 1873-чү илдә 99 нэфэр азэрбајчанлы. Ермәниләр бураја 1828-чи илдә Иранның Хој вә Салмаст шәһәрләриндән кәлмишләр.

262. ДӘВӘЛИ (1935-чи илдән АРАРАТ)—Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, Јереван-Нахчыван јолу үстүндә кэнд. Ири үзүмчүлүк, мејвәчилик, тәрәвәзчилик совхозудур. 1831-чи илдә 28, 1905-чи илдә 259, 1914-чү илдә 263, 1931-чи илдә 41 нэфэр азэрбајчанлы әһалиси олуб. Ермәниләр бураја 1828—29-чу илләрдә Иранның Мақы гәзасындан вә Салмаст гәзасының Асланик, Диришк вә башга кәндләриндән кәлмишләр. Илк ермәни карваны 101 аилә, 639 нэфэр имиш. 1979-чу илдә ермәниләрин сајы 6227 нэфәрә чатмыш, азэрбајчанлылар исе 1940-чы илләрдә кәнди тэрк етмишләр. Кәнддә күрдләрдә јашамышдыр.

263. ДӘВӘ ХАРАБАСЫ (1935-чи илдән АВАД)—Ер-

мәнистан ССР Котажк районунда, Котан дагынын шөрг этөжиндө азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 161, 1905-чи илдә 406, 1914-чү илдә 475 нәфәр, 1931-чи илдә 4 нәфәр азәрбајчанлы. Кәнддә күрдләр дә јашамышдыр. (1918—20-чи илләр фачиәси). Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра кәлмишләр. Кәнд 1976-чы илдә ләғв олунмушдур.

264. ДӘДӘГЫШЛАГ (1939-чү илдән АХУНДОВ)—Ермәнистан ССР Ыраздан районунда, Мәрмәрик (Мисхана) чајынын сол саһилиндә, район мәркәзиндән 23 км шимал-шөргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Ыанкаван һөјвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1831-чи илдә 23, 1897-чи илдә 341, 1905-чи илдә 428, 1914-чү илдә 541, 1926-чы илдә 238, 1931-чи илдә 305 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). 1948—50-чи илләрдә әһали Азәрбајчана көчүрүлмүшдү. Онларын бир һиссәси кери гајытмыш, 1988-чи ил фачиәсинин шаһиди олмушдур.

265. ДӘЛЛӘКЛИ (1948-чи илдән ЗОВАШЕН)—Ермәнистан ССР Котажк (Абовјан) районунда, район мәркәзиндән 13 км шимал-шөргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1906-чы илдә 396, 1914-чү илдә 445, 1931-чи илдә 40 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләрдә кәнд дағыдылмыш, әһалиси дидәркин салынмыш, хөјли һиссәси мөһв едилмишдир. Азәрбајчанлылар кәнди бүтүнлүклә 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918—20-чи илләрдә Ван вә Сүрмәли гәзаларындан кәлмишләр.

266. ДӘЛЛӘКЛИ—Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1907-чи илдә 336, 1914-чү илдә 276 нәфәр азәрбајчанлы. Кәнд 1918-чи илдә дармадағын едилиб. Кәнди харабалылары Ермәнистан ССР Гафан району Дзав кәндиндән 2 км гәрбдәдир.

267. ДӘЛЛӘКЛИ—Ирәван губернијасы Нор-Бајазет гәзасындакы Әрзәкәнд кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Ыраздан району әрзәсиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 181, 1897-чи илдә 303, 1905-чи илдә 385, 1914-чү илдә 594 нәфәр азәрбајчанлы, 1918—20-чи илләр фачиәси заманы кәнд дағыдылмышдыр.

268. ДӘЛИЛӘР (Бөјүк Дәлиләр 1935-чи илдән Далар). Ермәнистан ССР Арташат районунда, район мәркәзиндән 5 км шимал-гәрбдә Корничај суварма архы

јанында азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Нахчыван-Ирәван почт јолунун јанында јерләшән бу кәнд 1810—1828-чи илләр мұһарибәси заманы хејли зәрәр чәкмиш, әһали ев-ешикләрини тәрк етмишдир. 1931-чи илдә 46, 1873-чү илдә 115, 1886-чы илдә 124, 1931-чи илдә 4 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олмушдур. Ермәниләр бураја 1828-чи илдә Иранын Хој шәһәриндән кәлмишләр. Бу кәндин јахынлығында Кичик Дәлиләр кәнди дә олмуш вә орада кәлмә ермәниләр јашамышлар.

269. ДӘМИРЧИЛӘР (1991-чи илдән ГОГАВАН)—Ермәнистан ССР Калининo (Ташир) рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км шимал-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Евли колхозу илә бирләшдирилмишди. Ибтидаи мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 420, 1931-чи илдә 144 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи вә 1988-чи илләр фәчиәси).

270. ДӘМИРЧИЛӘР—Ирәван губернијасы. Шәрур-Дәрәләјез гәзасындакы Мартирос кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајону әразисиндә), Бузхана дағы әтәјиндә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 96, 1914-чү илдә 96 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләрдән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндин ады чәкилмир.

271. ДӘРӘ (1991-чи илдән ДАРАНАК)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, Варденис—Шорча јолу үстүндә, рајон мәркәзиндән 22 км шимал-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әсасы 1921-чи илдә Нор-Бајазет гәзасынын Ағзыбир, Һачы Мухан, Ағгала, Әјривәнк кәндләринин гачгын азәрбајчанлы әһалиси тәрәфиндән гојулмушдур. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. (1988-чи ил фәчиәси).

272. ДӘРӘҚӘНД—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасындакы Мартирос кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајону әразисиндә), Ахтачәј саһилиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 105, 1914-чү илдә 105 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәсиндән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндин ады чәкилмир.

273. ДӘСТӘКЕРТ (ДАСТАКЕРТ, ДОСТАКИРТ,)—Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Рајон мәркәзиндән 17 км чәнубда јерләшир. Дәстәкерт мис-молибден комбинаты гәсәбәсинин кенишләnmәси илә әлағәдар онун тәркибинә дахил олмушдур. Инди шәһәр типли гәсәбәдир. 1905-чи илдә 510,

1914-чү илдә 400, 1931-чи илдә 434 нәфәр азербайжанлы әһалиси вар иди. 1959-чу илдә 714 нәфәр, 1970-чи илдә исә 656 нәфәр азербайжанлы әһалиси олмушду. (1988-чи ил фачиәси).

274. ДӘҺНӘЗ—Ермәнистан ССР Арарат рајонунда азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 306 нәфәр азербайжанлы, 79 нәфәр күрд, 1914-чү илдә 310 нәфәр азербайжанлы, 79 нәфәр күрд, 1931-чи илдә 60 нәфәр азербайжанлы 36 нәфәр күрд әһалиси олуб. (1918—20-чи ил фачиәси). Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунмуш, әһалиси башга јерләрә көчмүшдүр.

275. ДИАН—Ермәнистан ССР Талин рајонунда, Арагадз дағынын чәнуб-гәрб этәјиндә, рајон мәркәзиндән 18 км чәнуб-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 32, 1905-чи илдә 272 нәфәр азербайжанлы олмушду.

276. ДИЛИЧАН (ДӘЛИЧАН)—Ермәнистан ССР-дә шәһәр. Гәдим сәнәдләрдә Дәличан (Делижан) кими дә јазылмышдыр. Бурада ермәни вә русларла јанашы, азербайжанлылар да јашамышдыр. 1959-чу илдә 475, 1970-чи илдә 314 азербайжанлы әһалиси вар иди.

277. ДЫҒЫР—Ирэван губернијасы Ечмиадзин гәзәсында. Кош кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әштәрәк рајону эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 35 нәфәр азербайжанлы әһалиси вар иди. Ермәниләр бураја Түркијәнин мүхтәлиф вилајәтләриндән кәлдикдән сонра азербайжанлылар кәнди тәрк етмишләр. Кәнд 1950-чи илләрдә ләғв олунмушдур.

278. ДОВРУС—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км шимал-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Норашеник һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. 1905-чи илдә 208, 1914-чү илдә 297, 1931-чи илдә 171 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси).

279. ДОГГУЗ (1945-чи илдән КАНАЧУТ)—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, Азад чајынын сағ саһилиндә, рајон мәркәзиндән 6 км шимал-шәргдә кәнд. 1831-чи илдә 127, 1905-чи илдә 191, 1914-чү илдә 182, 1931-чи илдә 97 нәфәр азербайжанлы әһалиси вар иди. Онлар 1930-чу илләрдә кәнди тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1830-чү илдә (180 нәфәр) Ирандан кәлмишдир.

280. ДОНГУЗЈЕЈӘН (Әсл ады ДОНГУЗКҮДӘН. 1935-чи илдән ЗӘНКИЛӘР, 1991-чи илдән ЗОРАК)—Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән

4 км шимал-гәрбдә, Граздан (Зәнки) чајынын сол саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали тәрәвәзчиликлә мәшғул олурду. Әһалиси 1831-чи илдә 355, 1891-чи илдә 1012, 1905-чи илдә 1131, 1914-чү илдә 1068, 1931-чи илдә 518 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

281. ДУЛУС (ДОЛОРС, ТОЛОРС)—Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, Ахлатјан кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Сисјан рајону әразисиндә, Ағкәнд (Ашотаваң кәнд советлији тәркибиндә, рајон мәркәзиндән 3 км мәсафәдә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 176 нәфәр азербайчанлы. Сонрақы илләрдә кәнддә азербайчанлыларып јашамасы гејд олунмамышдыр. Кәнддә ермәниләр мәскунлашмышлар.

282. ДҮЗКӘНД (ТҮРК ДҮЗКӘНДИ)— Ирәван губернијасы Александропол гәзасында (Ермәнистан ССР Абаран рајонунда) Гачы Хәлпәл кәнд ичмасы тәркибиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 713, 1914-чү илдә 872 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы азербайчанлылар кәнддән говулмуш, хејли һиссәси мәнв едилмишдир. Кәндә күрдләр јерләшмишләр. Кәнд 1959-чу илдә ләғв олунмушдур.

283. ДҮЗКӘНД (1991-чн илдән АЛВАР)—Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, Ахурјан (Гәрби Арпачај) чајынын сағ саһилиндә, рајон мәркәзиндән 13 км шималда, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәсиндә чалышырды. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1907-чи илдә 638, 1914-чү илдә 722, 1931-чи илдә 468, 1970-чи илдә 516 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

284. ЕВЛИ (МОЛЛА ЕЈУБЛУ, 1991-чн илдән ДЗОРАМУТ) Ермәнистан ССР Калинин рајонунда, рајон мәркәзиндән 4 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә картофчулуг саһәсиндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 100, 1914-чү илдә 127, 1931-чи илдә 382 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

285. ЕЛЛӘР ОЈУГУ (1931-чн илдән ЕЛЛӘР)—Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәркәзиндән 26 км шимал-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Дәниз сәвнјәсиндән 2140 метр јүксәкликдә јерләшир. Әһали

Һејвандарлыг сәһәсиндә чалышырды. 8 иллик мәктәби, һәким мәһтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 286 һәфәр, 1914-чү илдә 437 һәфәр, 1931-чи илдә 294 һәфәр, 1970-чи илдә 292 һәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фаһиәси).

286. ЕРНАДЗОР (ЕЈНАЗУР, ЈЕРНАЗЫР)—Ермәнистан ССР Меғри рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыгла мәшғул иди. 1886-чы илдә 201, 1905-чи илдә 238, 1931-чи илдә 219 һәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилмишдир.

288. ӘКӘРӘК (АГАРАК)—Ирэван губернијасы Ирәван гәзасында. Кәрничәј чајынын јахынлығында, Арамјус кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Коталы рајону әразисиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали 1973-чү илдә 114, 1886-чы илдә 155, 1905-чи илдә 170 һәфәр азәрбајчанлы. Сонрақы илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәнди ады чәкилмир. (Бу кәнди Әштәрәк рајонундакы Әкәрәк кәнди илә гарышдырмамалы).

289. ӘЛӘҖӘЗ (АЛАГЈАЗ, АЛАКӨЗ, МӘЗРӘ КӘРИМ-ХАН, 1991-чи илдән ЈЕҖЕКИС)—Ермәнистан ССР ЈеҖегнадзор рајонунда. ЈеҖекис (Алакөз) чајынын сағ тәрәфиндә ЈеҖегнадзор-Күлүдүз јолу үстүндә рајон мәркәзиндән 22 км шимал-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 8 иллик мәктәби, мәдәнијјәт еви, китабханасы вар иди. Әһали һејвандарлыг, түтүнчүлүк, бағчылыг сәһәләриндә чалышырды. 1831-чи илдә 32, 1905-чи илдә 524, 1931-чи илдә 353, 1979-чу илдә 963 һәфәр азәрбајчанлы әһалиси вар иди. (1918—20-чи вә 1988-чи илләр фаһиәләри).

290. ӘМИРХЕЈИР (1991-чи илдән КАЛАВАН)—Ермәнистан ССР Красносело рајоннда, рајон мәркәзиндән 14 км шимал-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Бәрһабәд кәнди илә бирләшдирилмишдир. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәһтәгәси вар иди. 1873-чү илдә 161, 1926-чы илдә 216, 1931-чи илдә 250, 1970-чу илдә 342, 1970-чи илдә 712 һәфәр азәрбајчанлы әһалиси олмушдур. (1988-чи ил фаһиәси).

291. ӘРИҚЛИ № 2.—Зәнкәзур гәзасында (Сисјан рајону әразисиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 126, 1914-чү илдә 214 һәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. 1918—20-чи илләрдә ермәниләр тәрәфиндән тәрәдилән гырғын нәтичәсиндә кәнд дағдылмыш, јәнидән бәрпа олунмамышдыр.

292. ӘРИКЛИ № 1.—Зәңкәзур газасында, индики Сисјан рајонунда Шағат кәңдиндән 5 км гәрбдә, Воротан чајынын сағ голу Әрикли чајы саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 150, 1914-чү илдә 325 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. 1918—20-чи илләрдә кәнд дағыдылмыш, бир даһа бәрпа олунмамышдыр.

293. ӘҺӘНКЧИ (ӘҺӘКЧИ, АҒАКИЧИК, 1978-чи илдән ДЗОВАСАР)—Ермәнистан ССР Талин рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1905 вә 1914-чү илләр сијаһысында кәңдин 313 нәфәр азербайчанлы әһалиси олдуғу гејд олунмушдур. 1918—20-чи илләрдә азербайчанлар кәңдән говулмуш, хејли һиссәси һәлак олмушдур. Сасундан вә Тарондан кәлән ермәниләр кәндә саһиб олмушлар.

294. ӘЛИРЗАЛАР (1935-чи иләдәк ЧӘНКЛИ)—Ермәнистан ССР Веди рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 103, 1914-чү илдә 161, 1931-чи илдә 53 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунмушдур.

295. ЗАБАЛЗАДУР—Јелизаветпол губернијасы Зәңкәзур газасындакы Сисјан кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Сисјан рајону әразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 143, 1914-чү илдә 120 нәфәр азербайчанлы. Кәнд 1918-чи илдә дағыдылмышдыр.

296. ЗАР (ЗӘР)—Ермәнистан ССР Котајк рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км шимал-шәргдә, һадис дағынын чәнуб-шәрг әтәјиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 89, 1905-чи илдә 697, 1914-чү илдә 1337, 1931-чи илдә 93 нәфәр азербайчанлы әһалиси олмушду. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра сағ галан азербайчанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1875-чи илдән сонра кәлмишләр. 1905-чи илдә 316 нәфәр, 1931-чи илдә 1112 нәфәр ермәни вар иди.

297. ЗЕЈВӘ ТҮРКИ (Түрк ЗЕЈВӘСИ, 1978-чи илдән Тароник)—Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км чәнуб-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 234 нәфәр, 1873-чү илдә 492, 1905-чи илдә 550, 1914-чү илдә 383 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра бурада азербайчанлыларын јашамасы гејдә алынмамышдыр. Кәңдә 1915—16-чы илләрдә Алашкертдән кәлән ермәниләр јерләшдирилмишди. Түрк Зејвәси кәнди јахынлығында дикәр кәнд—Ермәни Зејвәси кәнди дә вар.

298. ЗЕЈНАЛ АҒАЛЫ (ЗЕЈНАЛ АБДИН, ЗЕЈНАЛ,

АЛЕКСАНДРОВКА, 1946-чы илдэн **ЧКАЛОВКА**)—Ирэван губернијасы Нор-Бајазет гээасында (Ермэнистан ССР Севан рајонунда, Көјчө көлү саһилиндэ) азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. 1826—28-чи иллэрдэки Русија-Иран мүһарибэси заманы бу кэнд дағыдылмышдыр. 1831-чи илдэ 10 евдэ 45 нэфэр азэрбајчанлы эһали галмышды. Сонракы иллэрдэ азэрбајчанлылар кэнди тэрк етмиш, орада Русијадан көчүрүлөн малоканлар јерлэшмишдир. 1873-чү илдэ 171 нэфэр, 1914-чү илдэ 386 нэфэр малокан, 1931-чи илдэ 288 нэфэр малокан, 211 нэфэр ермэни.

299. ЗЭРЗИБИЛ (1935-чи илдэн **ЗЭРКЭНД**, 1991-чи илдэн **КУТ**)—Ермэнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мэркэзиндэн 15 км шэргдэ азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Эсасы 1801-чи илдэн гојулуб. Эһали һејвандарлыг вэ экинчилик саһэлэриндэ чалышырды. Орта мэктэби, клубу, китабханасы вар иди. Эһалиси 1831-чи илдэ 202, 1897-чи илдэ 680, 1914-чү илдэ 841, 1931-чи илдэ 808 нэфэр азэрбајчанлы. (1988-чи ил фачиэси).

300. ЗЕЈТЭ (1991-чи илдэн **ЗЕДЕА**) — Ермэнистан ССР Эзизбэјов рајонунда, Вајк дағ силсилэсинин шимал јамачында, рајон мэркэзиндэн 7 км чөнуб-шэргдэ азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Эһали һејвандарлыг вэ экинчилик саһэлэриндэ чалышырды. Мэктэби, китабханасы вар иди. 1831-чи илдэ 67, 1905-чи илдэ 580, 1931-чи илдэ 228, 1970-чи илдэ 236 нэфэр азэрбајчанлы. (1918—20-чи вэ 1988 чи ил фачиэлэри).

301. ЗОД (1991-чи илдэн **СОТК**)—Ермэнистан ССР Варденис рајонунда, Зод чајы саһилиндэ, Зод гызыл мэдэнлэринэ кедэн јол үстүндэ азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Эһали һејвандарлыг вэ экинчилик саһэлэриндэ чалышырды. Орта мэктэби, клубу, китабханасы, хэстэханасы вар иди, Эһалиси 1931-чи илдэ 67, 1897-чи илдэ 1088, 1905-чи илдэ 1717, 1914-чү илдэ 1988, 1931-чи илдэ 1599 нэфэр азэрбајчанлы. (1988-чи ил фачиэси).

302. ЗИММИ—Ермэнистан ССР Веди рајонунда азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Кечмиш Гарабағлар рајонундакы Армик (Әрмик) кэнди јахынлығында јерлэшир. Эһалиси 1905-чи илдэ 259, 1914-чү илдэ 263, 1931-чи илдэ 31 нэфэр азэрбајчанлы. Кэнд 1930 чу иллэрдэ лэгв олунмушдур. (1918—20-чи иллэр фачиэси).

303. ЗИРЭК—Ермэнистан ССР Эзизбэјов рајонунда, Гндеваз кэндинин јахынлығында азэрбајчанлылар јашамыш кэнд. Эһалиси 1831-чи илдэ 43, 1905-чи илдэ 394,

1914-чү илдә 394, 1931-чи илдә 545 нәфәр азербайҗанлы. Әһали 1948—50 чи илләрдә Азербайҗана көчүрүлмүшдүр.

304. ИБИШ (АҖЧЫНГЫЛ, 1991-чи илдән ДАРИК)—Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км шимал-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Гончалы һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишидир. Орта мәктәби, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1906 чы илдә 460, 1914-чү илдә 568, 1931-чи илдә 280, 1970-чи илдә 382 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси).

305. ИҖДӘЛИ (ПШАТАВАН)—Ермәнистан ССР Һөктемберјан рајонунда, Араз чајынын сол саһилиндә, рајон мәркәзиндән 12 км чәнубда азербайҗанлылар јашамыш кәнд Әһалиси 1831-чи илдә 113, 1886-чы илдә 629, 1905-чи илдә 880, 1931-чи илдә 80 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр гырғынындан сағ галан азербайҗанлылар 1930-чу илләрдә кәнди тәрк етмишләр, Гарсдан вә Сүрмәлиндән кәлән ермәниләр кәндә саһиб олмушлар.

306. ИЛАНЛЫ (1935-чи илдән ЧАЈБАСАР, 1991-чи илдән АРАВЕТ)—Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәркәзиндән 17 км шимал-шәргдә, Арпа чајы саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Дүзкәнд һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишиди. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 250, 1914-чү илдә 453, 1931-чи илдә 201, 1970-чи илдә 501 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси).

307. ИЛМӘЗЛИ—Ермәнистан ССР Калининно рајонунда, рајон мәркәзиндән 7 км шимал-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг совхозунда чалышырды. Мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1907-чи илдә 295, 1914-чү илдә 469, 1931-чи илдә 565 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси).

308. ИЛХЫ ГОРУҒУ—Ирэван губернијасы Ирәван гәзасындакы Иманшаллы кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Масис рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905 чи илдә 215, 1914-чү илдә 375 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндин ады гејд олунмур.

309. ИМАНШАЛЛЫ (ИМАМШАҢЛЫ, 1935-чи илдән МХЧЈАН) — Ирәван Губернијасы Ирәван гәзасында (Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км шимал-гәрбдә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 31, 1905-чи илдә 7 нәфәр

азербайжанлы. Ермәниләр бураја 1828-чи илдә Хојдан вә Салмастадан (360 нәфәр) кәлмишләр.

310. ИМИРЗИК—Ермәнистан ССР Веди рајонунда (әввәлләр фәалијјәт көстәрән Гарабағлар рајону әрази-синдә иди) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һеј-вандарлығла мәшғул олурду. Әһалиси 1905-чи илдә 254, 1914-чү илдә 328, 1931-чи илдә 151 нәфәр азербайжанлы. Әһали 1940-чы илләрдә Азербайјана көчүрүлмүш, кәнд ләғв олунмушдур.

311. ИНГАЛА — Ермәнистан ССР Арарат рајонунда азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 33 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930 чу илләрдә ләғв едилмишдир.

312. ИНӘКДАҒ (ИНӘКДАҒЫ, 1978-чи илдән ЈЕНИ КӘНД, 1991-чи илдән ТРЕТУК)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км шимал-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1906-чы илдә 520, 1914-чү илдә 674, 1931-чи илдә 383 нәфәр азербай-чанлы. (1988-чи ил фәчиәси.)

313. ИНЧИВАР — Ермәнистан ССР Гафан рајонун-да азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 140, 1914-чү илдә 89, 1931-чи илдә 45 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930чу илләрдә ләғв едилмишдир.

314. ИПӘКЛИ — Ирәван губернијасы Ирәван газасында (Ермәнистан ССР Веди рајонунда) Гаралар кәнд ичмасы тәркибиндә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 22 нәфәр, 1905-чи илдә 185 нәфәр, 1914-чү илдә 93 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәси заманы кәнд дармадағын едилмишдир.

315. ИРИНД — Ермәнистан ССР Талин рајонунда, ра-јон мәркәзиндән 10 км шимал-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831 чи илдә 29, 1905-чи илдә 239 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәсиндән сонра кәнддә азербайжанлыларын јашамасы гејд олунма-мышдыр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра кәл-мишләр. 1931-чи илдә 403 нәфәр ермәни вар иди.

316. ИРИМИС (АРЕВИС, ЕРИМИЗ, КЈУРАМИС) — Сисјан рајонунда, Уз кәндиндән 7 –9 км чәнуб шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 270, 1916-чы илдә 616 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. Кәнд 1918- -20-чи илләрдә дағыдылмыш, јенидән бәрпа олунмамышдыр.

317. ИСТИСУ (ЧЕРМУК) — Ермәнистан ССР Әзиз-бәјов рајонунда, индики Чермук курорт шәһәри јериндә,

1949-чу илэ гэдэр азербайжанлылар јашамыш кэнд. Әһалиси 1905-чи илдэ 214, 1914-чү илдэ 174, 1931-чи илдэ 215 нэфэр азербайжанлы. Курорт шәһәринин тикинтиси илэ әлагәдар кэнд 1949-чу илдэ ләғв едилмиш, әһали Азербайжана көчүрүлмүшдүр.

318. ИСКӘНДӘРАБАД — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда) Ширабад кэнд ичмасы тәркибиндә азербайжанлылар јашамыш кэнд. Әһалиси 1905-чи илдэ 81, 1914-чү илдэ 113 нэфэр азербайжанлы. 1918- 20 чи илләрдә кэнд дағдылмышдыр. Харабалыглары индики Пәрәкәр кәнди јахынлығында имиш.

319. ИТГЫРАН (АМАРАТ, 1935-чи илдән КҮЛҮСТАН, 1991-чи илдән НОР-АЗНАБЕРД) — Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда, рајон мәркәзиндән 17 км чәнуб-шәргдә, Чәһри чајынын јухары ахынынын сол тәрәфиндә азербайжанлылар јашамыш кэнд. Хндзоруд (Алмалы) кэнд колхозуна бирләшдирилмиши. Кәндин шимал тәрәфиндә, Чәһри чајы саһилиндә азербайжанлылар јашамыш Јухары Итгыран кәндинин харабалыглары вар. Әһалиси 1831-чи илдә 157, 1897-чи илдә 235, 1906-чы илдә 490, 1914-чү илдә 535, 1926 чы илдә 96, 1931-чи илдә 127, 1979-чу илдә 253 нэфэр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

320. ЈАГУБЛУ — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасындакы Јеғвард кэнд ичмасы әтркибиндә (Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда) азербайжанлылар јашамыш кэнд. Әһалиси 1905-чи илдә 200, 1914-чү илдә 213 нэфэр азербайжанлы. 1918-чи илдә кэнд бүтүнлүклә дағдылмышдыр.

321. ЈАМАНЧАЛЫ (1967-чи илдән ДЕҒСУТ) — Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 7 км шималда азербайжанлылар јашамыш кэнд. Әһали сејвәчилик вә тәрәвәзчилик саһәләриндә чалышырды. Әһалиси 1831-чи илдә 44, 1905-чи илдә 272, 1914-чү илдә 240, 1931-чи илдә 66 нэфэр азербайжанлы. Онлар кәнди 1930-чү илләрдә тәрк етмиш, Азербайжана көчмүшләр. (1918—20-чи илләр фачиәси). Ермәниләр бураја 1830 чу илдә Ирандан, 1920-чи илдә Гарс, Сүрмәли вилајәтләриндән кәлмишләр.

322. ЈАНЫХ ПӘЈӘ (1978-чи илдән МЕШӘКӘНД, 1991-чи илдән АНТАРАМЕГ) — Ермәнистан ССР Красносело рајонунда, рајон мәркәзиндән 33 км шимал-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кэнд. Әһали һејвандарлыг

совхозунда чалышырды. Орта мектэби, клубу, китабханасы бар иди. 1931-чи илдэ 197 нэфэр азербайчанлы эһалиси олуб. (1988-чи ил фачиэси).

323. **ЈАНЫХ** — Ермэнистан ССР Мартуни районунда, Гаранлыг-Кегһовид Совети мэркэзиндэн 13 км месафэдэ азербайчанлылар јашамыш кэнд. Эһалиси 1873-чү илдэ 196, 1914-чү илдэ 730 нэфэр азербайчанлы. 1918—20-чи иллэр фачиэси заманы эһали кэнддэн говулмушдур.

324. **ЈАППА** — Ирэван губернијасы Ирэван гэзасын-лакы Двин-Ајсору кэнд ичмасы тэркибиндэ (Ермэнистан ССР Арташат району эразисиндэ) азербайчанлылар јашамыш кэнд. Эһалиси 1905-чи илдэ 55, 1914-чү илдэ 104 нэфэр азербайчанлы. 1918—20-чи иллэрдэки фачиэ заманы кэнд дағыдылмышдыр.

325. **ЈАРПЫЗЛЫ** (1967-чи илдэн **ЈЧАВАН**) — Ермэнистан ССР Варденис районунда, район мэркэзиндэн 12 км чэнуб-гэрбдэ, азербайчанлылар јашамыш кэнд. Эһали һејвандарлыг, тахылчылыг, түтүнчүлүк сәһэлэриндэ чалышырды. 8 иллик мектэби, клубу, китабханасы, һәким мәнтэгәси бар иди. 1831-чи илдэ 121, 1905-чи илдэ 719, 1914-чү илдэ 815, 1931-чи илдэ 547 нэфэр азербайчанлы эһалиси олуб. Ермэнилэр бураја 1918—20-чи иллэрдэ кэлмишлэр. (1918—20-чи вэ 1988-чи ил фачиэлэри).

326. **ЈАСАХЛЫ** (**АШАҒЫ АЈЛАНЛЫ**, 1946-чы илдэн **ЛЕНУҒИ**) — Ирэван губернијасы Ечмиадзин гэзасында (Ермэнистан ССР Ечмиадзин районунда, район мэркэзиндэн 6 км месафэдэ) азербайчанлылар јашамыш кэнд. 1931-чи илдэ бурада 59 нэфэр азербайчанлы, 29 нэфэр ермэни вэ 87 нэфэр Ирандан кэлмэ ермэни јашамышдыр. Сонракы иллэрдэ кэнддэ азербайчанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр.

327. **ЈАШЫЛ** — Ирэван губернијасы Ечмиадзин гэзасындакы Ашағы-Ағчагала кэнд ичмасы тэркибиндэ (Ермэнистан ССР Талин району эразисиндэ) азербайчанлылар јашамыш кэнд. Эһалиси 1831-чи илдэ 18, 1905-чи илдэ 255, 1914-чү илдэ 255 нэфэр азербайчанлы. 1918—20-чи иллэрдэ эһали бүтүнлүклэ кэнддэн говулмушдур.

328. **ЈЕЛЛИЧЭ** — Ермэнистан ССР Веди районунда азербайчанлылар јашамыш кэнд. Эһалиси 1831-чи илдэ 45, 1905-чи илдэ 215, 1914-чү илдэ 377, 1931-чи илдэ 96 нэфэр азербайчанлы. (1918—20-чи иллэр фачиэси). Азербайчанлылар кэнди 1930-чу иллэрдэ тэрк етмишлэр.

329. **ЈЕМЭЗЛИ** (**ЈУХАРЫ ЈЕМЭЗЛИ**) — Ермэнистан ССР Гафан районунда (Зәнкәзур гэзасы Ужанис ми-

лис шө'бәси эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 246, 1914-чү илдә 899, 1931-чи илдә 54 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Азербайжанлылар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр.

330. ЈЕМӘЗЛИ (АШАҒЫ ЈЕМӘЗЛИ) — Јелизавет-пол губернијасы Зәнкәзур гәзасында (Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Јухары Јемәзли кәнди јахынлығында) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 130, 1914-чү илдә 89 нәфәр азербайжанлы. Сонраки илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәнди ады чәкилмир.

331. ЈЕНКИЧӘ (1991-чи илдән СИСАВАН) — Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, рајон мәркәзиндән 4 км чәнуб-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали тәрәвәзчилик вә мејвәчилик сәнәләриндә чалышырды. Әһалиси 1831-чи илдә 37, 1905-чи илдә 470, 1914-чү илдә 475, 1931-чи илдә 182 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Әһали 1940-чы илләрдә Азербайжана көчүрүлмүш, ермәниләр кәндә сәнәб олмушлар.

332. ЈЕНКИЧӘ (1978-чи илдән НОРАБАТС) — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасындаки Норагавит кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Масис рајону эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 75, 1914-чү илдә 90 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә ермәниләр мәскунлашыб.

333. ЈЕРАНОС (ЕРАНОС) — Ермәнистан ССР Веди рајонунда, кечмиш Гарабағлар рајону Чимәнкәнд кәнди јахынлығында азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1873 чү илдә 133, 1906-чы илдә 184, 1931-чи илдә 28 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. 1930-чу илләрдә кәнд ләгв едилиб.

334. ЈУВА (1950-чи илдән ШАУМЈАН) — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында (Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 3 км чәнуб шәргдә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 33, 1905-чи илдә 12, 1931-чи илдә 1 нәфәр азербайжанлы. Ермәниләр бураја 1828—29-чу илләрдә Ирандан (220 нәфәр) кәлмишләр.

335. КАБАРАЛЫ — Ирәван губернијасы Нор-Бајазет гәзасында (Ермәнистан ССР Ахта рајонунда, Дәлләр вә Бжни кәндләри арасындаки сәнәдә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 5 аиләдә 22 нәфәр

азербайжанлы эһалиси олмушдур. Сонракы илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәнди ады көстәрилмир.

336. КАВАРТ — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1905-чи илдә 580, 1914-чү илдә 153 нәфәр азербайжанлы. Сонракы илләрдә кәнддә азербайжанлыларын јашамасы көстәрилмир.

337. КАЛАШАН — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасындакы Јеғвард кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Эштәрәк рајону эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1831-чи илдә 28, 1905-чи илдә 363, 1914-чү илдә 417 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра рәсми сәнәдләрдә кәнди ады чәкилмир.

338. КАЛАШКӘНД — Ирәван губернијасы, Ечмиадзин гәзасындакы Јеғвард кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Эштәрәк рајону эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1831-чи илдә 96, 1905-чи илдә 373, 1914-чү илдә 437 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра рәсми сәнәдләрдә кәнди ады чәкилмир.

339. КАРАВАНҚ (ГАРА ВӘНҚ)—Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасындакы Кешишкәнд кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Јеғегнадзор рајону эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1831-чи илдә 80, 1905-чи илдә 514, 1914-чү илдә 414 нәфәр азербайжанлы. Сонракы илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәнди ады чәкилмир.

340. КАРАВАНСАРАЈ — Ермәнистан ССР Мартуни рајонунда азербайжанлылар јашамыш кәнд. Дәниз сәвијәсиндән 2300 метр јүксәкликдә. Јаных совхозу јахынлығында јерләшир. Эһалиси 1905-чи илдә 341, 1914-чү илдә 441, 1931-чи илдә 80 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Кәнд 1930-чү илләрдә ләғв олунмушдур. Ермәниләр бураја 1918—20-чи илләрдә кәлмишләр.

341. КАРАВАНСАРАЈ — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында, Алакөз дағынын чәнуб этәјиндә, Кош кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Эштәрәк рајону эразисиндә) Азербайжанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1873-чү илдә 136, 1886-чы илдә 155, 1905-чи илдә 140, 1914-чү илдә 140 нәфәр азербайжанлы. Сонракы илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәнди ады көстәрилмир. Ечмиадзин гәзасында күрдләр јашајан Каравансарај адлы 2 кәнд дә олмушдур.

342. КАТАР (ГАТАР) — Желизаветпол губернијасы Зэнкәзур гәзасындакы Каварт кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Гафан рајону әразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 382, 1914-чү илдә 139 нфәр азербайчанлы. Сонракы илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәндиң ады чәкилмир.

343. КАЧАРАН (Кечалан) — Ермәнистан ССР Гафан рајон габелијиндә шәһәр. 1958-чи илдә салынмышдыр. Рајон мәркәзиндән 32 км мөсафәдә јерләшир. 1959-чу илдә 1628, 1970-чи илдә 1657 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фәчиәси).

344. КЕФАШЕН — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 136 нәфәр әһалиси олуб. Маһмудлу (Чајкәнд) кәнд Совет-лији тәркибиндә иди. (1988-чи ил фәчиәси).

345. КЕТУЗ (КОТУЗ) — Ермәнистан ССР Веди рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 249, 1931-чи илдә 154 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилмишдир.

346. КЕТРАН (1948-чи илдән КЕТАМЕЧ) — Ермәнистан ССР Котајк рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. Абовјан рајон мәркәзиндән 9 км мөсафәдә јерләшән Нор-Һачн гәсәбә Совети тәркибиндәдир. 1831-чи илдә 27, 1905-чи илдә 236, 1914-чү илдә 352, 1931-чи илдә 14 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. (1918—20-чи илләр фәчиәси). Ермәниләр бураја 1915—20-чи илләрдә Арчеш, Битлис, Буланых, Маназкерт, Муш вә Вандан кәлмишләр.

347. КӘМАЛ (КЕМАЛ) — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасындакы Арамус кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Котајк рајону әразисиндә), азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 37, 1905-чи илдә 621, 1914-чү илдә 780 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәсиндән сонра кәндиң ады рәсми сәнәдләрдә көстәрилмир.

248. КӘМӘРЛИ (КӨЗЛҮ КӘМӘРЛИ, ГӘМӘРЛИ, КӨЗЛҮ ГӘМӘРЛИ, 1946-чы илдән МЕТСАМОР) — Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндә 8 км чәнубда азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 127, 1905-чи илдә 411, 1914-чү илдә 352 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. 1918—20-чи илләр фәчиәси заманы азербайчанлы әһали кәнди тәрк етмишдир. Ермәнистан Атом Електрик Стансијасы бу кәнддә тикилиб.

349. КӘРИМАРХ (1935-чи илдән СОВЕТАКАН) —

Ермәнистан ССР Ноктемберјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 8 км чәнуб-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әалиси 1831-чи илдә 311, 1897-чи илдә 1357, 1905-чи илдә 1700, 1914-чү илдә 1747, 1931-чи илдә 268 нәфәр азербайчанлы. Азербайчанлылар кәнди 1930-чү илләрдә тәрк етмишләр. (1918—20-чи илләр фачиәси). Ермәниләр бураја Ирандан вә Түркиядән кәлмишләр.

350. КӘСӘМӘН (1978-чи илдән БАҺАР, 1991-чи илдән АРПУНК) — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км шималда, Шаһдаг силсиләсинин чәнуб этәјиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик сәһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабанасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 166, 1897-чи илдә 671, 1906-чы илдә 713, 1914-чү илдә 966, 1926-чы илдә 414, 1931-чи илдә 569, 1979-чу илдә 955 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси).

351. КӘНКАН (1978-чи илдән ҺАДИС, ҺӘДИС) — Ермәнистан ССР Котажк рајонунда, Һәдис дағынын шимал јамачында, рајон мәркәзиндән 11 км шимал шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 772, 1905-чи илдә 939, 1914-чү илдә 1144, 1931-чи илдә 147 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләрдә ермәни милләтчиләри тәрәфиндән төрәдилән гырғын заманы һејли азербайчанлы әһали һәлак олмуш, дидәркин дүшмүшдүр. Азербайчанлылар 1826—28-чи илләр Русия Иран мұһарибәси заманы да кәнди тәрк етмәли олмүшдулар. 1940-чы илдә азербайчанлылар кәнди 2-чи дәфә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918—20-чи илләрдә Бајазет вә Васпуракан вилајәтләриндән кәлмишләр. 1931-чи илдә 698 нәфәр ермәни вар иди.

352. КӘРКИБАЦ (1967-чи илдән ШӘФӘГ, 1991-чи илдән ВАНЕВАН) — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 5 км гәрбдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали дамазлыг дүјәјетишдирмә тәсәррүфатында чалышырды. Орта мәктәби, мәдәнијјәт еви, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 306, 1914-чү илдә 377, 1931-чи илдә 224 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

353. КӘРПИЧЛИ (1935-чи илдә КЕҒАДИР) — Ермәнистан ССР Котажк рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км чәнуб-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 188, 1914-чү илдә 290 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә

азербайчанлыларын јашамасы гејд олунмамышдыр. Ермәниләр бураја 1918—20-чи илләрдә Вандан, Хнусдан, Гарсдан кәлмишләр.

354. КИРОВАКАН (БӨЈҮК ГАРАКИЛИСӘ) — Ермәнистан ССР-дә республика табелијиндә олан шәһәр. Јереван шәһәриндән 145 км мәсафәдә јерләшир. Дикәр халгларла јанашы, азербайчанлылар дајашајыб ишләмишдир. 1931-чи илдә 31 нәфәр, 1959-чу илдә 327 нәфәр, 1970-чи илдә 748 нәфәр азербайчанлы әһалиси вар иди. (1988-чи ил фачиәси).

355. КИРС — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. Жыгы һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. Ибтидаи мәктәби, һәким мән-тәгәси вар иди. 1886-чы илдә 130, 1931-чи илдә 104 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси).

356. КИРӘШЛИ — Ермәнистан ССР Абаран рајонунда, Гарныјарых дағы әтәјиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Бабакиши-Бужакан кәнди јахынлыгында Әһалиси 1831-чи илдә 76, 1897-чи илдә 744, 1905-чи илдә 1061, 1914-чү илдә 1196, 1931-чи илдә 136 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунмушдур.

357. КИЧИК ВЕДИ (ВЕДИ СУФЛА) — Ермәнистан ССР Веди рајонунда, Јереван Нахчыван јолу үстүндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 166, 1905-чи илдә 960, 1914-чү илдә 976 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләрдә хејли әһали мәнв едилмиш вә ја дидәркин дүшмүшдүр. 1931-чи илдә 373 нәфәр азербайчанлы галмышды. Онлар бураны 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1922-чи илдә Шадахдан, Балудан, Моксдан, 1946-чы илдә Ирандан кәлмишләр.

358. КИЧИК КӘНД — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында. Әштәрәк кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әштәрәк рајону әразисиндә), Абаран чајы саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 77, 1905-чи илдә 316, 1914-чү илдә 392 нәфәр азербайчанлы. Кәнд 1919—20-чи илләрдә ермәнидашнак гулдур дәстәләри тәрәфиндән дағыдылмышдыр.

359. КИЛИСӘ (ЈУХАРЫ КИЛИСӘ) — Ермәнистан ССР Гугарк рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км чәнуб-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Ваһагн һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. 1931-чи илдә 154 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Һаллавар Советлији тәркибиндә иди. (1988-чи ил фачиәси).

360. КИЛИСӘ (АШАҒЫ КИЛИСӘ) — Ермәнистан ССР Гугарк районунда, Јухары Килисә кәнди јахынлығында, Італ авар Советлиги тәркибиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 128 нәфәр азербайҗанлы әһалиси вар иди. (1988-чи ил фачиәси).

361. КОСАЛАР — Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында (Ермәнистан ССР Корус району әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 358, 1914-чү илдә 55 нәфәр азербайҗанлы. Сонрақы илләрдә кәндин ады рәсми сәнәдләрдә көстәрилмир.

362. КОТАНЛЫ (1935-чи илдән ГАРМРАШЕН) — Ермәнистан ССР Әзизбәјов районунда, район мәркәзиндән 20 км шимал-шәргдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 611, 1914-чү илдә 611, 1931-чи илдә 351 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. Азербайҗанлылар 1949—50-чи илләрдә көчүрүлмүшләр. Ермәниләр бураја 1920-чи илләрдә кәлмишләр.

363. КӨМҮРЛҮ — Ирәван губернијасы Шәрур Дәрәләјез гәзасында (Ермәнистан ССР Јеҗегнадзор районунда) Гозулча кәнд ичмасы тәркибиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә вә 1914-чү илдә 205 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1918-чи илдә дағыдылмышдыр.

364. КӨРПҮ ГУЛАҒЫ — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасындақы Баш Кәрни кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Котажк району әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 129 нәфәр, 1905-чи илдә 215 нәфәр, 1914-чү илдә 470 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндин ады чәкилмир.

365. КӨРПҮЛҮ (ЈУХАРЫ КӨРПҮЛҮ) — Ермәнистан ССР Нојемберјан районунда, район мәркәзиндән 6 км шимал-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали мејвәчилик, һејвандарлыг совхозунда чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. 1905-чи илдә 440, 1914-чү илдә 427, 1931-чи илдә 630 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси).

366. КӨРПҮЛҮ (АШАҒЫ КӨРПҮЛҮ) — Ермәнистан ССР Туманјан районунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 319 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв едилмишдир.

367. КӨТӘКЛИ (КОТАНЛЫ) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасындақы Парпи кәнд ичмасы тәркибиндә

(Ермәнистан ССР Әштәрәк рајону эразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 80, 1905-чи илдә 175, 1914-чү илдә 203 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндин ады чәкилмир.

368. КӨЧБӘК (КӨЧБӘЈ, 1991-чи илдән УҒЕДЗОР) — Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда, Әзизбәјов Сисјан јолу үстүндә, дәниз сәвијјәсиндән 2000 метр јүксәкликдә јерләшир. Кәнд Сараван колхозу илә бирләшдирилмишди. 1831-чи илдә 25, 1905-чи илдә 425, 1914-чү илдә 425 1931-чи илдә 365, 1970-чи илдә 564 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси.)

369. КУРУТ — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. Жеғи һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. 1931-чи илдә 220 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси.)

370. КҮСҮЗ — Ермәнистан ССР Веди рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 221, 1905-чи илдә 792, 1914-чү илдә 805, 1931-чи илдә 70 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. (1918—20-чи илләр фачиәси.) 1940-чы илләрдә кәнд ләғв едилмишдир.

371. КҮЗӘЧИК — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасындакы Арамус кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Котажк рајону эразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 119, 1914-чү илдә 138 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси.)

372. КҮРДАЛЫ — Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 195, 1914-чү илдә 260, 1931-чи илдә 55 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилиб.

373. КҮРДЛӘР — Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, Јајчы кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Жорус рајонунда) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 123, 1905-чи илдә 215, 1914-чү илдә 130 нәфәр азербайчанлы. Сонракы илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәндин ады кәстәрилмир.

374. КҮРӘКӘНД (1978-чи илдән ФЕРИК) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 47, 1905-чи илдә 470, 1914-чү илдә 556 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси.)

375. КАБУТ (1991-чи илдән КАПУЈТ) — Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км чәнуб-Шрәгдә азербәјчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 35, 1914-чү илдә 140, 1931-чи илдә 181, 1970-чи илдә 368 нәфәр азербәјчанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси.)

376. КЕГИ (КИЧИК СОФУЛУ)—Ермәнистан ССР Гафан рајонунда. Кеги чајынын сағ саһилиндә, рајон мәркәзиндән 25 км гәрбдә, азербәјчанлылар јашамыш кәнд. Ири һејванвандарлыг совхозунун мәркәзи иди. Әһалиси 1931-чи илдә 131, 1897-чи илдә 215, 1905-чи илдә 970, 1931-чи илдә 380, 1979-чү илдә 1115 нәфәр азербәјчанлы.

377. КЕДАТАҒ — Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-шәрәгдә, Воротан чајынын сағ голу Лорадзор чајынын сол саһилиндә азербәјчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 43, 1897-чи илдә 362, 1905-чи илдә 415, 1914-чү илдә 415 нәфәр азербәјчанлыы. (1918—20-чи илләр фачиәси.)

378. КЕНДӘРӘ — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасында (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда. Котанлы-Гармрашен кәндиндән 4 км шимал шәрәгдә) азербәјчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 152, 1897-чи илдә 330, 1905-чи илдә 503, 1918-чи илдә 78 нәфәр азербәјчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси.)

379. КЕНАЛЫ — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасында (Ермәнистан ССР Јефегнадзор рајонунда, Арени кәндиндән 12 км шимал-шәрәгдә, Јелпин чајы саһилиндә харабалылары галыб) азербәјчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 96, 1905-чи илдә 169, 1914-чү илдә 169, 1922-чи илдә 49 нәфәр азербәјчанлы.

380. КИЛАНЛАР (БӨЈҮК КИЛАНЛАР, КИЛӘНАР) — Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, Арташат шәһәриндән 28 км шимал-шәрәгдә, Әлинчә чајынын сағ тәрәфиндә азербәјчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 143, 1897-чи илдә 314, 1905-чи илдә 212, 1914-чү илдә 389, 1926-чы илдә 186, 1939-чү илдә 339, 1955-чи илдә 314 нәфәр азербәјчанлы.

381. КИЛАНЛАР (КИЧИК КИЛАНЛАР, КИЧИК КИЛӘНАР)—Ермәнистан ССР Веди рајонунда, Арташат рајонундакы Бөјүк Киланлар кәнди јахынлыгында азербәјчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 96, 1897-чи илдә 178, 1905-чи илдә 183, 1914-чү илдә

198, 1926-чы илдә 45 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Кәнд 1950-чы илдә ләғв олунмуш, әһали Азербайжана көчүрүлмүшдүр.

382. КИРЭТАҒ (ЈУХАРЫ КИРЭТАҒ) — Ермәнистан ССР-ин Гафан шәһәриндән 13 км шимал-шәргдә, Охчу чајынын сол тәрәфиндә, Ашағы Кирәтағ кәндиндән 3 км мөсафәдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәләриндә чалышырды. 8 иллик мәктәби, клубу, китабанасы вар иди. Әһалиси 1897-чи илдә 328, 1905-чи илдә 666, 1926-чы илдә 225, 1931-чи илдә 396, 1970-чи илдә 181, 1979-чу илдә 120 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

383. КИРЭТАҒ (АШАҒЫ КИРЭТАҒ) — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-гәрбдә, Охчу чајынын сол тәрәфиндә, Јухары Кирәтағ кәндиндән 3 км мөсафәдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. 8 иллик мәктәби, клубу, китабанасы вар иди. Әһалиси 1897-чи илдә 87, 1905-чи илдә 289, 1926-чы илдә 87, 1931-чи илдә 126, 1979-чу илдә 143 нәфәр азербайжанлы. Кәнд Лернадзор (Күрәкәнд) совхозу илә бирләшдирилмишди. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

384. ҚЈАРД (КӘРД, КИРТ, 1991-чи илдән ҚАРД) — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Гафан шәһәриндән 33 км гәрбдә, Кеғи чајынын сол голу Кәрд чајынын сол саһилиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Кеғи һејвандарлыг совозуна бирләшдирилмишди. 8 иллик мәктәби, клубу, китабанасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1897-чи илдә 60, 1926-чы илдә 71, 1931-чи илдә 115, 1970-чи илдә 295, 1979-чу илдә 61 нәфәр азербайжанлы. (1988-чи ил фачиәси).

385. ҚОМУР (1991-чи илдән ГОМК) — Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км чәнуб-шәргдә, Шәрги Арпа чајынын сол голу Ахта чајынын сол саһилиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг совхозунда чалышырды. 1831-чи илдә 27, 1897-чи илдә 353, 1914-чу илдә 363, 1926-чы илдә 200, 1931-чи илдә 316, 1979-чу илдә 745 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси).

386. ҚОРАВАН (1944-чу илдән ЈЕНИ КӘНД, 1968-чи илдән јенидән ҚОРАВАН) — Ермәнистан ССР Веди рајонунда, Веди чајы саһилиндә, Веди кәндинин чәнуб-

бунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 59, 1897-чи илдә 330, 1914-чү илдә 646, 1931-чи илдә 466 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. Әһали 1948—50-чи илләрдә Азәрбајчана көчүрүлүб. Ермәниләр бураја илк дәфә 1914—17-чи илләрдә Муш, Шадах, Ван вилајәтләриндән кәлмишләр. 1931-чи илдә 135 нәфәр ермәни вар иди.

387. КОХТ (АШАҒЫ КОХТ, ТҮРК КОХТУ) — Ермәнистан ССР Котажк рајонунда Кәрни чајынын јухары ахыны јахынлығында азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 40, 1873-чү илдә 68, 1904-чү илдә 81, 1914-чү илдә 169, 1922-чи илдә 55, 1931-чи илдә 56 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. 1950-чи илдә ермәниләр јашајан Кохт кәнди илә бирләширилдикдән сонра әһали Азәрбајчана көчүрүлмүшдүр.

388. КӨДӘКЛИ (АШАҒЫ КӨДӘКЛИ) — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 11 км шимал-шәргдә, Гафан-Корус јолу үстүндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. «Сүник» һејвандарлыг совхозу илә бирләширилмиши. 1831-чи илдә 26, 1897-чи илдә 123, 1926-чы илдә 60, 1931-чи илдә 70, 1970-чи илдә 447, 1979-чу илдә 249 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси).

389. КӨДӘКЛИ (ЈУХАРЫ КӨДӘКЛИ) — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Гафан шәһәриндән 13 км шәргдә, Гафан-Корус јолунун сағ тәрәфиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 201, 1926-чы илдә 118, 1931-чи илдә 163, 1974-чү илдә 381 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

390. КӨЗӘЛДӘРӘ (ТҮРК КӨЗӘЛДӘРӘСИ, 1946-чы илдән КЕҒНАДЗОР) — Ермәнистан ССР Абаран рајонунда, Артик шәһәриндән 16 км шәргдә, Алакөз дағынын шимал этәјиндә, Гарабулаг чајынын саһилиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 68, 1873-чү илдә 313, 1886-чы илдә 509, 1905-чи илдә 732, 1914-чү илдә 894 нәфәр азәрбајчанлы. Кәнддә јашајан азәрбајчанлылар 1915-чи илдә говулмушлар. Мушдан кәлән ермәниләр һәмин ил кәнддә мәскунлашмышлар. 1926-чы илдә 623 нәфәр ермәни әһалиси олмушдүр. Индики Арагадз рајону эразисиндә (кечмиш Александропол гәзасында) дикәр Көзәлдәрә кәнди дә олмушдүр. 1946-чы илдән КеҒадир адланыр ки, о да ермәни Көзәлдәрәси—

Ҳаји Көзәлдәрә адланмышдыр. Ермәниләр бураја Гарс вилајәтиндән кәлмишләр.

391. КӨҖАББАС — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасында, Шәрги Арпа чајының сол голу һер-һер чајының Болбулаг чајы илә говушдуғу јердә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1914-чү илдә 223 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1918-чи илдә ләғв едилмишдир. Индики Әзизбәјов рајону әразисиндә иди.

392. КӨҖӘРЧИН — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасындакы Мартирос кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајону әразисиндә) Шәрги Арпачај саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 60, 1914-чү илдә 60 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы кәнд бүтүнлүклә дағдылмышдыр.

393. КӨҖӘРЧИН — Ермәнистан ССР Ичеван рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км чәнуб-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1897-чи илдә 257, 1926-чы илдә 271, 1931-чи илдә 205, 1939-чу илдә 237 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. 1950-чи илдә јахынлыгдакы Салаһ кәнди илә бирләшдирилмишди.

394. КӨҖКИЛИСӘ (1935-чи илдән КАПУТАН) — Ермәнистан ССР Котажк (Абовјан) рајонунда, рајон мәркәзиндән 8 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 365 нәфәр азербайчанлы, 436 нәфәр ермәни, 1914-чү илдә 495 нәфәр азербайчанлы, 895 нәфәр ермәни, 1931-чи илдә 170 нәфәр азербайчанлы, 1258 нәфәр ермәни әһалиси олуб. Ермәниләр бураја 1875-чи илдә кәлмишләр. (1918—20-чи илләр фачиәси). Азербайчанлылар 1940-чы илләрдә кәнди тәрк едибләр.

395. КӨҖКҮМБӘТ (ТҮРК КӨҖКҮМБӘТИ, 1944-чү илдә КЕҖАНИСТ) — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 23 км шимал-гәрбдә, Һраздан (Зәнки) чајының сағ саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 21, 1897-чи илдә 295, 1905-чи илдә 252, 1914-чү илдә 280, 1931-чи илдә 174 нәфәр азербайчанлы. Азербайчанлылар 1947-чи илдә Азербайчана көчүрүлмүшдүр. Ермәниләр бураја Ирандан вә Түркијәдән кәлмишләр.

396. КӨҖСУ — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км шимал-шәргдә, Севан көлүнүн чәнуб-шәрг саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәләриндә ча-

лышырды. 8 иллик мектеби, клубу, китабханасы, һәким мәнәгәси вар иди. Әһалиси 1897-чи илдә 187, 1905-чи илдә 233, 1914-чү илдә 360, 1926-чы илдә 227, 1939-чу илдә 314, 1959-чу илдә 264, 1979-чу илдә 531, нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәчиәси).

397. КӨЛ — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзәсында (Ермәнистан ССР Әштәрәк рајону Кош кәнди јахынлығында) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 62 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олмушдур. Сонрақы илләрдә рәси сәнәдләрдә кәндиң ады чәкилмир.

398. КӨЛАЈСОР (КӨЈЛАСОР, КӨЈЛӘСОР) — Ермәнистан ССР Арташат рајонунда. Дәвәкөзү чајының јухары ахыны јахынлығында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 62, 1873-чи илдә 240, 1905-чи илдә 366 нәфәр азербайҗанлы, 1914-чү илдә 604 нәфәр азербайҗанлы, 351 нәфәр әјсору, 1931-чи илдә 304 нәфәр азербайҗанлы, 183 нәфәр әјсору әһалиси олуб. Кәнд 1950-чи илләрдә ләғв олунмуш, әһали башга јерләрә көчүрүлмүшдү.

399. КӨЛЛҮ (1991-чи илдән АРДЕНИС) — Ермәнистан ССР Амәсија рајонунда, рајон мәркәзиндән 18 км шимал-шәргдә, Гәрби Арпа чајының сол тәрәфиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыг сәһәләриндә чалышырды. 8 иллик мектеби, клубу, китабханасы, доғум еви вар иди. 1897-чи илдә 284, 1907-чи илдә 313, 1914-чү илдә 403, 1931-чи илдә 334, 1959-чу илдә 470, 1979-чу илдә 757 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фәчиәси).

400. КӨЛЧЫҒЫН (ЧЫҒЫН, ЧЫҒЫНДӘРӘ, ЧЫҒЫН ГАРАГОЈУН) — Ермәнистан ССР Веди рајонунда (әввәлләр Гарабағлар рајону тәркибиндә олмушдур), Веди чајының јухары ахыны јахынлығында, дәниз сәвијјәсиндән 2000 метр јүксәкликдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыгла мәнғул олмушдур. 1897-чи илдә 238, 1905-чи илдә 559, 1926-чы илдә 92, 1931-чи илдә 135, 1939-чу илдә 194 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. (1918—20-чи илләр фәчиәси). 1949-чу илдә әһали Азербайҗана көчүрүлмүш, кәнд ләғв едилмишдир.

401. КӨЛКӘНД (ГАРАГОЈУНЛУ, 1991-чи илдән АЈГУТ) — Ермәнистан ССР Красносело рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км шимал-гәрбдә, Кедик чајының сағ сәһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси һејвандарлыг вә әкинчилик сәһәләриндә чалышырды. Орта мектеби, клубу, китабханасы, рабито говшағы, хәстәхана-

сы вар иди. Эһалиси 1831-чи илдә 357, 1886-чы илдә 2157, 1914-чү илдә 1866, 1922-чи илдә 1015, 1931-чи илдә 1279, 1959-чу илдә 1123, 1979-чу илдә 2022 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри.)

402. КҮМҮШ (1991-чи илдән **КАРЕНИС**) — Ермәнистан ССР Іраздан рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км чәнуб-гәрбдә, Іраздан-Зәнки чајынын сол саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Эһалиси 1831 чи илдә 48, 1906-чы илдә 439, 1914-чү илдә 796 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра азербайҗанлылар кәнди тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдә кәлмишләр. 1931-чи илдә 330 нәфәр ермәни вар иди.

403. КҮМҮШХАНА — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасында (индики Әзизбәјов рајону әразисиндә, Гндеваз кәндиндән чәнуб истигамәтиндә, Арпа чајынын сол голу Күмүшхана чајы саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 35, 1897-чи илдә 203, 1906-чы илдә 360, 1914-чү илдә 360, 1922-чи илдә 74 нәфәр азербайҗанлы эһалиси олуб. 1918—20 чи илләр фачиәси. Кәнд 1920-чи илләрдә ләғв едилмишдир.

404. КҮЛЛҮБУЛАГ (**ТҮРК КҮЛЛҮБУЛАҒЫ, ГАРАПАПАГ**) — Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, Гәрби Арпа чајынын сағ саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Эһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, мәдәнијјәт еви, китабханасы, хәстәханасы, бајтар мүаличәханасы, мәшәт көшкәләри вар иди. Эһалиси 1886-чы илдә 673, 1897-чи илдә 958, 1907-чи илдә 1020, 1914-чү илдә 1137, 1931-чи илдә 1268, 1970-чи илдә 2459, 1979-чу илдә 2580 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси). Кәнд она көрә Түрк Күллүбулағы адланыб ки, бөлкәдә ермәниләр јашајан Күллүбулаг кәнди дә олуб.

405. КҮЛЛҮДҮЗ (**КҮЛҮДҮЗ, АШАҒЫ КҮЛҮДҮЗ, 1991-чи илдән ВАРДАҢОВИД**) — Ермәнистан ССР Јеҫегнадзор рајонунда, рајон мәркәзиндән 22 км шимал-шәргдә, Јеҫекис чајынын сағ тәрәфиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Эһали һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәш-ғул олурду. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Эһалиси 1831 чи илдә 115, 1886-чы илдә 217, 1914-чү илдә 151, 1926-чы илдә 32, 1931-чи илдә 190, 1959-чу илдә 256, 1979-чу илдә 369 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

406. КҮЛЛҮДҮЗ (**ЈУХАРЫ КҮЛҮДҮЗ**) — Ермәнистан ССР Јеҫегнадзор рајонунда азербайҗанлылар јаша-

мыш кәнд. 1897-чи илдә 263, 1926-чы илдә 108 нәфәр азербайҗанлы. 1950-чи илдә Ашағы Күллүдүз кәнди илә бирләшдирилмишир.

407. КҮЛЛҮЧӘ — Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәркәзиндән 24 км шимал-гәрбдә, Арпа көлү саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг саһәсиндә чалышырды. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1886-чы илдә 193, 1897-чи илдә 288, 1907-чи илдә 324, 1914-чү илдә 378, 1931-чи илдә 576, 1959-чу илдә 594, 1979-чу илдә 985 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси).

408. КҮЛЛҮЧӘ (1978 чи илдән ЗОВК) — Ермәнистан ССР Қотајк рајонунда, Арамус кәнди јахынлығында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 516, 1914-чү илдә 846 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә азербайҗанлыларын јашамасы барәдә мәлүмат јохдур. Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра кәлмишләр. 1931-чи илдә 375 нәфәр ермәни вар иди.

409. КҮНЕЈВАЗ (КҮНЕЈВАНК) — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасындакы Әләјез кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Јеҗегнадзор рајону эразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 58, 1905-чи илдә 124, 1914-чү илдә 124 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләрдә кәнд дағыдылмышдыр.

410. ЛЕЈЛИКӨЧӘН (ЛЕЈЛИГАЧАН) — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасындакы Гндеваз кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајону эразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 384, 1914-чү илдә 384 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәндиң ады рәсми сәнәдләрдә гејд олунмајыб. Харабалыглары Көчбәк чајы саһилиндә иди.

411. ЛЕҢВАЗ—Ермәнистан ССР Меҗри рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км шимал-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчиликлә мәшғул олурду. Орта мәктәби, мәдәнијәт еви, һәким мәнтәгәси вар иди. 1907-чи илдә 525, 1914-чү илдә 836, 1931-чи илдә 471 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси).

412. ЛЕНИНАКАН (1837-чи иләдәк КҮМРҮ, КУМАЈ-РИ 1837-чи илдән АЛЕКСАНДРОПОЛ, 1924-чү илдән ЛЕНИНАКАН, 1990-чы илдән КУМАЈРИ) — Ермәнистан ССР-дә 1926-чы илдән республика табелијиндә олан

шәһәр. 1840чы илдән шәһәр. Бурада дикәр халгларла јанашы азәрбајчанлылар да јашајыб ишләмишләр. 1959-чу илдә 103, 1970-чи илдә 259, 1931-чи илдә 316 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. 1980-чы илләрдә Амасија рајонундан кәлиб шәһәрин хидмәт саһәләриндә вә сәнаје мүүссисәләриндә физики иш саһәләриндә чалышан азәрбајчанлыларын мигдары хејли артмышды. Ленинанкан Гарс дәмир јолу бурадан кечир.

413. ЛӘМБӘЛИ (1960-чы илдән **ДЕБЕДАШЕН**, 1972-чи илдән **БАГРАДАШЕН**) — Ермәнистан ССР Нојемберјан (әввәлләр Алаверди) рајонунда, Дебед чајынын сағ саһилиндә, Нојемберјан гәсәбәсиндән 15 км шимал-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси «Зејтун» совхозунда чалышырды. Азәрбајчан дилиндә вә ермәни дилиндә ики орта мәктәби, ибтидан мәктәби, ики клубу, үч китабханасы, үч ушаг бағчасы, хәстәханасы, ики һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 400, 1914-чү илдә 493, 1931-чи илдә 1034 нәфәр азәрбајчанлы. 1920-чи илин сонларында Ләмбәли кәнди јанында Ләмбәли совозу тәшкил олунмушду. 1948-чи илдә азәрбајчанлы әһали Азәрбајчана көчүрүлдүкдән сонра колхоз вә совхоз бирләшдирилиб «Зејтун» совхозу тәшкил едилмишди. Азәрбајчана көчүрүлән әһали 1950-чи илдән кери гајытмыш, јени гәсәбә салмыш вә «Зејтун» совхозунда чалышмаға башламышды. Онлар әсасән ағыр физики әмәк тәләб олунан саһәләрдә чалышырдылар. (1988-чи ил фачиәси).

414. ЛОР — Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасындакы Дарабас кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Сисјан рајону әразисиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 455, 1914-чү илдә 414 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы кәнд ләғв олунмушдур.

415. МАГДА (МАХТА, 1949-чү илдән **ЛЕРНАРОД**) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында Алакөз дағынын чәнуб этәјиндә, (Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда, рајон мәркәзиндән 22 км шимал-гәрбдә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 38, 1905-чи илдә 268, 1914-чү илдә 268, 1931-чи илдә 1 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы кәнд бүтүнлүклә дағыдылмыш, Түркијәдән әлән ермәниләр јерләшдирилмишдир.

416. МАҒАРАЧЫГ — Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәркәзиндән 11 км чәнуб-гәрбдә азәрбај-

чанлылар јашамыш кәнд. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыг саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китаханасы, рабитә говшағы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 480, 1914-чү илдә 539, 1931-чи илдә 490, 1970-чи илдә 860 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фәһиәси).

417. МАЛИШКА — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасында (Ермәнистан ССР Јегегнадзор рајонунда, рајон мәркәзиндән 5 км чәнуб шәргдә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 18 нәфәр азербайчанлы. Ермәниләр бураја 1828—29-чу илдә Ирандан (243 нәфәр) кәлмишләр. Азербайчанлылар кәнди 19-чу әррин биринчи јарысында тәрк етмишләр.

418. МАМЕДАБАД (МӘММӘДАБАД) — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасындакы Иманшаллы кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Масис рајону әразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 72, 1914-чү илдә 121, 1931-чи илдә 19 нәфәр азербайчанлы 1918—20-чи илләр фәһиәси заманы кәнд ләғв олуиушдур.

419. МАРАЛЗӘМИ — Ермәнистан ССР Меғри рајонунда, Меғри чајынын сол саһилиндә, рајон мәркәзиндән 12 км шимал-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыг саһәләриндә чалышырды. Ибтидаи мәктәби, клубу, китаханасы вар иди. Әһалиси 1931-чи илдә 98 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фәһиәси).

420. МАРТИРОС — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасында (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонундә, рајон мәркәзиндән 16 км чәнуб-шәргдә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 95 нәфәр азербайчанлы. Ермәниләр бураја 1828—29-чу илләрдә (206 нәфәр) Ирандан кәлмишләр.

421. МАСТАРА (МӘСДӘРӘ) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Талин рајонунда, рајон мәркәзиндән 3 км шималда) азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1826-чы вә 1828-чи илләрдә Русија-Иран мұһарибәси заманы Ирәван үзәринә һүчум истигамәтиндә олан бу кәнд әһалиси ев-ешикләрини бурахыб башга јерләрә кетмишләр. 1831-чи илдә бурада 7 нәфәр азербайчанлы галыбмыш. Ермәниләр бураја Мушдан вә Әләшкертдән кәлмишләр. 1831-чи илдә 416 нәфәр ермәни.

422. МАҢМУДЛУ (1940-чы илдән ЧАЈКӘНД) — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Кеғи чајынын сағ саһилиндә, рајон мәркәзиндән 28 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. (1988-чи ил фәһиәси).

бајчанлылар јашамыш кәнд. Кеғи һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. Әһалиси 1905-чи илдә 596 нәфәр, 1931-чи илдә 170 нәфәр азәрбајчанлы. Чајкәнд Советлијинин мәркәзи иди. Ачибач, Кјард, Һачатин, Пәјһан, Кефашен кәндләри бу Советлијин тәркибиндә олушдур. (1988-чи ил фачиәси).

423. МЕҒРИ (МЕҒРИ, МИГРИ) — Ермәнистан ССР Меғри рајсунда кәнд, ејниадлы рајонун мәркәзи. 1959-чу илдән шәһәр типли гәсәбә. Меғри чајынын ашағы ахынынын сағ саһилиндә. 1959-чу илдә 314, 1970-чи илдә 230, 1970-чи илдә 230 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси).

424. МЕҒРИБАН (1950-чи илдән КАТНАХБЈУР) — Ермәнистан ССР Талин рајонунда, рајон мәркәзиндән 4 км чәнуб-шәргдә, Алакөз дағынын чәнуб-гәрб әтәјиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 75, 1905-чи илдә 493, 1914-чү илдә 493 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә азәрбајчанлыларын јашамасы барәдә мәлуMAT јохдур. Ермәниләр бураја 1917-чи илдә кәлмишләр.

425. МӘДИНӘ — Ермәнистан ССР Мартуни рајонунда, рајон мәркәзиндән 40 км чәнуб гәрбдә, Әјричај (Аджаманчај) чајынын сол саһилиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 429, 1914-чү илдә 752, 1931-чи илдә 61 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Ермәниләр бураја 1932-чи илдә гоншу Ашағы Кедашен (Неркин Кедашен) кәндиндән кәлмишләр. Азәрбајчанлылар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк стмишләр.

426. МӘЗРӘ (БӨЈҮК МӘЗРӘ, 1991-чи илдән МЕТС МАСРИК) — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 5 км шимал-шәргдә, Мәзрә чајынын саһилиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг, тахылчылыг, түтүнчүлүк саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, рабитә говшағы, автомат телефон стансијасы вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 293, 1905-чи илдә 1842, 1914-чү илдә 1970, 1931-чи илдә 867 нәфәр азәрбајчанлы. Ермәниләр бураја 1918—20-чи илләрдә кәлмишләр. 1931-чи илдә 1199 нәфәр ермәни вар иди. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәси).

427. МӘЗРӘ (КИЧИК МӘЗРӘ, 1991-чи илдән ПОКР МАСРИК) — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км шималда, Кичик Мәзрә чајы саһилиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејван-

дарлыг, тахылчылыг, түтүнчүлүк саһалариндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 227, 1905-чи илдә 1658, 1914-чү илдә 1373, 1931-чи илдә 912 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фәчиәләри).

428. МӘЛИКЛИ (БЕРДИ ГАЛАЧЫГ, МӘЛИКЛӘР) — Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, Шәки кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда Мәликләр, 1939-чу илдән Спандарјан кәнди, рајон мәркәзиндән 4 км мәсафәдә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 209, 1905-чи илдә 282, 1914-чү илдә 249 нәфәр азербайжанлы. 1918-чи илдә дашнаклар кәнди дағымыш, әһалини бөјүк тәләфата уғратмыш, кәндә саһиб олмушлар. 1931-чи илдә 462 нәфәр ермәни вар иди.

429. МӘММӘРЗӘ (МӘММӘРЗӘ ГЫШЛАҒЫ) — Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 104, 1914-чү илдә 141, 1931-чи илдә 104 нәфәр азербайжанлы. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунмушдур.

430. МӘНКИЗ (МӘНКҮС) — Ермәнистан ССР Котайк рајонунда, Гырхбулаг чајын мәнбәји јахынлығында азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1931-чи илдә 60, 1905-чи илдә 420, 1931-чи илдә 77 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәси. Азербайжанлылар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр.

431. МӘНКҮК — Кечмиш Ермәнистан ССР Веди рајонунда азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 163, 1914-чү илдә 166, 1931-чи илдә 135 нәфәр азербайжанлы. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунмушдур.

432. МӘРЗКИТ (МЕРЗИГИТ) — Ермәнистан ССР Меғри рајонунда, (Зәнкәзур гәзасы Алыдәрә милис шөбәси әразисиндә), азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 301, 1905-чи илдә 766, 1914-чү илдә 751, 1931-чи илдә 29 нәфәр азербайжанлы. Онлар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр. (1918—20-чи илләр фәчиәси).

433. МӘРӘТУЗ (МАРАДУЗ ГЫШЛАҒЫ) — Кечмиш Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда (Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасы Мартирос кәнд ичмасы тәркибиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 32, 1905-чи илдә 248 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләрдә кәнд бүтүнлүклә дағыдылыб.

434. МӘСИМЛИ (1949-чу илдән АЈКЕПАД) — Кечмиш Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркә-

зиндөн 6 км, шөргдө, Јереван-Арташат јолунун сол тәрәфиндә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 62, 1873-чү илдә 360, 1905-чи илдә 448, 1914-чү илдә 594, 1931-чи илдә 276 нәфәр азербайжанлы. Ермәниләр бураја XIX әсринң әввәлләриндә Иранын Хој вә Салмаст вилајәтләриндән кәлмишләр. 1931-чи илдә 103 нәфәр ермәни олуб. Азербайжанлылар 1940-чы илләрдә кәнди тәрк едиб Азербайчана көчмүшләр.

435. МИРЗЭ ҺҮСЕЈН — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гезасында (Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонундакы Хатунарх кәнди јахынлығында) азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 23 ездә 192 нәфәр азербайжанлы әһалиси олмушдур. Сонракы илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәндин ады көстәрилмир.

436. МОЗ — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гезасында, Шәрги Арпачај чајы саһилиндә Јегегнадзор рајону Малишка кәнди јахынлығында. Кешишкәнд кәнд ичмасы тәркибиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 80, 1886-чы илдә 86, 1914-чү илдә 161 нәфәр азербайжанлы. 1918-чи илдән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндин ады чәкилмир.

437. МОЛЛА ДУРСУН (1935-чи илдән ШАУМЈАН) — Кечмиш Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 5 км шималда, Ечмиадзин-Әштәрәк јолу үстүндә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1931-чи илдә 75, 1905-чи илдә 154, 1914-чү илдә 185, 1931-чи илдә 18 нәфәр азербайжанлы. Ахырынчы азербайжанлы аиләси бу кәнди 1954-чү илдә тәрк етмишдир. (1918—20-чи илләр фачиәси). Ермәниләр бураја 1831-чи илдән сонра кәлмишләр. 1931-чи илдә 223 нәфәр ермәни вар иди.

438. МОЛЛА ГЫШЛЫГ (1978-чи илдән КҮЛЛҮДӘРӨ) — Ермәнистан ССР Гугарк рајонунда, Кировакан шәһәриндән 8 км чәнуб-гәрбдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Һаллавар һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. Әһалиси 1916-чы илдә 167, 1926-чы илдә 156, 1931-чи илдә 163, 1959-чу илдә 118, 1979-чу илдә 190 нәфәр азербайжанлы. Ушаглар Һаллавар кәнд мәктәбиндә охујурдулар. (1988-чи ил фачиәси).

439. МОЛЛА ӘҺМӘД (1931-чи илдән ОТЛАГ) — Ирәван губернијасы Ирәван гезасында Молла Әһмәд булағы јанында, Двин-Ајсору кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Веди рајону эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 28, 1886-чы илдә 34, 1905-чи илдә 51, 1914-чү илдә 88, 1931-чи илдә 10 нәфәр

азербайжанлы. Кәнд әсрин 30-чу илләриндә ләғв едилмишдир.

440. МОЛЛА МУСА (1935-чи илдән МУСАКАН, 1946-чы илдән ВАСКЕҢАСК) — Ермәнистан ССР Ахурјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км мәсафәдә (Гарс вилајәти Гарс даирәси Шоракәл бөлмәсиндәки Гаракилисә кәнд ичмасы тәркибиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 462, 1905-чи илдә 645, 1914-чү илдә 762 нәфәр азербайжанлы. Азербайжанлылар кәнддән 1918-чи илдә говулмуш, Гарс вилајәтиндән кәлән ермәниләр бурада мәскунлашмышдыр. 1931-чи илдә 1645 нәфәр ермәни вар иди.

441. МОЛЛАЛЫ (МОЛЛАЛАР) — Ермәнистан ССР Гафан раонунда азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 272, 1931-чи илдә 46 нәфәр азербайжанлы. Кәнд 1930-чу улләрдә ләғв едилмишдир.

442. МУҒАМЛЫ (МУҒАМ, 1931-чи иләдәк БУҒАМЛЫ) — Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, МХЧЈАН (Иманшаһлы) кәнди јахынлығында азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1906-чы илдә 373, 1914-чү илдә 811, 1931-чи илдә 28 нәфәр азербайжанлы. Онлар бураны 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр. (1918—20-чи илләр фачиәси). Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра кәлмишләр. 1931-чи илдә 267 нәфәр ермәни вар иди.

443. МУМУХАН — Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, дәниз сәвијјәсиндән 2135 метр јүксәкликдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 144, 1914-чү илдә 229, 1931-чи илдә 2 нәфәр азербайжанлы. Азербайжанлылар 1918—20-чи илләрдә кәнди тәрк етмишләр. Түркијәдән кәлән ермәниләр кәндә саһиб олмушлар. Кәнд 1930-чу иләрдә ләғв олунмушдур.

444. МУРҒУЗ (МУРХУЗ) — Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 31 км чәнубда, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Софулу һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. 8 иллик мәктәби, клубу вар иди. Әһалиси 1914-чү илдә 190, 1931-чи илдә 177 нәфәр азербайжанлы. (1988-чи ил фачиәси).

445. МУСЛУХЛУ — Гарс вилајәти Гарс даирәси Ағбаба мәнтәгәсиндә (Ермәнистан ССР Амасија рајонунда) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 253, 1914-чү илдә 317 нәфәр азербайжанлы. Кәнд 1918-чи ил фачиәси заманы ләғв едилмишдир.

446. МУХТАРАБАД — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасындакы Норагавит кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Масис рајону әразисиндә) азербайжанлылар

јашамыш кэнд. Әһалиси 1905-чи илдә 66, 1914-чү илдә 81 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәси заманы кэнд дағыдылмышдыр.

447. МУЧЕС НОВРУЗЧУ — Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасындакы Ужанис кэнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Гафан рајону әразисиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кэнд. Әһалиси 1905-чи илдә 303, 1914-чү илдә 377 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәси заманы кэнд ләғв едилмишдир.

448. МҮЛК — Ермәнистан ССР Меғри рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кэнд. 1914-чү илдә 96, 1931-чи илдә 78 нәфәр азәрбајчанлы. Кэнд 1930-чу илләрдә ләғв едилмишдир.

449. МҮРТЕЈИЛ (1978-чи илдән ЧИЧӘКБУЛАГ, 1991-чи илдән КЕХАТАП) — Ермәнистан ССР Ичеван рајонунда, рајон мәркәзиндән 24 км чәнуб-гәрбдә, азәрбајчанлылар јашамыш кэнд. Полад һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. Ибтидаи мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. 1931-чи илдә 161 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фәчиәси).

450. МҮСӘЛЛӘМ — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 17 км чәнуб-гәрбдә, азәрбајчанлылар јашамыш кэнд. Лернадзор кэнд һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. 1931-чи илдә 104 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб, 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. (1988-чи ил фәчиәси).

451. НАДЕЖДИНО (ШОР АЛЫ, 1935-чи илдән ШОРЧА) — Ермәнистан ССР Красносло рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км, чәнуб-гәрбдә, Севан көлү саһилиндә, азәрбајчанлылар јашамыш кэнд. 1831-чи илдә 140 нәфәр азәрбајчанлы, 1830-чу илдән сонра Русијадан кәлән мордвинләр јерләшдирилмишдир. 1905-чи илдә 429 нәфәр, 1914-чү илдә 581 нәфәр мордвин, 1931-чи илдә 396 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. 1970-чи илдән сонра азәрбајчанлылар чохлаг тәшкил етмишдир. (1988-чи ил фәчиәси).

452. НЕЧИЛИ Ашағы (АШАҒЫ НЕЧИЛИ, 1978-чи илдән САЈАТ-НОВА) — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, һраздан чајы саһилиндә, Масис, дәмир јолу вағзалы јахынлығында, рајон мәркәзиндән 2 км чәнуб-гәрбдә, азәрбајчанлылар јашамыш кэнд. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһали тәрәвәзчилиг совхозунда чалышырды. Әһалиси 1831-чи илдә 411, 1897-чи илдә 1147, 1905-чи илдә 1430, 1914-чү илдә

1252, 1931-чи илдә 627 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри.)

453. НЕЧИЛИ Јухары (ЈУХАРЫ НЕЧИЛИ, 1978-чи илдән НИЗАМИ)—Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 1,5 км шималда, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 155, 1897-чи илдә 654, 1905-чи илдә 933, 1914-чү илдә 995, 1931-чи илдә 379 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

454. НӘЗИРВАН (НАЗРАВАН, НӘЗИР-АВАН, 1991-чи илдән ҚАЗАРАВАН) — Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда, рајон мәркәзиндән 7 км шимал-гәрбдә, Алакөз (Арагадз) дағынын чәнуб-шәрг әтәјиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 194, 1905-чи илдә 553, 1914-чү илдә 613, 1931-чи илдә 152 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Азербайҗанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1920-чи илләрдә кәлмишләр. 1931-чи илдә 165 нәфәр ермәни вар иди.

455—456. НОВЛАР — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасынын Кешиш-кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Јеҗегнадзор рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 285, 1914-чү илдә 285 нәфәр әзаррбәјҗанлы. Кәнд 1918—20-чи илләр фачиәси заманы дағыдылыб.

457. НОВЛУ — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјез гәзасындакы Кешишкәнд кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Јеҗегнадзор рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 398, 1914-чү илдә 121 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы кәнд ләғв едилмишдир.

458. НОВРУЗЛУ—Ермәнистан ССР Арташат рајонунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 7, 1905-чи илдә 231, 1914-чү илдә 243. 1931-чи илдә 205 нәфәр азербайҗанлы. Азербайҗанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр.

459. НОРАШЕНИК — Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, Охтар кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Гафан рајонунда Норашеник кәнд советлијинин мәркәзи, рајон мәркәзиндән 19 км мәсафәдә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1886-чы илдә кәнддә 60 нәфәр азербайҗанлы, 421 нәфәр ермәни јашадығы гејд олунмушдур. Сонракы илләрдә кәнддәки азербайҗанлы-

ларын сајы көстөрилмир. 1914-чү илдә 576 нәфәр ермәни вар иди.

460. НУРНУС — Ермәнистан ССР Котајк рајонунда Зенки ((Һраздан) чајынын сол саһилиндә, рајон мәркәзиндән 11 км шимал-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Арзни мејвәчилик совхозуна бирләшдирилмишидә Әһалиси 1905-чи илдә 457, 1914-чү илдә 512, 1931-чи илдә 96 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сағ галан азербайчанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр.

461. НУВӘДИ—(1994—НОНАДЗОР.) Ермәнистан ССР Меғри рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км шимал-шәргдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали үзүм-чүлүк, мејвәчилик, һејвандарлыг, арычылыг саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, мәишәт хидмәти көшкү вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 771, 1914-чү илдә 1072, 1931-чи илдә 596 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). 1988-чи ил фачиәсинә мәрдликлә синә кәрән кәнд әһалиси 1991-чи ил гәдәр ермәни екстремистләринә лајигли чаваб вермиш, лакин 1991-чи илдә кәнди тәрк етмәли олмушдур.

462. ОҒУРБӘЈЛИ (1945 чи илдән БЕРКАНУШ) — Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, Арташат шәһәриндән 3 км шимал-гәрбдә, Јереван—Арташат јолу үстүндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831 чи илдә 87, 1905-чи илдә 124, 1931-чи илдә 25 нәфәр азербайчанлы. Онлар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк едибләр. Ермәниләр бураја 1831-чи илдә Иранын Хој вә Салмаст гәзаларындан кәлмишләр. 1831-чи илдә 145 нәфәр, 1931-чи илдә 496 нәфәр ермәни вар иди.

463. ОҒБИН — Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 371, 1914-чү илдә 401, 1931-чи илдә 53 нәфәр азербайчанлы. Онлар 1930 чу илләрдә кәнди тәрк едибләр. Кәнд ләғв олунмушдур.

464. ОЗАНЛАР (РОВЗАНЛАР, 1946-чы илдән АВА-ЗАН) — Ермәнистан ССР Ахта ((Һраздан) рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-гәрбдә, Зенки чајы саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 15, 1873-чү илдә 179, 1897-чи илдә 288, 1905-чи илдә 357, 1914-чү илдә 416 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы әһали бүтүнлүклә говулмуш вә мөһв едилмишдир. Ермәниләр 1918-чи илдә Гинкијә

нин кәндләриндән кәлмишләр. Кәнд 1960-чы илләрдә ләғв олмушдур.

465. ОҒҒОВ (ЕРҒОВ) — Ермәнистан ССР Эштәрәк рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км шимал-шәргдә, Амберт (Мәсдәрә) чајы саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 54, 1905-чи илдә 280, 1914-чү илдә 721 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә азербайҗанлылар јашамасы барәдә мәлумат јохдур. Кәндә ермәниләр саһиб олмушлар. 1931-чи илдә 368 нәфәр ермәни вар иди.

466. ОХЧАПЕРТ (1935-чи илдән ВОХЧАБЕРД) — Ермәнистан ССР Котајк рајонунда, рајон мәркәзиндән 11 км чәнуб-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 73, 1905-чи илдә 156, 1914-чү илдә 298, 1931-чи илдә 28 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сағ галан азербайҗанлылар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр.

467. ОХЧУ — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 1709, 1914-чү илдә 200 нәфәр азербайҗанлы. 1906-чы илдә 1500 нәфәр һәлак олмуш, ја дидәркин дүшмүшдур. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә азербайҗанлылар јашамасы барәдә мәлумат јохдур. 1931-чи илдә 335 нәфәр ермәни. Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв олуб.

Гафан рајону эразисинә дүшәп Охчу кәнд ичмасы тәркибиндә азербайҗанлылар јашајан 8 кәнд олмушдур ки, онларын тәркибиндә 1907-чи илдә 4709 нәфәр әһали јашамышдыр. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы бу кәндләр бүтөвлүклә дағдылмышдыр.

468. ОХТАР — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Норашиеник совхозу илә бирләшдирилмишди. Орта мәктәби, клубу, һәким мәнтәгәси вар иди. Гафан рајонунда 2 Охтар кәнди—Ашағы Охтар вә Јухары Охтар кәндләри олуб. 1930-чу илләрдә бу кәндләр бирләшдирилиб. Охтар адландырылыб. 1931-чи илдә ики кәнди бирликдә 164 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб, 1905-чи илдә 454 нәфәр, 1914-чү илдә 353 нәфәр имиш. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

469. ОХЧУОҒЛУ (1991-чи илдән ВАХЧИ) — Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км чәнуб-гәрбдә, Гәрби Арпа (Ахурјаи) чајын сағ саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали әкинчилик вә һөвәндәрлиг саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби,

мәдәнијјәт еви, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 854, 1914-чү илдә 980, 1931-чи илдә 873, 1970-чи илдә 1412 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәчиәси).

470. ӨКСҮЗ (ӨҐСҮЗ, 1991-чи илдән ДАРИК) — Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәркәзиндә 23 км шимал-гәрбдә, дәниз сәвијјәсиндән 2165 метр јүксәкликдә јерләшән, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Балыхлы һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишиди. 8 иллик мәктәби, клубу, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 138, 1914-чү илдә 176, 1931-чи илдә 270, 1970-чи илдә 241 нәфәр азербайҗанлы. 1948-чи илдә әһалинин бир һиссәси Дашкәсән шәһәринә көчмүшдү. (1988-чи ил фәчиәси).

471. ӨРДӘКЛИ — Гарс вилајәтинин Ағбаба бөлкәсиндә Селдағылан кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәркәзиндә 15 км шимал-гәрбдә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1886-чы илдә 253, 1905-чи илдә 330, 1914-чү илдә 531 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. 1918чи ил фәчиәси заманы дағыдылыб, бир даһа бәрпа олунмајыб.

472. ПАРБИ (ПАРПИ) — Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда, Алакөз дағынын чәнуб-шәрг әтәјиндә, рајон мәркәзиндән 4 км шимал-гәрбдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 28, 1905-чи илдә 177, 1931-чи илдә 93 нәфәр азербайҗанлы. Азербайҗанлылар кәнд 1930-чү илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1875-чи илдән сонра Түркиядән кәлмишләр.

473. ПАТРИНЧ (1949-чү илдән ВОСКЕҠАД) — Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда, рајон мәркәзиндән 5 км чәнуб-гәрбдә, Амберд (Мәсдәрә) чајынын сағ саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 51, 1905-чи илдә 526, 1914-чү илдә 640 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәсиндән сонра кәнддә азербайҗанлылар јашамасы барәдә гејдијјат јохдур. 1918-чи илдә Түркиядән кәлән ермәниләр кәндә саһиб олмушлар.

474. ПАШАКӘНД (ДӘЛИ ПАША, 1935-чи илдән МАРМАРИК) — Ермәнистан ССР Граздан рајонунда рајон мәркәзиндән 12 км шимал-гәрбдә, Пәмбәк дағы әтәјиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 76, 1905-чи илдә 673, 1914-чү илдә 908, 1931-чи илдә 126 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фәчиәси). Азербайҗанлылар кәнди 1940-чы илләрдә

тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра кәлмишләр.

475. ПАШАРАЧУР — Ермәнистан ССР Корус рајонунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 124 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. 1930-чу илләрдә ләғв едилиб.

476. ПЕРСИ (1929-чу илдән БУРАВЕД) — Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км шималда, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 76, 1873-чү илдә 228, 1905-чи илдә 323, 1914-чү илдә 338 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләрдә кәнд дағыдылмыш, әһалинин хејли һиссәси һәлак олмуш, сағ галаны дидәркин дүшмүшдүр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдә кәлмишләр. 1931-чи илдә 185 нәфәр ермәни вар иди.

477. ПӘМБӘК—(Гушчу дәрәси)—Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, Севан көлү саһилиндә рајон мәркәзиндән 24 км шимал-гәрбдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг совхозунда чалышырды. Орта мәктәби, мэдәнијјәт еви, аптеки, поликлиникасы вар иди. Әһалиси 1873-чү илдә 166, 1886-чы илдә 237, 1905-чи илдә 353, 1914-чү илдә 392 нәфәр. 1931-чи илдә 512 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәчиәси).

478. ПӘЈӘҢАН — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 31 км шимал-гәрбдә, Кеғи чајынын јухары һөвзәсиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Кеғи һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. Орта мәктәби, клубу, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1931-чи илдә 96 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәчиәси).

479. ПИРДИВАН — Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасы Охчу кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Гафан рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 251, 1914-чү илдә 360 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәси заманы кәнд бүтүнләкә дағыдылмышдыр.

480. ПИРМӘЛӘК (1935-чи илдән АРЕГ) — Ермәнистан ССР Талин рајонунда, рајон мәркәзиндән 5 км гәрбдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 156, 1905-чи илдә 164, 1914-чү илдә 164 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләрдә кәнд дағыдылмышдыр.

Ермәниләр бураја 1918-чи илдә Гарс вилајәтинин Дзбни, Нахчыван, Аграк, Чалал, Маврак, Багран кәндләриндән кәлмишләр. 1931-чи илдә 770 нәфәр ермәни олуб.

481. ПИРИЛИ (АШАҒЫ ПИРИЛИ, 1991-чи илдән КЕҒАВАНК) — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Кеғи

чајы һөвзәсиндә, рајон мәркәзиндән 20 км гәрбдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Кеғи һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. 8 иллик мәктәби, клубу, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 467, 1914-чү илдә 52, 1931-чи илдә 254 нәфәр азербайжанлы. (1905—1906-чы илләр вә 1988-чи ил фәчиәләри).

482. ПИРТИҚАН (1940-чы илдән ДЗОРАҚЈУҒ) — Ермәнистан ССР Талин рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км шималда, азербайжанлылар јашамыш кәнд. (Ирэван губернијасы Ечмиадзин гәзәсында). 1905-чи илдә 153, 1914-чү илдә 153, 1931-чи илдә 1 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. (1918—20-чи ил фәчнәси). Ермәниләр бураја 1918-чи илдә кәлмишләр. 1931-чи илдә 156 нәфәр ермәни вар иди.

483. ПОЛАД (ПОЛАД АЈРУМ, 1991-чи илдән ХАЧАРДЗАН) — Ермәнистан ССР Ичеван рајонунда, Полад чајы мәнбәји јахынлығында, рајон мәркәзиндән 18 км чәнуб-гәрбдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Мешәчилик-һејвандарлыг дәвләт тәсәрруфаты иди. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 567, 1914-чү илдә 381, 1931-чи илдә 452 нәфәр азербайжанлы. (1988-чи ил фәчнәси).

484. ПОР — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзәсында (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-шәргдә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 5 евдә 18 нәфәр азербайжанлы әһалиси јашадығы кәстәрилмишдир. Сонрақы илләрдә азербайжанлыларын јашамасы гејд олунајыб. Ирандан кәлән ермәниләр мәскунлашмышдыр. 1931-чи илдә 296 нәфәр ермәни вар иди.

485. ПУСАК — Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1914-чү илдә 310, 1931-чи илдә 197 нәфәр азербайжанлы. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилиб.

486. ПУЛКӘНД — Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзәсы Шәки кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 122, 1905-чи илдә 193, 1914-чү илдә 282 нәфәр азербайжанлы. Дашнакларын төрәгдикләри гырғындан сонра рәсми сәнәдләрдә кәндиң ады кәстәрилмир.

487. РЕҺҺАНЛЫ — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, Араз чајынын сол саһили илә, һраздан чајынын сағ саһили кәсишдији јердә. Калинин гәсәбәсинин (1991-чи илдән Норамагрг) јахынлығында азербайжанлылар јаша-

мыш кәнд. Тәрәвәзчилик тәсәррүфаты иди. Әһалиси 1831-чи илдә 80, 1905-чи илдә 405, 1914-чү илдә 599, 1931-чи илдә 133 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси).

Кәнд әһалиси 1948-чи илләрдә Азербайҗана көчүрүл-мүшдү. Тәби шәрәнтә ујғунлаша билмәјән әһали 1952—53-чү илдә кери гајытмышды. Әһалини ишлә тә'мин ет-мәк вә торпагларын бош галмасына јол вермәмәк мәг-сәдилә әразидә совхоз тәшкил едилмишди. (1988-чи ил фачиәси.)

488. РӘНЧБӘР. Ермәнистан ССР Масис рајонунда, Араз чајынын сол саһилиндә, рајон мәркәзиндән 12 км чәнуб-гәрбдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали тәрәвәзчилик тәсәррүфатында чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, ушаг бағчасы, һәким мән-тәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 226, 1914-чү илдә 431, 1931-чи илдә 389 нәфәр азербайҗанлы (1988-чи ил фачиәси.)

489. РӘҺМАН КӘНД (ӘФӘНДИ, 1938-чи илдән НО-РАШЕН) — Ермәнистан ССР Севан рајонунда, Севан көлүнүн шимал-гәрб саһилиндә, рајон мәркәзиндән 9 км чәнуб-гәрбдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 28, 1906-чы илдә 479, 1914-чү илдә 654, 1931-чи илдә 10 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи ил-ләр фачиәси.)

490. РӘҺИМАБАД — Ирәван губернијасы, Ечмиад-зин гәзасында, Шөллү-Меймандар кәнди јахынлығында (Ермәнистан ССР Масис рајону) азербайҗанлылар јаша-мыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә, 131, 1914-чү илдә 223 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1918-чи илдә дағдылыб.

491. САБУНЧУ (ШАҺ) ШЕЈХ САБУНЧУ, 1978-чи илдән АРАКСАВАН) — Ермәнистан ССР Арташат ра-јонунда, Арташат шәһәриндән 6 км шимал-шәргдә, азер-байҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 479, 1905-чи илдә 1397, 1931-чи илдә 319 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси.)

492. САДАНАХАЧ (САТАНАХАЧ, САТАН АҒАЧ, 1935-чи илдән КҮНЕЈ, 1991-чи илдән АРЕГУНИ) — Ер-мәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 16 км шимал-гәрбдә кәнд. 8 иллик мәктәби, китаб-ханасы, һәким мән-тәгәси вар иди. Әһалиси 1873-чү илдә 132, 1897-чи илдә 299, 1914-чү илдә 639, 1931-чи илдә 111, 1939-чу илдә 481, 1979-чу илдә 823 нәфәр азер-байҗанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри.)

493. САҒМОСАВАНК — Ермәнистан ССР Әштәрәк

рајонунда, Абаран (Касах) чајы саһилиндә, рајон мәркәзиндән 12 км шималда, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 220, 1914-чү илдә 248, 1931-чи илдә 65 нәфәр азербайжанлы, (1918—20-чи илләр фачиәси). Азербайжанлы әһали 1930 чу илләдрә кәнди тәрк етмишдир.

494. САЛАҢ (1991-чи илдән АҚАВНАВАНК) — Ермәнистан ССР Ичеван рајонунда, Кедик чајынын саһилиндә, әтрафы мешәләрлә өртүлү сәфалы јердә, рајон мәркәзиндән 15 км чәнуб-гәрбдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг, тахылчылыг, түтүнчүлүк саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси, мәишәт хидмәти көшкү вар иди. Јахындакы Көјөрчин кәндинин әһалиси бураја көчүрүлмүшдү. Әһалиси 1905-чи илдә 39, 1914-чү илдә 64, 1931-чи илдә 112 нәфәр азербайжанлы. Сонралардан инкишаф едиб бөлкәдә ән бөјүк вә абад кәндә чеврилмишди. (1988-чи ил фачиәси).

495. САЛЛЫ — Ермәнистан ССР Јеғегнадзор рајонунда, Сәлим чајы саһилиндә, рајон мәркәзиндән 14 км шимал-гәрбдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Караклух һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 77, 1897-чи илдә 560, 1905-чи илдә 624, 1914-чү илдә 624, 1931-чи илдә 242 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри). Ермәниләр бураја 1918-чи илдә кәлмишләр. 1931-ч илдә 102 нәфәр ермәни вар иди.

496. САМАНГАР (САМАҒАР, 1978-чи илдән КЕҒАКЕРТ) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 2 км шимал-шәргдә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 80 нәфәр азербайжанлы әһалиси, 320 нәфәр ермәни әһалиси олмушдур. Сонракы илләрдә азербайжанлылар кәнди тәрк етмишләр.

497. САНЧАРАВАЗ (СӘНЧӘРАВАЗ) — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 30 нәфәр азербайжанлы әһалиси вар иди. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилмишдир.

498. САРАЛ — Ермәнистан ССР Спитак рајонунда, рајон мәркәзиндән 7 км шәргдә, Пәмбәк чајынын сағ саһилиндә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг совхозунда чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, мәишәт хидмәти көшкү вар иди. Әһалиси 1873-чү илдә 539, 1905-чи илдә 951, 1914-чү илдә 1111,

1931-чи илдә 975 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фаҗиәси).

499. САРИАР (САРИЈАР, СЫРЫЈЕР, 1991-чи илдән АПАВЕН) — Ермәнистан ССР Калинино рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км шимал-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Гызылдаш һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. Әһалиси 1905-чи илдә 105, 1914-чү илдә 97, 1931-чи илдә 181 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фаҗиәси).

500. САРВАНЛАР (САРВАНЛАР УЛИЈА, 1991-чи илдән СИС) — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км чәнуб-гәрбдә, Зәнки чајы саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали тәрәвәзчилиг совхозунда чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 153, 1873-чү илдә 970, 1905-чи илдә 1465, 1914-чү илдә 1910, 1931-чи илдә 404 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фаҗиәләри).

501. САРЫЈАГУБ (САРЫ ЈАГУБ, 1991-чи илдән ДЖАГАТСАДЗОР) — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилиг саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 585, 1914-чү илдә 675, 1931-чи илдә 471 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фаҗиәләри).

502. САР ЧАЛАР (САРАЧАЛАР, САРАЧ АЛАР) — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, Калинин адына совхозун әразисиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 107, 1905-чи илдә 638, 1914-чү илдә 811, 1931-чи илдә 168 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фаҗиәси). 1948—49-чу илләрдә әһали Аербайҗана көчүрүлмүшдү. 1952-чи илдә тәбни шәраитә дөзмәјән әһали гајыдыб Калинин адына совхозда чалышырды. (1988-чи ил фаҗиәси).

503. САРЫХАНЛЫ — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында, Веди чајдан чәкилән суварма каналы вә даш јола Араз чајы арасында, Дәвәли кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Веди рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 288, 1886-чы илдә 338, 1905-чи илдә 160, 1914-чү илдә 161 нәфәр азербайҗанлы. Әһали 1905-чи вә 1918-чи илләрдә ермәни тәчавүзүнә мәрүз галмышдыр. 1918-чи илдән сонра кәндин ады рәсми сәнәдләрдә көстәрилмир.

504. САХКУНК (ДЗАХКУНК) — Ирәван губернија-

сы Дәрәчицәк маһалында (Ермәнистан ССР Севан районунда, район мәркәзиндән 9 км шималда) азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 18 нәфәр азербайжанлы әһалиси олмушдур. 1826—28-чи илләр Рус—Иран мұһарибәси заманы Газах—Диличан—Севан—Ирәван истигамәтиндә јол үстүндә олан бу кәндин азербайжанлы әһалисинин хејли һиссәси тәләфата уғрамыш, галаны ев-ешикләрини тәрк етмишдир. 1831-чи илдә Ирандан вә Түркіјәдән көчүб кәлән 392 нәфәр ермәни мәскунлашмышды.

505. СЕЈИД КЕТАНЛЫ (СЕЈИД КОТАНЛЫ, 1931-чи илдән ВЕРИН КЕТАНЛЫ) — Ермәнистан ССР Арарат (Веди) районунда азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 228, 1914-чү илдә 377, 1931-чи илдә 106 нәфәр азербайжанлы, (1918—20-чи илләр фачиәси). Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунмушдур.

406. СЕЈИДЛӘР-КАМАНЛЫ (Сејидләр) — Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, Хәләч кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Гафан району эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 178, 1905-чи илдә 425, 1914-чү илдә 75 нәфәр азербайжанлы. 1918-чи ил фачиәсиндән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндин ады чәкилмир.

507. СЕЈИДКӘНД (1935-чи илдән ШУРАКӘНД) — Ермәнистан ССР Зәнқибасар районунда, Калинин адына совхоз эразисиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 113, 1905-чи илдә 410, 1914-чү илдә 705, 1931-чи илдә 118 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). 1948—49-чу илдә әһали Азербайјана көчүрүлдүкдән сонра кәнд ләғв олмушду. Тәбии шәраитә дөзмәјән әһали 1952-чи илдә кери гајыдыб Калинин адына совхозун гәсәбәсинә толашмыш вә тәрәвәз бечәрмәклә мәшғул олмушдур. (1988-чи ил фачиәси).

508. СЕЛДАҒЫЛАН — Кечмиш Гарс вилајәти Гарс даирәси Ағбаба мәнәтәгәсиндә (Ермәнистан ССР Амасија району эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 418, 1914-чү илдә 414 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы кәнд дағдылмышдыр.

509. СӘРИНЧАН (Сојугбулаг) — Ирәван губернијасы Нор-Байзәт гәзасында (Ермәнистан ССР Ахта району эразисиндә) Зәнки чайын сол голу Мисхана чайы сәһилиндә, Тајчарых кәнд ичмасы тәркибиндә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә бурада 8 евдә 43 нәфәр азербайжанлы, сонракы илләрдә кәнддә күрдләр

јашамышдыр. 1873-чү илдә 71 нәфәр, 1914-чү илдә 362 нәфәр, 1936-чы илдә 306 нәфәр күрд. Әсрин 40-чы илләриндә кәнд ләғв олунмушдур.

510. СИЗНӘК — Кечмиш Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 3 км шимал-шәргдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Сүник һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. Әһалиси 1931-чи илдә 121 нәфәр азербайчанлы.

511. СИРКАТАС (1935-чи илдән ХДРАНТС) — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 8 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 414, 1914-чү илдә 390 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләрин фәчиәси заманы әһали кәндән говулмуш, ермәниләр кәндә саһиб олмушлар.

512. СИСИАН (СИСЈАН, 1940-чы илдән ҺАТСА-ВАН) — Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 7 км чәнуб-гәрбдә, Сисјан чајынын сол саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 633, 1905-чи илдә 850, 1907-чи илдә 850, 1914-чү илдә 1300 нәфәр азербайчанлы. 1926 вә, 1931-чи илләрдә кеңирлән әһалинин сијаһыја алынмасы заманы кәнддә азербайчанлы әһали олмамышдыр. Бу да 1918—20-чи илләр фәчиәсинин нәтичәсидир. Зәнкәзур гәзасында (Сисјан рајонунда) Сисјан кими сәсләнән ики кәнд олмушдур. Сөһбәт кедән Сисјанда азербайчанлылар јашамышдыр. Дикәр Сисјанда ермәниләр јашамыш, Гаракилисә, сонра Сисаван адландырылмыш, инди рајон мәркәзидир.

513. СИЧАНЛЫ — Ирәван губернијасы Нор-Бажәзет гәзасында (Ермәнистан ССР Мартуни рајонундакы Гаранлыг-Кегһовид кәнди јахынлығында) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 499, 1914-чү илдә 532 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәси заманы кәнд бүтүнлүклә дағыдылмышдыр.

514. СНЫХ — Кечмиш Гарс вилајәти Гарс даирәси Ағбаба мәнтәгәсиндә (Ермәнистан ССР Амәсија рајону әразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 104, 1914-чү илдә 201 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләрдә кәнд дағыдылмышдыр.

515. СОЈУГБУЛАГ (1991-чи илдән ПАКАХПЈУР) — Ермәнистан ССР Калинин рајонунда, Гарахач дағы әтәјиндә, рајон мәркәзиндән 11 км шимал-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. «Гызыл Шәфәг» һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. 8 иллик мәктәби, клубу, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 230,

1914-чү илдә 125, 1931-чи илдә 422 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси).

516. СОЛАК — Ирәван губернијасы Дәрәчичәк маһалында (Ермәнистан ССР Ираздан районунда, район мәркәзиндән 5 км чәнуб-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 94 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олмашдур. Ермәниләрин әчдадлары 1829—30-чу илләрдә Түркијәдән (269 нәфәр) кәлмишләр. Азербайҗанлылар кәнди XIX әсрин икинчи јарысында тәрк етмишләр. 1931-чи илдә 2197 нәфәр ермәни вар иди.

517. СОФИАБАД — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасындакы Хатынарх кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР ноктемберјан району эразисиндә), Бөјүк Гарасу чајы саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 49, 1905-чи илдә 203, 1914-чү илдә 234 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи ил фачиәсиндән сонра кәнддә азербайҗанлылар јашамасы кәстәрилмир.

518. СОФЛУ (СОФУЛУ, СОФУЛА) — Ермәнистан ССР Сисјан районунда, район мәркәзиндән 18 км чәнуб-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Кәнд Советинин мәркәзи. Ири һејвандарлыг совхозунун баш маликанәси иди. Әтрафдакы азербайҗанлы кәндләри бу совхоза бирләшдирилмишиди, Орта мәктәби, клубу, китабханасы, рабита шөбәси, һәким мәнтәгәси, хидмәт көшкләри вар иди. 1905-чи илдә 970 нәфәр азербайҗанлы әһалиси вар иди. (1988-чи ил фачиәси).

519. СӨЈЛӘН (СОЈЛАН, СӨЈЛӘНЛИ, 1956-чы илдән ӘЗИЗБӘЈОВ) — Ирәван шәһәриндән 139 км мәсәфәдә кәнд. 1831-чи илдә 58 нәфәр азербайҗанлы. Сонракы илләрдә азербайҗанлыларын јашамасы барәдә мә'лумата раст кәлинмир. 1897-чи илдә 22, 1905-чи вә 1914-чү илдә 14 нәфәр ермәни әһалиси олуб. 1956-чы илдән' Әзизбәјов район мәркәзи бураја көчүрүлүб, кениш тикинти ишләри апарылыб, шәһәр типли гәсәбәјә чеврилиб. Ермәни әһалиси бурада сүр'әтлә чоһалмаға башлајыб. 1976-чы илдә 4644 нәфәр ермәни вар иди.

520. СӨЈҮТЛҮ — Қечмиш Гарс вилајәти Гарс даирәси Ағбаба мәнтәгәсиндә (Ермәнистан ССР Амасија району эразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 80, 1914-чү илдә 158 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы кәнд дағыдылыб.

521. СУБАТАН (1991-чи илдән КЕХАҚАР) — Ермәнистан ССР Варденис районунда, район мәркәзиндән 7 км чәнубда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Тәсәррүфатларарасы гарамал чоһалтма вә көкәлтмә тәсәррүфаты

бурада јерлэшмишди. 8 иллик мәктәби, клубу, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 368, 1914-чү илдә 429, 1931-чи илдә 259 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фәчиәләри).

522. СУЛТАНАБАД (1935-чи илдән ШУРАБАД) — Ермәнистан ССР Амәсија рајонунда, Арпа көлү бәнди јахынлығында, рајон мәркәзиндән 20 км шимал-гәрбдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Загафгазијада вә Ермәнистанда ән сојуг иглими олан јашајыш мәнтәгәси—јанварда орта температур мәнфи 12,5 С°, ән сојуг шахталы температур мәнфи 46 С°. Амәсија јағ-пендир заводу, шитиллик тәсәрруфаты бурада јерләшир. Әһалиси 1905-чи илдә 262, 1914-чү илдә 384, 1931-чи илдә 257, 1970-чи илдә 219 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәчиәси).

523. СУЛТАН ӘЛИ ГЫШЛАҒЫ (1935-чи илдән ЧАН-ӘһМӘД, 1968-чи илдән КҮНӘШЛИ, 1991-чи илдән КУ-ТАКАН) — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км шимал-шәргдә, Аф јохуш ашырымы әтәјиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыг сәһәсиндә чалышырды. 8 иллик мәктәби, китабханасы, доғум еви, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1873-чү илдә 245, 1897-чи илдә 442, 1906-чы илдә 422, 1914-чү илдә 523, 1931-чи илдә 383, 1939-чу илдә 339, 1979-чу илдә 589 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәчиәси).

524. СЈУНИК (СҮНИК) — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Сјуник һејвандарлыг совхозунун мәркәзи маликәнәси иди. 1982-чи илдән Гафан шәһәр Советинин табелијинә верилмишдир. Әһалисинин мигдары Гафан шәһәри әһалисинин тәркибиндә верилр. 1931-чи илдә 21 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәчиәси).

525. ТАҒАМИР — Ермәнистан ССР МеҒри рајонунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 194, 1914-чү илдә 225, 1931-чи илдә 51 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фәчиәси). Кәнд 1930-чу илләрдә ләгв олунашдур.

526. ТАЈТАН (1978-чи илдән ВАНАШЕН) — Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, Веди чајы сәһилиндә, рајон мәркәзиндән 4 км чәнуб-гәрбдә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыг сәһәләриндә чалышырды. Әһалиси 1906-чы илдә 262, 1914-чү илдә 255, 1931-чи илдә 217 нәфәр азербайҗанлы. Азербайҗанлылар бураны 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр 1924-чү илдә (224 нәфәр) кәлмишдир.

527. ТАЛИН ТУРК (ТУРК ТАЛИНИ, 1978-чи илдән ДАШДАДЕМ)—Ермәнистан ССР Талин рајонунда, рајон мәркәзиндән 5 км мөсәфәдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 376, 1914-чү илдә 376 нәфәр азербайчанлы. 1918-чи илдә әһали бураны тәрк етмишдир. Ермәниләр кәндә саһиб олмушлар. 1931-чи илдә 368 нәфәр ермәни, 54 нәфәр күрд вар иди. Рајонда икинчи бир Талин дә вар ки, бу да Верин Талин, Јухары Талин адланмыш, орада ермәниләр јашамышдыр. Инди сәни адлы рајонун мәркәзидир.

528. ТАЛЫШ (1970-чи илдән АРУЧ) — Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда, рајон мәркәзиндән 21 км гәрбдә, Јереван—Ленинканан јолу үстүндә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 61, 1905-чи илдә 452, 1914-чү илдә 452 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи ил фаһиәсиндән сонра кәнддә азербайчанлы әһали јашамасы гејд олунмамышдыр. Ермәниләр бураја Бајазет вилајәтиндән (Түркијә) кәлмишләр.

529. ТАРП — Ермәнистан ССР Әзизбајов рајонунда, рајон мәркәзиндән 17 км шимал-шәрғдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 96, 1905-чи илдә 220, 1914-чү илдә 223, 1931-чи илдә 191 нәфәр азербайчанлы. Онлар 1948—49-чу илләрдә Азербайчана көчүрүлмүшләр.

530. ТАТУЛ ГЫШЛАҒЫ — Ирәван губернијасы Нор-Бајазет гәзасында (Ермәнистан ССР Басаркечзәр рајонунда, Зәрзибил кәндинә јахын саһәдә (азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 29 евдә 148 нәфәр азербайчанлы әһалиси олмушдур. Сонракы илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәндиң ады гејд олунмур.

531. ТҒИТ (ТИҒИТ) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Әштәрәк гәсәбәсиндән 10 км шимал-шәрғдә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 92, 1905-чи илдә 488 нәфәр азербайчанлы. Кәнд 1918—20-чи илләрдә тәмамилә дағыдылмыш, Түркијәдән кәлән ермәниләр јерләшмишдир.

532. ТЕҒУТ (АТАКУТ) — Ермәнистан ССР МеҒри рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 78 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрин сонунда ләғв едилиб.

533. ТЕЗХАРАБ — Ирәван губернијасы Нор-Бајазет гәзасында, Зәнки чајы јайласында, Кәнкан кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Котажк рајонунда) азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1931-чи илдә 22, 1873-чү илдә 45, 1905-чи илдә 45 нәфәр азербайчанлы.

Сонракы илләрдә кәнддә азербайжанлылар јашадығы гејд олунмур. Ермәниләр бураја 1870-чи илләрдә Түркијәдән кәлмишләр. 1873-чү илдә 319 нәфәр, 1931-чи илдә 762 нәфәр ермәни вар иди. Кәнд 1960-чы илләрдә ләғв олунмушдур.

534. ТЕЈ (АЧЫЛЫ, ҺАЧЫЛЫ) — Ермәнистан ССР Меғри рајонунда азербайжанлылар јашамыш кәнд. Индики Лейваз кәндинә јахынлыгда јерләшмишди. 1905-чи илдә 425, 1931-чи илдә 81 нәфәр, азербайжанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилиб.

535. ТЕРПІ (1960-чы илдән САРАВАН) — Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км шимал шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 96, 1914-чү илдә 368, 1931-чи илдә 408 нәфәр азербайжанлы. Әһали 1948—49-чу илләрдә Азербайјана көчүрүлүб. Бир һиссәси сонрадан кери гајыдыб. 1988-чи илдә јенидән гачгын јолуна үз тутуб.

536. ТЕҶАДИН — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 32 нәфәр азербайжанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилиб.

537. ТӘЗӘКӘНД — Кечмиш Гарс вилајәти Гарс даирәси Ағбаба мәнтәғәсиндә (Ермәнистан ССР Амәсија рајону әразисиндә) Азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 151, 1907-чи илдә 189, 1914-чү илдә 253 нәфәр азербайжанлы. Кәнд 1918-чи илдә ләғв едилиб.

538. ТӘКЈӘЛИ (ТӘКЈӘРЛИ, ТӘКЈӘЛИК, 1991-чи илдән АРТАВАЗ) — Ермәнистан ССР Һраздан рајонунда, рајон мәркәзиндән 20 км шимал-гәрбдә, Мәрмәрик (Мисхана) чајы саһилиндә, азербайжанлылар јашамыш кәнд, Һанкаван һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди. Әһалиси 1831-чи илдә 41, 1906-чы илдә 641, 1914-чү илдә 807, 1931-чи илдә 416 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фәчиәси). Азербайжанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра кәлмишләр.

539. ТӘКИЈӘ (ТАКИЈА, ТӘКИЈӘЛИ, 1949-чу илдән БАЗМАХБЈУР) — Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км шимал-гәрбдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 155, 1886-чы илдә 582, 1905-чи илдә 725, 1914-чү илдә 599, 1931-чи илдә 227 нәфәр азербайжанлы. Азербайжанлылар кәнддән 1940-чы илләрдә көчүрүлмүшләр. Ермәниләр бураја 1918—20-чи илләрдә Муш, Хој, Хут, Ван вилајәтләриндән кәлмишләр. 1931-чи илдә 288 нәфәр ермәни вар иди.

540. ТЭПЭБАШЫ МЕҢРАБ — Ирəван губернијасы Ирəван гəзасында, Кəрничајдан чəкилən суварма каналы јакынлыгында (Ермəнистан ССР Арташат рајону Двин-Ајсору кəнди јанында) азербайчанлылар јашамыш кəнд 1831-чи илдə кəнддə 5 нəфэр јерли азербайчанлы, 40 нəфэр исə Ирандан кələn ермəни јашамышдыр. Эсрин эв-вəллəриндə кəнд лəгв олмушдур.

541. ТЭПЭКӨЈ (БӨЈҮК ТЭПЭКӨЈ) — Ермəнистан ССР Амасија рајонунда, Арпа көлүнүи шəрг тərəфиндə, рајон мəркəзиндən 17 км шимал-гəрбдə азербайчанлылар јашамыш кəнд. Эһали һејвандарлыг вə экинчилик сәһə-лəриндə чалышырды. Орта мəктəби, клубу, китабханасы, рабитə говшағы, кəндлəрарасы хəстəханасы вар иди. Эһалиси 1905-чи илдə 278 нəфэр, 1914-чү илдə 357 нəфэр, 1931-чи илдə 174 нəфэр, 1970-чи илдə 772 нəфэр азербайчанлы. 1988-чи ил фачнəsi.

542. ТЭПЭКӨЈ ҚИЧИК — (Кичик Тəпəкөј) Ермəнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мəркəзиндən 17 км шимал-гəрбдə, Бөјүк Тəпəкөј кəнди јанында азербайчанлылар јашамыш кəнд. Эһалиси 1905-чи илдə 140, 1914-чү илдə 209, 1931-чи илдə 170 нəфэр азербайчанлы. 1930-чү иллəрин сонунда Бөјүк Тəпəкөј кəнди илə бир-лəшдирилмишдир.

543. ТƏРƏҚƏМƏЛƏР -- Ирəван губернијасы Ирəван гəзасындакы Баш Кəрни кəнди ичмасы тərкибиндə (Ермəнистан ССР Котажк рајону эразисиндə) азербайчанлылар јашамыш кəнд. 1905-чи илдə 50, 1914-чү илдə 83 нəфэр азербайчанлы эһалиси олуб. 1918-чи илдə дағыдылыб.

544. ТОРПАХГАЛА (1949-чү илдən ҺНАБЕРД) — Ермəнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мəркəзиндən 8 км шимал-шəргдə, азербайчанлылар јашамыш кəнд. Эһалиси 1831 чи илдə 40, 1905-чи илдə 415, 1914-чү илдə 296, 1931-чи илдə 197 нəфэр азербайчанлы. (1918—20-чи иллəр фачиəsi). Азербайчанлылар кəнди 1940-чы иллəрдə тəрк едиблэр. Ермəнилэр 1918-чи илдə кəлмишлэр. 1931-чи илдə 22 нəфэр ермəни вар иди.

545. ТОСС (ДОХС) — Ирəван губернијасы Ечмиадзин гəзасындакы Гызыл Тамур кəнд ичмасы тərкибиндə (Ермəнистан ССР Эштəрək рајону Воскеваз кəнди јакынлыгында), Абаран чајы сәһилиндə Ечмиадзин рајонунда азербайчанлылар јашамыш кəнд. Эһалиси 1831-чи илдə 48, 1905-чи илдə 420, 1914-чү илдə 534 нəфэр азербайчанлы. Кəнддə азербайчанлыларла бирликдə ермəнилэр дə јашамышдыр. 1918—20-чи иллəр фачиəсиндən

сонра рәсми сәнәдләрдә кәнддә азербайжанлыларын јашамасы көстәрилмир.

546. ТОХЛУЧА (1991-чи илдән **ДРАХТИК**, тәрчүмәси **ЧӘННӘТ КУШӘСИ** демәкдир) — Ермәнистан ССР Красносело рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км чәнуб-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг тәсәррүфатында чалышыр, картоф бечәрмәклә мәшғул олурду. Орта мәктәби, 2 китабханасы, мәдәнијјәт еви, хәстәханасы вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 296, 1897-чи илдә 681, 1908-чи илдә 1193, 1914-чү илдә 1373, 1931-чи илдә 1723 нәфәр азербайжанлы. (1988-чи ил фәчиәси).

547. ТУЛИ НӘБИ (ТУЛНӘБИ, 1946-чы илдән **САРАЛАНЧ**) — Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда, Наһри гәсәбәсіндән 7 км шимал-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 40, 1905-чи илдә 379, 1914-чү илдә 406 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәсіндән сонра кәнддә азербайжанлылар јашамасы гејдә алынмамышдыр. Ермәниләр кәндә саһиб олмушлар. 1931-чи илдә 291 нәфәр ермәни вар иди.

548. ТУТИЈА — Ермәнистан ССР Котәјк рајонунда, Арамус кәнди јахынлығында, дәниз сәвијјәсіндән 2000 метр јүксәкликдә, Гырхбулаг чајын мәнбәји јахынлығында, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 36, 1905-чи илдә 493, 1914-чү илдә 554 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәсіндән сонра кәнддә азербайжанлылар јашамасы гејдә алынмамышдыр. Кәндә ермәниләр саһиб олмушлар. Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв олуб.

549. ТУРАБЛЫ (ТУРАБХАНЛЫ) — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азербайжанлылар јашамыш кәнд. 1905-илдә 123, 1931-чи илдә 27 нәфәр азербайжанлы. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилиб.

550. ТҮРКМӘНЛИ јухары (1935-чи илдән **АПАГА**) — Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 8 км чәнуб-шәргдә, дүзәнликдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 64, 1873-чү илдә 362, 1905-чи илдә 510, 1914-чү илдә 535, 1931-чи илдә 8 (сәккиз) нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фәчиәси). Ермәниләр бураја 1915-чи илдә Сасун вилајәтнинин Моткан рајонундан (Түркијә) кәлмишләр.

551. ТҮСКУЛУ (ТҮСТҮЛҮ) — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, Чахырлы кәндіндән 1 км мәсәфәдә, рајон мәркәзиндән 4 км чәнуб-гәрбдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 440, 1906-чы илдә

444, 1914-чү илдә 490 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә азәрбајчанлылар јашамасы гәјдә алынмамышдыр. Кәнд Чахырлы кәнди илә бирләшдирилмишдир. Ермәниләр бураја 1914-чү илдән сонра кәлмишләр.

552. УЛУХАНЛЫ (1935-чи илдән **НӘРИМАНЛЫ**, 1950-чи илдән **МАСИС**)—Ермәнистан ССР Зәнкибасар (1937—53-чү илләрдә). Масис (1969-чу илдән сонра) рајон мәркәзи, 1971-чи илдән шәһәр типли гәсәбә. Јереван шәһәриндән 20 км мөсәфәдә. Гәдим заманлардан азәрбајчанлыларла мөскун олан ән бөјүк вә абад јашајыш мәнтәгәси. Чәлил Мәммәдгулузадә бу кәнддә мүәллим ишләмишдир. 1870-чи илдә 2 мәктәби (гызлар вә оғланлар үчүн) фәалијјәт кәстәрмишдир. 3 мәсчиди вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 1737, 1897-чи илдә 3062. 1905-чи илдә 3171, 1914-чү илдә 3200, 1931-чи илдә 1781 нәфәр азәрбајчанлы. Сон 70 ил әрзиндә әһали үч дәфә дидәркин вәзижјәтинә дүшүмүшдүр. 1918—20-чи илләрдә ермәни дашнаклары тәрәфиндән тәрәдилән гырғын заманы әһали кәнддән чыхарылмыш. 1500 нәфәрдән чох әһали тәләф олмушдур. 1930-чу илләрдә сағ галан әһали, кәндә топланыб тәсәррүфатларыны бәрпа етмәјә башламышдыр. 1948—49-чу илләрдә харичдән кәлән ермәниләри јерләшдирмәк бәһанәси илә әһалиниц бир, һиссәси Азәрбајчана көчүрүлмүшдү. Нәһајәт, 1988-чи ил фачиәси азәрбајчанлылары өз гәдим ата-баба јурдларындан үчүнчү дәфә дидәркин салды.

Ермәниләр бураја 1947-чи илдән сонра дағ кәндләриндән ахышмаға башламышдыр. 1931-чи илдә бурада чәми 5 нәфәр ермәни олмушдур. 1970-чи илдә 4000 нәфәрдән чох иди.

553. УРУТ (УРИД, РУТ, 1968-чи илдән **ВОРОТАН**)—Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 8 км чәнуб-шәргдә азәрбајчанлылар јашамыш (кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси, автомат телефон стансијасы вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 435, 1914-чү илдә 409, 1931-чи илдә 340 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

554. УШИ — Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда, Алакөз (Арагадз) дағынын чәнуб-шәрг әтәјиндә, рајон мәркәзиндән 4 км шималда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Јереван-Апаран јолу бу кәнддән кечир. Әһалиси 1831-чи илдә 167, 1914-чү илдә 1359, 1931-чи илдә 33 нәфәр азәрбајчанлы. 1914-чү илә һисбәтән әһалинин 1300-

дән чох азалмасы 1918—20-чи илләрин фачиәсинин миг-
јасындан хәбәр верән әсас фактдыр. Сағ галан азәрбај-
чанлылар 1930-чу илләрдә кәнди тәрк етмишләр. Ермә-
ниләр бураја 1918-чи илдән сонра Гарс, Сүрмәли, Баја-
зет вилајәтләриндән кәлмишләр. 1931-чи илдә 754 нә-
фәр ермәни вар иди.

555. УЧАН — Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда,
рајон мәркәзиндән 14 км чәнуб-гәрбдә азәрбајчанлылар
јашамыш кәнд. 1831 чи илдә 62, 1905 вә 1914-чү илләрдә
300 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. Александропол-
Ирәван јолу үстүндә олан бу кәнд 1918-чи илдә бүтүн-
лүклә дағыдылмыш, сонракы илләрдә бу кәнддә азәрбај-
чанлы јашадығы гејдә алынмамышдыр. Гарс, Сүрмәли,
Бајазет гәзаларындан кәлән ермәниләр кәндә саһиб ол-
мушлар. 1931-чи илдә 745 нәфәр ермәни вар иди. 1960-чы
илдә бурада (Москвадан «хәбәрсиз») Азәрбајчан хал-
гынын чәллады Андраник Озанјана һејкөл гојулмушдур.
Јереван—Ленинакан јолу үстүндә олан бу мүнәсиб јердә
јерләшмәси имкан верир ки, јолдан өтән һәр бир кәс
бураја баш чәксин.

556. ҮЛӘШИК — Ермәнистан ССР Ахта рајонунда,
Мајмах дағы этәјиндә, Тәкјәли кәнди јахынлығында,
азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси—1831-чи илдә
66, 1905-чи илдә 425, 1914-чү илдә 733, 1931-чи илдә 302
нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси. Кәнд
1930-чу илләрдә ләғв олуб.

557. ҮЧ ТӘПӘ ШАБАН АГИЛ — Ирәван губерни-
јасы Ирәван гәзасында, Кәнәкир кәнд ичмасы тәрки-
биндә (Ермәнистан ССР Котајк рајону әразисиндә)
азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә
127, 1914-чү илдә 187 нәфәр азәрбајчанлы. Сонракы
илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәндин ады көстәрилмир.

558. ХАНЧАРЛЫ (ХАНЧАРЛЫ)—Ермәнистан ССР
Амасија рајонунда, дәниз сәвијјәсиндән 2110 метр јүк-
сәкликдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси
1905-чи илдә 290, 1914-чү илдә 392, 1931-чи илдә 145
нәфәр азәрбајчанлы. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олуб.
Әһали јахынлыгдакы Балыхлы кәндинә көчүб.

**559. ХАНЧЫҒАЗ (ИБРАҺИМЛИ, 1940-чы илдән
КӨЗӘЛДӘРӘ, 1991-чи илдә АЗНАВАДЗОР)** — Ермә-
нистан ССР Гугарк рајонунда, Кировакан шәһәриндән
12 км шимал-гәрбдә, Базум дағынын этәјиндә азәрбај-
чанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкин-
чилик саһәләриндә чалышырды. 8 иллик мәктәби, клубу,
китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи

илдә 33, 1897-чи илдә 509, 1905-чи илдә 523, 1914-чү илдә 650, 1926-чы илдә 706, 1931-чи илдә 880, 1979-чу илдә 1091 нәфәр азербайжанлы. Совет Иттифагы Гәһрәманы Хыдыр Мустафајев бу кәнддә анадан олмушдур. (1988-чи ил фачиәси).

560. ХАРАБА АКЕРАК (ХАРАБА ӘКӘРӘК, ӘКӘРӘК ТАЛЫШ) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасынын Ашагы Ағчагала кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Талин рајону эразисиндә), Алакөз дагынын чәнуб этәјиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 70, 1873-чү илдә 301, 1905-чи илдә 284, 1914чү илдә 284 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фачиәсиндән сонра кәнддә азербайжанлылар јашамасы гејдә алынмамышдыр. Ермәниләр 1920-чи илдә Сасун вә Тарон вилајәтләриндән кәлмишләр. 1931-чи илдә 550 нәфәр ермәни вар иди.

561. ХАРАБА КОЛАНЫ (1935-чи илдән **КОЛАНЛЫ**) — Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-шәргдә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 360, 1914-чү илдә 516, 1931-чи илдә 167 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Кәнд 1930-чу илләрин сонунда ләғв олуб. Әһали Азербайјана көчүб.

562. ХАРАБА КАТАНЛЫ — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында, Аллаһәкбәр дагы этәјиндә, Двин—Ајсору кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Веди рајону эразисиндә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси—1873-чу илдә 64, 1886-чы илдә 105, 1905-чи илдә 174, 1914-чү илдә 219 нәфәр азербайжанлы. 1918-чи илдә кәнд ермәниләр тәрәфиндән тәрәдилән тәчавүзә мәрүзгалмыш, әһали кәнддән говулмушдур. Сонра кәнддә күрдләр мәскунлашмышдыр. 1931-чи илдә 29 нәфәр күрд вар иди. Кәнд 30-чу илләрдә ләғв олуб.

563. ХАРАБА САРВАНЛАР — Ирәван губернијасы, Ирәван гәзасында Јереван шәһәриндән 5 км мәсафәдә, Ирәван-Ечмиадзин јолунун сол тәрәфиндә, Зәнки чајынын сағ саһилиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Инди Јереван шәһәри тикинтиләри алтына дүшүб. Әһалиси 1873-чү илдә 48, 1905-чи илдә 95, 1914-чү илдә 62 нәфәр азербайжанлы.

564. ХАРТЛУГ — Ирәван губернијасы Нор-Бајазет гәзасында (Ермәнистан ССР Мартуни рајону эразисиндә, Кеґһовид—Гаранлыг кәнди јахынлығында), Шаһбула дагы этәјиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 260, 1914-чү илдә 282 нәфәр азербайжанлы.

бајчанлы. 1918—19-чу ил фачиәси заманы кәнд бүтүн-лүклә дағдыдылыб. Јенидән бәрпа олунмајыб.

565. ХАТУНАРХ АШАҒЫ (1978-чи илдән ГАЈ) — Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, Ечмиадзин шәһәриндән 6 км чәнубда, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Кәндин әсасы 1670—80-чи илләрдә гојулмушдур. Ирәван ханы Сәфи Гулу ханын вә онун арвады Хатун ханымын тәшәббүсү илә бөлкәдә олан ики кәнд арасында суварма архы чәкилмиш, бу тәдбир бөлкәдә олан кәндләрин инкишафына, чәлтик әкини саһәләринин кенишләндирилмәсинә, беләликлә, Әһалинин мадди-мәишәт шәраитинин јахшылашмасына тәкан вермишди. Индијәдәк һәмин архаг истифадә едилир. Әһали миннәтдарлығ әләмәти оларағ суварма архына Хатунарх, кәндләрә исә Јухары Хатунарх вә Ашағы Хатунарх адыны вериб хејир ханымын адыны әбәдиләшдирмишдир. 1831-чи илдә Ашағы Хатунарх кәндиндә 208 нәфәр азербайчанлы әһали олмушду. 1828—29-чу илләрдә Ирандан 119 аилә 662 нәфәр ермәни көчүрүлүб бурада јерләндирилмишди. Бунунла да азербайчанлыларын кәнддән чыхарылмасынын башланғычы гојулмушду. 1978-чи илдә кәндин ады дәјишдирилиб Гај адландырылмышдыр. Бу о Гај Бжшқјандыр ки, 1914—17-чи илләрдә ермәни көнүллүләриндән тәшкил олунмуш бөлмәләрдән биринә команданлығ етмиш, түркләрә гаршы вурушмушдур. Русија мұһарибдә мәғлуб олдугдан сонра кери чәкилән ермәни гошун һиссәләри Арарат вадисиндә онларча азербайчанлы кәндләрини дармадағын етмишди. Гај бу сојғырымын әсас тәшкилатчыларындан бири иди.

Тәлејин гәрибәликләри — бири халға хидмәт едиб адыны әбәдиләшдирмишди, дијәри халғын чәллады олур, адыны кәндә гојурлар (Јухары Хатунарх — 1878-чи илдән һајкашен адландырылыб).

566. ХАЧАПАРАХ (Әсил ады һАЧАПАРА олуб. Русчада һ һәрфи олмадығына көрә Х хәрфи иләХачапара—Хачапарк јазылыб. 1935-чи илдән ЗӘҺМӘТ, 1991-чи илдән ХАЧПАР) — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 8 км шимал-гәрбдә, Зәнки (Һраздан) чајынын сағ саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали тәрәвәзчилик совхозунда чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 326, 1897-чи илдә 753, 1905-чи илдә 992, 1914-чү илдә 1135, 1931-чи илдә 759 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

567. ХАЧӘ ЈАРАЛЫ (ХОЧАЈАР) — Ирәван губер-

нијасы Ечмиадзин гезасында (Ермәнистан ССР Һоктемберјан рајону эразисиндә) Араз чајынын сол саһилиндә, Шәһријар кәнд ичмасы тәркибиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 85, 1873-чү 176, 1905-чи илдә 236, 1914-чү илдә 222 нәфәр азербайчанлы. Кәнд 1918-чи илдә дағыдылыб, јенидән бәрпа олунмајыб.

568. ХЕЈИРБӘЈЛИ (1967-чи илдән ЈЕРВАНДА-ШАД) — Ермәнистан ССР Һоктемберјан рајонунда, Араз вә Гәрби Арпачај чајларынын гарышдығы јердә, рајон мәркәзиндән 36 км гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1931-чи илдә 301, 1914-чү илдә 414, 1931-чи илдә 332 нәфәр азербайчанлы. Азербайчанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра кәлмишләр, 1931-чи илдә 119 нәфәр ермәни вар иди.

569. ХӘЛӘЧ — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 4 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Сјуник һејвандарлыг совхозу илә бирләшдирилмишди, 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. 1905-чи илдә 510, 1931-чи илдә 114 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фачиәси).

570. ХӘЛИСӘ (ХАЛИСА, 1991-чи илдән НОЈА-КЕРД) — Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәләриндә чалышырды. 8 иллик мәктәби, мәдәнијјет еви, китабханасы, рабитә говшағы вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 149, 1897-чи илдә 960, 1906-чы илдә 957, 1914-чү илдә 975, 1931-чи илдә 588 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

571. ХӘРРӘТЛИ (ХАРРАТЛЫ, 1978-чи илдән АРЕ-ВАБУЈР) — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 7 км чәнуб-гәрбдә, Јереван-Нахчыван дөмир јолу үстүндә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 183, 1897-чи илдә 202, 1905-чи илдә 373, 1914-чү илдә 571, 1931-чи илдә 136 нәфәр азербайчанлы. Азербайчанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра кәлмишләр. 1931-чи илдә 59 нәфәр ермәни вар иди.

572. ХНУТ — Ирәван губернијасы Ирәван гезасындакы Армик кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Веди рајону Гарабағлар бөлкәсиндә, Чығын дәрәсиндә), азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 315, 1914-чү илдә 318 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи

иллэр фачиесиндэн сонра рэсми сэнэдлэрдэ кэндин ады чэкилмир.

573. ХОСРОВ — Ермәнистан ССР Веди (Арарат) рајонунда, Күсгајасу чајы саһилиндэ азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әввәлләр Гарабағлар рајону тәркибиндә олмушду. 1905-чи илдә 199, 1914-чү илдә 388, 1931-чи илдә 31 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. (1918—20-чи илләр фачиәси). Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв едилмишдир.

574. ҺАГГЫХЛЫ (1978-чи илдән СӘМӘД ВУРҒУН, 1991-чи илдән ҺОВҚ) — Ермәнистан ССР Ичеван рајонунда, Акстафа чајы дәрәсинин сол јамачында, рајон мәркәзиндән 12 км чәнуб-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә түтүнчүлүк саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 463, 1931-чи илдә 412 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

575. ҺАЈДАРЛЫ (ҺЕЈДӘРЛИ) — Ермәнистан ССР Гугарк рајонунда, рајон мәркәзиндән 14 км чәнуб-гәрбдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Һаллавар һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1914-чү илдә 461, 1931-чи илдә 398 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

576. ҺАЛЛАВАР — Ермәнистан ССР Гугарк рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км чәнуб-гәрбдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Ири һејвандарлыг совхозунун баш маликанәси иди. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 1062, 1914-чү илдә 1283, 1931-чи илдә 902 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

577. ҺАМАМЛЫ — Ермәнистан ССР Әштәрәк рајонунда, Абаран чајы саһилиндә, рајон мәркәзиндән 10—12 км шималда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 600, 1914-чү илдә 611, 1931-чи илдә 151 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунуб.

579. ҺАНД (АНД) — Ермәнистан ССР Веди рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 273, 1914-чү илдә 297, 1931-чи илдә 73 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. (1918—20-чи илләр фачиәси). Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилиб.

580. ҺАХС (Ахыс МЕТС, БӨЈҮК ҺАХС) — Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, (кечмиш Гарабағлар рајону әразисиндә иди) Веди чајынын сол голу Һахыс чајы саһилиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси

1905-чи илдә 928, 1931-чи илдә 92 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләрин Ведибасар фачиәси). Азербайчанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк едибләр. Кәнд ләгв олуб, әрази ермәниләр јашајан кәндләрин отлаг јеринә чеврилиб.

581. ҺАЧЫ БАЈРАМ (1935-чи илдән БАХЧАЛАР, 1968-чи илдән БАКАРАН) — Ермәнистан ССР Һоктемберјан рајонунда, Араз чајынын сол саһилиндә, рајон мәркәзиндән 27 км гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 332, 1905-чи илдә 436, 1914-чү илдә 815, 1931-чи илдә 403 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Азербайчанлылар кәнди 1948-чи илдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдә Бакарандан (Иран) әлмишләр. 1931-чи илдә 8 нәфәр ермәни вар иди.

582. ҺАЧЫ ГАРА (1935-чи илдән АЈКЕШАД) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гәзасында (Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км чәнуб-шәргдә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 27 нәфәр азербайчанлы әһалиси олдуғу гејд едилмишдир. Сонраки илләрдә азербайчанлылар јашамасы гејд олунмур. Ермәниләрин әчдадлары 1829-чу илдә Хојдан (114 нәфәр) кәлмишдир. 1931-чи илдә 613 нәфәр ермәни вар иди.

583. ҺАЧЫ ЕЛЛӘЗ (ҺАЧЫ ЕЛЈАС) — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзи јахынлығында, азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1960-чы илдән «Масис» тәрәвәзчилик совхозунун гәсәбәси иди. Әһали тәрәвәзчилик саһәсиндә чалышырды. 1947—50-чи илләрдә әһалисинин бир һиссәси Азербайчана көчүрүлдүкдән сонра Мартуни рајонундан кәлән ермәниләр бурада јерләширилмишди. Әһалиси 1831-чи илдә 445, 1873-чү илдә 1095, 1905-чи илдә 1079, 1914-чү илдә 1149, 1931-чи илдә 680 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

584. ҺАЧЫ МУХАН (1935-чи илдән МУХАН, 1978-чи илдән ДЗОВАЗАРД) — Ермәнистан ССР Нор Бајазет (Камо) рајонунда, рајон мәркәзиндән 17 км шимал-шәргдә, Севан көлү саһилиндә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 1034, 1914-чү илдә 719, 1931-чи илдә 195 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Азербайчанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдән сонра Нор Бајазет вә Мартуни рајонлары кәндләриндән кәлмишләр. 1931-чи илдә 1064 нәфәр ермәни вар иди.

Кәндін илк ады Һачы Муму Хан олуб. «Му» нечасынын бири душуб Мумухан Мухана чеврилиб.

585. ҺАЧЫЛАР (1935-чи илдән МРКАСТАН) — Ирәван губернијасы Ечмиадзин гезасында (Ермәнистан ССР Ечмиадзин рајонунда) рајон мәркәзиндән 5 км шимал-гәрбдә, Абаранчај саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 61, 1905-чи илдә 220, 1914-чү илдә 218 нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләрдә ермәни-дашнак үнсүрләри тәрәфиндән тәрәдилән тыргын заманы азербайҗанлы әһали говулмуш, хејли иткијә дүчар олмушдур. Ермәниләр 1828—29-чу илләрдә Ирандан (124 нәфәр) кәлмишдиләр.

586. ҺЕР-ҺЕР (ҺЕРҲЕР, КӘР-КӘР, ГАР-ГАР) — Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда, һерһер чајынын сағ саһилиндә, рајон мәркәзиндән 17 км шимал-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 213, 1905-чи илдә 1014, 1914-чү илдә 1114, 1931-чи илдә 278 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Азербайҗанлылар кәнди 1948-чи илләрин сонунда тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја XIX әсрин 80-чи илләриндә Иранын ермәниләр јашајан вилајәтләриндән кәлмишләр.

587. ҺЕШИН — Ермәнистан ССР Јеҗегнадзор рајонунда, Јелпин чајын сол голу һешин чајын саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 62, 1905-чи илдә 237, 1914-чү илдә 237, 1931-чи илдә 164 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1930-чу илләрдә ләв олунуб.

588. ҺӘБИЛ КӘНД (АБУЛ-КӘНД) — Ермәнистан ССР Мисис (Зәнкибасар) рајонунда, Һраздан чајынын ашағы ахыны јахынлығында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 85, 1873-чү илдә 183, 1905-чи илдә 256, 1914-чү илдә 376, 1931-чи илдә 75 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Бөлкәдә олан Һәбилкәнд, Гулучан, Һәсәнли, Сарчалар, Сејидкәнд кәндләринин әһалиси 1948—49-чу илләрдә Азербайҗана кәчүрүлмүшдү. Әһалинин бир һиссәси кери гајытдыгдан сонра әразидә јени тәшкил олунмуш Қалинин адына тәрәвәзчилик совхозунда чалышмаға башламышды. (1988-чи ил фачиәси).

589. ҺӘСӘНЛИ — Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, Мхчјан кәнди јахынлығында, Зәнки чајы саһилиндә, Араз чајына јахынлыгда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1906-чы илдә 501, 1914-чү илдә 608, 1931-чи илдә 122 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1930-чу илләрдә ләв олуб. (1918—20-чи илләр фачиәси).

590. ҺОРБАТЕГ (ХОРВАДИХ) — Ермәнистан ССР

Јегегнадзор рајонунда рајон мәркәзиндән 13 км шимал-гәрбдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Јегекис һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 35, 1905-чи илдә 592, 1914-чү илдә 592, 1931-чи илдә 100 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр фәчиәси). Азербайчанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдә кәлмишләр. 1931-чи илдә 227 нәфәр ермәниләр вар иди.

591. ҺОРС — Ермәнистан ССР Јегегнадзор рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Шадин һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. Әһалиси 1831-чи илдә 26, 1905-чи илдә 571, 1914-чү илдә 971, 1931-чи илдә 234 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи илләр фәчиәси. Азербайчанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја әсрин әввәлләриндә кәлмишләр.

592. ҺОСТУН — Ермәнистан ССР Јегегнадзор рајонунда, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 125, 1931-чи илдә 43 нәфәр азербайчанлы. Кәнд 1930-чү илләрдә ләғв олуб.

593. ҺОРТАКИЗ (ГАРТИГИЗ) — Јелизавегпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, Шыхлар кәнд ичмасы тәркибиндә, Алышар кәнди јахынлығында (Ермәнистан ССР Сисјан рајону әразисиндә) азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1886-чы илдә 495, 1914-чү илдә 770 нәфәр азербайчанлы әһалиси олмушдур. 1918-чи илдә ермәниләрин төрәтдикләри гырғындан сонра рәсми сәнәдләрдә кәнди ады гејд едилмир.

594. ҺҮСЕЈН ГУЛУ АҒАЛЫ (1935-чи илдән **НӘРИМАНЛЫ**, 1991-чи илдән **ШАТВАН**) — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км шәргдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыг сәһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, рабитә говшағы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 778, 1914-чү илдә 1207, 1931-чи илдә 719 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фәчиәси).

595. ЧАЈКӘНД (1991-чи илдән **ДИРАБАК**) — Ермәнистан ССР Қрасносело рајонунда, Жедик чајы сәһилиндә, рајон мәркәзиндән 22 км шимал-шәргдә азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик сәһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, мәдәнијәт еви, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 409,

1914-чү илдә 677, 1931-чи илдә 662 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фачиәси).

596. ЧАЈКӘНД (1991-чи илдән КЕТИК) — Ермәнистан ССР Әзизбәјов районунда, Шәрги Арпа чајын јухары ахыны саһилиндә, район мәркәзиндән 12 км шимал-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 78, 1905-чи илдә 129, 1914-чү илдә 129, 1931-чи илдә 151 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд Сараван һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. (1988-чи ил фачиәси).

597. ЧАМЫРЛЫ (Чамурлу) — Ирәван губернијасы Нор-Бајазет гәзасындакы Көзәлдәрә кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Мартуни району әразисиндә), Алакөлчајы саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 499, 1914-чү илдә 632 нәфәр азербайҗанлы. 1918—19-чу ил фачиәси заманы кәнд бүтүн-лүклә дағыдылмышдыр.

598. ЧАНАХЧЫ (ЧАНАХЧЫ Јухары, 1935-чи илдән ҺОРТУН) — Ермәнистан ССР Веди районунда, район мәркәзиндән 25 км чәнуб-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 300, 1914-чү илдә 301, 1931-чи илдә 264 нәфәр азербайҗанлы. Әһали 1948—40-чы илләрдә Азербайҗана көчүрүлүб. Кәнд ермәниләр јашајан Неркин-Ашагы Чанахчы кәнди илә бирләшдирилмишдир.

599. ЧАРБАХ ЈУХАРЫ — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында, Ирәван шәһәри јахынлығында азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 31, 1905-чи илдә 347, 1914-чү илдә 386, 1931-чи илдә 264 нәфәр азербайҗанлы. Јереван шәһәринин кенишләнмәси илә әлагәдар кәнд ләғв олуб.

600. ЧАТМА (ЧАТМАДАҒЫ) — Ермәнистан ССР Тәмерли (Арташат) районунда Чатмадағ төпәсиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 51, 1914-чү илдә 178 нәфәр азербайҗанлы вә күрд, 1931-чи илдә 37 нәфәр азербайҗанлы. 115 нәфәр күрд әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилиб.

601. ЧАХМАХ (1991-чи илдән КАМХУТ) — Ермәнистан ССР Амәсија районунда, район мәркәзиндән 7 км чәнуб-гәрбдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 360, 1914-чү илдә 406, 1931-чи илдә 89, 1970-чи илдә 197 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи вә 1988-чи ил фачиәләри). Ермәниләр бураја 1918-чи илдә Гарс вилајәтиндән кәлмишләр. 1931-чи илдә 179 нәфәр ермәни вар иди. Ермәниләр 1980-чи илләрдә Ленинакана көчмүшдүләр.

602. ЧИВИНЛИ (1991-чи илдэн ЈЕГНАЧУР) — Ермәнистан ССР Амасија рајонунда, рајон мәркәзиндән 27 км чәнуб-гәрбдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Гүзүкәнд совхозу илә бирләшдирилмишди. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 270, 1914-чү илдә 350, 1931-чи илдә 324 нәфәр азербайҗанлы. 1988-чи ил фәчиәси.

603. ЧИВӘ—Ермәнистан ССР Леҗегнадзор рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км чәнуб-гәрбдә, Јелпин чајынын һәр ики саһилиндә јерләшән азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали үзүмчүлүк, мејвәчилик, һејвандарлыг үзрә ихтисаслашмыш совхозда чалышырды. Орта мәктәби, мәдәнијјәт еви, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 29, 1873-чү илдә 294, 1905-чи вә 1914-чү илләрдә 562, 1931-чи илдә 367 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фәчиәләри).

604. ЧИВИХЛИ (ЧЫВЫХЛЫ) — Ермәнистан ССР Красносело рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км шимал-гәрбдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Көлкәнд һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. 1931-чи илдә 132 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. (1988-чи ил фәчиәси).

Севан рајонунда ермәниләр јашајан Чубухлу кәнди дә вар.

605. ЧИЛАХАНЛЫ (ЧИНАХАНЛЫ) — Ермәнистан ССР Арташат рајонунда (Кәрни чајын Араз чајына гәрышан саһә јахынлығында) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 155, 1897-чи илдә 569, 1905-чи илдә 752, 1914-чү илдә 686, 1931-чи илдә 264 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фәчиәси). Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв олуб, әһали Азербайҗана көчүб.

606. ЧИКДАМЛЫ (1945-чи илдән АЗАТАВАН) — Ермәнистан ССР Арташат рајонунда, рајон мәркәзиндән 5 км шимал-гәрбдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 166, 1905-чи илдә 120, 1914-чү илдә 114 нәфәр азербайҗанлы. Онлар кәнди 1918-чи илләрдә тәрк едибләр. Ермәниләр бураја 1828—29-чу илләрдә Салмастан (368 нәфәр) кәлмишләр.

607. ЧЫРАХЛЫ — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәррәләјәз гәзасындакы Мартирос кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајону әразисиндә), Терп чајы саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи вә 1914-чү илләрдә 41 нәфәр азербайҗанлы. 1918-чи илдә кәнд ләғв олуб.

608. ЧИРИШ — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 95 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилмишидир.

609. ЧИЧӘҚЛИ (Тсахкунк) — Ирәван губернијасы Нор-Бајазет гәзасында (Севан рајону әразисиндә, рајон мәркәзиндән 9 км мәсафәдә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд Дәличан (Диличан)—Ирәван јолу јанында јерләшмиш бу кәнд 1826—1828-чи илләр Русија-Иран мұһарибәси заманы дағыдылмыш, азәрбајчанлы әһали кәнди тәрк етмишидир. 1831-чи илдә бу кәнддә чәми 4 аиләдә 18 нәфәр азәрбајчанлы әһали галмышдыр. Ирандан вә Түркіјәдән кәлән 392 нәфәр ермәни бурада јерләшмишиди. Сонракы илләрдә азәрбајчанлылар кәнди тәрк етмишләр. Ермәниләрин сајы артыб 1914-чү илдә 1980 нәфәрә чатмышдыр.

610. ЧОБАНЛЫ — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Норашеник Кәнд Совети тәркибиндә, Советлијин мәркәзиндән 3 км мәсафәдә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1886-чы илдә 96, 1914-чү илдә 156 нәфәр азәрбајчанлы. Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв олунуб.

611. ЧОБАНКӘРӘ (ЧОБАНКИРӘ) — Ирәван губернијасы, Ечмиадзин гәзасында, (Масис рајонунда, Мехмандар кәнди јахынлығында) Гарасу вә Зәнки чајларынын ашағы ахыны јанында, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1897-чи илдә 2487, 1905-чи илдә 2411, 1914-чү илдә 3089 нәфәр азәрбајчанлы. Кәнд Јухары Гархун-Ечмиадзин јолу үстүндә јерләширди. Түркіјә чәбһәсиндәки мәғлубијјәтиндән сонра кери гајыдан ермәни көнүллүләриндән ибарәт гошун бирләшмәләри 1918-чи илдә кәнди тәмамилә дағытмышдылар. Әһалинин бөјүк һиссәси һәлак олмушдур. Кәнд бир даһа бәрпа олунмамышдыр. Оун јериндә мүдафиә зонасынын јералты һәрби объектләри јерләширилмишидир.

612. ЧОБАНКӘРӘКМӘЗ — 1978-чи илдән АВШЕН) Ирәван губернијасы Нор-Бајазет гәзасындакы Кәнкан кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Арагадз (Котајк) рајону әразисиндә һәдис дағы этәјиндә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 88, 1914-чү илдә 97 нәфәр азәрбајчанлы. Кәнд биринчи дәфә 1827-чи илдә, икинчи дәфә исә 1918-чи илдә дағыдылыб. Инди кәнддә күрдләр јашајыр.

613. ЧОПУР ӘЛИ (Чопур Алы) — Ирәван губернијасы Нор-Бојазет гәзасында (Ермәнистан ССР Ахта рајонунда, Горчулу вә Дәдәгышлаг кәндләри арасындакы

сәһәдә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 7 аиләдә 28 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олмушдур. Сонрақы илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәндиң ады кәстәрилмир.

614. ЧУЛЛУ — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 85, 1914-чү илдә 110, 1931-чи илдә 69 нәфәр азербайҗанлы. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олуб.

615. ЧАҒАТАЈ — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасындақы Мартирос кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајону әразисиндә) Шәрги Арпачај саһилиндә азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1873-чү илдә 70, 1905-чи илдә 94 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. Сонрақы илләрдә сәнәтләрдә кәндиң ады чәкилмир.

616. ЧАДГРАН (ЧАТГРАН) — Ермәнистан ССР Веди рајонунда, Веди чајы саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 243 нәфәр азербайҗанлы әһалиси вар иди. Кәнд 1935-чи илдә Ширазлы кәнди илә бирләшдирилмишдир.

617. ЧАДГРАН (ЧАТГРАН, 1957-чи илдән БАЗМАН, 1962-чи илдән НОР-КЕҒИ) — Ермәнистан ССР Әштәрәк (1972-чи илдән Наири рајону табелијиндә) рајонунда, Зәнки (Граздан) чајының сағ саһилиндә, рајон мәркәзиндән 8 км шимал-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 18, 1905-чи илдә 667, 1914-чү илдә 807, 1931-чи илдә 88 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Азербайҗанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк едибләр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдә кәлмишләр. 1931-чи илдә 25 нәфәр ермәни вар иди.

618. ЧАМЫШБАСАН (АШАҒЫ ЧАМЫШБАСАН, 1935-чи илдән ӘЗИЗКӘНД) — Ермәнистан ССР Веди (Арарат) рајонунда, рајон мәркәзиндән 20 км шимал-шәргдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 51, 1905-чи илдә 166, 1926-чы илдә 50, 1931-чи илдә 60, 1939-чу илдә 140 нәфәр азербайҗанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Кәнд 1949-чу илдә ләғв олуб.

619. ЧАНЫ (ЧАНИ) — Ермәнистан ССР Микојан (Јегегнадзор) рајонунда Әләјәз чајы јахынлығында, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. 1873-чү илдә 86, 1905—1914-чү илләрдә 160, 1931-чи илдә 111 нәфәр азербайҗанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилиб.

620. ЧАНФИДӘ — Ермәнистан ССР Гоктемберјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 9 км чәнуб-гәрбдә, Араз чајының сол саһилиндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд.

1931-чи илдә 283, 1873-чү илдә 999,, 1897-чи илдә 1165, 1905-чи илдә 1172, 1914-чү илдә 1318, 1931-чи илдә 6 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб.

1918—20-чи илләр фачиәси әһалинин бүтүнлүклә мәнвинә сәбәб олмушдур. Ермәниләр бураја 1918-чи илдә Гарс вилајәтиндән (1700 нәфәр) кәлмишдир.

621. ЧЕЈРАНЛЫ — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасындакы Гндеваз кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајону әразисиндә, Мурад-тәпәсу чајы саһилиндә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд Әһалиси 1905-чи илдә 123, 1914-чү илдә 123 нәфәр азәрбајчанлы. 1918-чи илләр фачиәси заманы кәнд дағыдылыб.

622. ЧЕРМУК—Ермәнистан ССР-дә республика табелијиндә олан шәһәр. Әсасы 1961-чи илдән, азәрбајчанлылар јашајан Истису кәндинин јериндә гојулуб. Јереван шәһәриндән 173 км мәсафәдә, даими фәалијјәт кәстәрән курорт шәһәридир. Дикәр халгларла јанашы бурада азәрбајчанлылар да јашајыб ишләмишдир. 1931-чи илдә 215, 1959-чу илдә 329 нәфәр, 1970-чи илдә 627 нәфәр (үмуми шәһәр әһалисинин 12,3 фанзи) азәрбајчанлы. 1988-чи ил фачиәси.

623. ЧӘБӘЧИЛИ (1960-чы илдән ЧРАҠОВИД) — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 7 км чәнуб-шәргдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 135, 1905-чи илдә 355, 1914-чү илдә 575, 1931-чи илдә 131 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Азәрбајчанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918-чи илдән кәлмишләр. 1931-чи илдә 131 нәфәр ермәни вар иди.

624. ЧӘННӘТЛИ (1940-чы илдән ЗОВАШЕН, 1967-чи илдән ЛАНЧАЗАД) — Ермәнистан ССР Гәмәрли (Арташат) рајонунда рајон мәркәзиндән 12 км шимал-шәргдә, Кәрни чајы саһилиндә азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 59 нәфәр, 1905-чи илдә 184 нәфәр, 1914-чү илдә 228 нәфәр, 1931-чи илдә 114 нәфәр азәрбајчанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси. Азәрбајчанлылар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк едибләр. Ермәниләр бураја 1930-чу илләрдә кәлмишләр. 1931-чи илдә 136 нәфәр ермәни.

625. ЧӘФӘРЛИ (ЧӘФӘРЛИ КҮННҮТ) — Ермәнистан ССР Веди рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 400, 1914-чү илдә 402, 1931-чи илдә 156 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олуб.

626. ЧИБИЛИ (ЧИБИКЛИ, ЧИБИЛЛИ) — Ермәнистан ССР Гафан районунда, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Сизнәк Советлији тәркибиндә иди. Әһалиси 1905-чи илдә 90, 1914-чү илдә 160, 1931-чи илдә 77 нәфәр азербайжанлы. (1988-чи ил фачиәси).

627. ЧИВРИШ (Чрвеж) — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында, Гырхбулаг чајы саһилиндә, Кәнәкир кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Котажк районунда, район мәркәзиндән 16 км мөсафәдә) азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 43, 1886-чы илдә 31, 1905-чи илдә 34 нәфәр азербайжанлы. Сонрақы илләрдә кәнддә азербайжанлылар јашамыс көстәрилмәмишдир. Ермәниләр бураја (1873-чү илдә 301 нәфәр). Түркијәнин мүхтәлиф вилајәтләриндән кәлмишләр. 1914-чү илдә 723 нәфәр, 1931-чи илдә 835 нәфәр ермәни вар иди.

628. ЧИЛ — Ермәнистан ССР Красносело районунда, Севан көлү саһилиндә, район мәркәзиндән 21 км, чәнуб-шәргдә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһали әкинчилик вә һејвандарлыг саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, мәдәнијәт еви, һәким мөнтәгәси вар иди. Кәндин әсасы XII әсрдән гојулуб. Әһалиси 1831-чи илдә 265, 1897-чи илдә 587, 1905-чи илдә 975, 1914-чү илдә 1035, 1931-чи илдә 1041 нәфәр азербайжанлы. (1988-чи ил фачиәси).

629. ЧИРМАНИС — Ирәван губернијасы Ирәван гәзасында (Ермәнистан ССР Веди району Гарабағлар бөлкәси), Әрмик кәнд ичмасы тәркибиндә, Гызылверән дағын әтәјиндә азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 105, 1873-чү илдә 545, 1905-чи илдә 728, 1914-чү илдә 720 нәфәр азербайжанлы. 1918—20-чи илләр фачиәси заманы кәнд дармадағын едилмишдир. Сонрақы илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәндин ады чәкилмир.

630. ЧЫҒЫН ГАРАГОЈУНЛУ (1935-чи илдән ГАРАГОЈУН) — Ермәнистан ССР Веди районунда, Армик (Әрмик) кәнд Советлији тәркибиндә (әввәлләр мөвчуд олан Гарабағлар району әразисинә дахил иди), Веди чај саһилиндә, азербайжанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 178, 1905-чи илдә 551, 1914-чү илдә 561, 1931-чи илдә 119 нәфәр азербайжанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Әһали 1940-чы илләрдә Азербайжана көчүрүлдүкдән сонра кәнд әразиси ермәниләрин малгарасы үчүн отараг јеринә чеврилмишдир.

631. ЧОМӘРДЛИ — (ЧОМАРТЛЫ, 1991-чи илдән ТАНААТ) — Ермәнистан ССР Сисјан районунда, район мәркәзиндән 14 км чәнуб-гәрбдә, азербайжанлылар јаша-

мыш кәнд. Тасик һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. Мәктәби, клубу вар иди. Әһалиси 1914-чү илдә 405, 1931-чи илдә 149 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фәчиәләри).

632. ЧҖАХОР — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 34 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилиб.

633. ЧУЛ (1950-чи илдән АРТАВАН) — Ермәнистан ССР Әзизбәјов рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км чә-нуб-шәргдә, Әзизбәјов-Сисјан јолунун сағ тәрәфиндә, әтрафы үч тәрәфдән мәнәли тәпәләрлә әһатә олуна сәфәли јердә, Чул чајы саһилиндә јерләшән, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 117, 1897-чи илдә 899, 1905-чи вә 1914-чү илләрдә 1222, 1931-чи илдә 950 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр фәчиәси). Харичи өлкәләрдән кәлән ермәниләри јерләшдирмәк бәһанәси илә 1949—50-чи илләрдә әһали Азербайчана кәчүрүлдү. Рајондакы Артаван кәндинин ермәни әһалиси исә бу кәнддә јерләшдирилди. Артаван кәндинин ермәни әһалиси исә 1828—29-чу илләрдә Хојдан вә Салмастан кәлән ермәниләрин тәрәмәләри иди. Беләликлә, гәдимдән азербайчанлылар јашајан кәндин тарихи дә сахталашдырылды. Чул кәнди Артавана чеврилди, ады хәритәләрдән силинди. Бах, бу, һәм халга, һәм дә тарихә гаршы кеносидә аид кичик бир фәктыр.

634. ЧҮЧӨКӘНД — (1935-чи илдән ГЫЗЫЛ-ШӨ-ФӨГ) — Ермәнистан ССР Калинин рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км шимал-гәрбдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. һејвандарлыг совхозу картоф истәһсалы үзрә дә ихтисәсләшмишди. Орта мәктәби, клубу, китабанасы, рабитә говшағы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1907-чи илдә 210, 1914-чү илдә 468, 1931-чи илдә 623 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фәчиәси).

635. ШАБАДИН (1991-чи илдән ЈЕХЕГ) — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км шимал-гәрбдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Сүник һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. Орта мәктәби, клубу, китабанасы, һәким мәнтәгәси, мәншәт көшкү вар иди. Әһалиси 1907-чи илдә 317, 1914-чү илдә 275, 1931-чи илдә 213 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фәчиәси).

636. ШАБАДИН — ОХЧУ — Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, Охчу кәнд ичмасы тәркибиндә Ермәнистан ССР Гафан рајонунда, Охчу кәнди јахын-

лығында) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1886-чы илдә 582, 1905-чи илдә 789 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси, 1914 чү илдә исә 516 нәфәр ермәни јашадығы кәстәрилмишдир. Сонракы илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәнди ады гејд олунмур. Фактлар кәстәрир ки, кәнддә јашајан азәрбајчанлы әһали 1905-чи ил гырғынына мәрүз галыб, кәнддән говулуб.

637. ШАГАРДА — Ермәнистан ССР Калинин рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 24 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилиб.

638. ШАҒАП (ШАҒАПЛЫ, ШАҒАПЛЫ) — Ермәнистан ССР Веди рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км чәнуб-шәргдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 827, 1914-чү илдә 840, 1931-чи илдә 79 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Азәрбајчанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1922-чи илдә Шадах вә Ван вилајәтләриндән кәлмишләр. 1931-чи илдә 222 нәфәр ермәни вар иди.

639. ШАМБ — Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 12 км чәнуб-шәргдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик сәнәләриндә чалышырды. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы, кино гурғусу, ушаг бағчасы вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 495, 1914-чү илдә 440, 1931-чи илдә 40 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

640. ШАМЛЫГ — Ермәнистан ССР Туманјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км шимал-шәргдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Шамлыг мис мәдәнләри бу кәнди ады илә адланыр. Әһалиси 1931-чи илдә 166, 1959-чу илдә 260, 1970-чи илдә 266 нәфәр азәрбајчанлы. Бурада азәрбајчанлыларла јанашы јунанлар да јашамышдыр. Ермәниләр 1918-чи илдән сонра кәлмишләр. (1988-чи ил фачиәси).

641. ШАМСЫЗ — Ермәнистан ССР Корус рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1914-чү илдә 186, 1931-чи илдә 52 нәфәр азәрбајчанлы. Кәнд 1930 чу илләрдә ләғв олуб.

642. ШАҒ КӘЛДИ ГЫШЛАҒЫ — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәләјәз гәзасында (Ермәнистан ССР Јеҗегнадзор рајону) Әләјәз кәнд ичмасы тәркибиндә, Сәлим чајы сәһилиндә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1831-чи илдә 36, 1873-чү илдә 80, 1905-чи илдә 133 нәфәр азәрбајчанлы јашамышдыр. Кәнд 1920-чи илдә ләғв олуб.

643. ШАХВАРУТ (ШАҢВАРУТ, ШАҢ ВАРИД, 1968-чи илдән ҺУШАКЕРТ) — Ермәнистан ССР Ноктембер-жан рајонунда, Нор-Армавир кәнд Советлији мәркәзиндән 7 км мәсафәдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 59, 1905-чи илдә 96, 1914-чү илдә 128, 1931-чи илдә 96 нәфәр азербайчанлы. Онлар кәнди 1930-чу илләрдә тәрк етмишләр. Кәнддә ермәниләр јерләшмишләр.

644. ШЕЈХ ҺАЧЫ (ШИХГАДЖИ, 1935-чи илдән ШГАРШИК) — Ермәнистан ССР Талин рајонунда, Катнахбјур (Мехрибан) кәндиндән 4 км мәсафәдә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1831-чи илдә 19, 1905-чи илдә 337, 1914-чү илдә 337 нәфәр азербайчанлы. 1918—20-чи ил фачиәси заманы азербайчанлылар говулмуш. Кәндә ермәниләр саһиб олмушлар. 1931-чи илдә 352 нәфәр ермәни вар иди.

645. ШӘКИ — Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км шимал-гәрбдә, Јереван-Сисјан јолу үстүндә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали ақинчилик вә һејвандарлыг саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, китабханасы вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 1605, 1914-чү илдә 1584, 1931-чи илдә 557 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

646. ШӘҺӘРЧИК (ӘРӘФСӘ) — Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1905-чи илдә 395, 1914-чү илдә 180, 1931-чи илдә 425 нәфәр азербайчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

647. ШӘҺРИЈАР — Ермәнистан ССР Арарат (Веди) рајонунда азербайчанлылар јашамыш кәнд. 1931-чи илдә 37 нәфәр азербайчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунуб.

648. ШИДЛИ (1991-чи илдән ЈЕҒЕГНАВАН) — Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-гәрбдә, Араз чајынын сол саһилиндә, азербайчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг, бостанчылыг, үзүмчүлүк саһәсиндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси—1831-чи илдә 263, 1897-чи илдә 823, 1905-чи илдә 777, 1914-чү илдә 790, 1931-чи илдә 465 нәфәр азербайчанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

649. ШИНҚАВИТ (ШИНҚАВИТ ЈУХАРЫ, ШИНҚАВИТ БАЈАТ) — Ирәван губерниасы Зәнкибасар мапалында азербайчанлылар јашамыш кәнд. Јереван шәһәринин кенишләнмәси илә әлагәдар 1935-чи илдә шәһәр

Советинин табелијинә верилмишдир. Әһалиси 1831-чи илдә 75, 1931-чи илдә 9 нәфәр азербайҗанлы.

650. ШИРАЗЛЫ (1991-чи илдән ВОСКЕТАП) — Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, рајон мәркәзиндән 5 км чәнуб гәрбдә, Јереван-Нахчыван јолу үстүндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали тәрәвәзчилик вә үзүмчүлүк саһәләриндә чалышырды. Әһалиси — 1897-чи илдә 234, 1905-чи илдә 229, 1914-чү илдә 237, 1931-чи илдә 250 нәфәр азербайҗанлы. Ермәниләр бураја 1930-чу илдән кәлмишләр. 1931-чи илдә 182 нәфәр ермәни вар иди. (1988-чи ил фәһиәси).

651. ШИРАН—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасындакы Двин-Ајсору кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Арташат рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 80, 1914-чү илдә 185, нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фәһиәси заманы кәнд бүтүнлүклә дағыдылыб.

652. ШИРВАНШАҒЛЫ — Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, Хәләч кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Гафан рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 68, 1905-чи илдә 125, 1914-чү илдә 98 нәфәр азербайҗанлы. 1918-чи ил фәһиәсиндән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндиң ады кәс-тәрилмир.

652а. ШИШГАЈА (1991-чи илдән ГУКАРИЧ) — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, Шаһдағ дағ силсиләсинин чәнуб-әтәјиндә, рајон мәркәзиндән 9 км шимал-гәрбдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик саһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 251, 1897-чи илдә 905, 1905-чи илдә 1041, 1914-чү илдә 1088, 1931-чи илдә 863 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәһиәси).

653. ШИШТӘПӘ — Гарс вилајәти, Гарс даирәсиндәки Ағбаба мәнтәгәсиндә (Ермәнистан ССР Амәсија рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 151, 1907-чи илдә 189, 1914-чү илдә 253 нәфәр азербайҗанлы. 1918-чи илдә кәнд бүтүнлүклә дағыдылыб, әрази ермәниләр јашајан кәндләрин мал-гарасы үчүн отараг јеринә чеврилиб.

654. ШЫХЛАР (1968-чи илдән ЛУСАРАД) — Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, Араз чајының сол саһилиндә, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-гәрбдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 802, 1914-чү илдә 815, 1931-чи илдә 167 нәфәр азербайҗанлы.

(1918—20-чи илләр фачиәси) .Азәрбајчанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918—20-чи илдән сонра кәлмишләр.

655. ШЫХЛАР (1940-чы илдән **ГЫЗЫЛ ШӘФӘГ**) — Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км чәнуб-гәрбдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Софулу һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. Орта мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 590, 1914-чү илдә 585, 1931-чи илдә 411 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

656. ШОРЧА — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәлә-јез гәзасында, Гозулча кәнд ичмасы тәркибиндә, Арпа чајына тәкүлән Шорча селавы јанында (индики Јерег-надзор рајону әразисиндә јерләшмишди) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 31, 1886-чы илдә 56, 1905-чи илдә 76, 1914-чү илдә 76 нәфәр азәрбајчанлы. Сонракы илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәнди ады кәстәрилмир.

657. ШОРЧА Ашағы (АШАҒЫ ШОРЧА, ЈЕНИ КЕЈТИ, КЕЈТИ НОВЫЈ — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км чәнуб-шәргдә Кејти дағын әтәјиндә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг совхозунда чалышырды. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 721, 1914-чү илдә 910, 1931-чи илдә 617 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

658. ШОРЧА Јухары (ЈУХАРЫ ШОРЧА) — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км чәнуб-шәргдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг совхозунда чалышырды. 8 иллик мәктәби, клубу, һәким мәнәтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 248, 1914-чү илдә 283, 1931-чи илдә 295 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

658а. ШОТАНЛЫ — Кечмиш Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1931чи илдә 49 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунуб.

659. ШӨЛЛҮ ДӘМИРЧИ (ШОРЛУ ДӘМИРЧИ, БӨЈҮК ШӨЛЛҮ ДӘМИРЧИ, ШӨЛЛҮ, 1978-чи илдән ДАШ-ДАВАН) — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 3 км шимал-гәрбдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Тәсәррүфат тәрәвәзчилик вә һејвандарлыг үзрә ихтисаслашмышды. Әһалиси 1931-чи илдә 601 нәфәр азәрбајчанлы. Ермәниләр бураја 1930-чу илләрдән сонра,

Советинин табелијинә верилмишдир. Әһалиси 1831-чи илдә 75, 1931-чи илдә 9 нәфәр азербайҗанлы.

650. ШИРАЗЛЫ (1991-чи илдән ВОСКЕТАП) — Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, рајон мәркәзиндән 5 км чәнуб-гәрбдә, Јереван-Нахчыван јолу үстүндә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали тәрәвәзчилик вә үзүмчүлүк сәһәләриндә чалышырды. Әһалиси — 1897-чи илдә 234, 1905-чи илдә 229, 1914-чү илдә 237, 1931-чи илдә 250 нәфәр азербайҗанлы. Ермәниләр бураја 1930-чу илдән кәлмишләр. 1931-чи илдә 182 нәфәр ермәни вар иди. (1988-чи ил фәһиәси).

651. ШИРАН—Ирәван губернијасы Ирәван гәзасындакы Двин-Ајсору кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Арташат рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 80, 1914-чү илдә 185, нәфәр азербайҗанлы. 1918—20-чи илләр фәһиәси заманы кәнд бүтүнлүклә дағыдылыб.

652. ШИРВАНШАҢЛЫ — Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасында, Хәләч кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Гафан рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 68, 1905-чи илдә 125, 1914-чү илдә 98 нәфәр азербайҗанлы. 1918-чи ил фәһиәсиндән сонра рәсми сәнәдләрдә кәндиң ады кәс-тәрилмир.

652а. ШИШГАЈА (1991-чи илдән ГУКАРИЧ) — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, Шаһдағ дағ силсиләсинин чәнуб-әтәјиндә, рајон мәркәзиндән 9 км шимал-гәрбдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә әкинчилик сәһәләриндә чалышырды. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1831-чи илдә 251, 1897-чи илдә 905, 1905-чи илдә 1041, 1914-чү илдә 1088, 1931-чи илдә 863 нәфәр азербайҗанлы. (1988-чи ил фәһиәси).

653. ШИШТӘПӘ — Гарс вилајәти, Гарс даирәсиндәки Ағбаба мәнтәгәсиндә (Ермәнистан ССР Амәсија рајону әразисиндә) азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 151, 1907-чи илдә 189, 1914-чү илдә 253 нәфәр азербайҗанлы. 1918-чи илдә кәнд бүтүнлүклә дағыдылыб, әрази ермәниләр јашајан кәндләрин мал-гарасы үчүн отараг јеринә чеврилиб.

654. ШЫХЛАР (1968-чи илдән ЛУСАРАД) — Ермәнистан ССР Арарат рајонунда, Араз чајының сол сәһилиндә, рајон мәркәзиндән 10 км чәнуб-гәрбдә, азербайҗанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 802, 1914-чү илдә 815, 1931-чи илдә 167 нәфәр азербайҗанлы.

(1918—20-чи илләр фачиәси) .Азәрбајчанлылар кәнди 1940-чы илләрдә тәрк етмишләр. Ермәниләр бураја 1918 — 20-чи илдән сонра кәлмишләр.

655. ШЫХЛАР (1940-чы илдән ГЫЗЫЛ ШӘФӘГ) — Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км чәнуб-гәрбдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Софулу һејвандарлыг совхозуна бирләшдирилмишди. Орта мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 590, 1914-чү илдә 585, 1931-чи илдә 411 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

656. ШОРЧА — Ирәван губернијасы Шәрур-Дәрәлә-јәз гәзасында, Гозулча кәнд ичмасы тәркибиндә, Арпа чајына төкүлән Шорча селавы јанында (индики Јеҗег-надзор рајону әразисиндә јерләшмишди) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1873-чү илдә 31, 1886-чы илдә 56, 1905-чи илдә 76, 1914-чү илдә 76 нәфәр азәрбајчанлы. Сонракы илләрдә рәсми сәнәдләрдә кәндиң ады кәстәрилмир.

657. ШОРЧА Ашағы (АШАҒЫ ШОРЧА, ЈЕНИ КЕЈТИ, КЕЈТИ НОВЫЈ — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 13 км чәнуб-шәргдә Кејти дағын әтәјиндә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг совхозунда чалышырды. 8 иллик мәктәби, клубу, китабханасы вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 721, 1914-чү илдә 910, 1931-чи илдә 617 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

658. ШОРЧА Јухары (ЈУХАРЫ ШОРЧА) — Ермәнистан ССР Варденис рајонунда, рајон мәркәзиндән 15 км чәнуб-шәргдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг совхозунда чалышырды. 8 иллик мәктәби, клубу, һәким мәнтәгәси вар иди. Әһалиси 1905-чи илдә 248, 1914-чү илдә 283, 1931-чи илдә 295 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

658а. ШОТАНЛЫ — Кечмиш Ермәнистан ССР Гафан рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. 1931чи илдә 49 нәфәр азәрбајчанлы әһалиси олуб. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв олунуб.

659. ШӨЛЛҮ ДӘМИРЧИ (ШОРЛУ ДӘМИРЧИ, БӨЈҮК ШӨЛЛҮ ДӘМИРЧИ, ШӨЛЛҮ, 1978-чи илдән ДАШДАВАН) — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 3 км шимал-гәрбдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Тәсәррүфат тәрәвәзчилик вә һејвандарлыг үзрә ихтисаслашмышды. Әһалиси 1931-чи илдә 601 нәфәр азәрбајчанлы. Ермәниләр бураја 1930-чу илләрдән сонра,

хүсусилә 1948-чи илдә азәрбајчанлы әһали Азәрбајчана көчүрүләркән кәлмишләр. (1988-чи ил фачиәси).

660. ШӨЛЛҮ ДӘМИРЧИ КИЧИК (ШОРЛУ ДӘМИРЧИ КИЧИК, КИЧИК ДӘМИРЧИ, ДӘМИРЧИ, 1991-чи илдән ДАРБНИК) — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 6 км шимал-гәрбдә, Ыран-Зәнки чајынын сағ саһилиндә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали ихтисаслашдырылмыш тәрәвәзчилик вә һејвандарлыг совхозунда чалышырды. Орта мәктәби, мәдәнијјәт еви, хәстәханасы вар иди. Јереван-Азәрбајчан Кәнд Тәсәррүфаты Техникуму бу кәнддә фәалијјәт көстәрирди. Техникумун ады дәјишдирилмәмишди, лакин тәдрис корпуслары, јатагханасы бу кәнддә тикилмишди. Тәләбәләр һәм тәһсил алыр, һәм дә тәсәррүфатда чалышырдылар. Әһалиси 1831-чи илдә 338, 1897-чи илдә 1318, 1905-чи илдә 1433, 1914-чү илдә 2216, 1931-чи илдә 453 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр вә 1988-чи ил фачиәләри).

661. ШӨЛЛҮ МЕҢМАНДАР (ШОРЛУ МЕҢМАНДАР, 1935-чи илдән МЕҢМАНДАР, 1991-чи илдән НОВАДАШАД) — Ермәнистан ССР Масис рајонунда, рајон мәркәзиндән 11 км шимал-гәрбдә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһали һејвандарлыг вә мейвәчиликлә мөшғул олурду. Кечмишдә дөвә сахлајардылар. Бу онлара тичарәтлә дә мөшғул олмаға имкан вермишди. Әһалиси 1831-чи илдә 406, 1897-чи илдә 1432, 1905-чи илдә 1455, 1914-чү илдә 1632, 1931-чи илдә 966 нәфәр азәрбајчанлы. (1918—20-чи илләр фачиәси). Азәрбајчанлы әһали 1947—50-чи илләрдә Азәрбајчана көчүрүлмүшдү, лакин кәнддә харичдән кәлән ермәниләр дејил, Ағин вә Артик рајонларынын дағ кәндләриндә јашајан ермәниләр јерләшдирилмишди.

662. ШУГАИБ — Ермәнистан ССР Арарат рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1905-чи илдә 90, 1914-чү илдә 200, 1931-чи илдә 47 нәфәр азәрбајчанлы. Кәнд 1930-чү илләрдә ләғв олуб.

663. ШУРНУХ — Ермәнистан ССР Жорус рајонунда, рајон мәркәзиндән 17 км чәнуб-шәргдә, Жорус-Гафан јолу үстүндә, азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Жорус дәвләт шитиллик тәсәррүфатынын мәркәзи маликанәси иди. Орта мәктәби, клубу, китабханасы, рабитә говшағы вар иди. Әһалиси 1906-чы илдә 117, 1914-чү илдә 104, 1931-чи илдә 123 нәфәр азәрбајчанлы. (1988-чи ил фачиәси).

664. ШҮКӘР — Јелизаветпол губернијасы Зәнкәзур гәзасы Шәки кәнд ичмасы тәркибиндә (Ермәнистан ССР Сисјан рајонунда, Шағат кәнд Советлији тәркибиндә) азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси 1886-чы илдә 218, 1905-чи илдә 280 нәфәр азәрбајчанлы. Сонракы илләрдә кәнддә азәрбајчанлылар јашамасы кәстәрилмәмишдир. 1931-чи илдә 140 нәфәр ермәни вар иди. Кәнд 1940-чы илләрдә ләғв олуб.

665. ЕРТИШ (ЕРТИЧ) — Ермәнистан ССР Јегегнадзор рајонунда азәрбајчанлылар јашамыш кәнд. Әһалиси—1831-чи илдә 70, 1886-чы илдә 234, 1905-чи илдә 298, 1914-чү илдә 258, 1931-чи илдә 53 нәфәр азәрбајчанлы, 1918—20-чи илләр фачиәси. Ермәниләр бураја 1918—20-чи илләрдә кәлмишләр. 1931-чи илдә 143 нәфәр ермәни әһалиси олмушдур. Кәнд 1930-чу илләрдә ләғв едилиб.

ЕРМӘНИСТАН ССР-дә АЗӘРБАЈЧАНЛЫЛАР ЈАШАМЫШ РАЈОНЛАР

АБОВЈАН рајону — Мәркәзи АБОВЈАН шәһәри. 1930—61-чи илләрдә Котажк, 1950—60-чы илләрдә Абов-
жан, 1990-чы илдән јенидән Котажк рајону. 1930-чу илдә
тәшкил олунуб. Әразиси 810.42 кв.км. Әһалиси 1987-чи
илдә 108,2 мин нәфәр, Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә
204, 1959-чу илдә 204, 1970-чи илдә 198 нәфәр. Үмуми
рајон әһалисинин мұвафиг сурәтдә 3,1 фаизи, 0,6 фаизи,
0,3 фаизи.

Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 47, 1986-чы илдә
31. О чүмлөдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр
1931-чи илдә 17, 1986-чы илдә 0.

АРТАШАТ РАЈОНУ — Мәркәзи Арташат шәһәри.
1930-чу илдә тәшкил олунуб. 1930—45-чи илләрдә Гәмәр-
ли. Гәрб тәрәфдән Түрkiјә илә һәмсәрһәддир. Әразиси
517,3 кв.км. Әһалиси 92,5 мин нәфәр (1987-чи илдә). Азәр-
бајчанлы әһалиси 1931-чи илдә 3410, 1959-чу илдә 210,
1970-чи илдә 300 нәфәр. Мұвафиг сурәтдә рајон әһалиси-
нин 10,2 фаизи, 0,4 фаизи, 0,4 фаизи.

Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 60, 1986-чы илдә
41. О чүмлөдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр
1931-чи илдә 29, 1986-чы илдә 0.

АРАРАТ РАЈОНУ — Мәркәзи Веди гәсәбәси. 1930-чу
илдә тәшкил олунуб. 1930—68-чи илләрдә Веди, 1968-чи
илдән Арарат рајону, Гәрбдән Түрkiјә илә, чәнубдан Нах-
чыван МР илә һәмсәрһәддир. Әразиси 1399,25 кв.км.
Әһалиси 1987-чи илдә 85,1 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар
1931-чи илдә 10524, 1959-чу илдә 5559, 1970-чи илдә 7153
нәфәр. Мұвафиг сурәтдә рајон әһалисинин 48,8 фаизи,
14,4 фаизи, 12,2 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи
илдә 75, 1986-чы илдә 32, о чүмлөдән, азәрбајчанлылар
јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 50, 1986-чы илдә 4.

АМАСИЈА РАЈОНУ — Мәркәзи Амасија кәнди.

1930-чу илдә тәшкил олунуб. Ағбаба бөлкәси. Гәрбдән Түркијә илә, чәнубдан Күрчүстан Республикасы илә һәм-сәрһәддир. Әразиси 608 кв.км. Әһалиси 19,3 мин нәфәр (1987-чи илдә) Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 8824, 1959-чу илдә 9261, 1970-чи илдә 15002 нәфәр. Рајон әһалисинин мүвафиг сурәтдә 70,3 фаизи, 70,6 фаизи, 80,9 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 30, 1986-чы илдә 26, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашајан кәндләр 1931-чи илдә 26, 1986-чы илдә 19.

ВАРДЕНИС РАЈОНУ — Мәркәзи Варденис шәһәр типли гәсәбә. 1930-чу илдә тәшкил олунуб. 1930—69-чу илләрдә Басаркечәр рајону. 1969-чу илдән Варденис. Республиканын шәрг һиссәсиндә. Әразиси 1151 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 52,3 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 17306, 1959-чу илдә 17632, 1970-чи илдә 25781 нәфәр. Рајон әһалисинин мүвафиг сурәтдә 57,0 фаизи, 49,5 фаизи, 52,7 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 38, 1986-чы илдә 39, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 33, 1986-чы илдә 33.

ГУГАРК РАЈОНУ — Мәркәзи Меғруд кәнди. 1930-чу илдә тәшкил олуб. 1930—1935-чи илләрдә Гаракилисә, 1935—1964-чү илләрдә Кировакан, 1964-чү илдән Гугарк адланыб. Республиканын шималында. Әразиси 770,4 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 31,0 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 2738, 1959-чу илдә 5156, 1970-чи илдә 7990 нәфәр. Рајон әһалисинин мүвафиг сурәтдә 12,7 фаизи, 20,8 фаизи, 27,3 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 21, 1986-чы илдә 26, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 9, 1986-чы илдә 8.

КОРУС РАЈОНУ — Мәркәзи Корус шәһәри. 1930-чу илдә тәшкил олунуб. Республиканын шәрг һиссәсиндә јерләшиб. Азәрбајчанла һәмсәрһәддир. Әразиси 752 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 38 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 452, 1959-чу илдә 801, 1970-чи илдә 1184 нәфәр, үмуми рајон әһалисинин мүвафиг сурәтдә 1,7 фаизи, 2,7 фаизи, 3,4 фаизи. Корус шәһәриндә 1959-чу илдә 38 нәфәр, 1970-чи илдә 57 нәфәр азәрбајчанлы јашајыб. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 30, 1986-чы илдә 26, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашајан кәндләр 1931-чи илдә 5, 1986-чы илдә 3.

ГАФАН РАЈОНУ — Мәркәзи Гафан шәһәри. 1930-чу илдә тәшкил олунуб. Республиканын чәнуб-шәрг тәрәфиндәдир. Азәрбајчанла һәмсәрһәрдир. Әразиси 1371 кв.км.

Әһалиси 1987-чи илдә 61,5 мин нәфәр. Азәрбајҗанлылар 1931-чи илдә 5713, 1959-чу илдә 11146, 1970-чи илдә 13522 нәфәр. Рајон әһалисинин мүвафиг сурәтдә 21,5 фаизи, 33,1 фаизи, 37,3 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 92, 1986-чы илдә 51, 0 чүмләдән, азәрбајҗанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 50, 1986-чы илдә 21.

ЈЕҒЕГНАДЗОР РАЈОНУ — Мәркәзи ЈеҒегнадзор гәсәбәси. 1931-чи илдә тәшкил олунуб. 1931-чи 1935-чи илләрдә Кешиккәнд, 1935—57-чи илләрдә Микојан, 1957-чи илдән ЈеҒегнадзор. Республиканын чәнуб-шәргиндә јерләшиб. Әразиси 1134 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 31 мин нәфәр. Азәрбајҗанлылар 1931-чи илдә 4052, 1959-чу илдә 3967, 1970-чи илдә 5192 нәфәр, рајон әһалисинин мүвафиг сурәтдә 18,8 фаизи, 15,1 фаизи, 15,7 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 41, 1986-чы илдә 31, 0 чүмләдән, азәрбајҗанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 26, 1986-чы илдә 15.

ӘШТӘРӘК (АШТАРАК) РАЈОНУ — Мәркәзи Аштарак шәһәри — 1930 чу илдә тәшкил олунуб. Алакөз (Арагадз) дағы әтәји әразисиндәдир. Әразиси 691,8 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 56,4 мин нәфәр. Азәрбајҗанлылар 1931-чи илдә 912, 1959-чу илдә 171, 1970-чи илдә 111 нәфәр. Рајон әһалисинин мүвафиг сурәтдә 2,8 фаизи, 0,4 фаизи, 0,2 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 42, 1986-чы илдә 27, 0 чүмләдән, азәрбајҗанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 12, 1986-чы илдә 0.

ӘЗИЗБӘЈОВ РАЈОНУ — Мәркәзи Әзизбәјов гәсәбәси. 1931-чи илдә тәшкил олунуб. 1990-чы илдән Вајк рајону. Шәрги Арпа чајынын јухары һөвзәсини әһатә едир. Әразиси 1173,8 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 25,3 мин нәфәр. Азәрбајҗанлылар 1931-чи илдә 5061, 1959-чу илдә 2550, 1970-чи илдә 4082 нәфәр, мүвафиг сурәтдә рајон әһалисинин 33 фаизи, 19,6 фаизи, 24 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 31, 1986-чы илдә 20, 0 чүмләдән, азәрбајҗанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 21, 1986-чы илдә 8.

ЕЧМИАДЗИН РАЈОНУ — Мәркәзи Ечмиадзин шәһәри. 1945-чи иләдәк Вағаршабат, 1945-чы илдән Ечмиадзин. 1930 чу илдә тәшкил олунуб. Республиканын гәрбиндә јерләшир. Чәнуб тәрәфдән Түркіјә илә һәмсәрһәддир. Әразиси 365,9 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 121 мин нәфәр. Азәрбајҗанлылар 1931-чи илдә 1029 нәфәр, үмуми рајон әһалисинин 3,5 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 42, 1986-чы илдә 43, 0 чүмләдән, азәрбај-

чанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 7, 1986-чы илдә 0.

ИЧЕВАН рајону — Мәркәзи Ичеван шәһәри. 1930-чу илдә тәшкил олунуб. Республиканын шимал-шәргиндә Азәрбајчанла һәмсәрһәддир. Өразиси 1336 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 46,4 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 1508, 1959-чу илдә 2120, 1970-чи илдә 3022 нәфәр. Рајон әһалисинин 5,6 фаизи, 7,6 фаизи, 8,1 фаизи. Ичеван шәһәриндә 1959-чу илдә 64 нәфәр, 1970-чи илдә 48 нәфәр азәрбајчанлы јашајыб. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 24, 1986-чы илдә 25, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 7, 1986-чы илдә 6.

КАЛИНИНО рајону — Мәркәзи Калинино гәсәбәси. Республиканын шималында. 1937-чи илдә тәшкил олунуб. 1990-чы илдән Ташир рајону адланыр. Өразиси 690 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 39,1 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 3128, 1959-чу илдә 4958, 1970-чи илдә 7786 нәфәр. Рајон әһалисинин мұвафиг сурәтдә 15 фаизи, 19,7 фаизи, 24,5 фаизи. Калинино гәсәбәсиндә 1970-чи илдә 764 нәфәр азәрбајчанлы јашајыб. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 23, 1986-чы илдә 25, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 10, 1986-чы илдә 8.

КАМО рајону — Мәркәзи Камо шәһәри. Республиканын мәркәзиндә. 1930-чу илдә тәшкил олунуб. 1930—59-чу илләрдә Нор Бајазет, 1959-чу илдән Камо. Өразиси 646,3 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 56,4 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 982, 1959-чу илдә 200, 1970-чи илдә 56 нәфәр, 1931-чи илдә рајон әһалисинин 2,9 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 15, 1986-чы илдә 11, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 7, 1986-чы илдә 0.

КРАСНОСЕЛО рајону — Мәркәзи Красносело кәнди. 1991-чи илдән ЧӘМБӘРӘК гәсәбәси адланыб. Республиканын шәргиндә. Азәрбајчанла һәмсәрһәддир. Өразиси 697 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 28 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 7373, 1959-чу илдә 9283, 1970-чи илдә 13352 нәфәр. Мұвафиг сурәтдә рајон әһалисинин 23,5 фаизи, 38,7 фаизи, 50,8 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 20, 1986-чы илдә 18, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 13, 1986-чы илдә 13.

МАСИС рајону — Мәркәзи Масис гәсәбәси. 1937-чи илдә тәшкил олунуб. 1937—53-чү илләрдә Зәнкибасар.

1953-чү илдә ләғв олуб. 1965-чи илдә Масис рајону ады илә бәрпа олунуб. Чәнуб-гәрбдә Түркијә илә һәмсәрһәддир. Әразиси 182,2 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 64,4 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 9485, 1959-чу илдә 9850, 1970-чи илдә 13576 нәфәр. Мүвафиг сурәтдә рајон әһалисинин 68,8 фаизи, 34 фаизи, 29,4 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 26, 1986-чы илдә 25, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 25, 1986-чы илдә 12.

МЕҒРИ рајону — Мәркәзи МеҒри гәсәбәси. Респуб-ликанын чәнуб шәргиндә, Азәрбајчанын Нахчыван МР-илә, чәнубдә Иранла һәмһәрһәддир. Әразиси 663,6 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 15,1 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 2334, 1959-чу илдә 3351, 1970-чи илдә 3852 нәфәр. Мүвафиг сурәтдә рајон әһалисинин 24,3 фаизи, 28,5 фаизи, 27 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 28, 1986-чы илдә 15, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 17, 1986-чы илдә 6.

НОЈЕМБЕРЈАН рајону — Мәркәзи Нојемберјан гәсәбәси. Республиканын шимал-шәргиндә. Азәрбајчан вә Күрчүстанла һәмсәрһәддир. 1937-чи илдә тәшкил олунуб. Әразиси 538 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 29,7 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 2007, 1959-чу илдә 3087, 1970-чи илдә 4450 нәфәр. Мүвафиг сурәтдә рајон әһалисинин 7 фаизи, 13,3 фаизи, 14,9 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 22, 1986-чы илдә 20, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 2, 1986-чы илдә 2.

НОКТЕМБЕРЈАН рајону — Мәркәзи Ноктемберјан (1992-чи илдән Армавир) шәһәри. 1930-чу илдә тәшкил олуб. 1935-чи иләдәк Гурдугулу адланыб. Түркијә илә һәмсәрһәддир. Әразиси 423 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 109,9 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 1187 нәфәр, рајон әһалисинин 4,6 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 48, 1986-чы илдә 35, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 6, 1986-чы илдә 0.

НРАЗДАН рајону — Мәркәзи Нраздан шәһәри. Республиканын мәркәзи бөлкәсиндә, гәдим Дәрәчичәк маһалы, Ахта рајону. 1930-чу илдә тәшкил олуб. Әразиси 947 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 110,3 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 1859, 1959-чу илдә 1779, 1970-чи илдә 2089 нәфәр. Мүвафиг сурәтдә рајон әһалисинин 3,6 фаизи, 6,9 фаизи, 4,9 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 42, 1986-чы илдә 19, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 9, 1986-чы илдә 0.

СИСЈАН рајону — Мәркәзи Сисјан гасәбәси. Республиканын чәнуб-шәргиндә. Азәрбајчанла һәмсәрһәддир. 1930-чу илдә тәшкил олуб. Әразиси 1719 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 34,6 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 4008, нәфәр, 1959-чу илдә 6212, 1970-чи илдә 7526 нәфәр. Мүвафиг сурәтдә рајон әһалисинин 15,3 фаизи, 21,6 фаизи, 23,9 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 41, 1986-чы илдә 36, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 15, 1986-чы илдә 10.

СПИТАК рајону — Мәркәзи Спитак шәһәри. Республиканын шималында. 1937-чи илдә тәшкил олуб. 1939-чу иләдәк. Намамлы адланыб. 1939-чу илдән Спитак. Әразиси 549,2 кв.км. Әһалиси 1986-чы илдә 46,3 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 3241, 1959-чу илдә 2796, 1970-чи илдә 4036 нәфәр. Үмуми рајон әһалисинин мүвафиг сурәтдә 9,4 фаизи, 7,9 фаизи, 9,4 фаизи. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 24, 1986-чы илдә 21, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 3, 1986-чы илдә 2.

СТЕПАНАВАН рајону — Мәркәзи Степанаван шәһәри. Республиканын шимал бөлкәсиндә. 1930-чу илдә тәшкил олуб. Әразиси 636,5 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 36,5 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 68 нәфәр, 1959-чу илдә 973 нәфәр, 1970-чи илдә 1482 нәфәр. Мүвафиг сурәтдә рајон әһалисинин 0,2 фаизи, 3,8 фаизи, 4,1 фаизи. Степанаван шәһәриндә 1950-чи илдә 450 нәфәр, 1970-чи илдә 772 нәфәр азәрбајчанлы әһали јашајыб. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 18, 1986-чы илдә 19. Азәрбајчанлылар компакт јашајан кәндләр олмајыб.

ТУМАНЈАН рајону — Мәркәзи Алаверди шәһәри. 1930-чу илдә тәшкил олуб. 1959-чу иләдәк Алаверди рајону адланыб. 1959-чу илдән Туманјан. Шимал тәрәфдән Күрчүстанла һәмсәрһәддир. Әразиси 1121 кв.км. Әһалиси 1987-чи илдә 58,2 мин нәфәр. Азәрбајчанлылар 1931-чи илдә 1117, 1959-чу илдә 1856, 1970-чи илдә 2358 нәфәр. Мүвафиг сурәтдә рајон әһалисинин 4,2 фаизи, 4,7 фаизи, 5,8 фаизи. Алаверди шәһәриндә 1959-чу илдә 211 нәфәр, 1970-чи илдә 278 нәфәр азәрбајчанлы јашајыб. Јашајыш мәнтәгәләри 1931-чи илдә 34, 1986-чы илдә 34, о чүмләдән, азәрбајчанлылар јашамыш кәндләр 1931-чи илдә 7, 1986-чы илдә 7.

ЈЕРЕВАН (ИРӘВАН, ЕРИВАН) — Ермәнистан ССР-ин пайтахты. Әразиси 230 кв.км. Әһалиси 1199 мин нәфәр. (1989-чу илдә). Арарат вадисинин шимал-шәрг тәрәфини-

дә, Граздан (Зэнки) чајынын һәр ики саһилиндә, дөниз сәвијјәсиндән 865 метрдән 1390 метрәдәк јүксәкликдә јерләшиб. Ирәван ханлығынын (1828-чи иләдәк) пајтахты. 1828—1840-чы илләрдә ермәни әјаләтинин, 1840—1849-чу илләрдә Ирәван гәзасынын, 1849—1917-чи илләрдә Ирәван губернијасынын, һабелә Ирәван гәзасынын мәркәзи.

1828-чи иләдәк үч мәнәлләдән — Шәһәр, Тәпәбашы вә Дәмирбулаг мәнәлләләриндән ибарәт олуб. 1831-чи илин сијаһыјаалынмасы заманы шәһәрнн һәр үч мәнәлләсиндә бирликдә 7331 нәфәр азербайчанлы-түрк, 2369 нәфәр јерли ермәни әһалиси јашајыб. Азербайчанлыларын хүсуси чәкиси 75,6 фаиз тәшкил едиб. Ирәван ханлығынын сүгутундан сонра гыса мүддәттә Ирандан вә Түркијәдән көчүрүлән 1763 нәфәр ермәни јерләшдирилиб. Беләликлә, азербайчанлыларын хүсуси чәкиси 63,9 фаизә ениб.

Бу рәгәмләр әтрафында дүшүнәркән нәзәрә алмағ лазымдыр ки, 1826—1828-чи илләр мүнәрибәси заманы шәһәрнн азербайчанлы әһалисинин бөјүк әксәријјәти шәһәри тәрқәтмәли олмушдур. Ашағыдакы чәдвәлдә Јереван әһалисинин миғдары вә хүсуси чәкиси һағгында рәгәмләр көстәрилир.

Илләр	Ҷами әһали	О чүмләдән:			
		ерманнлар		азербайчанлылар	
		миғдары	%	миғдары	%
1828	9700	2369	24,4	7331	75,6
1831	11463	4131	36,1	7331	63,9
1886	14738	7142	48,4	7238	49,1
1897	29033	12526	43,1	12539	43,1
1905	28533	12912	46,9	12393	45,0
1914	29366	15531	52,8	11500	39,2
1916	51286	37204	72,5	12557	24,4
1926	64613	57259	88,6	4968	7,6
1931	95372	83906	87,9	6656	6,9
1959	499172	463311	92,8	3382	0,7
1970	775028	738045	95,2	2721	0,4
1989	1199000	1175000	98,0	0	0,0

Јереван әһалисинин белә сүр'әтлә артмасы тәбии артым һесабына дејил, механики артым нәтичәсидир. «Бир милјонлуг пајтахт» консепсијасынын һәјата кечирилмәси, башга јерләрдән әһалинин көчүрүлүб Јереванда јерләшдирилмәси сәбәбиндән баш вермишдир. һәтта Арпа-Се-

ван тунелинин тикинтисиндэ чалышан ермәниләр үчүн јашајыш биналары Јереванда инша олунурду. Јереванда иш јерләринин артырылмасы, јашајыш биналары тикинтисинин сүр'әтлә инкишафы әһалинин бураја ахынынын артмасына, кәндләрин дағылмасына кәтириб чатдырмышды.

Әкәр 1931-чи илдә Ермәнистанда 1242 јашајыш мәнтәгәси вар идисә, бунларын сајы 1995-чи илдә 952 олмуш, јә'ни 290 кәнд дағыдылмышдыр. Әсасән ермәниләр јашајан дағ кәндләри дағыдылмыш, әһалиси азәрбајчанлылар јашајан, мүнбит торпаглары олан кәндләрдә јерләшдирилмишдир. Бунлары Ермәнистан рәһбәрлији етмиш, һәјата кечирилмишдир. «Торпағымыз аздыр» дејән Ермәнистан башчылары јох олмуш, сөнмүш 290 кәндин дирчәлмәси мәсәләсини һәлл етмәк әвәзинә, Азәрбајчана гаршы әрази иддиаларындан әл чәкмир, тәчавүзү давам етдирилләр. Дағлыг Гарабағда исә ермәниләр јашајан бу гәдәр кәнд һеч вахт олмајыб.

Ермәнистан Республикасы конститусијасына әсасән республикада 1996-чы илдә јени инзибати-әрази бөлкүсү јарадылыб. Рајон бөлкүсү ләғв едилиб, әвәзинә 10 вилајәт вә вилајәт һүгугу олан Јереван шәһәр гуруму тәшкил олунуб.

Беләликлә, Ирәван ханлығы дөврүнүн инзибати-әрази бөлкүсү бәрна едилиб. Маһаллар әвәзинә вилајәтләр јарадылыб.

1. ШИРАК вилајәти — Кечмиш Ани, Артак, Ахурјан, Амасија, Ашотск (Гукасјан) рајонлары әвәзинә. Әразиси 264 мин һектар, јашајыш мәнтәгәләри 119, 1931-чи илдә 163 кәнд олуб.

2. ЛОРИ вилајәти — Кечмиш Калинин, Туманјан, Степанаван, Спитак, Гугарк рајонлары әвәзинә. Әразиси 379 мин һектар, јашајыш мәнтәгәләри 129, 1931-чи илдә 147 кәнд олуб.

3. ТАВУШ вилајәти — Кечмиш Нојемберјан, Ичеван, Шәмшәддин рајонлары әвәзинә. Әразиси 269 мин һектар. Јашајыш мәнтәгәләри 62. 1931-чи илдә 86; кәнд олуб.

4. АРАГАДЗОН вилајәти — Кечмиш Талин, Аштарак, Абаран, Арагадз рајонлары әвәзинә. Әразиси 275 мин һектар. Јашајыш мәнтәгәләри 116. 1931-чи илдә 145 кәнд олуб.

5. КОТАЈК вилајәти — Кечмиш Граздан, Котајк, Наири рајонлары әвәзинә. Әразиси 210 мин һектар, јашајыш мәнтәгәләри 68. 1931-чи илдә 89 кәнд олуб.

6. КЕҒАРКҮНИК вилајәти — Кечмиш Красносело,

Варденис, Мартуни, Камо, Севан районлары авазина
 Эразиси 407 миң һектар, яшайыш мөнтәгәләри 92. 1931-
 чи илдә 111 кәндә олуг.

7. АРМАВИР вилайәти — Кечмиш Баграмжан, Арма-
 вир, Ечмишәли районлары авазина, Эразиси 124 миң
 һектар, яшайыш мөнтәгәләри 96. 1931-чи илдә 90 кәндә
 олуг.

8. АРАРАТ вилайәти — Кечмиш Масис, Арташат,
 Арабат районлары авазина, Эразиси 209 һектар, яшайыш
 мөнтәгәләри 97. 1931-чи илдә 161 кәндә олуг.

9. ВАГОТСАЗОР вилайәти — Кечмиш Әлпәбәтов ва
 Јереһнадзор районлары авазина, Эразиси 230 миң һектар,
 яшайыш мөнтәгәләри 44. 1931-чи илдә 72 кәндә олуг.
 10. СҮНИК вилайәти — Кечмиш Мерги, Гафан, Ко-
 рус, Сисјан районлары авазина, Эразиси 405 миң һектар,
 яшайыш мөнтәгәләри 129. 1931-чи илдә 161 кәндә олуг.

**ЕРМӘНИСТАН ССР ЭРАЗИСИНДӘ АЗӘРБАЈЧАНЛЫЛАР
 ЈАШАМЫШ КӘНДЛӘРИН РАЈОНЛАР ҮЗРӘ ТӘСНИФИ**

1	Кәндләрин гәдимдән рәсми ады	3	Ашағыдакы илләрдә бу кәндләрдә јашамыш азәрбајчанлыларын сәји						10
			1831	1873	1886	1905	1914	1931	
	Ахта	Браздан р-ну							Е8 квадрат
12	Ағверән		—	243	302	416	762	124	62—00,40—15
78	Арзакәнд	1968 Арзакан	33	239	312	593	786	0	62—15,40—30
47	Алапарс		182	—	—	—	—	—	62—15,40—30
140	Бҗии		232	526	556	826	1176	64	62—15,40—30
152	Габахлы	ло	—	94	138	181	431	128	62—00,40—15
167	Гарагала	ло	76	140	227	290	413	193	62—15,40—30
220	Горух күнеј	1935 Қармирһовид	40	115	148	239	327	0	62—00,40—45
221	Горчулу		82	170	257	300	440	195	62—15,40—30
264	Дәдәгышлағ	1939 Ахундов	23	196	278	428	541	305	62—15,40—45
267	Дәлләр	ло	181	227	267	385	594	0	62—15,40—30
335	Қабар Алы	ло	22	—	—	—	—	—	—
402	Күмүш	1991 Керанис	48	295	341	439	796	0	62—15,40—30
264	Озанлар	1946 Авазан	15	179	229	537	416	0	62—15,40—30
474	Паша кәнд	1935 Мармарик	76	268	436	673	908	126	62—15,40—45
509	Сәринчан	ло	43	—	—	—	—	—	—
516	Солак	ло	94	—	—	—	—	—	62—15,40—30
533	Тәзһараб	ло	22	45	—	45	—	0	62—15,40—30
538	Тәкјәли	1935 Тәкәрли	41	335	465	641	807	416	61—45,40—30
556	Үнәшик	ло	66	225	313	425	733	302	62—00,40—45
613	Чопур Алы	ло	28	—	—	—	—	—	—

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
153	Гарабашы	1991 Кегамабак		131	181	219	240	356	63-15,40-45
158	Ганлы Алл.	1935 Гамышлы	99	244	317	445	476	287	63-15,40-15
170	Гарагојун К.		253			253		209	63-30,40-15
171	Гарагојун Б.	1991 Норабак	379	408	591	505	493	483	63-30,40-15
173	Гараиман	1991 Қахани	207	418	569	1033	746	652	63-15,40-15
199	Гызыл булаг	1991 Хачахбјур	212	770	1020	1349	1653	975	63-15,40-15
200	Гызыл вэнк	1978 Макенис	212	429	469	735	812	282	63-15,40-15
206	Гызыл хараба 2	1978 Ахбрадзор	98	515	717	917	1018	206	63-00,40-15
207	Гызыл хараба-1	1946 Дзовак		188	136	215	421	0	62-15,40-15
211a	Гырх булаг	1935 Акунк	247					0	63-15,40-15
224	Гоша булаг 1	1991 Шатрчек	117	316	419	596	672	383	63-15,40-15
225	Гоша булаг-2	ло				262	203	0	63-15,40-15
256	Дашкэнд	1991 Гагрик	357	560	816	816	1389	1230	63-15,40-15
271	Дэрэ	1991 Даранак							63-00,40-00
299	Зэрэнбил	1991 Кут	202	462	653	963	841	800	60-30,40-15
301	Зод	1991 Сотк	67	905	1088	1717	1988	1599	63-30,40-15
312	Инэктагы	1991 Третук		317	469	520	674	383	63-30,40-15
326	Јарпылы	1967 Јчаван	121	398	465	719	515	547	63-15,40-15
350	Кэсэмэя	1991 Арпунк	166	379	492	713	966	569	63-15,40-30
252	Кэркибаш	1941 Вансван		183	255	306	377	224	63-15,40-15
396	Көјсү					233	360	215	63-15,40-30
425	Мэзрә К	1991 Покр Масрик	227	685	978	1658	1373	912	63-15,40-30
426	Мэзрә Б	1991 Метс Масрик	293	956	1379	1842	1970	867	63-15,40-30
477	Нәмбәк. Гушчу Д			166	237	353	392	512	63-00,40-30
492	Сатанағач	1991 Арегунн	—	132	214	343	639	411	63-15,40-30
501	Сарыјагуб	1991 Джағатсэдзор		394	416	585	675	471	63-15,40-15
521	Субатаи	1991 Кегакар		190	263	368	429	252	63-15,40-15
523	Султан Әли гышл.	1991 Кутакан		245	348	422	523	383	63-30,40-15

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Севан	Севан р-ну							Е8 квадрат
133	Бығлы Һ. С.	ло	26	356	505	658	346	53	62—30,40—45
298	Зейналағалы	Александровка	45	—	—	—	—	0	62—30,40—45
489	Рәһман кәнди	1938 Норашен	28	224	314	497	654	10	62—30,40—45
609	Чичәкли	1935 Дзахкунк	18	—	—	—	—	—	62—30,40—45
	Нор-Бајазет	Камо р-ну							62—45,40—30
13	Аггала	1991 Бердукунк	65	191	253	424	507	202	62—30,40—30
15	Ағзыбир	1945 Лчап	—	380	557	755	1065	295	62—45,40—30
40	Ајрывәнк	1991 Һајраван	65	326	451	708	896	17	62—45,40—30
123	Башкәнд Көјчә	1946 Кеғаркуник	—	191	243	339	349	194	62—45,40—30
210	Гызылчык	ло	108	—	—	—	—	—	62—30,40—30
584	Һачы Мухан	1978 Дзозазард	—	437	610	1034	719	195	62—30,40—30
	Мартуни	Мартуни р-ну							Е9 квадрат
56	Алычалы Ј.	1968 Ардзванист	99	371	505	838	921	205	63—00,40—15
57	Алычалы А.	1968 Ардзванист	10	—	—	—	—	—	63—30,40—15
323	Јаных	ло	—	194	245	361	730	0	62—15,39—45
340	Карвансарай	ло	—	—	—	341	441	0	62—15,39—45
425	Мәдинә	ло	—	208	296	429	752	61	62—45,40—15
513	Сичанлы	ло	—	—	—	499	532	0	62—45,40—15
464	Хартлуг	ло	—	144	162	260	282	0	62—45,40—00
597	Чамырлы	ло	—	244	329	491	632	0	63—15,40—15
	Басаркечәр	Варденис р-ну							Е8, Е9 кв
20	Ағкилисә	1968 Азак	—	261	321	173	515	307	63—30,40—15
31	Ағјлхуш	ло	192	—	—	—	—	13	62—30,40—30
104	Бабачан	1991 Ссапатах	212	107	173	254	265	373	63—00,40—30
115	Басаркечәр	1969 Варденис	178	—	—	—	—	18	62—45,40—15

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
530	Татул гышлагы	ло	148	—	—	—	—	—	—
551	Түскүлү	1978 Лусакунк	—	—	—	440	490	0	63—15,40—15
594	Үсөйүгулу Агалы	1991 Шатван	251	638	760	778	1207	719	63—30,40—15
652a	Шышгаја	1991 Гукарнич	164	592	905	1041	1088	863	63—15,40—30
657	Шорча Ашағы			411	524	721	910	617	63—30,40—15
658	Шорча Јухары			123	158	248	283	295	63—30,40—15
	Вағаршабад	Ечмнадзин р-ну							Е8, Е9 кв.
1	Абдуррәһман	ло	30	47	—	—	—	0	61—00,41—30
21	Ағавнатун		21	—	—	—	—	0	61—45,40—15
28	Ағчагала		79	38	6	18	—	0	61—45,40—15
37	Ајарлы	1948 Дзаккаланч	31	265	252	353	361	0	61—45,40—30
70	Аралых Коланы	1978 Лернамердз	284	676	701	768	887	294	61—30,40—30
72	Арамлы-Парамлы	1978 Грибоједов	17	46	63	84	102	0	61—45,40—15
149	Вәрмәзјар	ло	61	—	—	—	—	0	62—00,40—15
190	Гарғабазар	1946 Аревашад	—	574	602	688	618	168	61—45,40—15
191	Гархун Јухары	1965 Һајкашен	462	967	991	1153	1304	0	61—45,40—15
192	Гархун Ашағы	1946 Чрарад	318	369	420	568	595	212	61—45,40—15
227	Грапта	1946 Аракс	90	120	112	160	340	0	61—45,40—15
231	Гулубәјли Аш.	1978 Дзизадзин	—	298	421	518	436	0	61—45,40—15
232	Гулубәјли Јух.	ло	—	338	397	197	201	0	61—45,40—15
248	Кәмәрли. Гәм.	ло	—	338	397	197	201	0	61—45,40—15
297	Зейвә Турки	1946 Метсамор	127	295	347	414	352	0	61—45,40—15
318	Искәндәрабад	1978 Гароник	234	492	516	550	383	0	61—45,00—15
326	Јасахлы	ло	81	—	87	113	201	0	—
374	Күрәкәндли	1946 Ленуғи	59	—	—	—	—	0	61—45,40—15
285	Мирзә Үсөјин	1978 Ферих	47	—	—	470	556	0	61—45,40—15
		ло	192	—	—	—	—	—	—

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
473	Молла Дурсун	1935 Шаһумјан	75	124	134	154	185	18	61—45,40—15
496	Самағар	1978 Кеґакерт	80	—	—	—	—	—	61—45,40—15
545	Тосс	Доғс	48	249	330	420	534	0	61—45,40—15
550	Түркмәнли	1935 Абаға	64	262	360	510	535	8	61—45,40—15
561	Хараба Коланы	ло		236	324	360	516	167	62—00,40—15
565	Хатунарх Аш.	1978 Гај	208	—	—	—	—	0	61—45,40—15
582	Һачы Гара	1935 Ајкешад	27	—	18	—	—	0	61—45,40—15
285	Һачылар	1935 Мркастан	61	112	144	220	218	0	61—45,40—15
	Апаран	Абаран р-ну							Е8 кв.
105	Бабакниш	1948 Бужакан	72	268	435	483	573	4	62—00,40—30
251	Дамакирмәз	1967 Һовид		254	353	378	474	0	62—15,40—15
282	Дүзкәнд	ло		379	449	713	872	0	61—45,40—45
356	Кирәшли	ло	76	464	744	961	1196	135	62—00,40—30
390	Көзәлдәрә Түрк	1946 Кеґадзор	68	313	509	732	849	0	61—45,40—45
	Гурдугулу	Һоктемберјан р-ну							Е9, Д9 кв
25	Ағча арх	1946 Аревик	129	508	669	720	747	0	61—45,40—15
81	Армутлу	1935 Данзут	72	178	218	309	258	0	61—30,40—15
88	Ассар	ло	92	110	114	113	134	0	61—15,40—15
127	Бәдәл. Молла Б.	1946 Јегегнут	—	300	312	335	341	0	61—45,40—15
305	Ијдәли	1935 Пшатаван	113	562	629	880	743	80	61—30,40—15
349	Кәримарх	1935 Советакан	311	1215	1357	1700	1747	268	61—30,40—15
517	Сафнабад	ло	49	190	145	203	234	0	61—45,40—15
567	Хачә Јаралы	ло	85	176	207	236	212	0	61—30,40—15
568	Хејирбәјли	1967 Јервандашад	301	342	379	414	414	332	61—15,40—15
581	Һачы Бајрам	1968 Бакаран	332	347	—	436	815	403	61—15,40—15
620	Чанфидә		283	999	1165	1172	1318	6	61—30,40—15
643	Шаһварид	1968 Һушакерт	59	72	116	96	138	96	61—15,40—15

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Эштарэк	Аштарак р-ну							Е8 квадрат
2	Аван								
38	Ајланды	ло	104	321	268	300	301	0	62—00,40—15
39	Ајлыхараба	ло	59	196	236	115	215	0	61—45,40—15
45	Акарак	Экәрэк					100	44	61—45,40—15
66	Анкерсак	ло	120	388	536	629	720	32	61—45,40—15
95	Ахис-Һахс	1949 Дзорап		133	140	309	214	0	61—45,40—30
101	Аширабад-Әшир	ло	93	182	302	365	920	0	61—45,40—30
186	Гарачалар	ло		136	155	180	281	47	62—15,40—30
187	Гарачөрән	ло	104	272	272	350	360	0	61—15,40—30
205	Гызыл Тамур	1946 Аракјуг	162	233	275	395	494	14	62—00,40—30
208	Гызылхараба	1935 Воскеваз	120						61—45,40—30
217	Гојтул	ло				55	57	0	62—00,40—30
223	Гош	ло	28	203	273	210	210	0	61—45,40—30
226	Гошабулаг		62	211	283	220	220	1	61—45,40—30
277	Дығыр	ло		101	152	211	203	0	61—45,40—30
320	Јагублу	ло	35					0	62—00,40—30
341	Карвансарај	ло				200	213		62—00,40—00
337	Кәләшан	ло		136		140	140	0	62—00,40—30
338	Кәләшкәнд	ло	28	207	192	363	417	0	62—00,40—30
357	Кичик кәнд	ло	96	188	363	373	473	0	62—00,40—30
367	Котанлы	ло	77	166	235	316	392	0	62—00,40—30
372	Курдалы	ло	80	79	133	175	203	0	61—45,40—30
397	Көл	ло		132	102	135	260	55	62—00,40—30
415	Магда	1949 Лернарод	62						62—00,40—30
454	Нәзриван	1991 Қазараван	38	195	226	268	268	0	61—45,40—30
465	Оргов-Ергов		194	331	548	553	613	152	61—45,40—30
			54	237	237	280	271	0	61—45,40—30

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
472	Парби		28	145	140	177	177	93	61—45,40—30
473	Патринч	1949 Воскеһад	51	327	449	526	640	0	61—45,40—30
476	Перси	1949 Буравед	76	225	229	323	338	0	61—45,40—30
493	Сағмосаван			100	141	220	248	65	62—00,40—30
528	Талыш	1970 Аруч	61	370		452	452	0	61—30,40—30
531	Тғит		92	217	241	410	488	0	62—00,40—30
539	Тәкијә	1949 Базмахбјур	155	398	582	725	599	227	61—45,40—30
547	Тули Нәби	1946 Сараланч	40	227	321	379	406	0	62—00,40—30
554	Уши		167	909	1105	1360	1359	33	62—00,40—30
555	Учан		62	235	264	300	300	0	61—45,40—30
577	Ғамамлы	ло		340	353	600	611	151	62—00,40—30
617	Чадгран	1962 Нор-Кеги	18	367	413	667	807	80	62—15,40—00
	Талин	Талин р-ну							Д9 кв
29	Ағчагала Аш.	1946 Базмаберд Н.	53	398	502	513	315	0	61—30,40—30
30	Ағчагала Ју.	1946 Базмаберд В.	70	354	408	306	406	0	61—30,40—30
69	Аралых	ло	16	172	162	193	193	0	61—30,40—30
102	Ашнак	Ешнак	62	363	464	477	677	0	61—30,40—30
116	Баҳчачылыг	ло		82	93	101	101	0	61—30,40—30
125	Башсыз	ло	12						
188	Гарғаговмаз Ј.	1946 Сасунашен В.	49	265	356	394	394	0	61—30,40—30
189	Гарғаговмаз А.	1946 Сасунашен А.				235	235	0	61—30,40—30
230	Гулдәрвиш	1935 Воскетас		190	243	327	327	0	61—30,40—30
275	Диан		32	216	242	272	272	0	61—30,40—30
293	Әнәкчи-Аға кич	1978 Дзовасар		160	257	313	313	0	61—30,40—30
315	Иринд		29	179	322	239	239	0	61—30,40—30
327	Јашыл	1946 Қақавадзор	18	235	227	255	255	0	61—30,40—30

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
421	Мәстәрә	1965 Даларик							
424	Мейрибан	1950 Катнахбур	7	—	—	—	—	—	61—30,40—30
480	Пирмәдәк	1935 Арег	5	410	598	493	493	0	61—30,40—30
482	Ширтикан	1940 Дзорақјуг		91		164	164	0	61—30,40—30
527	Талин Түрк	1978 Талин Н.		65	112	153	153	0	61—30,40—30
560	Хараба Әкәрәк	1935 Ағарак		248	253	376	376	0	61—30,40—30
644	Шейх Начы	1935 Шғарчик	166	301	367	284	284	0	61—30,40—30
	Зинкибасар		19	233	245	337	337	0	62—30,40—30
22	Ағһамзалы	Масис р-ну							Е8, Е9 кв
26	Ағчагышлағ	1978 Мармарашен	232	301	273	457	740	207	62—00,40—15
27	Ағчагышлағ	ло				130		0	62—00,40—15
34	Азадашен	1978 Кедапнја	70	184	138	186	220	102	62—00,40—15
73	Арбағ							36	62—00,40—15
168	Гарагышлағ	1991 Најанист	264	497	538	754	780	356	62—00,40—15
180	Гаратәпә	ло	151	735	751	832	1123	850	62—00,40—15
233	Гулучан	ло	49	109	32	59	89	0	62—00,40—15
280	Донузјејен	1991 Зорак				63	81	59	62—00,40—15
308	Илхы горуғу	ло	355	915	1012	1131	1068	518	62—00,40—15
332	Јенкичә	1978 Норабатс		242	345	215	375	0	62—00,40—15
395	Көјкүмбат	1944 Кеғанист	21	189	199	75	90	0	62—00,40—15
418	Мәммәдабад	ло		166	200	252	280	174	62—00,40—15
440	Мухтарабад	ло		34	33	72	121	19	62—00,40—15
452	Нечили А.	1978 Сајат Ноза				66	81	0	62—00,40—15
453	Нечили Ј.	1978 Низами	411	1183	1147	1430	1252	627	62—00,40—15
487	Рејһанлы	ло	155	540	654	933	995	379	62—00,40—15
488	Рәнчбәр	ло	80	277	308	405	599	133	62—00,40—15
490	Рәһимабад	ло		179	230	226	431	389	62—00,40—15
500	Сарванлар Улја	1991 Сис	153	970	1029	1465	1910	404	62—00,40—15

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
563	Сарванлар хар.	ло	29	48	44	95	62	0	62—00,40—15
502	Сарчалар	ло	107	359	440	638	811	168	62—00,40—15
507	Сејид хәнд	1935 Шурабад	113	345	346	410	705	118	62—00,40—15
552	Улуханлы	1970 Масис	1737	2968	3062	3171	3200	1781	62—00,40—15
566	Хачаларах	1991 Хачпар	326	716	753	992	1335	759	62—00,40—15
571	Хәррәтли	1978 Аревабујр	183	303	245	373	571	136	62—00,40—15
583	Һачы Едләз	1946 Масис гәс.	445	1095	1073	1079	1149	680	62—00,40—15
588	Һәбил хәнд	ло	85	183	222	256	376	75	62—00,40—15
599	Чарбах јух.	ло	31	201		347	386	264	62—00,40—15
611	Чобанкәрә	ло	951	2337	2487	2411	3089	0	62—00,40—15
623	Чәбәчили	1960 Чраһовид	135	252	254	355	375	131	61—45,40—15
649	Шингавит јух.	ло	31			347	386	264	62—00,40—15
659	Шөллу-Дәмирчи Б.	1978 Дашдаван						601	62—00,40—15
660	Шөллу Дәмирчи К.	1991 Дарбник	338	1370	1318	1432	2216	453	62—00,40—15
661	Шөллу Меймандар	1991 Новдашад	406	1553	1432	1455	1632	966	62—00,40—15
	Калини җ гәс.	1991 Норамарк	—	—	—	—	—	—	62—00,40—15
	Котаж	Абовјан р-ну							Е8 кв
6	Ағазор	1946 Катнахбур	27	14	15	16	—	0	62—15,40—30
79	Арзни—Әрзин			96	197	216	300	0	62—15,40—30
85	Артиз			221	267	292	480	74	62—15,40—15
135	Бозкоса	ло		99	141	154	225	0	62—15,40—15
155	Гајахараба	ло	23	—	—	106	174	0	62—00,40—15
166	Гарагала-2	1948 Севаберд		403	510	759	860	60	62—15,40—30
198	Гызгала	1935 Астхаберд		149	210	297	345	169	62—15,40—15
229	Гујлу	ло		164	226	334	396	81	62—15,40—30
235	Гурбағалы	ло		118		203	415	0	62—00,40—15

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
254	Даш Абдаллар	1935 Натсаван		52	112	131		6	62—15,40—15
263	Дөвөхарабасы	1935 Ават		161	305	416	475	4	62—15,40—30
265	Дөллөкли	1948 Дзовашен		20	317	396	445	40	62—15,40—30
288	Әкәрәк	ло		114	153	170		0	62—00,40—15
296	Зар		89	490	1134	697	1337	93	62—15,40—30
346	Кетран	1948 Кедамеч	27	16	215	236	352	14	62—15,40—30
351	Көнкан	1978 Нәдис		548	772	939	1144	147	62—15,40—30
347	Кәмал	ло	39	295	565	621	780	0	62—15,40—15
353	Кәрпичли	1935 Кегадир		14	172	188	290	0	62—15,40—15
364	Көрпүгулағы	ло	129			215	470	0	
371	Күзәчнк	ло		100	109	119	138	0	62—15,40—15
387	Кохт Татар	ло	40	38	74	81	169	56	62—15,40—15
394	Көжидсә	1935 Капутан		293	333	365	495	170	62—15,40—30
408	Күллүчә	1978 Дзовак		273	397	516	846	0	62—15,40—15
430	Мәнкиз-Мәпкүс	ло	60	316	385	420	639	77	62—15,40—15
460	Нурнус			373	416	457	512	96	62—15,40—30
466	Охчаберд	1935 Вохчаберд	73	180	143	156	298	28	62—15,40—15
543	Тәрәкәмәләр	ло		32	46	50	83	0	62—15,40—15
548	Тутија	1948 Саранист	36	280	449	493	554	0	62—15,40—15
557	Үчтөлә					127	187	0	—00,40—15
611	Чобанкөрүкмәз			24	22	88	97	0	62—15,40—30
627	Чивриш	Чрвеж		43	31	34		0	62—15,40—15
	Гәмәрли	Арташат р-ну							Е9 кв
8	Ағбаш ј.	1949 Абовјан		91	89	132	173	89	62—00,40—15
35	Ајаслы	1964 Ајкестан	43	55	55	21	32	0	62—00,40—15
51	Алим Әһмәд	ло				990		373	62—15,40—15
53	Алыгрых	1948 Блрашен		110	175	202	253	46	62—15,40—15
61	Алпава	1967 Ншаван	97	97	121	186	305	51	62—45,40—15

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
77	Арзалар		96	143	183	201	284	140	62—15,40—00
108	Байбурт		30	85	56	68	71	7	62—00,40—15
124	Башналы	1949 Баграмјан	102	22	19			11	62—00,40—00
126	Бечә млы	1945 Востан	137	210	254	322	385	195	62—15,40—15
129	Бзованд Ахунд	1945 Бердик					198	85	62—00,40—00
132	Битличә	1945 Бартсраван					432	246	62—00,40—15
132	Гарагоюнлу	ло	72	355	474	432	439	115	62—00,40—15
169	Гарадағлы	1967 Мркавет	128	331		496	481	165	62—00,40—00
172	Гараһәмзәли	1946 Бурастан	55	168	228	244	301	0	62—00,40—00
183	Гафарлы	ло		515	435	540			62—00,40—00
194	Гәмәрли	1945 Арташат	167	563	668	870	835	272	62—00,40—00
196	Дарғалы	1957 Ајкезард	125	22		29	29	0	62—00,40—15
253	Дәһн	Ашағы Двин	51	99				4	62—00,40—00
261	Дөлләр Б.	1935 Далар	46	115	124				62—00,40—15
268	Доггуз	1945 Қаначут	127	159	178	191	182	97	62—00,40—15
279	Иманшаһлы	1935 Мхчјан	31	17	12	7		0	62—00,40—15
308	Јаманчалы	1967 Дехдәуд	44	214	199	272	240	66	62—00,40—15
321	Јаппа	ло				55	104	0	62—00,40—00
324	Јува	1950 Шаһумјан	33	186	161	12		1	62—15,40—15
334	Көрпүгулачы	ло	129	143	200	215	470	174	62—15,40—15
364	Киланлар В.	Киланлар	143	146	194	212	389	186	62—15,40—15
380	Киланлар К.	ло		96	167	183	198	45	62—15,40—15
381	Көләјсор		62	24	333	366	604	304	62—15,40—00
398	Мәсимли	1949 Ајкепад	62	360	357	448	549	276	62—00,40—15
434	Муғамлы	1945 Муғам	243	388	383	373	811	28	62—15,40—00
442	Новрузлу А.	ло	7	115	158	231	243	205	62—15,40—00
458	Оғурбәјли	1945 Беркануш	87	104	113	124	107	25	62—00,40—00

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
491	Сабунчу	1978 Араксава							
540	Дәпәбашы Мөһ.	ло	479	931	1050	1379	674	397	63-00,40-00
544	Горлахагала	ло	5						
289	Җәсәп	1949 Җнаберд	40	240	268	415	296	197	62-15,40-00
600	Чатма	ло		539	503	501	608	122	62-00,40-15
605	Чинаханлы	ло		41	57	51	178	37	62-15,40-15
606	Чикдамлы	ло		155	533	712	686	264	62-00,40-00
624	Чаннәтди	ло	155	155	161	722	686	264	62-00,40-00
651	Ширән	ло	59	173	189	184	228	114	62-15,40-15
		ло				80	185	0	62-00,40-15
	Веди	Арагат р-ну							E9 кв
4	Авшар	ло	80	886	1159	1094	1107	608	62-15,40-00
7	Ағаслы	ло		112	208	208	211	2	62-00,40-15
18	Агкилисә	ло		111	152	563	574	0	62-30,40-15
52	Алмәмһәмәд гышл	ло	102	607	691		1003	293	62-15,40-00
54	Алымәрдан	ло		52	57		221	65	62-15,40-00
55	Алымәмәд	ло				441	159	284	62-15,40-00
83	Армик J.	ло	44	412	445			126	62-30,40-00
82	Армик A.	ло		312	110	156		44	62-30,40-00
89	Асиһ	ло	41	79	72	165	168	0	62-30,40-00
100	Аширзалад	ло						30	
117	Вахчаңыт	ло							
148	Веди Бөҗүк	ло							
357	Веди Кичик	ло		263		618	568	162	62-45,40-00
156	Галадиби	ло	799	1743	2110	2387	2464	1254	62-15,40-30
159	Гарабағлар A.	ло	166	639	599	960	976	373	62-00,40-00
160	Гарабағлар J.	1978 Уртсадзор		155	221	242	399	189	62-30,40-15
177	Гаралар	ло		756	936	1803	1750	663	62-15,40-00
		1978 Аралез	49	135	175	420	426	84	62-15,40-00
				443	387	257	256	297	62-15,40-00

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
181	Гараторпаг	ло		138		398	400	64	62-45,40-00
182	Гарахач	1978 Дусашог	44	324	498	430	430	13	62-30,40-00
196	Гәдирли	1968 Дәнджанист	45	324	497	827	839	0	62-30,40-00
258	Дашлы	1968 Дашдакар	84	147	135	227	239	117	62-15,40-00
259	Дашнов	ло						72	62-30,40-00
262	Дәвәли	1935 Арарат	28	207	263	259	263	41	62-15,40-00
274	Дәһнәз	ло		59	71	306	310	60	62-30,40-00
294	Әлирзалар	1935 Чәнки		57	95	103	161	53	62-30,40-15
302	Эмми	ло		184	231	259	263	31	62-30,40-00
310	Имирзик	ло		188	232	254	328	151	62-30,40-15
311	Иггала	ло						33	62-30,40-00
314	Ипәкли	ло		117	70	185	93	0	62-00,40-15
328	Җәдличә	ло	22	197	197	215	377	96	62-15,40-15
331	Җенкичә	1991 Сисаван	37	189	199	470	475	182	62-00,40-15
333	Җеранос	ло		133	164	180	256	28	62-15,40-15
345	Кәтүз	ло		191	226	249		154	62-30,40-00
370	Күсүз	ло	221	151	203	792	805	70	62-30,40-00
386	Кораван	1944 Җеникәнд	59	244	325	614	646	466	62-15,40-00
400	Көлчығын	ло		160	210	559		135	62-30,40-00
431	Мәнкүк	ло		200	259	163	166	135	62-30,40-15
439	Молла Әһмәд	ло		28	34	51	88	0	62-15,40-15
503	Сарыханлы	ло		288	338	160	161	0	62-15,40-00
505	Сәҗид Котанлы	ло		156	191	228	377	106	62-15,40-15
526	Тәҗтан	1978 Ванашен		166	177	262	255	217	62-15,40-00
562	Хараба Котанлы	ло		64	105	174	219	—	62-15,40-15
570	Хәлисә	1991 Ноҗакерт	149	864	960	957	975	588	62-15,40-15

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
572	Хнут-Һнут	ло		114	143	315	318	—	62—30,40—00
573	Хосров	ло		155	182	199	388	31	62—30,40—15
579	Һанд-Анд	ло		106	158	273	297	73	62—30,40—00
580	Хахс	ло		242	186	928		92	62—30,40—00
589	Чанахчы јух.	1935 Нортун		276	341	355	375	261	62—30,40—00
616	Чадгран	ло		212	285	188	191	243	62—15,40—00
618	Чамышбасан	1935 Эзизкэнд	51	94	120	166	168	60	62—30,40—00
625	Чэфәрли Күнжүт	ло		277	341	400	402	156	62—30,40—00
630	Чығын Гарагојун	ло	178	376	464	551	561	119	62—30,40—00
629	Чирманис К.	ло	105	545	633	728	740	430	62—30,40—00
638	Шаһаблы	1968 Шаған		437	606	827	840	79	62—30,40—00
647	Шәһријар	ло						37	62—15,40—15
648	Шидли	1991 Јегегнаван	262	806	823	777	790	465	62—30,40—00
650	Ширазлы	1991 Воскетап		150	234	229	237	250	62—15,40—15
654	Шыхлар	1968 Лусарад	8	649	714	802	815	167	62—15,40—15
662	Шугајиб	ло			109	90	200	47	62—15,40—15
	Кешнишкэнд	Јегегнадзор р-ну							Е9кв
14	Ағдәрә	ло	78						62—45,40—00
16	Ағкәнд	1968 Ағичадзор	222	498	546	918	816	167	62—45,40—00
19	Ағкилисә	ло		65	99	110	110	8	62—45,40—00
36	Ајар	ло	30						63—00,39—45
44	Ајсасы	1991 Аратес		219	313	412	412	288	63—00,40—00
60	Алмалы	ло		172	231	315	315	145	62—45,40—00
62	Алханпәјәси	ло	18	54	66	175	175	—	62—45,40—00
63	Амағу		31	198	240	350	350	1318	62—45,39—45
75	Ардарас	ло	30	219	304	353	507	151	62—45,40—00
84	Арқјаз-Әркәз	ло	198	348	479	745		50	63—00,40—00
139	Бүлбүлолан	ло	67	163	205	398	378	—	62—00,40—00

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
144	Варданес	ло		106	126	176	176	0	62—45,40—00
150	Габахлы		33	168	429	614	614	330	63—00,39—45
157	Галасар			108	154	154	154	142	63—00,40—00
163	Гарајаја			141	214	177	177	140	63—00,40—00
212	Гышлаг Аббас	ло		437	300	300	300	45	62—00,39—30
214	Говушуг	1991 Јермон	96	158	190	172	172	325	63—00,40—00
216	Гозлуча	ло	60	342	549	647	592	0	62—45,40—00
222	Готурван	Кәдиквәнк		142	201	126	126	170	63—00,40—00
234	Гурбанкәсилән	ло		163	227	427	427	0	63—00,39—45
236	Гурдгулаг	1946 Болораберд		336	379	690	690	66	63—00,40—00
665	Ертич	ло	70	167	234			53	62—45,39—45
289	Әләјәз	1991 Јегекис	32	223	356	524	524	353	63—00,40—00
339	Караванк	ло	80	187	206	514	414	0	62—30,40—00
363	Көмүрлү	ло		95	147	205	205	0	62—30,40—00
379	Кеналы	ло		95	125	285	285	0	62—45,40—00
405	Күллүдүз А.	1991 Вардаһовид		115	217	151	151	190	63—00,40—00
406	Күллүдүз Ј.	ло						108	63—00,40—00
409	Күнејваз	ло	58	40	75	124	124	0	63—00,40—00
417	Малишка		18						63—00,39—45
436	Моз	ло		80	86	161	161	0	63—30,40—00
456	Новлар	ло		71	100	285	285	0	63—30,40—00
457	Новлу	ло		157	216	398	121	0	62—30,40—00
595	Саллы		77	422	560	624	624	242	62—45,40—00
587	Һешин	ло	62	174	272	237	237	164	63—45,40—00
409	Һорбатер	ло	35	263	342	592	592	100	63—00,40—00
591	Һорс		26	649	904	571	971	234	62—45,40—00

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
592	Горстун	ло		61	94	125	125	43	62—45,40—00
603	Чивэ		29	294	431	562	562	367	62—45,40—00
619	Чаны	ло		86	168	160	160	111	62—45,40—00
642	Шаһкәлди гышл.	ло	36	80	114	133		0	62—45,40—00
656	Шорча	ло		31	56	76	76	0	62—45,39—45
	Әзизбәјов	Вајк р-ну							Е 9, Ж9 кв
24	Ағчакәнд	ло		106	139	213	312	0	63—15,40—00
80	Аринч	ло	177	129	152	264	264	171	63—30,39—45
96	Ағыллы		11	23	39	36	36	0	63—00,39—45
91	Ахта		187	290	304	458	458	119	63—00,39—45
130	Бидәк	ло		244	234	536	536	0	63—00,39—45
137	Булахлар	ло		68	92	130	132	69	63—00,39—45
151	Габахлы	ло		201	270	235	235	108	63—00,39—45
154	Гајалы	ло	40	130	174	240	240	0	63—00,39—45
176	Гаралар	ле	49	84	101	108	108	0	63—00,39—45
209	Гысырхараба	ле				105	152	0	63—15,40—00
211	Гылынчы	ле		52	68	97	115	0	63—15,39—45
213	Гндеваз			98	127	218	210	54	63—15,40—00
250	Дајлахлы Татар	ло		87	184	50		0	63—30,39—30
270	Дәмирчиләр	ло		82	68	96	96	0	63—15,39—45
272	Дәрәкәнд	ло				105	105	0	63—15,39—45
300	Зәйтә	1991 Зедеа	67	224	261	580	580	228	63—00,39—45
303	Зирәк	ло	43	169	218	394	394	545	63—15,40—00
317	Истису	ло		114	117	211	114	215	63—15,40—00
319	Итгран	1991 Нор-Азнаберд	157	257		490	535	127	63—00,39—45
362	Котанлы	1935 Кармрашен		256	392	611	611	351	63—00,40—00
368	Көчбәк	1991 Уғедзор	25	226	312	425	425	365	63—00,40—00
375	Кабут	1991 Капујт	35	116	113	140	140	181	63—00,40—00

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
378	Кендәрә	ло		152	217	503	503	0	63—00,40—00
385	Комур	1991 Гомк	27	285	293	365	365	316	62—45,40—00
391	Көј Аббас	ло		132	165	223	223	0	64—00,40—00
392	Көјәрчин	ло	20	48	92	60	60	0	63—00,39—45
403	Күмүшхана	ло	35	145	136	360	360	0	63—15,39—45
410	Лејликчән	ло		139	153	384	384	0	63—15,39—45
420	Мартирос		95					0	63—00,39—45
429	Мәмәрзә	ло		67	52	104	141	0	63—15,39—45
433	Мәрәтүз	ло	32	166	220	248	248	0	63—15,39—45
463	Оғбин	ло		104		371	401	53	63—00,39—45
484	Пор		18						63—00,39—45
519	Сөјлән	1956 Әзизбәјов	58						63—00,39—45
529	Тарп	ло	96	192	86	220	223	191	63—15,39—45
535	Терп	1960 Сараван	96	243	215	384	369	408	62—15,39—45
586	Һер-Һер	Кер-кер	213	645	656	1014	1114	278	63—00,40—00
596	Чәркәнд	1991 Кедик	78	110	78	129	129	151	63—00,39—45
607	Чырағлы	ло		21	20	41	41	0	63—00,39—45
615	Чағатај	ло	30	70	86	94	94	0	63—00,39—45
621	Чејранлы	ло		91	84	123	123	0	63—15,40—00
622	Чермук	јени шәһәр							63—15,40—00
633	Чул	1950 Артаван	117	708	899	1222	1222	950	63—15,39—45
	Гафан	рајону үзрә							Ж9, Ж10 кв
3	Авсарлы	ло						71	64—00,39—15
59	Адмалых	ло					465	31	64—00,30—30
90	Атгиз	ло			120	198	36	101	63—45 39—15
96	Архусты	ло				24	2		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
98	Ачыбач	1991 Ачабач			220			115	63—45,39—30
99	Ачылы				153	340	10	78	64—45,39—17
97	Ачахлы							120	64—45,39—15
103	Бабајағублу	ло			145	190	179	0	
109	Байдаг	ло			68	193		32	64—00,39—15
110	Байдаш	1991 Хордзор				100	230	40	64—00,39—15
111	Байнакар	ло					93	0	64—00,39—15
114	Барабатум	ло				445	179	0	
119	Баһарлы				138	132		122	63—45,39—15
120	Баһарлы	ло			432	455	970	0	64—15,39—15
138	Бурчалы	ло					93	0	64—15,39—15
161	Гарабаш	ло						49	64—00,39—15
179	Гаратга				332			125	64—45,39—15
185	Гарачимән	1991 Дистмајер			225	376	216	212	64—00,39—15
193	Гафан							101	64—45,39—15
215	Говшуд	1991 Кавчуд						320	64—00,39—15
218	Гомаран							138	64—45,39—15
239	Гушчулу	ло			221		93	50	64—45,39—45
255	Дашбаш	ло						65	63—45,39—15
260	Дашнов	ло			31	47	39	0	64—00,39—45
266	Дәлләкли	ло				336	276	0	64—15,39—00
278	Доврус				184	268	297	171	64—00,39—30
313	Иичивар	ло			92	140	89	45	64—00,39—30
329	Жемәзли А.	ло				130	89	0	64—00,39—15
330	Жемәзли J.	ло			244	246	899	54	64—00,39—15
336	Каварт	ло				580	153	0	64—00,39—15
342	Катар	ло				382	139	0	64—00,39—15
343	Кечалан	Качаран						5	64—00,39—15

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
344	Кефашен							136	64—45,39—30
355	Кирс				130			104	64—15,39—30
365	Курут							220	64—45,39—30
376	Кеги				254	970		380	64—00,39—15
382	Кирәтағ J.				537	666		396	64—00,39—15
383	Кирәтағ A.					289		126	64—00,39—15
384	Кәрд	1991 Кард			60			115	64—00,39—15
388	Көдәкли J.							163	64—00,39—45
389	Көдәкли A.				206			74	64—00,39—15
422	Маһмудлу	1940 Чајкәнд			404	596		173	64—00,39—30
441	Моллалы	ло			637	270	456	46	64—15,39—15
447	Мучес Новрузду	ло				303	377	0	64—00,39—45
450	Мүсәлләм				34			104	63—00,39—15
467	Охчу				1122	1709	200	0	64—45,39—15
468	Охтар A.				338	454	353	164	64—40,39—30
478	Пәјәһан							96	64—45,39—15
479	Пир Давудан				223	291	360	0	64—00,39—45
481	Пирили	1991 Кегаганк			258	467	520	254	63—45,39—15
497	Санчәрәвәз	ло						30	63—45,39—15
506	Сејидләр	ло			178	425	75	0	64—15,39—30
510	Сизнәк	ло						121	64—00,39—15
511	Сиркатес	1935 Хдраитс				414	390	0	64—00,39—15
424	Сүник-Сүмүклу	ло				95	317	21	61—00,39—15
536	Течадин							32	
549	Тураблы					123		27	64—15,39—15
569	Хәләч-2				308	510	300	114	64—00,39—15

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
607	Чириш	ло						95	64-00,39-15
610	Чобанлы	ло			96		156	49	64-00,39-30
614	Чуллу	ло			110	85	110	69	
626	Чибилн					90	160	77	64-00,39-15
632	Чрахор	ло			18			34	64-00,39-15
635	Шабалин Јегник	1991 Јегег			261	317	275	213	63-45,39-00
636	Шабалин Охчу	ло			582				
646	Шәһәрчик				371	395	180	425	64-00,39-15
652	Ширваншаһлы	ло			68	125	98	0	64-00,39-15
658a	Шотанлы	ло						49	
	Сисјан	рајону							Ж9 кв
23	Ағуди	1991 Агиту			903	1345	1070	496	63-30,39-45
58	Алышар	ло			138		214	135	63-30,39-30
67	Аравус. Өрәфсә				154	440	300	225	64-00,39-15
68	Аравис				150	270	616	0	64-00,39-15
121	Баһарлы				55	—	49	0	64-00,39-15
141	Вағуди				926	395	870	436	63-45,39-15
197	Гыврах	ло			69			111	63-30,39-30
218	Гызылчығ	ло			287	450	441	292	63-30,39-45
252	Дарабас				453	440	1128	1	63-45,39-30
273	Дәстәкерд					510	450	434	63-30,39-30
281	Дулус	ло			176	—	—	0	63-30,39-30
291	Әрикли-2	ло			126	126	214	0	
292	Әрикли-1	ло			106	150	325	0	63-30,39-45
295	Забалзадур	ло			64	143	120	0	63-45,39-30
316	Иримис	ло			150	270	616	0	63-45,39-30
377	Кедатағ					415	415	0	63-30,39-30
414	Лор	ло				455	414	0	63-30,39-30

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
428	Мәликли	ло			209	282	249	0	61-00,39-15
444	Мурғуз				138		190	177	63-30,39-30
485	Пусәк	ло			332		310	197	63-30,39-30
486	Пулкәнд	ло			122	193	282	0	63-30,39-45
512	Сисјан	1940 Һатсаван			633	850	1300	0	63-30,39-30
518	Софулу					970		0	63-30,39-30
553	Урут-Рут	1968 Воратан			211	435	409	340	63-45,39-30
593	Һортакыз				495		770	0	
631	Чомартлы	1991 Танаат			244	410	405	149	63-30,39-30
639	Шамб					495	440	40	64-00,40-00
645	Шәки				657	1605	1584	557	63-30,39-45
655	Шыхлар	1940 Гызыл Шәфег			306	590	585	411	63-30,39-35
664	Шукәр	ло			218	280		0	63-30,39-45
	Корус рајону								Ж9 кв
10	Ағбулаг							88	63-45,40-00
48	Аллар	ло							
106	Бағырбәјли	ло			869	836		0	64-00,39-45
107	Бајандур	1940 Вағатур				803	409	0	64-00,39-45
131	Бинаҗери	ло			68	108	166	0	64-00,39-45
237	Гурдгулаг					54		0	64-00,39-45
361	Косалар	ло			144	358	55	0	
373	Күрдләр	ло				123	215	0	63-45,39-30
475	Пашарачур	ло						124	64-00,39-30
641	Шамсыз	ло				22	186	52	64-00,39-30
633	Шурнух					117	104	123	64-00,39-30

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Маһри	Мегри р-ну							Ж10 кв
5	Агараг	Јени гәсәбә			077	505	1987	490	64-00,39-00
50	Алдәрә	ло						67	64-00,39-00
65	Амракар	Күд, ло						135	61-00,39-00
76	Аревик Нор	ло						41	64-00,39-15
136	Буғакар	ло				194	96	0	63-15,39-15
142	Вартанадзор-1	ло			480	951			63-15,39-15
143	Вартанадзор-2				174	439	1053	243	63-15,39-15
147	Ваһравар					258		64	64-00,39-00
286	Ернадзор	ло			204			219	64-00,39-00
411	Лехваз				375	525	836	171	63-15,39-00
419	Маралзәмн							98	63-15,39-15
429	Меһри	Мегри						17	64-00,39-00
432	Мәрәнкит	ло			301	766	751	29	63-45,39-15
448	Мүлк	ло				96	78	0	63-45,39-15
461	Нүвәди	1994 Нонадзор			1088	771	1072	526	64-00,39-00
525	Тағамир	ло			129	194	225	51	63-45,39-15
532	Теғуг				199			78	64-00,39-00
539	Теј (Ачылы)	ло			174	425		81	63-45,39-15
	Кировакан	Гугарк р-ну							Е8 кв
87	Арчүт			357	477	868	759	876	62-00,41-00
146	Варданлы					217	786	220	62-00,41-00
354	Гаракилисә Б.	Кировакан						31	62-00,41-00
359	Килисә Ј.							154	62-00,41-00
360	Килисә А.							128	62-00,41-00
438	Мөдлагышлаг	1978 Күллүдәрә					167	163	62-00,41-00
559	Ханчығаз	1991 Азнавадзор		295	345	523	650	880	62-00,41-00
575	Һајдарлы			158	175		461	398	62-00,41-00
576	Һаллавар			625	664	1062	1283	902	62-00,41-00

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Спитақ р-ну								Е8 кв
9	Ағбулаг	ло			198	500		0	62-45,41-00
204	Гызыл Өрән	1916 Шенаван	168	165	212	250	273	140	62-00,41-00
238	Гурсалы			445	545	824	999	1033	62-00,41-00
498	Сарал			539	654	951	1111	978	62-00,41-00
	Калинино	Ташир р-ну							Е7 кв
165	Гарагала Ј.	1991 Норамут			183	205	265	437	61-45,41-15
174	Гара Иса	1991 Мегваһовид						196	61-45,41-15
201	Гызылдаш	1991 Аруни				135	265	437	62-00,41-15
269	Дәмрчиләр	1991 Ногаван				420	105	144	61-45,41-15
284	Евди	1991 Дзорамут				100	127	383	61-45,41-15
307	Илмәзли				212	295	469	565	62-30,41-30
499	Саријар	1991 Алавеи				105	97	181	62-00,41-15
515	Сојугбулаг	1991 Шакахбур			159	230	125	422	61-45,41-15
634	Чүчөкәнд	1935 Гызыл Шәфәг			205	210	468	623	61-45,41-15
637	Шағарда							24	62-00,41-15
	Гуманјан р-ну								Е7 кв
46	Алаверди							273	62-15,41-15
42	Ајрум Б.							391	62-15,41-15
43	Ајрум К.					390	381	154	62-15,41-15
92	Ахтала	Јени шәһәр						—	62-15,41-15
93	Ахтала А.	ло						10	62-15,41-15
94	Ахтала Ј.							119	62-15,41-15
363	Көрпүлү А.							319	62-30,41-15
640	Шамлыг							166	62-30,41-15

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Ноёмбержан р-ну								Е7 кв
41	Ајрум	Јени гасэбэ							
365	Көрпүлү Ј.					440	427	630	62—30,41—15
413	Лэмбэли	1972 Баградашен				400	493	198	2—15,41—15
	Ичеван р-ну								Е8 кв
17	Ағкилисэ	Черманаван				79		166	62—30,40—45
33	Адатэпэ	ло						16	
276	Дэличан	Диличан шэһ.							62—30,40—45
393	Көјөрчин	ло						205	62—30,40—45
449	Мүртејил	1991 Кегатап						161	2—30,40—45
483	Полад Ајрујум	1991 Хачардзан				657	381	452	62—30,41—15
494	Салаһ	1991 Акавнаван				39	64	112	62—45,40—45
579	Һаггыхлы	1991 һовк				463		412	62—30,40—00
	Красносело р-ну								Е8 кв
11	Ағбулаг	1991 Ахпјурак		422	575	940	1134	1392	62—45,40—45
32	Ада тэпэ	ло		129				0	62—45,40—30
49	Алачыггаја						166	119	62—30,41—45
74	Арданыш		119	389	602	1000	1209	1246	63—00,40—30
128	Бэрнабад	1991 Барапет						109	62—45,40—45
164	Гарагаја	1991 Дзорованк				228	265	205	63—00,41—00
290	Әмирхејир	1991 Калаван						250	62—15,40—45
322	Јаныхпэјэ	1991 Антарамег						197	62—30,40—45
401	Көлкэнд	1991 Ајгут				885	1866	1279	62—45,40—45
454	Надеждино	1935 Шорча						42	62—45,40—45
546	Тохлуча	1991 Драхтик	296	466	681	1193	1373	1723	62—45,40—45
595	Чајкэнд	1991 Дирабак				409	677	662	62—45,40—45
604	Чивихли	—						132	62—30,40—45
628	Чид	—	265	289	587	975	1035	1041	63—45,40—30

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Ағбаба	Амасија р-ну							Д7—Д-8кв
64	Амасија				274	502	564	237	61—15,41—00
112	Бајтар	1991 Һовтун							61—15,41—00
113	Балыхлы	1991 Дзоракерт			205	372	474	171	61—15,41—15
118	Бахчалы	ло			162	277	236	0	61—00,41—15
134	Бозгала	ло				139	159	94	60—30,40—45
162	Гарабулаг	1991 Шағик			185	295	382	0	61—15,41—15
178	Гаранамаз	1991 Ағворик			285	459	541	475	61—15,41—15
184	Гарачанта	1991 Арегнадем			348	665	729	692	61—15,41—00
202	Гызылдаш	ло			394	547	147	0	61—15,41—00
203	Гызылкилисэ	ло			210	230	339	162	61—00,41—15
219	Гончалы	1991 Заримат			253	330	531	0	61—15,41—15
228	Гузукэнд	1935 Хозикэнд			222	372	455	474	61—15,41—15
257	Дашкөрпү				246	396	431	283	61—15,41—00
283	Дүзкэнд	1991 Алвар			348	638	722	468	61—15,41—15
285	Еллэројучу	1935 Еллэр			232	286	437	294	61—15,41—15
304	Ибиш	1991 Дајрик			288	460	568	280	61—15,41—00
306	Иланлы	1991 Аравет			137	250	453	201	61—15,41—15
394	Көллү	1991 Арденис			204	313	403	394	61—15,41—15
404	Күлдүбулаг				673	1020	1137	1268	61—15,41—00
407	Күллүчэ				193	324	378	576	61—15,41—15

1	2	3	4
416	Мағарачыг		
443	Мумухан	ло	
446	Муслухлу	ло	
469	Охчоғлу	1991 Вахчи	
470	Өксуз	1991 Дарик	
471	Өрдәкли	ло	
508	Селдағылан	ло	
514	Сыных	ло	
520	Сөјүдлү	ло	
522	Султанабад	1935 Шурабад	
537	Тәзәкәнд	ло	
541	Тәпәкөј Б.		
542	Тәпәкөј К.	ло	
557	Ханчаллы	ло	
601	Чахмах	1991 Камхут	
602	Чивили	1991 Јеғначур	
653	Шиштәпә	ло	

*10-чу графадакы рәгәмләр кәндләрин чоғрафи мөвгејид
Биринчи дөрд рәгәм узунлуг даирәсини (дәрәчә вә дөғигә)
дөрд рәгәм исә ен даирәсини кәсгәбир.

* 3-чү графадакы ло ләғв олуб дәмәклир.

5	6	7	8	9	10
	309	480	539	490	60-45 40-45
	127	14 4	229	2	61-15,41-00
	150	253	317	0	61-15,41-15
	551	854	980	893	61-05,41-00
	62	138	176	270	61-15,41-15
	253	330	531	0	61-15,41-15
	231	418	414	0	61-15,41-15
	130	104	201	0	61-15,41-00
	73	80	158	0	61-00,41-15
	171	262	384	257	61-15,41-15
	129	154	253	0	61-15,41-45
	199	278	357	174	61-15,41-15
	164	140	209	170	61-15,41-15
	178	290	392	145	61-15,41-15
	222	360	406	89	61-15,41-15
				324	61-00,41-15
	132	151	253	0	61-15,41-10

ИСТИФАДЭ ОЛУНМУШ ЭДЭБИЈАТ ВЭ СЭНЭДЛЭР

1. Ирэван губернијасында эһалинин сајына даир 1831-чи, 1873-чу, 1886-чы, 1897-чи, 1905-чи, 1914-чу, 1916-чы ил мэлуматлары. (Бах. «Кавказский календар»ын мувафиг нэшрлэринэ).
2. Шопен И. Исторические памятники. Состояние Армянской области в эпоху присоединения к Российской империи. Санктпетербург, 1852 г.
3. Свод материалов по изучению экономического быта государственных крестьян Закавказского края. Т. т. I-II-III-IV. Тифлис 1887 г, и 1888 г.
4. Н. Зейдлиц. Сборник сведений о Кавказе, том II, V, VII, IX. Тифлис 1872 г, 1879 г, 1880 г, 1885 г.
5. Пагирев Д. Алфавитный указатель к пятиверстной карте Кавказского края. Издания Кавказского Военно-Топографического отдела. Тифлис 1913 г.
6. Заварян С. Экономические условия Карабаха и голод 1906—1907 гг. С. Петербург 1907 г.
7. Большая Советская Энциклопедия, том III, 1926 г., 1950 г.
8. Армения в единой семье Народов СССР. Ереван 1972 г.
9. Народы мира (историко-этнографический справочник. Москва 1988 г.
10. Население СССР. Статистический ежегодник. Москва 1989 г.
11. Социальное развитие СССР, Москва 1991 г.
12. Глинка С. Н. Описание переселения армян азербайджанских в пределы России. Москва 1931 г. Баку-Элм 1990 г.
13. Армения ССР. Административно-территориальное деление. Ереван, издание I, II, III, IV, V.
14. Ермэни Совет Энциклопедијасы, 1—12-чи чилдлэр. Јереван, 1974—1984.
15. Советакан Гајастан (Совет Ермэнистаны Энциклопедик мачмуэ). Јереван, 1987-чи ил.
16. Демографический энциклопедический словарь. Москва, 1985 г.
17. Ермэнистан ССР-дэ эһалинин сијаһыјаалынмасына даир 1926-чы, 1931-чи, 1939-чу, 1959-чу, 1970-чи, 1979-чу, 1989-чу ил мэлуматлары.
18. Азэрбајчан ССР-дэ эһалинин сијаһыјаалынмасына даир 1926-чы, 1931-чи, 1939-чу, 1959-чу, 1970-чи, 1979-чу, 1989-чу ил мэлуматлары.
19. Гај жоғоврди бадмутјун (Ермэни халгынын тарихи) ермэничэ IV-V-VI чилдлэр. Јереван, 1980—1984-чу иллэр.
20. Говһаннес Мелконјан. Гишоғутјаң дашд. Јереван, 1987.
21. Ермэнистан ССР Али Совети Рэјасэт Неј'этинин фэрманлары. Инзибати-эрази дэјишикликлэринэ вэ јашајыш ментагэлэринин адларыпын дэјишидилмэсинэ даир бөлмэлэри.
22. Ермэнистан Республика гэзетлэриндэ азэрбајчанлылар јашајан кэндлэр һаггында дэрч олунмуш материаллар.
23. В. Гурко-Крјажин. Ермэни мөсэлэси. Бақы 1990.

Нәбиб Рәһимоғлу Нәсанов

**Р 55 Силинмәз адлар, сағалмаз јаралар...—Б. Азәр-
нәшр, 1997. 260 сәһ.**

Китабда гәдим Оғуз дијарынын ајрылмаз һиссәси олан Ираван ханлығында,—сонралардан Ираван губернијасы, Ермәнистан ССР адландырылан дијарда—сон 200 илдан артыг бир мүддәтда ермәниләрин сојдашларымызын башына хәтирдикләри фәчиәләрдән сојғырымындан, халғымызын тарихинә едилен тәчәвүзүндән, һәбелә, Азәрбајчан торпағларынын зәбт едилмәсиндән сөһбәт кедир.

«Силинмәз адлар, сағалмаз јаралар» фәктлар вә рәгәмләрин дили илә ермәни дашнак, тәчәвүзкәр вә ифтирачыларынын әмәлләрини, фитнәләрини, ифшә едир, халғымызы сајыглыға, јекдиллијә, бирлијә, нитигама, әдаләтнин сафарина вәйд олмаға чағырыр.

Р 0503000000—26

М—651 (07)—97

ББК (Аз)9

ISBN 5—552—01702 - 1

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Јаддаш китабы	3
Азәрбајҗанлылар кечмиш Ермәннстан ССР әра- зисиндә	11
Сон сөз әвәзи	91
Инди Ермәннстан адланан әразидә азәрбајҗан- лылар јашамыш кәндләр	103
Ермәннстан ССР-дә азәрбајҗанлылар јашамыш рајонлар	222
Ермәннстан ССР әразисиндә азәрбајҗанлылар јә- шамыш кәндләрнн рајонлар үзрә тәсннфн	231
Истнфадә олунмуш әдәбнјјат	257

Бәдһи редактору Рәфаил Әзизов.
Техники редактору Зоја Нәчәфова.
Корректорлары Елмира Фејзуллајева,
Тәрәнә Имамәлијева,

Јығылмаға верилмиш 15. 05. 97.
Чапа имзаланмыш 16.09.97. Әдәби
гарнитур, Јүксәк чап үсулу илә. Форматы
84×108¹/₃₂. Офсет қағызы. Шәрти чап
вәрәғи 8,125. Шәрти рәнкли сурәти 13,825.
Учот нәшр вәрәғи 15,0. Тиражы 1000.
Сифариш 210. Мүгавилә гијмәти илә.

Азәрбајчан Республикасы Мәтбуат вә
Информасија Назирлији.
Азәрбајчан Дөвләт Нәшријаты.
Баки—370005, һүсү һачыјев күчәси № 4.
«Гызыл Шәрг» ичарә мәтбәәси, Баки,
Һәзи Асланов күчәси, № 80.